

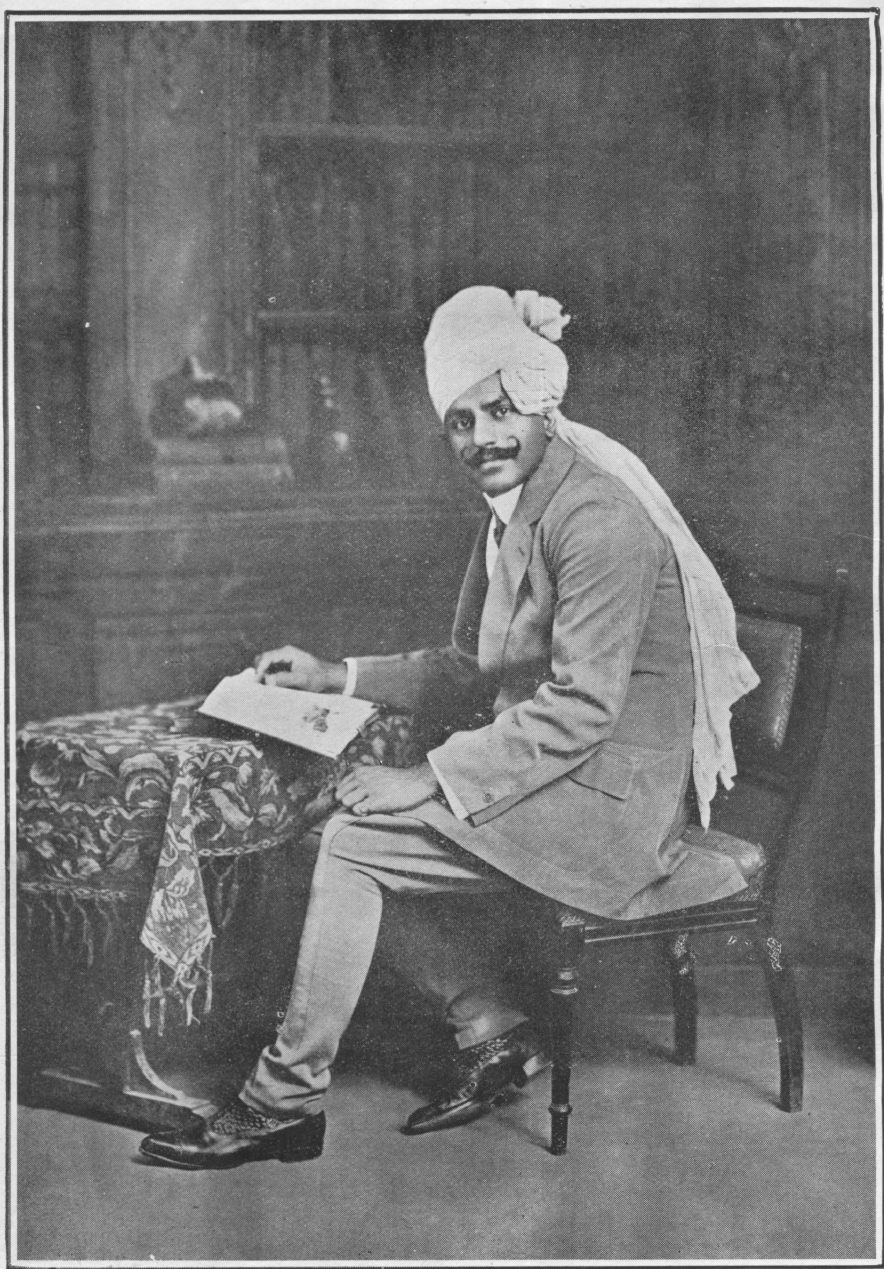
૧૬૫૨
૫૧

પાલણપુર રાજ્યનો ઇતિહાસ

ભાગ ૧ લો.

ગાંધીજીનો ભાગ

Tal, Ambani und Klon
1912

અર્પણપત્રિકા.

મારાં સન્માનનીય, પરમપૂજ્ય, પરોપકારો, વિદ્યારિલાસી,
સ્વર્ગવાસી, અખંડ સૌભાગ્યવંતાં

માતુઃશ્રી

અમીરખાઈ સાહેબ.

જેમણે પોતાના અવકાશનો સમય ધાર્મિક તથા
નૈતિક વાંચનમાં ગાળી, અમે જન્મે ભાઈઓની હૃદયવાડીમાં
ખાલ્યાવસ્થાથીજ સતત પ્રયાસ કરી અનુપમ ધાર્મિક
સંસ્કારોરૂપી અમૂલ્ય બીજ રોપ્યાં, જેમાંથી ધીમે ધીમે
કેળવણીરૂપી જળનું સિંચન થતાં ઉચ્ચ ભાવનાઓ,
રાજ્યધર્મનું ચર્ચિત્વ ભાન, તથા તેનું પાલન કરવાની
અદ્ય શક્તિરૂપી અમૂલ્ય દ્રવ્ય મેળવવા અમે ભાગ્યશાળી
યથા છીએ, તેમનું પવિત્ર ચિરસ્મરણીય નામ અમારા
મનમાં અમર રહી ભવિષ્યમાં પણ અમારી ફરજે જળવવામાં
અમને નવિન શક્તિ બક્ષે તેવી ઇચ્છાથી આજ્ઞાકિત
પુત્રનો ધર્મ સમજી અંતઃકરણપૂર્વકના પુણ્યભાવ તથા
સ્નેહની લાગણીઓ સહિત ઉપકારપૂર્વક આ લઘુ પુસ્તક
હું તેમને અર્પણ કરું છું.

પાલણપુર.

તા. ૧-૯-૧૯૧૩.

તાલેમહમદખાન.

પ્રાચીન કાળથી અમારું જ્ઞાનદાન કાવ્યો તરફ વિશેષ પ્રીતિ ધરાવતું હોવાથી તેમજ મને પણ તે તરફ સ્વાભાવિક શોખ હોવાથી અમારા રાજ્યના ચારણ કવિઓ મારી પાસે વખતો વખત આવતા. હું તેમનાં કાવ્યો સાંભળતો અને તેમની સાથે તે બાબતમાં ચર્ચામાં ઉતરતો. જેમ જેમ હું ચિત્ત લગાડી વધારે સાંભળવા લાગ્યો, તેમ તેમ મને તે કાવ્યોનું વિશેષ મહત્ત્વ માલુમ પડ્યું, અને તેમનો સંગ્રહ કરી પ્રકટ કરવા મારી ઇચ્છા થઈ. એક કવિએ કહ્યું છે કે—

‘ જ્યું જ્યું છૂટે અજાનપણ, ત્યું ત્યું પ્રેમ પ્રકાશ,
જેસે કેરી આમકી, પકરત પકે મિઠાશ. ’

આ પ્રયત્નમાં મને માલુમ પડ્યું કે અમારા જ્ઞાનદાનના ઇતિહાસનાં ઘણાંક કાવ્યો આ રાજ્યના ચારણોના ચોપડામાં લખેલાં છે. પણ કેટલાક ચોપડા ઉધેઈના ભોગ થઈ પડ્યા છે, ત્યારે કેટલાક પાણીથી ધોવાઈ ગયા છે, તેમજ એક મુખ્ય ચોપડો બળી ગયો છે. આ સંયોગો ધ્યાનમાં લઈ આ ઉપયોગી સાહિત્યને અમર જીવંત બક્ષવાના હેતુથી મેં મારા ગુણજી, શિરછત્ર, પૂજ્ય પિતાશ્રી ખુદાવિંદ નામદાર નવાબ સાહેબ બહાદુરને સંવત્ ૧૮૬૫ ના વૈશાખ માસમાં આ કાવ્યોનો સંગ્રહ કરી પ્રકટ કરાવવા વિનંતિ કરી; અને મને કહેવાને અત્યંત ખુશી ઉપજે છે, કે ખુદાવિંદ નામદાર હજુરશ્રીએ મારી નમ્ર અરજ ધ્યાનમાં લઈને તેમજ રાજ્યના કાર્યવાહકોએ મારા વિચારને પસંદ કરીને આ કાર્યની સુવંરત મનેજ કરી.

અમારા વડવાઓએ જલોર છોડી પાલણપુર રાજ્યગાદી સ્થાપી ત્યારથી આજ પર્યંત અમેએ ચારણોને પાલણપુર રાજ્યનાં ૬ સાતગામ પૃથક પૃથક

§ (૧) સાંબરડું, (૨) પીંડાગર, (૩) માણડું, (૪) મોટુંદું, (૫) વીરપુર (૬) ગણોદરા, અને (૭) નાનોડું.

બક્ષીસ ક્યોં છે. તેમની પાસેથી આ કાંચો મેળવવાનાં હોવાથી મેં તેમને બોલાવી તેમના ચોપડામાંથી ઉતારો કરાવવાની શરૂઆત સંવત ૧૯૬૫ ના ભાદ્રપદ માસમાં કીધી, અને અમારી પ્રથમ રાજ્ય ગાદી બલોરમાં હોવાથી ત્યાંના ભાટ ચારણો પાસેથી મળી આવે તેટલાં કાંચો ઉતારી લાવવાને સરૂપણ મોતેશરને બલોર મોકલ્યા. ચોપડાઓ જીર્ણ થઈ ગયેલ, તેમજ કેટલાંક કાંચો જીની મારવાડી ભાષામાં લખાયેલ તેમજ ભુંસાઈ ગયેલ; તેથી આ કાંચો વંચાવી તેમનો સંગ્રહ કરાવવામાં મને કેટલી મુશ્કેલીઓ નડી હશે તેની તુલના વાચકવૃંદ કરશે.

કેટલાકની એવી માન્યતા છે, કે ભાટ ચારણોએ કાંચોમાં અતિશયોક્તિ વાપરીને તેમજ સાલ તારીખ તરફ બેદરકાર રહીને કાંચોને ઐતિહાસિક સાધનો તરીકે નિરૂપયોગી કર્યો છે. પણ આ બાબતમાં જેટલે દરજ્જે તેમને દોષિત કરાવવામાં આવે છે, તેટલે દરજ્જે તેઓ ઠપકાપાત્ર નથી. અતિશયોક્તિ અલંકારની ઠંઠક દરજ્જે કાંચોમાં જરૂર છે. વળી સાલ તારીખ વાળાં કાંચો ભવિષ્યમાં ચોક્કસ ઇતિહાસ તરીકે ગણાશે એવી તેમની ધારણા નહિ હોવાથી તેમણે તે તરફ સંપૂર્ણ લક્ષ આપ્યું નથી.

કર્નલ ટાડ અને ફ્રેન્સિસ સાહેબે ‘ ટાડ રાજ્યસ્થાન ’ અને ‘ રાસમાળા ’ જેવા ઉપયોગી ઐતિહાસિક ગ્રંથો ભાટ ચારણોના કાંચો અને લખાણોમાંથી બનાવ્યા છે, અને હિંદુસ્તાનનો પ્રાચીન ઇતિહાસ પણ આવાં કાંચોમાંથીજ રચવામાં આવ્યો છે.

કાંચોનો સંગ્રહ કરતાં મને વિચાર થયો કે અમારા ખાનદાનનો ઇતિહાસ કાંચો સાથેજ પ્રસિદ્ધ થાય તો વાચકને આ પુસ્તક વધારે લાભપ્રદ અને રસકથઈ પડે; તેથી મેં પાલણુપુર રાજ્યનો ઉર્દૂભાષામાં લખાયેલ ઇતિહાસનો ગુજરાતી તરજુમો કરવો બે વર્ષ ઉપર શરૂ કર્યો હતો. તેનો પ્રથમ ભાગ પ્રસિદ્ધિમાં મુકવાને ઈશ્વર કૃપાથી હું આજે શક્તિમાન થયો છું, અને આશા રાખું છું, કે થોડા વખતમાં બીજા ભાગ પણ બહાર પાડી શકીશ.

આ ઇતિહાસના સાધન સંપાદક અત્રેના મહુર્મ મોલવી સૈયદ રહેમતમીયાં ખુશમીયાં છે. તે અરબી, ફારસી, ઉર્દૂ, અને ગુજરાતી ભાષાતું સાડું જ્ઞાન ધરાવતા હતા. આ ઇતિહાસનાં સાધનો સંગ્રહ કરીને તેમણે ખરેખર રાજ્ય સેવા બજાવી છે, જેના માટે અમે તેમને જેટલો ધન્યવાદ આપીએ તેટલો ઓછો છે. આ કામ પૂર્ણ થયા પહેલાં મોલવી રહેમતમીયાં ગુજરી ગયા તેથી કેટલોક

ભાગ અપૂર્ણ રહી ગયેલ, તે સંપૂર્ણ કરી પાલણપુર રાજ્યનો ઇતિહાસ ઉર્દૂ ભાષામાં પ્રકટ કરવાનું કામ રાજ્ય મુનશી સૈયદ ગુલાબમીયાં અબ્દુલમીયાંએ માથે લીધું હતું.

મોલવી સાહેબનો કરેલ મુત્સદ્દો સૈયદ ગુલાબમીયાંને આ તવારીખ, બનાવવામાં બહુજ કામ લાગ્યો છે. સૈયદ ગુલાબમીયાંએ પરિશ્રમ વેઠીને તેમજ પોતાના ખાનગી વખતનો ભોગ આપીને શુદ્ધ ઉર્દૂ ભાષામાં 'તારીખે પાલણપુર' નામનું પુસ્તક બહાર પાડ્યું છે. હું સૈયદ ગુલાબમીયાંએ લીધેલ પરિશ્રમ માટે અંતઃકરણથી મુબારકબાદી આપું છું અને તેમની યાદગીરી માટે આ પુસ્તકમાં તેમની છબી રાખું છું.

આ ગુજરાતી ભાષાન્તર ઉર્દૂ ઇતિહાસમાંથી મેં શબ્દે શબ્દ કર્યું નથી, પણ મૂળ બાબત ધ્યાનમાં રાખીને યોગ્ય જણાયું ત્યાં સુધારો વધારો કર્યો છે.

આ પુસ્તકમાં વાચક અદ્વાયુષી પતંગીયા માફક બાબી મુબારીઝખાનને પાલણપુરની રાજ્ય ગાદી ઉપર આવેલ જોશે. તે બાબી ચોલાદનો હતો, તેમજ પાલણપુરની ગાદી માટે કોઈ પણ પ્રકારે હકદાર નહોતો. દિવાન શેરખાન અપુત્ર મરણ પામ્યાથી તેમની બહેન સોનાબુબુ તથા ભણેજ મુબારીઝખાન, જે દિવાન શેરખાનના અંતકાળ સમયે પાલણપુર આવેલ હતાં, તેઓ અંધાધૂંધીનો લાલ લઈ કેટલાક નીચ, સ્વાર્થી, નિમકહરામ લોકોને પોતાના પક્ષમાં ખેંચીને પાલણપુરની રાજ્ય ગાદી થોડા દિવસ માટે પચાવી પડ્યાં હતાં. આ કામ ખટપટીયા લોકોએ પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા માટેજ કર્યું હતું. વળી મુબારીઝખાનનું ગાદી ઉપર આવવું માત્ર નામનુંજ હતું. આ બધી બાબતો ધ્યાનમાં લઈને પાલણપુરના રાજ્યકર્તા તરીકે બાબી મુબારીઝખાનને ગણવામાં આવ્યા નથી, તેમજ તેમની હકીકત માટે અલગ પ્રકરણ પાડી લખવામાં આવ્યું નથી.

ઉર્દૂ તવારીખમાં આ રાજ્યનો ઇતિહાસ ત્રણ ભાગમાં એકજ પુસ્તકમાં પ્રકટ કરવામાં આવ્યો છે; પરંતુ મેં આ ઇતિહાસના બે ભાગ પાડી બે પુસ્તકમાં પ્રસિદ્ધ કરવાનું યોગ્ય ધાર્યું છે. પ્રથમ પુસ્તકમાં ચોવીસમા રાજ્યકર્તા દિવાન શમ-શેરખાન સુધીનો હેવાલ આપ્યો છે. સોળમા અને સત્તરમા રાજ્યકર્તા એકજ સમયે જલોર અને પાલણપુરની ગાદી ઉપર થયા છે. તેઓ બન્ને સગાભાઈ હતા. તેમાં એક ભાઈના વંશમાં ચોવીસમા રાજ્યકર્તા સુધી રાજ્યગાદી રહી છે, જે હકીકત આ પુસ્તકમાં આપવામાં આવી છે. બીજા ભાઈના વંશમાં પચીસમા રાજ્યકર્તાથી રાજ્યગાદી શરૂ થાય છે, જે હકીકત બીજા પુસ્તકમાં આવશે.

આ ઇતિહાસ મારા વડીલોનો છે, તેથી તેમની તરફ પૂજ્યભાવ અને વિવેક જળવવો એ મારી ફરજ સમજીને મેં લખાણમાં મારા વડીલોને લગતાં સર્વનામ અને ક્રિયાપદ માનાર્થે બહુવચનમાં વાપર્યા છે.

આ પુસ્તકમાં જે તસવીરો આપવામાં આવી છે, તે ત્રણ પ્રકારની છબીઓ ઉપરથી લીધેલ છે. (૧) ફોટો, (૨) દિલ્હી અને અમદાવાદના ચિત્રકારોએ કલમ વડે ચિતરેલ તસવીરો (૩) અહીંના છવારાઓએ ચિતરેલ ચિત્રો. ત્રીજા પ્રકારની છબીઓ બીજા પ્રકારની છબીઓ સાથે સરખાવતાં તે છબીઓમાં ઘણી ખામીઓ જોવામાં આવે છે, પણ તે સુધારવાથી તેમની પ્રાચીનતા જતી રહે છે, તેથી મુળ ચિત્રો અસલ સ્થિતિમાંજ છાપવામાં આવ્યાં છે.

આ પુસ્તક અમારા ખાનદાનની રીતભાત, રિવાજો, પરાક્રમો, દંતકથા, પ્રજાપ્રત્યે રાજ્યધર્મ અને સર્વોપરિસત્તા તરફની વફાદારી જાહેરાતમાં મુકે છે; અને હું આશા રાખું છું, કે તે આ રાજ્યના ભવિષ્યના રાજ્યકર્તાઓને સન્માર્ગ સૂચક નીવડશે. આ રાજ્યમાં રહેતા જુદી જુદી કોમના લોકોએ અમારા ખાનદાનની બળવેલ સેવા તેઓ ભૂલશે નહિ, અને રાજ્યના જાગીરદારો અને પ્રજાને રાજ્યના અવયવો ગણી સર્વોપરિ સત્તાને વફાદાર રહેશે.

અહીં મારે કહેવું જોઈએ કે આ પુસ્તકનું ગુજરાતી સુધારવામાં તેમજ યુક્ષે જોવા વગેરે કામકાજમાં મારા પ્રાઇવેટ સેક્રેટરી મહેતા લલ્લુભાઈ ભીખાભાઈ બી. એ. એ સારી મદદ આપી છે. તેમજ આ ઇતિહાસને લગતી કેટલીક બાબતો સુચવવામાં તથા ભાષાન્તરને ઉર્દુ ઇતિહાસ સાથે સરખાવવામાં મુનશી ગુલાબમીયાં અબ્દુમીયાંએ, જુના ચિત્રોની તેમજ કેટલાક દેખાવોના ફોટો લેવામાં સૈયદ ખાનજીમીયાં લાલમીયાંએ, જુના ચોપડામાંથી કાઢ્યો લખાવવામાં અને તેનાં યુક્ષે તપાસવામાં દેવરામજીના મોતેશર લાખાજી કાન્નજીએ, યુક્ષે તપાસી છપાવવાના કામમાં પટવારી પરમાનંદદાસ રણછોડલાલે તથા અંબાલાલ બહેચરલાલ મહેતાએ સારી મદદ કરી છે જેના માટે હું તે સર્વની અંતઃકરણથી કદર કરું છું.

આ પુસ્તક છપાવવાનું કામ અહિંના વતની મી. મોરેશ્વર દામોદર ભોપેની મારફત વડોદરામાં લક્ષ્મી વિલાસ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ કંપની લીમીટેડમાં સોંપવામાં આવ્યું હતું; અને મને કહેવાને આનંદ થાય છે કે છાપકામ તથા બાંધ-ડોંગણું કામ

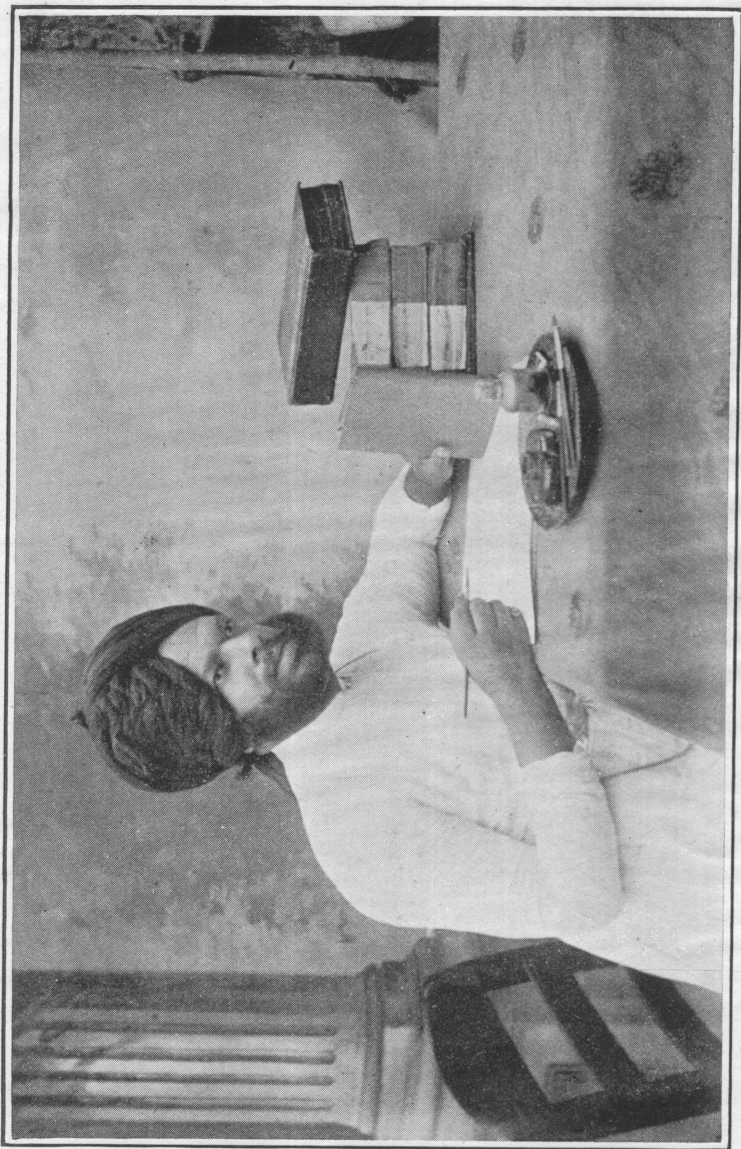
મુંબઈના પ્રખ્યાત પ્રેસો જોવા સંતોષકારક થયું છે. આ સંબંધમાં પ્રેસના મેનેજર મી. છોટાલાલ લાલભાઈ પટેલે તથા મી. મોરેશ્વર દામોદર ભોપેએ અંતઃકરણથી કામ કર્યું છે અને તે માટે તેમની પાસે હું કંઈ કંઈ છું.

સાહિત્ય સેવામાં આ મારો પ્રથમ પ્રયાસ છે, તેથી વાચકવૃંદ મારી ભૂલોને ઉદાર દીક્ષથી દરગુજર કરશે.

રાજ્યમહેલ.
પાલણપુર.
તા. ૧-૬-૧૯૧૩

તાલેમહમદખાન.

મુનશી સૈયદ શુભાષભીઆં ચખડુભીઆં.

પાલણપુર રાજ્ય હિંદનાં બીજાં ફસ્ટ ક્લાસ મુસલમાની રાજ્યો કરતાં ઘણું જુનું છે. આ રાજ્યના પ્રથમ રાજ્ય કર્તા મલેક ખુરમખાને ઈ. સ. ૧૩૬૪ માં બલોરમાં પોતાનું રાજ્ય સ્થાપ્યું; ત્યારથી આ રાજ્ય કુટુંબને રાજ્ય કરતાં ત્રગ-ભગ સવાપાંચસો વર્ષ થયાં છે. ગુજરાત અને દિલ્હીના બાદશાહોની બખ્તવેલી નોકરી પેટે મળેલ ખિતાબો અને પ્રાચીન ઇમારતોના લેખો, ચારણોને આપેલ ઇનામી ગામો તથા ભાટ બ્રાહ્મણોને દાનમાં આપેલ ગામો અને વર્ષાસનો, આ રાજ્ય લાંબા વખતથી હયાત હોવાની શાબીતીઓ આપે છે.

આ રાજ્યકુટુંબે રાજપુતાનામાં પ્રથમ રાજ્ય ગાદી સ્થાપેલી, તેથી રાજપુતોના કેટલાક રિવાજ રૂઢીઓ આ રાજ્ય કુટુંબમાં જોવામાં આવે છે.

પાલણપુર રાજ્યનો ઘણો ખરો ઇતિહાસ નીચે જણાવેલ સાધનો ઉપરથી પાલણપુર રાજ્યના ઇતિહાસનાં સાધનો. બનાવવામાં આવ્યો છે.

અમદાવાદ અને દિલ્હીના આધિપત્ય નીચે આ રાજ્ય કેટલોક સમય રહેલ પહેલું સાધન. હોવાથી ત્યાંની બાદશાહતના ઇતિહાસમાંથી પાલણપુર રાજ્યનો કેટલોક ઇતિહાસ મળી આવ્યો છે.

મુસલમાની ધર્મના મહેદવી પંથના કેટલાક વિદ્વાનોએ ધર્મ સંબંધી બીજું સાધન. પુસ્તકો લખ્યાં છે, જેમાં મુખ્યત્વે કરીને પાલણપુર રાજ્યના કેટલાક બનાવોની નોંધ કરવામાં આવી છે.

હંતકથાઓ તથા ભાટ ચારણોએ મોઢે ઠરેલ પેઢીનામાં તથા કાંચે
પાલણુપુર રાજ્યના ઇતિહાસનું ત્રીજું
ત્રીજું સાધન.
સાધન છે.

ભાટ ચારણોએ બનાવેલ કાંચે તેમજ તેમના ચોપડાઓમાં નોંધ ઠરેલ
લખાણોમાંથી આ રાજ્યનો ઘણો ખરો
ચોથું સાધન.
ઇતિહાસ હાથ આવ્યો છે. પાલણુપુર અને
બલોરનાં બધાં મળી સાતસો આઠસો કાંચે હાથ લાગ્યાં છે. જેમ ઠર્નલ
ટાંડ તથા ફ્રેન્સિસ સહેમે ટાંડ ‘રાજ્ય સ્થાન’ અને ‘રાસમાળા’ જેવા
કિંમતી ઐતિહાસિક ગ્રંથો ભાટ ચારણોનાં કાંચે અને લખાણો ઉપરથી રચ્યા
છે, તેજ પ્રમાણે આ રાજ્યનો ઇતિહાસ પણ તેવા લોકોનાં કાંચે અને
લખાણોમાંથી સંગ્રહ કરી રચવામાં આવ્યો છે. ભાટ ચારણો પ્રાચીન સમયના
ઇતિહાસ સંપાદક ગણાયા છે; જો કે તેમનાં કાંચે અને લખાણોમાં અતિ-
શયોક્તિ અને તારીખનો અભાવ કેટલેક ઠેકાણે માલૂમ પડે છે; પરંતુ એ
નિર્વિવાદ છે કે હિંદનો ઇતિહાસ પણ આવાં સાધનોએજ પુરો પાડ્યો છે.

બાગીરોની સનહો, પરવાના, તાંબાપત્ર પરના લેખો, ઇનામ તથા દાનમાં
આપેલ ગામો, ગરાસો વગેરે આ ઇતિ-
પાંચમું સાધન.
હાસનું પાંચમું સાધન છે.

જે જે માનનીય ઐતિહાસિક ગ્રંથો સાથે સરખાવીને આ પુસ્તક રચવામાં
આવ્યું છે, તે નીચે પ્રમાણે છે.

મીરાતે સીકંદરી, મીરાતે અહેમદી, મીરાતે આલમ, તખ્તકાતે અકબરી,
આધને અકબરી, અકબરનામું, મુન્તખખુત તવારીખ, તુઝકે જહાંગીરી, સેફલ
મુતાઅખબરીન, હયાતે અફઘાની, સોલત અફઘાની, મખબરે અફઘાની, ટાંડ રાજ્ય
સ્થાન, વકાએ રજપુતાના, દરબારે અકબરી, ઇન્તેખાખુલ મવાલીદ, ખાતમે
સુલેમાની, કિતાબ અહેમદ નામ બત, રાસમાળા, રાજ્યખ્યાત, રાજ્યદીપક,
રાજ્યદર્પણ, રાજપુતાનાની ભૂગોળ, ભારત રાજ્યમંડળ, વીરમંડળ, ગેઝેટીયર
વગેરે.

અફઘાનીસ્થાનના લોકો ‘પુસ્તુ’ ભાષામાં ‘પુખ્તુન’ નામથી પોતાને
પકાણુ શબ્દ.
ઓળખાવે છે. ‘પુખ્તુન’ અથવા ‘પુખ્તુન’
નો મૂળ શબ્દ ‘પુસ્તાં છે,’ જેનો અર્થ

‘ટેકરો’ થાય છે ‘પુસ્તાં’ શબ્દના ‘સીન’ અક્ષરને બદલે ‘જે’ અક્ષર બોલાયાથી ‘પુસ્તાં’ નું અપભ્રંશ રૂપ ‘પુખ્તુન’ થયું. આ લોકો પહાડી મુલકમાં રહેતા હોવાથી ‘પુખ્તુન’ અટક તેમણે ધારણ કરી. હિંદમાં તેઓ પઠાણ અથવા અફઘાનની અટકથી પ્રસિદ્ધ છે.

‘હયાતે અફઘાની’ માં લખેલ છે કે આ લોકો હિંદુસ્થાનમાં પ્રથમ બંગાળા બિહારના પાયતખ્ત પટણા શહેરમાં આવી વસેલ હોવાથી હિંદના લોકો તેમને *પઠાણ (પટણાના રહેનાર) ની અટકથી ઓળખવા લાગ્યા. આ કોમ કંઈ સદીમાં અને શા કારણથી બિહારમાં આવી વસી તે જાણે બરાબર જણાયું નથી; તથાપિ દંત કથાઓ અને તવારીખો ઉપરથી એવું અનુમાન થાય છે, કે તેમને હિંદમાં આવવાનું મુખ્ય કારણ વેપારનું જ હતું. વેપાર અર્થે હિંદમાં આવ્યા પછી તેમણે બંગાળા અને બિહારમાં રહેકાણ કરી સત્તા જમાવી, જે હકીકત કેટલીક ઐતિહાસિક બાબતોથી સિદ્ધ થાય છે.

‘હયાતે અફઘાનીમાં’ લખ્યું છે કે અફઘાનીસ્થાનના સોદાગરો હિંમતવાન અને હોંશિયાર છે. તેઓનું રહેકાણ એક સ્થળે સ્થાયી નહિ હોવાથી તેઓ ‘પવંદા’ એટલે ‘ભટકતો ટોળી’ ના નામથી ઓળખાય છે. આ ટોળીમાં મુખ્ય પાંચ જાતો છે. ૧ ફનાસીર, ૨ ખરોટી, ૩ દોટાની, ૪ નયાઝી અને ૫ મીયાં ખેલ લોહાની. મીયાં ખેલ લોહાની જાત પ્રાચીન કાળમાં ઘોડા ઉછેરી વેચવાનો (સોદાગીરી) નો ધંધો કરતી હતી. શરદઋતુ ખેસતાં આ કોમ દરસાલ ધંધા અર્થે ભરતખંડમાં આવતી હતી. તે લોકો પોતાનાં બાળકોને તથા જનાવરોને મુસાફરીમાં સાથે રાખતા હતા. તેઓ ગીઝની, કીલાત, ઝરમટુ અને હબરી-સ્તાનના પ્રગણાના મેદાનમાં થઈ ગોમલની ખીણ અને સુલેમાન પહાડની તલેટીના રસ્તે ડેરાઈસ્માલખાનની હદમાં ઉતરતા હતા. અહીં ઘાસ ચારાની સારી જગો જોઈ તેઓ તંબુઓ નાખી કંપ કરી રહેતા. પોતાના કપીલાને અહીં

* કેટલાકનું અનુમાન એવું છે કે તેઓ અબદુલ રસીદના ત્રીજા દિકરા ખેટનની બોલાઈના હોવાથી ખેટન શબ્દ ઉપરથી ‘પઠાણ’ તરીકે ઓળખાવા લાગ્યા; પણ આ પ્રમાણ માનનીય નથી. કારણ કે જો ખેટનના વંશજો છે તેઓ પઠાણના નામથી ઓળખાતા નથી એટલું જ નહિ પણ પઠાણ શબ્દનો અર્થ તેઓ જાણતા નથી. આ શબ્દ હિંદમાં આવ્યા પછી ઘડાયો હોય તે વધુ સંભવિત છે. ફારસી બારાખડીમાં ‘પઠાણ શબ્દ’ લખી શકાતો નથી.

§ નાસીર અને ખરોટી તે ધીલજીહની અને દોટાની તથા નયાઝી તે લોટી કોમની શાખા છે.

છોડી તેમાંથી કેટલાક મુલતાન અને ભાવલપુરના રસ્તે રાજપુતાનામાં ઉતરતા, અને કેટલાક મુલતાનથી પૂર્વ દિશામાં એટલે ઢાકા બંગાળા તરફ જતા.

ઉપરની હકીકતથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે લોહાની પઠાણોએ સોદાગીરીના ધંધાઅર્થે પંજાબ અને બંગાળા વિગેરે લોહાની પઠાણો.

હિંદના ભાગોમાં પ્રથમ આવબલવ શરૂ કરી હતી. પછી તેઓએ કંઈ કારણસર બંગાળા બિહારમાં વાસ કર્યો. કેટલોક વખત વીત્યાપછી તેઓ પોતાના અસલ ધંધાને મુકી દઈ બાદશાહી લશ્કરમાં દાખલ થયા. ત્યાં તેમણે લડાઈઓમાં પરાક્રમ બતાવી કીર્તિ અને ઉચ્ચ ઓધ્યાઓ સંપાદન કર્યાં. તેમજ તેમણે બંગાળા બિહારના મુલકમાં હકુમત પ્રાપ્ત કરવાને શુભ સંયોગો મળ્યા. વળી હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસમાંથી એમ પણ મળી આવે છે, કે જ્યારે બાબર બાદશાહ આગ્રામાં આવ્યો તે વખતે કનોજ અને ગંગાની નૈઋત્યકોણનો કેટલોક પ્રદેશ નાસરખાન લોહાની ઉફે ફરમલી વગેરે અફઘાનોને તાબે હતો.* દિલ્હીના શૂરવંશના બાદશાહ મહમદશાહ અદલી (ઈન્સાફી) ના દરબારમાં દોલતખાન લોહાની† વજીરાત અને વકીલાતના ઓદ્ધા ઉપર હતો. તેમજ લોહી બાદશાહોના સમયમાં લોહાની પઠાણો સારા ઓદ્ધાએ પહોંચ્યા હતા. (જુઓ તારીખે ફરીશતા તથા મુન્તાખખુત તવારીખ.)

આ લોહાની પઠાણોમાંના કેટલાક બિહારમાંથી મારવાડના બલોરના વિભાગમાં આવી વસ્યા, અને ત્યાં બિહારી-વિહારી અને બલોરીની અટક. વિહારી પઠાણના નામથી ઓળખાવા લાગ્યા. ભાગ્યેદયના સંજોગે અનુકૂળ હોવાથી તેમાંના ખુરમખાન વિહારી પઠાણે બલોર રાજ્ય કબજે કર્યું, અને ત્યાં રાજ્ય સત્તા જમાવી. ખુરમખાનની ચોથી પેઢીએ વિહારી પઠાણોના કબજામાંથી બલોર છુટી બલોચાને સ્વાધીન થયું, પણ મલેકખાન વિહારીએ પુનઃ પ્રાપ્ત કીધું. આ મલેકખાનના બાપનું નામ હેતમખાન હતું અને હેતમખાનનીજ ઓલાદમાં આજસુધી આ રાજ્ય ચાલ્યું આવે છે. પાલણપુર રાજ્યકર્તા હેતાણી અટકથી મશહૂર છે. વળી વિહારી પઠાણોએ પ્રથમ રાજ્યગાદી બલોરમાં સ્થાપેલી હોવાથી આ રાજ્યકુટુંબને કેટલાક ‘બલોરી’ થી ઓળખે છે. જે રજપુતો મુસલમાની ધર્મ અંગિકાર કરી આ રાજ્યની નોકરીમાં વંશપરંપરા જોડાયા છે તેમનેજ ખરી રીતે ‘બલોરી’ અટક લાગુ પડે છે.

* જુઓ તારીખે હિંદુસ્તાન ભાગ ૩ ને મોલવી જકાઉલ્લા ફત પાનું ૬૫.

† જુઓ (પ્રોફેસર મહમદજકાઉલ્લા ફત) તારીખે હિંદુસ્તાન ભાગ ૩ પાન ૧૩૬.

હજરત ખાલીફના દિકરા વલીદ, જે અબદુશશમ્સના કુટુંબમાં નામાંકિત,
 બહાદુર થયા છે, તેમના વંશના પઠાણો છે;
 પઠાણોની ઉત્પત્તિ. પણ જહાંગીર બાદશાહના ઉમરાવ *ખાન-
 જહાન લોદીએ ‘ મખબરે અફઘાની ’ નામનું પુસ્તક રચ્યું, જેમાં પઠાણોના
 પેઢીનામા મુજબ પઠાણ કોમ સાબુલ્લ્હ એટલે તાલુતના પૌત્ર આસફ અને અફ-
 ગનાની એલાહની હોય એમ જણાય છે.

ઈસાઈલિ કોમના બાદશાહ આવલ ઉર્ફ તાલુતે પોતાના અંતકાળ વખતે
 હજરત દાઉદને એવી વસીયત કરી કે
 સાવલની વસીયત. મારી બન્ને સ્ત્રીઓ સગર્ભા છે, માટે તેમની
 તમે પૂર્ણ સંભાળ રાખજો, કારણકે તેમને પેટે જે દિકરા અવતરશે તેમના
 વંશજો દુનિયામાં કીર્તિ મેળવશે. ફરમાન મુજબ હજરત દાઉદે અમલ કર્યો.
 બન્ને વિધવા સ્ત્રીઓને દિકરા અવતર્યા; જેમનાં નામ ‘ અરખીયા ’ અને
 ‘ અરમીયા ’ રાખવામાં આવ્યાં. આ બન્ને યુવાન વયના થયા ત્યારે હજરત દાઉદે
 અરખીયાને મુખ્ય પ્રધાન અને અરમીયાને સેનાધિપતિ બનાવ્યો. આ બન્ને
 ભાઈઓને એકેક દિકરા થયો. અરખીયાના પુત્રનું નામ આસફ અને
 અરમીયાના દિકરાનું નામ અફગના પાડવામાં આવ્યું. હજરત સુલેમાને આ
 બન્નેને તેમના દાદાની જગોએ કાયમ કરી બેતુલમુકદ્દશની ઈમારત બંધાવવાનું
 કામ પણ તેમને સોંપ્યું. આ ઈમારત બનાવવામાં દેવો કામે લાગેલ જેમની
 પાસેથી અફગના ‘ પુષ્પ ’ ભાષા શીખ્યો. અફગનાને ચાળીસ છોકરાં થયાં,
 જેમના વંશજો આસપાસના મુલકમાં વસ્યા.

* ખાનજહાન લોદીનું મૂળ નામ પીરખાન હતું. તેને પ્રથમ ‘ સલાબતખાન ’ અને પછી
 ‘ ખાનજહાન ’ નો ખિતાબ મળ્યો હતો.

‡ ઈ. સ. પૂર્વે એક હજાર વર્ષ ઉપર હજરત સમુઈલ નખીના ફરમાનથી ઈસ્રાયેલ કોમના
 બાદશાહ સાવલ નખીને મુકરર કરવામાં આવ્યા હતા. તે જંબુના પહોડોમાં ફલસ્તુનની લડાઈમાં
 માર્યા ગયા હતા. કહે છે કે સાવલ નખી, હજરત યાકુબના દિકરા બનીયામીન વંશજ છે. એક વખત
 સાવલ નખીને તેમના પિતાએ ગુમ થયેલ ખચ્ચરની શોધમાં મોકલ્યા હતા, તે વખતે હજરત રામુ-
 ઈલ નખીએ તેમના માથામાં તેલ નાંખી ઈસ્રાઈલ કોમના બાદશાહ તરિકે રાજ્યાભિષેક કર્યો હતો,
 (જુઓ તોરેત સમુઈલ બાબ ૧૦ મો).

*બખ્તેનસરે બની ઇસાઈલને શામના મુલકમાંથી દેશનિકાલ કર્યાથી તેમના અફઘાનીસ્તાન અને અરબસ્તાનમાં વંશજોમાંના કેટલાક અરબસ્તાનમાં, કેટલાક ગોર પર્વતમાં અને કેટલાક ફિરોજ પર્વતમાં જઈ વસ્યા. જેઓ પહાડી મુલકમાં વસ્યા તેમણે તે મુલક ધીમે ધીમે કબજે કરી લીધો. આ પહાડી મુલકને હાલ અફઘાનીસ્તાન કહે છે, અને તેની રાજ્યધાનીનું શહેર કાબુલ છે. જેઓ અરબસ્તાનમાં જઈ વસ્યા, તેમનામાં કેટલોક વખત પછી વલીદનો બુદ્ધિશાળી અને ડાહ્યો દિકરો ખાલીદ પેદા થયો; તેને પેગંબર મહમદ સાહેબે સેફૂલ્લાને ખિતાબ બક્ષીસ કર્યો હતો. પઠાણો આ ખાલીદના ચોલાદના છે, તે જગ પ્રસિદ્ધ વાત છે.

પેગંબર મહમદ સાહેબ મદીને પધાર્યા ત્યારે ખાલીદ પોતાના અફઘાન લાઇઓ જેમનો સરદાર એસનો દિકરો હજરત કેસને મલેકનો ખિતાબ. કેસ હતો, તેમને ગોર અને ખુરાસાનના પહાડી મુલકમાંથી મદીને બોલાવ્યા. ત્યાં કેસ, જે બની ઇસ્માઈલના બાદશાહ સાવુલની છત્રીસમી પેઢીએ થયો છે, તેણે તથા તેના સાથીઓએ મુસલમાની ધર્મ અંગીકાર કર્યો. પેગંબર સાહેબે કેસનું નામ ‘અબ્દુલ રશીદ’ પાડ્યું, અને તેને ફરમાવ્યું કે તમે સાવુલ બાદશાહની ચોલાદના છો, અને કુરાનમાં તમને ‘મલેક’ ના ખિતાબથી ઇશ્વરે બોળાવ્યા છે, માટે અમે પણ તમને ‘મલેક’ ખિતાબથી બોળાવીશું.

પેગંબર સાહેબે મક્કાની આસપાસનો મુલક જીતવા માંડ્યો. તેમાં લશ્કરના અફઘાનો કેસની ચોલાદના છે. આગેવાન અબ્દુલ રશીદે (કેસે) બહુ બહાદુરી બતાવી, તેથી તેની ચઢતી માટે પેગંબર સાહેબે ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરી.

પેગંબર સાહેબની રજા લઈ કેસ અબ્દુલ રશીદ પોતાના મુલકમાં (ગોર અને ખુરાસાનના પહાડી દેશમાં) ગયો; અને તેણે ત્યાં મુસલમાની ધર્મ પ્રવર્તીવ્યો. અફઘાનો તેનીજ ચોલાદના છે. કેસ અબ્દુલ રશીદનું લગ્ન ખાલીદની દિકરી સાથે થયું હતું. તે બાઈને પેટે ત્રણ દિકરા નામે ૧ સીડબન, ૨ ઘોરગસ્ત ૩ ખીટન થયા હતા. આ ત્રણ જણ અફઘાનોના મૂળ પુરૂષ ગણાય છે. તેઓ

* બખ્તેનસરેનું નામ ‘તોરેત’ પુસ્તકમાં ‘બતુકદનસર’ લખ્યું છે. તે બાબીલનનો બાદશાહ હતો. આવું જીવન ચરિત્ર “તોરેત” અને “એહદે” અતીકની તવારીખમાં લખ્યું છે.

અબદુલ રશીદના દિકરા અને ખાલીદના ભાણેજ હોવાથી અફઘાનો ફૂળવાન હોવાનું સાબીત થાય છે. (જુઓ હયાતે અફઘાની.)

સીડખનને પુત્ર નહિ હોવાથી તેણે પોતાના ભાઈ એટનના દિકરા ઇસા-
ઇલને દત્તક કરી લીધો. ઇસાઇલને *નુહાન
લોહાની નામનો સવળ.

નામે એક દિકરો હતો, જેના વંશજો નોહાની અફઘાનો કહેવાતા હતા. અફઘાનોની બોલવાની પદ્ધતિ મુજબ નોહા-
નીને બદલે ' ઈલવાની અથવા લોહાની ' બોલાતું હતું. નુહાનની પ્રથમ સ્ત્રી
સીરીથી મરવતનો જન્મ થયો, જેના વંશજો મરવતના નામથી પ્રસિદ્ધ છે.
કેટલાએક તેમને ' સીપન લોહાની ' કહે છે. બીજી સ્ત્રી તુરીથી પાંચ પુત્ર થયા;
જેમાંથી પઠાણોની મમાખેલ, મીયાખેલ અને તતુર વગેરે પ્રસિદ્ધ શાખાઓ
નીકળી છે. તેઓ તુરલોહાની પણ કહેવાય છે. મીયાખેલમાંથી સેનખેલ અને
તેમાંથી અબાખેલ શાખા નીકળી છે. લોહાની પઠાણોની શાખાઓ ' પવંદા '
વેપારીની માફક વેપાર કરતી ધનાઢય હતી. દરેક શાખાનો ઉપરી ' ખાન '
અથવા ' મલેક ' ‡અટકથી ઓળખાતો અથવા દરેક જાત આ મલેકને ઉપરી કબુલ

* પઠાણોની જે શાખાએ લોહગઢને કબજે કર્યો તેને લોહાની કહીને ઓળખાવે છે; પણ આ
ફક્ત અટકળની વાત છે એનો ઐતિહાસિક પુરાવો નથી.

‡ ' મખઝને અફઘાની ' મુજબ મલેકનો ખિતાબ હજારત મહમદ પેગંબરે બક્ષેલો છે, પણ
કેટલાકો એમ માને છે, કે ' મલેક ' ' માલીક ' નું સંક્ષિપ્ત રૂપ છે. અફઘાનોની કોમના સરદારના
નામની આગળ માનાર્થે ' મલેક ' શબ્દ લખવામાં આવે છે. મલેકનો ખિતાબ સુલતાત મહમદ
ગીઝનવીના વખતમાં પ્રથમ શરૂ થયો હતો. કેટલાક ઇતિહાસોમાંથી એમ પણ જણાય છે, કે ગુજ-
રાતના બાદશાહોએ મલેકનો ખિતાબ અફઘાનોનેજ આપ્યો હતો. એટલુંજ નહિ પણ તેમણે પોતાના
અમીરોને તથા મુસાહબોને બિન્નતા રાખ્યા વિના બક્ષીસ કર્યો હતો. બાદશાહો આ ખિતાબ આપતા
હોવાથી તે એવો માનનીય થઈ પડ્યો હતો, કે દરેક અમીરે પોતાની નામની સાથે આ ખિતાબ જોડી
દીધો હતો. હાલ પણ ગુજરાતમાં કેટલાક મલેકની અટકથી ઓળખાય છે. આ રાજ્યના સ્થાપનાર
મલેક ખુરમખાન અને મલેક યુસફખાન પોતાની કોમની સરદારી ધરાવતા હોવાથી આ ખિતાબ
તેમને પ્રથમથીજ મળેલો હતો, જેને ગુજરાતના સુલતાનોએ કાયમ રાખ્યો હતો. હાલ પણ શુભાશુભ
પ્રશ્ન જે ગવાતાં ગાયનોમાં પાલણપુર રાજ્યકર્તાઓની ઓળખાણ " ખાનમલેક " ના ખિતાબથી
આપવામાં આવે છે.

હિન્દી ચોપડામાંથી એમ મળી આવે છે, કે ગુજરાતના બાદશાહ અહમદશાહે મલેક હસન-
ખાનને જલોરની સનદ આપી, ત્યારે તેમને મલેકનો ખિતાબ બદલ્યો હતો. આ ખિતાબ મલેકખાન
સુધી રહ્યો હતો. ગજનીખાન બીજા અને ફિરોજખાન, બાદશાહ અકબરની હકુમત સ્વિકારી તેના
અમીરોમાં દાખલ થયા, ત્યારે તેમને ' ખાન ' અને દિવાન ' ના ખિતાબો મળ્યા હતા; જે હજુ સુધી
પાલણપુર રાજ્યકર્તાઓમાં ચાલુ છે.

રાખી તેના કહ્યા પ્રમાણે ચાલતી. નાતબતના પરસ્પરના ઝગડાઓ પંચ મલેક ચુકવતા હતા. લોહાની પઠાણના બધા ફાંટાઓનો સંબંધ મીયા ખેલ અને મમાખેલ શાખાથી વિશેષ હતો.

ઉપરની હકીકતથી એમ અનુમાન કરી શકાય છે, કે મીયાખેલ લોહાની બત, જે બંગાળા બિહારમાં આવી વસી હતી, તેની શાખા અમાખેલમાં થયેલ સક્ષીમખાનના દિકરા મલેક ગઝનીખાન અથવા કેટલાકના લખવા મુજબ મલેક અલીશરખાન મારવાડમાં આવી વસ્યા હતા; અને તેમના વંશજોએ ગુજરાતના સુલતાનોની મદદથી બલોર તથા તેની આબુખાબુના મુલકમાં ઠબજે મેળવ્યો હતો.

પાલણપુરના રાજ્યકર્તાઓ 'દિવાન' થી પ્રસિદ્ધ છે, એટલે તેમને દિવાનનો ખિતાબ શી રીતે, કેના તરફથી, અને ક્યારે દિવાનને ખિતાબ મળ્યો, તે બાબત અવશ્યનું છે. ભાટે

પાસેની હકીકતથી એમ જણાય છે, કે વિશળદેવ ચહુવાણને મેવાડના રાણા લાખમસિંહે બલોર અને ગોઢવાડની હકુમત સોંપી રક્ષિત રાજ તરિકે નક્કી કર્યો, ત્યારે વિશળદેવે 'દેવરી આણ હે' એવા સોગન ખાઈ મેવાડનું આધિપત્ય કબુલ કર્યું. આથી વિશળદેવનું ઉપનામ 'દેવ આણ' પડ્યું. તેના રાજ્યમાં જે કોઈ 'દેવઆણ' લઈ બરાબર પાળે નહિ, તેને વિશળદેવ સખત સજા કરતો. વિશળદેવના મરણ પછી બલોરમાં વિહારી પઠાણોનો રાજ્ય અમલ શરૂ થયો. ત્યારથી તેમણે પણ લોકોની પ્રીતિ સંપાદન કરવાની ખાતર વિશળદેવનું ઉપનામ 'દેવઆણ' ધારણ કર્યું. ધીમે ધીમે 'દેવઆણ' બદલાઈને વિહારી પઠાણો 'દિવાન' કહેવરાવવા લાગ્યા, અને ભાટ ચારણો પણ તેમને દિવાનના પદથી ઓળખાવવા લાગ્યા.

જેઠાજીની હિન્દી ભાષામાં લખેલ નોંધમાંથી મળી આવે છે કે મલેક ઉસ્માનખાનને આસીરગઢનો કિલ્લો જીત્યાના બદલામાં બલોર રાજ્યની જે સ્પત્તિ ગુજરાતના સુલતાને આપી હતી, તેમાં ઉસ્માનખાનના નામ આગળ 'જુખ્ત તુલ મુલક દિવાન' લખેલ હતું. ત્યારથી 'જુખ્ત તુલ મુલક દિવાન' નું પદ આ રાજ્ય કર્તાઓમાં વંશપરંપરા ચાલ્યું આવે છે. અકબર બાદશાહે ગઝનીખાનને સરહદ ઉપરની લઢાઈમાં બળવેલ સેવાના બદલામાં 'દિવાન' ની પદવી, લાહોરની સુબેદારી તથા પાલણપુર અને ડીસાનાં પ્રગણાં બક્ષીસ કરેલાં ત્યારથી આ રાજકર્તાઓને દિવાનની પદવી સઘળા લખાણોમાં લખવામાં આવે છે.

કોઈ એમ પ્રશ્ન કરે કે દિવાનની પદવી ખાસ મુલકી ખાતાને લગતી છે; તો ગઝનીખાન જેમને બહાદુરીના બદલામાં દિવાનની પદવી વિશે વિશેષ ચર્ચા. અકબર બાદશાહે લશ્કરી ઉમરાવોની પંક્તિમાં દાખલ કર્યા હતા, તેમને આ પદવી કેવી રીતે મળી હશે? પણ ખરી-વાત એ છે, કે આ પદવી અકબર બાદશાહે મુલકી અને લશ્કરી અમલદારોને કંઈપણ ભિન્નતા રાખ્યા વિના આપી હતી. ખેજડાના જમીનદાર કાળિદાસનો દિકરો *ઈસાખાન જે મુસલમાની ધર્મ અંગીકાર કરી પૂર્વ અંગાળને કબજે કરી બેઠો હતો અને જેણે પોતાની સામે અકબર બાદશાહે મોકલેલ માનસિંહ કચ્છ વાહાની સાથે લડતાં બહુ બહાદુરી બતાવી હતી તેને પણ બહાદુરીના બદલામાં અકબર બાદશાહે દિવાનનો ખિતાબ બક્ષ્યો હતો.

ઉપરની સઘળી હકીકત વિચારમાં લેતાં હું એવા નિર્ણય પર આવું છું, કે વિશાળદેવ ચહુવાણુ ‘દેવઆણુ’ પદથી ઓળખાતો હતો. તેના પછી ખુરમખાને લોકપ્રિયતા માટે ‘દેવઆણુ’ પદ ધારણ કર્યું હશે. દિવાન ઉસ્માનખાનને બલોરની સનદ આપતી વખતે ગુજરાતના બાદશાહે ‘ઝુબ્-તુલ્-મુલક દિવાન’ ની પદવી ઉસ્માનખાનના નામ આગળ લખી હતી. અને તેજ પ્રમાણે અકબર બાદશાહે ગઝનીખાનને “દિવાન”ની પદવી પૂર દમામથી બહોર રીતે કાયમ કરી આપી હતી.

* ઈસાખાનનું બળ તોડવાને તથા નારાયણગંજને તેના મુલકનો ફરી કબજે સોંપાવવાને અકબર બાદશાહે ઇ. સ. ૧૭૯૫ માં એક મોટા લશ્કર સાથે માનસિંહ કચ્છવાહાને મોકલ્યો હતો. ઈસાખાન અને માનસિંહનો મુકાબલો બ્રહ્મપુત્રા નદિ આગળના ઈગાર સિંધુના કિલ્લા નજીક થયો. ઈસાખાને દ્વંદ્વ યુદ્ધ કરવા માટે માનસિંહને કહેવરાવ્યું, જે માનસિંહે કબુલ રાખ્યું. યુદ્ધ શરૂ થતાં બંને વચ્ચે તરવાર ચાલવા માંડી. લડતાં લડતાં બંને સરદારો કોધમાં આવી ગયા અને એક બીજા ઉપર મરણીઆ થઈ ધસારો કરવા લાગ્યા. એટલામાં માનસિંહ તા હાથમાંથી તરવાર પડી ગઈ. મોટા મનના યુદ્ધ નીતિના બાણનાર ઈસાખાને શત્રુને હથિયાર વિનાનો દેખી તેને પોતાની તરવાર આપવા માંડી. માનસિંહે તે લેવા ના પાડી, અને એકદમ ઘોડા ઉપરથી ભોંય ઉપર કુદી પોતાની તરવાર લઈ લીધી. માનસિંહ તરવાર લેવા નિચે ઉતર્યો ત્યારે ઈસાખાને ધાર્યું હોત તો તેને મારી નાંખત. શસ્ત્રચ્છિત શત્રુને મારવો એ ખરા શુરવીરનું લક્ષણ નથી, એવો ઉચ્ચ વિચાર લાવી તેણે માનસિંહ ઉપર હાથ ઉપાડ્યો નહિ. માનસિંહ તરવાર લઈ ઘોડે સવાર થયો, ત્યારેજ તે યુદ્ધ ફરી શરૂ થયું. બંને સરદારો યુદ્ધમાં કુશળ હોવાથી આખરે થાકી પોતપોતાના લશ્કરમાં ચાલ્યા ગયા, અને તેમની વચ્ચે સલાહ થઈ. માનસિંહ સાથે ઈસાખાન દિલ્હી આવી અકબરની હુજુરમાં હાજર થયો. બળવો કરવા માટે અકબરે તેને કેદ કરાવ્યો પણ માનસિંહ સાથે થયેલ દ્વંદ્વ યુદ્ધમાં ઈસાખાનના ઉચ્ચ ગુણો બાદશાહે પ્રસન્ન થઈ તેને ‘દિવાન’ ની પદવી બક્ષી કરી હતી.

દિવાનનો ખિતાબ ગુજરાત અને દિલ્હી બાદશાહ તરફથી મળેલ હોવાથી રાજ્ય કર્તાઓ તે ખિતાબને બહુ મહત્વનો 'દિવાનને' બદલે 'નવાબ' નો ગણે છે. ઇ. સ. ૧૮૫૭ ના બળવામાં દિવાન ખિતાબ લેવાને ઇન્કાર. જોરાવરખાને અંગ્રેજ સરકારની સેવા બજાવેલ, તે માટે ઇ. સ. ૧૮૬૩ માં બ્રિટિશ સરકારે "દિવાન" ના બદલે "નવાબ" નો ખિતાબ પાલણપુર રાજ્યને આપવા ઇચ્છા જણાવી. દિવાન જોરાવરખાને તેમ કરવા ના પાડી; કારણ કે તે દિવાનના જુના ખિતાબને છોડવા ચાહતા નહોતા. ઇ. સ. ૧૮૧૦ ના જાનેવારીની ૧લી તારીખે શહેનશાહ સાતમા એડવર્ડે હાલના રાજ્યકર્તા નવાબ શ્રી શેરમહમદખાન સાહેબ બહાદુર જી. સી. આઈ. ઇ. ને દિવાનનો ખિતાબ કાયમ રાખી વંશપરંપરા નવાબનો ખિતાબ તથા ૧૩ તોપની જાતીકી સલામી ઇનાયત કરી છે.

જલોરાં હાલ મારવાડ તામે છે. અને જધપુરથી ૭૧ માઇલ દૂર નૈઋત્ય કોણમાં *સુગરી નદીના દક્ષિણ કિનારે જલોરની પરિસીમા. આવેલું છે. જલોરની પૂર્વે શિરોહીનો; મુલક, પશ્ચિમે લુંણી નદી, ઉત્તરે પાલી, વાલોતરા, પ્રગણાં અને દક્ષિણે સિરોહી, સાચોર અને ભીનમાળ પ્રગણાં આવેલાં છે.

જલોરના કિલ્લાનું અસલ નામ સોનગરો (સોનાનો પહાડ) છે. કેટલાક તેને જલીંધર કહે છે. આ કિલ્લો રાજપુતાનાના ડિવિડો પ્રખ્યાત કિલ્લામાંનો એક છે. પ્રાચીન

† મારવાડના ઇતિહાસમાંથી જણાય છે, કે લગભગ વિક્રમની દસમી સદીમાં બારા નામના પુંવાર રાજપુતની જોતે મારવાડનાં ચૈદ હજાર ગામોને નવ ભાગમાં વહેંચી લીધાં હતાં; જે ઉપરથી હાલ તેને નવકોટી મારવાડ કહે છે. જલોરનો પહાડી મુલક બારા પુંવારના નાનાભાઈ ભોજના ભાગમાં જવાથી તેણે ત્યાં એક શહેર વસાવી કિલ્લો બંધાવ્યો, આ કિલ્લો ભોજની નવ પેઢી સુધી તેના વંશમાં રહ્યો. વિક્રમની તેરમી સદીમાં નાંદોલના ચહુવાણ રાજપુત કીર્તીપાળે જલોર પુંવારો પાસેથી છીનવી લીધું. ઇ. સ. ૧૨૪૭ માં ચાચક દેવ ચહુવાણે ભીનમાળથી કેટલોક સામાન મંગાવી આ કિલ્લો સમરાવ્યો.

* સુગરી નદી સિરોહી અને મારવાડની સરહદ ઉપર આવેલ પહાડમાંથી નીકળે છે અને જલોર પાસે થઈને લુંણી નદીમાં ભળે છે. તેની લંબાઈ આશરે ૧૩૦ માઇલ છે.

† જહાન ચારણની નોંધ મુજબ જલોરનો કિલ્લો આશરે ૧૨૪૭ ગજ લાંબો અને ૪૭૦ ગજ પહોળો છે તેનો ચઢાવ બે હજાર કદમનો છે. આ કિલ્લાને ત્રણ દરવાજા અને બાવન ધુરજ છે. દિવાન ફતેખાન ૧ લાચે કિલ્લાની મરામત કરાવી ત્યાં એક મહેલ બંધાવ્યો હતો.

‡ રાજપુતાનાના પ્રખ્યાત કિલ્લાઓમાં રણધોર, ગાગરન, જલોર, ચિતોડ, સહુમર, શેરગઢ બરતપુર, આમેર, અને શાહઆબાદ મુખ્ય છે.

કાળમાં જ્યારે લડાઈમાં દારૂગોળાનો પ્રચાર નહોતો ત્યારે આવા કિલ્લાઓ જીતવાનું કામ બહુ કઠીન ગણાતું. કિલ્લાની બાંધણી તથા મારકાની જગો વિગેરેની દુશ્મનને માહિતી ન મળે એવા હેતુથી તે કિલ્લામાં પરવાના વિના કોઈને પેસવા દેતા નહિ.

બલોર અને સાચોરનાં આશરે ૫૧૦ ગામ છે. તેની જમીન પીળી, ચીકણી અને સફેદ એ ત્રણ પ્રકારની છે. પીળી જમીન વાવેતર માટે ખીજી જમીન કરતાં વધારે ચઢીઆતી ગણાય છે.

બલોર અને સીવાના નજીકના પહાડોના દેખાવ ઉપરથી ભુસ્તર વેત્તાઓ અનુમાન કરે છે, કે તે પ્રાચીન કાળમાં જવાળામુખી પર્વત.

જવાળામુખી પહાડો હશે. આ પહાડોમાંથી કોઈ કોઈ વાર બહુ સખત ધરતી કંપના આંચકા આવે છે. આ પહાડોમાં સીસું, લોહું, તાંબુ વગેરે ધાતુઓ હોવાનો બોયલો સાહેબનો અભિપ્રાય છે.

બલોર ચહુવાણોનું જીતું રહેઠાણ હતું. ચહુવાણની એક િશાખા સોનગરા ચહુવાણના નામથી ઓળખાય છે. એક પ્રાચીન હિન્દી લખાણમાંથી જણાઈ આવે છે, કે ઇ. સ. ૧૨૪૫ માં સામતસિંહ ચહુવાણના દિકરા કાનડદેવે ભીનમાળથી ઇંટ, ચુનો, પત્થર વગેરે મંગાવીને બલોરનો કિલ્લો બંધાવ્યો હતો.

અલાઉદ્દીન ખીલજીના સેનાપતિ અલકખાન અને નસરતખાને બલોરના

* આ ધરતી કંપના આંચકા ઘણી વખત પાલણપુર સુધી પહોંચે છે. એવી અટકળ કરવામાં આવી છે, કે દર પાંત્રીસ વરસના અંતરે એક સખત આંચકો આ પહાડોમાંથી આવી પાલણપુર સુધી પહોંચે છે; અને કેટલાક માસ સુધી બે ત્રણ વખત ધીમા ધીમા આંચકા આવ્યા કરે છે. અહિં જે આંચકા આવે છે, તેમાંના ઘણાખરા બલોર અને સીવાના પહાડમાંથી આવતા જણાય છે. અહિં તે તરફથી ઇ. સ. ૧૮૦૮, ૧૮૪૦, તથા ૧૮૮૩ માં સખત આંચકા આવ્યા હતા. ઇ. સ. ૧૮૮૩ માં આવેલ સખત આંચકાની વિશેષ હકીકત હાલના રાજ્યકર્તાના પ્રકરણમાં લખવામાં આવશે.

† નાંદોલના ચહુવાણોમાં કેતુરાવ, બલોરના કિલ્લાનો પ્રથમ બાંધનાર હતો. તેને દેવરાજ નામનો પૌત્ર હતો, જેના વંશજો દેવરાજ રજપુતના નામથી ઓળખાય છે. તેઓ આખુની આસપાસ સોનગરા ચહુવાણ રજપુત રાજના મુલકમાં વસ્યા હતા. (જુઓ રાસમાળા ઇ. ગેઝેટીયર, ખ્યાત, વિગેરે.)

‡ બલોરના કિલ્લાને ઘેર્યાના વર્ણનનાં જે કાવ્યો હાથ લાગ્યાં છે, તેમાં આ ઘેરા સાત વર્ષ ચાલ્યાનું લખ્યું છે. અહિં ૧૧ વર્ષ લખ્યાં છે, તેનું કારણ એ છે, કે અંથ કર્તાએ કાનડદેવના ખાર-વટાનાં ચાર વર્ષ ભેગાં ગણ્યાં છે.

કિલ્લાને ઘેરે ઘાલ્યો હતો. ઇ. સ. ૧૨૬૫. આ વિગ્રહ ૧૧ વર્ષ સુધી ચાલ્યો હતો, અને છેવટે તે કિલ્લો મુસલમાનોએ જીત્યો. ઇ. સ. ૧૨૦૬ માં તામે કર્યો હતો. કેટલાક વર્ષો પછી ચહુવાણોએ તે કિલ્લાને મુસલમાનો પાસેથી જીતીને કબજે લીધો હતો. ઇ. સ. ૧૩૬૪ માં વિશળદેવ ચહુવાણની કતલ થયાથી મલેક ખુરમખાન લોહાનીએ ગુજરાતના સુલતાન અફરખાનની મદદથી જીલોરને ફરી મુસલમાની હકુમત નીચે આણ્યું હતું. લોહાની પઠાણોની હકુમત ત્યાં ઇ. સ. ૧૬૬૭ સુધી રહી; અને ત્યાર પછી જીલોર રાઠોડોના કબજામાં ગયું છે, હાલ પણ તે મારવાડ રાજ્યના તાબામાં છે.

મલેક ખુરમખાને ઇ. સ. ૧૩૬૪ માં જીલોરમાં રાજ્ય સ્થાપ્યું, ત્યારથી આજ સુધી હિંદમાં રાજ્યકીય મહાન હિંદના રાજ્યોની ઉચ્ચ પાથલ ફેરફારો થયા છે. આ ઉચ્ચપાથલના વખતે આ રાજ્યનો ટકાવ. વખતમાં આ રાજ્ય સહિસલામતીથી પોતાની હકુમત જાળવી શક્યું છે, એટલુંજ નહિ, પણ દરેક બાદશાહતમાં તેણે વધુ માન મરતબા મેળવ્યા છે. સર્વોપરિ સત્તાને માન આપી વફાદાર રહેવું એજ આ ખાનદાનની પરંપરા છે.

ઇ. સ. ૧૩૬૪ થી ઇ. સ. ૧૫૭૩ સુધી લગભગ પોણાબસો વર્ષ એટલે જીલોરના પ્રથમ રાજ્યકર્તા ખુરમખાનના વખતથી મલેકખાનના અમલ સુધી આ રાજ્ય ગુજરાતના બાદશાહોના આધિપત્ય નીચે રહ્યું હતું. તે અરસામાં મલેક ખુરમખાન, ઉસ્માનખાન, તથા મલેકખાને ગુજરાત બાદશાહતની

* ખાતમ સુલેમાની પ્રમાણે જીલોરને કિલ્લો અલગખાને જીત્યો હતો; અને 'મુન્તખખુત' તવારિખ પ્રમાણે તે કિલ્લો અલાઉદ્દીન બાદશાહે સુરતથી પાછા ફરતાં હીજરી ૭૦૧ માં કાનડદેવને મારીને જીત્યો હતો. આ પ્રમાણે એમ અભિપ્રાય છે; જે ઉપરથી એમ અનુમાન થઈ શકે છે, કે અલગખાને પાટણ જતાં કિલ્લાને જીતી લીધો હશે; પણ કાનડદેવે આધીનતા કબુલ નહિ કરી હોય, તેથી અલાઉદ્દીને સુરતથી પાછા ફરતાં આ દુશ્મનને મારી ઝગડાનો અંત આણ્યો હશે. ગુજરાત જીતી અલાઉદ્દીનનું લશ્કર કિલ્લી પાછું જતું હતું, ત્યારે જીલોર નજીક લશ્કરના સરદારોએ લૂટનો પાંચમો હિસ્સો લેવા સાડ લશ્કર ઉપર સખતાઈ વાપરી જેમણે મુસલમાની ધર્મ તરતજ અંગીકાર કર્યો હતો, તેમણે આ હુકમને નહિ માનતાં બળવો કર્યો. આઝુદ્દીનની કતલ કરી તેઓ અલગખાનના તખ્તમાં પેડા. અલગખાન બીજે બારણેથી નાસી ગયો; પણ અલાઉદ્દીનનો ભાણેજ જે તે તખ્તમાં સુતો હતો, અને જેને મલેકસી પાટલાના નામથી જીલોરમાં જોળખે છે, તેને અલગખાન સમજ તે લોકોએ મારી નાંખ્યો; મલેકસી પાટલાની કબર જીલોરમાં છે. નસરતખાને બળવાખોરોને મારી હાંકી કાઢ્યા. અલાઉદ્દીને પોતાના ભાણેજનું ચૈર લેવાને આ બળવાખોરોને ફૂર રીતે માર્યા.

સારી સેવા બજાવી ' મલેકખાન ' તથા ' ઝુબ્હ તુલ મુલક ' ના કિમતી ખિતાબો અને સરપાવો મેળવ્યા હતા. મલેકખાનના સમયમાં ગુજરાતમાં ભારે ઉથલપાથલ થઈ, અને ઇ. સ. ૧૫૭૩ માં અકબર બાદશાહે ગુજરાત જીતી લીધું. ગુજરાતની બાદશાહતના આ ભારે ફેરફારની વખતે ત્યાંના કેટલાંક ખીબા રાજ્યો નાબુદ થયાં, ત્યારે મલેકખાનની હિંંશીયારી અને રાજ્ય કુશળતાને લીધે આ રાજ્ય તોફાની હુવામાંથી બચી ગયું.

ઇ. સ. ૧૫૭૮થી લગભગ ૧૭૩૮ સુધી આ રાજ્ય મોગલોને તાબે રહ્યું. તે અરસામાં મલેક ગઝનીખાને ' મહાખાન ' અને ' દિવાન ' ના ખિતાબો અકબર બાદશાહની સેવા બજાવી મેળવ્યા હતા, અને અકબર બાદશાહની ધાવણેન સાથે વિવાહ કરી બાદશાહી ખાનદાન સાથે સંબંધ જોડ્યો હતો. દિવાન કરીમદાદખાનના અમલમાં મોગલ શહેનશાહતનો સૂર્ય અસ્ત થવા લાગ્યો, અને મરેઠાઓ પ્રબળ થવા લાગ્યા, તે વખતે દિવાન બહાદુરખાન, શેરખાન અને ફિરોજખાન જેવા પ્રતાપી નરેશોએ રાજ્ય કુનેહ, બહાદુરી અને સમયસૂચકતા બાપરી આ રાજ્યને ટકાવી રાખ્યું હતું, એટલુંજ નહિ પણ ધાનેરા, ખીમત, રોહ, ડાલેલા, શૂરભાખરી, કીડોતર, સેંભર પાદર, મલાણી સાઠ વિગેરે આસપાસનો મુલક જીતી રાજ્યમાં વધારે કર્યો હતો. દિવાન ફતેહખાન ખીબાના વખતમાં ઇ. સ. ૧૮૧૭ માં આ રાજ્યનો સંબંધ અંગ્રેજ સરકાર સાથે જોડાયો છે, ત્યારથી તે આજ સુધી આ રાજ્યે બ્રીટીશ શહેનશાહતની અનેક વફાદારીની નોંઠરીઓ કરી છે અને કરે જાય છે.

આ રાજ્યકર્તા કુટુંબ હિંદુસ્તાનમાં ખીબાં મુસલમાની રાજ્યકર્તા કુટુંબ કરતાં વધારે જીનું છે. ઇમ્પીરિયલ ગેઝેટીયર વગેરે પુસ્તકોથી માલમ પડે છે, કે એક બાપની ઓલાદમાં આટલું લાંબું. જીનું ખીબું કોઈ મુસલમાની ફર્સ્ટ ક્લાસ રાજ્ય ચાલ્યું આવતું નથી. મલેક ખુરમખાન ઇ. સ. ૧૩૬૪ માં ગાદીએ આવ્યા ત્યારથી હાલ સુધી તેમનીજ ઓલાદમાં રાજ્ય ચાલ્યું આવે છે. મહાન શહેનશાહ અકબરના દરબારમાં જલોરના રાજ્ય કર્તા દિવાન ગઝનીખાન (ખીબા) અમીરોની પંક્તિમાં ગણાતા હતા, જે દિવાન ગઝનીખાન (ખીબા) ના રાજ્ય અમલમાં બતાવેલ છે. આ પ્રમાણે શહેનશાહ અકબરના અમીરોની પંક્તિ ભોગવતાં અને રાજ્ય ધરાવતાં હિંદનાં હાલનાં ફર્સ્ટ ક્લાસ રાજ્યોમાં પાલણપુર રાજ્ય એકલુંજ હસ્તી ધરાવે છે એવી ખાત્રી વાચકને ઇમ્પીરિયલ ગેઝેટીયર જેવાં પ્રમાણ ગણાતાં પુસ્તકો વાંચવાથી થશે.

અનુક્રમણિકા.

	પૃષ્ઠ
પ્રસ્તાવના ૧
ઉપોદ્ધાત ૨
મલેક ખુરમખાન ૧
મલેક મુસુકખાન.... ૭
મલેક હસનખાન... ૯
મલેક સાલારખાન ૧૦
ઝુબ્દ-તુલ-મુલક-મલેક ઉરમાનખાન.... ૧૧
મલેક ખુદનખાન ૧૮
મલેક મુઝાહિદખાન (પહેલા) ૨૦
મલેક અલીશેરખાન ૨૪
મલેક શિકંદરખાન ૨૬
મલેક ગઝનીખાન (પહેલા) ૨૭
મલેક મલેકખાન ૩૧
દિવાન ગઝનીખાન (બીજા) ૪૩
દિવાન પહાડખાન (પહેલા) ૫૪
દિવાન ફિરોઝખાન (પહેલા) ૭૨
દિવાન મુઝાહિદખાન (બીજા) ૭૭
દિવાન કમાલખાન ૮૪
દિવાન ફતેહખાન (પહેલા) ૧૦૦
દિવાન ફિરોઝખાન (બીજા) ૧૨૫
દિવાન ઠરીમદાદખાન ૧૬૦
દિવાન પહાડખાન (બીજા) ૧૬૦
દિવાન બહાદુરખાન ૧૬૭
દિવાન સલીમખાન ૨૩૮
દિવાન શેરખાન ૨૪૫
દિવાન શમશેરખાન ૨૭૬
ભાટ ચારણોને આપેલાં ગામોની ટીપ ૨૯૭

જલોર અને પાલણપુરની ગાદી ઉપર થયેલ રાજ્યકર્તાઓ.

રાજ્યકર્તાનું નામ.	કયાંથી	કયાંસુધી રાજ્ય કર્યું.	કેટલે વ.સં.	
ખુરમખાન	ઇ. સ.	૧૩૬૪	૧૩૬૫	૧
યુસુફખાન	„	૧૩૬૫	૧૪૧૬	૨૪
હસનખાન	„	૧૪૧૬	૧૪૩૬	૨૦
સાલારખાન	„	૧૪૩૬	૧૪૬૧	૨૨
ઉસ્માનખાન	„	૧૪૬૧	૧૪૮૪	૨૩
ખુદનખાન	„	૧૪૮૪	૧૫૦૬	૨૨
મુઝાહિદખાન ઉર્ફે મુઝામલેક	„	૧૫૦૬	૧૫૧૦ ^૧	૪
અલીશેરખાન	„	૧૫૧૩	૧૫૨૫	૧૨
સિકંદરખાન	„	૧૫૨૬	૧૫૩૧	૫
ગઝનીખાન (પહેલા)	„	૧૫૩૧	૧૫૩૩	૨
સિકંદરખાન (બીજી વખત)	„	૧૫૩૩	૧૫૩૫ ^૨	૨
મલેકખાન	„	૧૫૫૩	૧૫૭૬	૨૩
ગઝનીખાન (બીજા)	„	૧૫૭૬	૧૬૧૬	૪૦
ચહાડખાન (પહેલા)	„	૧૬૧૬	૧૬૧૮ ^૩	૨
ફિરોઝખાન ^૪ (પહેલા)	}	૧૬૩૫	૧૬૩૮	૩
ઉર્ફે કમાલખાન				
મુઝાહિદખાન (બીજા)	„	૧૬૩૮	૧૬૬૩	૨૫
કમાલખાન ઉર્ફે કર્ણ કમાલ ^૫	„	૧૬૬૩	૧૭૦૬	૪૩

૧ ઈ. સ. ૧૫૧૦ માં મુઝામલેક અપુત્ર મરણ પામવાથી જલોર ગુજરાતના બાદશાહે મોકલેલ અમીર જવાખાન બહુખાનની દેખરેખ નીચે ઈ. સ. ૧૫૧૩ સુધી રહ્યું હતું.

૨ ઈ. સ. ૧૫૩૫-૧૫૫૩ લગભગ ૧૮ વર્ષ સુધી જલોર હેતાણી રાજકર્તાઓ પાસેથી છૂટી જઈ અમુક વખત બલોચ અને અમુક વખત રાઠોડોને કબજે રહ્યું હતું.

૩ ૧૬૧૮-૧૬૮૦ જલોર દિલ્લી શહેનશાહતની સીધી હકુમત નીચે રહ્યું હતું. દિલ્લીના શહેનશાહે તે પ્રસંગે જલોર માટે મોકલેલાં હાકેમોનાં નામ તથા તેમની હાકેમીનાં વરસ પૃષ્ઠ ૭૫ માં આપવામાં આવ્યાં છે.

૪ ફિરોઝખાન પહેલા પાલણપુરમાં ગાદીએ બેઠા હતા.

૫ કર્ણ કમાલખાનના વખતમાં ઈ. સ. ૧૬૯૭ માં જલોર સહાને માટે મારવાડ રાજ સાથે બેઠાઈ ગયું.

ફતેહખાન (પહેલા)	,,	૧૬૭૨	૧૬૮૮	૧૬
ફિરોઝખાન (બીજા) ફરોઝખાન	,,	૧૭૦૭	૧૭૧૬	૧૨
કરીમદાદખાન	,,	૧૭૧૬	૧૭૩૫	૧૬
પહાડખાન (બીજા)	,,	૧૭૩૫	૧૭૪૪	૯
બહાદુરખાન	,,	૧૭૪૪	૧૭૮૨	૩૮
સલીમખાન	,,	૧૭૮૨	૧૭૮૫	૩
શેરખાન	,,	૧૭૮૫	૧૭૯૨	૭
શમશેરખાન	,,	૧૭૯૫	૧૭૯૬	૧

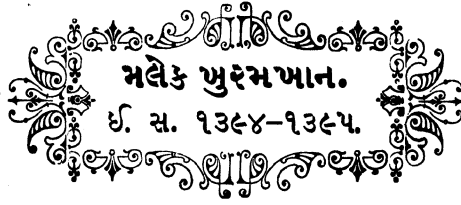
૧૬ દિલ્હીના શહેનશાહે ઈ. સ. ૧૬૧૮ થી ૧૬૮૦ સુધી નલોર ઉપર હાકેમો મોકલ્યા હતા, જે આપણે આગળ કહી ગયા છીએ. ઇ. સ. ૧૬૮૦ માં ઔરંગઝેબ બાદશાહે દિવાન ફતેહખાનને પોતાની નોકરીના બદલામાં નલોર પાછું સોંપ્યું હતું, તે ૧૬૯૭ માં સદાને માટે છૂટી ગયું તે આગળ જણાવ્યું છે. દિવાન કમાલખાન અને દિવાન ફતેહખાન બંને સગા ભાઈ નલોર અને પાટણ-પુરની ગાદી ઉપર એકજ સમયે થઈ ગયા છે.

૭ દિવાન શેરખાન ઇ. સ. ૧૭૯૨ ની આખરે અપુત્ર મરણ પામ્યા હતા, તેમના પછી દિવાન શમશેરખાન ૧૭૯૫ ની શરૂઆતમાં ગાદીએ આવ્યા હતા. લગભગ બે વર્ષ નેટલો અરસો અઘાધુધીમાં ચાલ્યો હતો. કેટલાક નીચ સ્વાર્થી લોકોની ખટપટથી સોનાણુ તથા બાબી મુબારીકખાન ગાદી પચાવી પડનારું કરી રહ્યાં હતાં પણ તેમની વિરુદ્ધ હેતાણી વારસને ગાદી ઉપર લાવવાને એક મજબુત પક્ષ હોવાથી યથેલ હોવાથી ઉપર કહેલ સમય ખટપટ અને અઘાધુધીમાં પસાર થયો હતો.

પાલણપુર રાજ્યનો ઇતિહાસ.

ભાગ ૧.

જલોરના પ્રથમ રાજ્યકર્તા

ટલાંક હિંદી તથા ફારસી લખાણોથી જણાય છે કે જલોરના રાજા વિશળદેવ* ચહુ-મલેક ખુરમખાનનું જલોર આવ્યું અથવા કેટલાકેના કહેવા મુજબ શામળદેવ ચહુ-

આણના કતલ થયા પછી મલેક ખુરમખાને અથવા તેમના દીકરા મલેક ચુસુકખાને જલોરમાં રાજ્યગાદી સ્થાપી. મલેક ખુરમખાનના જલોરની ગાદીએ આવવા સંબંધમાં જુદી જુદી માન્યતા પ્રચલિત છે.

દિલ્હીમાં તથા વંશના બાદશાહોનું રાજ્ય ચાલતું હતું. તે સમયે જલોરના કબજા વિષે પહેલી બિહારમાં આવી વસેલ લોહાની પઠાણો-માંના મલેક સલીમખાનના દીકરા મલેક ગઝનીખાન અથવા મલેક અલીશેરખાન (જેઓ બિહારના સુબેદારના વંશમાંના હતા) પોતાના કુટુંબ અને સગાસનેહી

* આ વિશળદેવ ચહુઆણ ધણું કરીને જલોરના રાજ્યકર્તા માલદેવ ચહુઆણના વંશને હતો. માલદેવ ચહુઆણને અલાઉદ્દીન ખીલજી મેવાડને ઇલાકો સોંપી દિલ્હી ગયા હતા. તેણે અલાઉદ્દીનના મરણની ખબર સાંભળી તે ઇલાકો રાણા હમીરને સોંપી દીધો, અને પોતે પોતાના વતન જલોરમાં આવી રહ્યો. રાસમાળાના કર્તા ફ્રાન્સ સાહેબ લખે છે કે વિશળદેવ ચહુઆણના કતલ થયા પછી તેનો વંશ જોરામીરપુર ગામના લોહાની જાતમાં કન્યા લેવડદેવડ કરી મળી ગયા છે.

પઠાણો સાથે નોકરીની શોધમાં અથવા કેટલાકોનાં કંઠેવા મુજબ મજ્જે જવાના ઇરાદાથી બિહાર છોડી મારવાડમાં આવ્યા. સાનુકુળ સંયોગો જણાયાથી તેઓએ પોતાનું રહેઠાણ ત્યાં કાયમ કીધું. કેટલોક સમય વીત્યા બાદ આ પઠાણોમાંના મલેક ખુરમખાન જલોર આવી રહ્યા. જલોરમાં તેવખતે વિશળદેવ ચહુઆણની વિધવા રાણી પોપાંબાઈ* જેને લાણે હમેશાં સોનાનાં કડાં અને તોડાથો ભૂષિત થયેલા ૭૦૦ રજપૂત સરદારો જમતા હતા તે રાજ્ય ચલાવતી હતી. તેણીના વખતમાં અવ્યવસ્થા અને અન્યાયના લીધે રાજ્યકારભારમાં બહુ સડો પેઠો હતો. ખુરમખાને તેનો લાભ લઈ તરવારના બળથી રજપૂતોના હાથમાંથી જલોર છીનવી લીધું.

એક પ્રાચીન ફારસી લખાણમાં લખેલ છે કે મલેક ખુરમખાન, વિશળદેવ ચહુઆણના કારભારી તરીકે કામ કરતા

બીજા માન્યતા.

હતા. વિશળદેવના કતલ થયા પછી ખુરમ-

ખાનના દીકરા યુસુફખાન જે દિવાની ફૌજદારી વગેરે રાજ્યનાં તમામ ખાતાં ઉપર કાબૂ ધરાવતા હતા તેમણે ઇ. સ. ૧૩૯૨ માં વજી-હુલ-મુલકના દીકરા ઝફરખાનની ગુજરાતની સુબેદારીમાં અને દિલ્હીના મહમદશાહ તથાલખ બાદશાહના જમાનામાં રજપૂતોને કાઢી જલોર ઉપર પોતાનો કબજો કરી લીધો.

મોટેટાન ગામના ચારણ હેંદુજીએ જલોરના ભોજક લોકોની પાસેથી

એક જીનું લખાણ મેળવેલ, જેમાં લખેલ

ત્રીજા માન્યતા.

છે કે લોહાની પઠાણોમાંના મલેકોમાંથી

શેરમલેક ઉર્ફ અલીશેરખાન બિહારના સુબેદાર હતા. તેમની પાસે દિલ્હીના બાદશાહ તરફથી એક નાજર અને દુતી ધિક્કારવા યોગ્ય સંદેશો લઈ આવ્યાં. નાજર સાથેની વાતચીતે મોટું રૂપ પકડ્યું. પરિણામ એ આવ્યું કે નાજર નાઈ-લાજ થઈ બાદશાહ પાસે પાછો ગયો, જેણે તેની મદદ માટે એક ફૌજ રવાના કરી.

* પોપાંબાઈના રાજ્યના અધેરની કેટલીક વાતો આવે છે. એક વાત એ છે કે પોપાંબાઈની ઘોડારમાંથી અશ્વપાળો કિમતી ઘોડા વેચી તેમની જગ્યાએ હલકી કીમતના ઘોડા ભરી હતા. આથી મળતરીની સંખ્યામાં વધવટ જણાતી નહિ. ઘોડાઓ ઉપર ઝાઝી રવારી કોઈ કરતું નહિ; તેથી આ ચોરી ચાલ્યા કરતી.

બીજી વાત એ છે કે મારવાડ દલાકામાં વસતા મુંગીઆ વાધરીમાંનો એક જણ એક દિવસ પોઠીઓ ભરી બળતણ વેચવા લાવેલ. શહેરમાં આવતાં જે જે સીપાઈ તેને માર્ગમાં મળ્યા તેમણે દરેકે ધર અરસ્ય મારે એકેક લાકડું પોઠીઆ ઉપરથી ખેંચી લીધું; તેથી પોઠીઓ ખાલી થઈ ગયો. ન્યારે તે પોઠીઓ દાણ મંડી આગળ આવ્યો ત્યારે દાણીએ દાણ પેટે પોઠીઓ પડાવી લીધી !!

+ મોટેટા ગામ પાલણપુર સ્વસ્થાનમાં છે.

આ ખખર સાંભળી અલીશેરખાને પોતાના નજીકના સગા જેશખાન અને વલ્લીખાન તથા બીજા કેટલાક પઠાણો સાથે મસ્લહત કરી નક્કી કર્યું કે વિહારી* પઠાણોની ટુકડો લઈ અલીશેરખાને બિહારમાંથી નિકળી જવું; અને જેઓની મરજી બાદશાહના લશ્કર સાથે લડી મરવાની હોય તેઓએ બિહારમાં કિલ્લો બાંધી રહેવું. અલીશેરખાને વિહારી પઠાણોના ટોળા સાથે બિહાર છોડ્યું; અને મારવાડના ઝેરાણા નામના ગામમાં સાંખળા જાતના રજપૂત ચતરસિંગ સોમને ત્યાં કેટલાંક વર્ષો રહ્યાં. ઇ. સ. ૧૩૦૫ થી આશરે ૨૦ વર્ષ સુધી મારવાડમાં જુદી જુદી જગ્યાએ વિહારી પઠાણોએ પડાવ કર્યા, અને છેવટે તેઓ જલોરમાં આબાદ થયા. ઇ. સ. ૧૩૮૬ માં તેમણે વિશળદેવ બાલીશા પાસેથી જલોર છીનવી લીધું.

જલોર ઇલાકાના દક્ષિણમાંના એક હિંદી લખાણની નકલ અહીંના ચારણ જેઠાણએ કરી છે, જે ઉપરથી જણાય છે કે

ઓથી માન્યતા.

ઉમરખાનના દિકરા ખુરમખાન પોતાના

કુટુંબકબીલા તથા સગાવહાલા અને નોકરચાકર સાથે મુલતાનથી નિકળી મારવાડ ઇલાકાના સિંધલાવતી પરગણાના પાંચોટા ગામમાં આવી વસ્યા. ત્યાં કેટલીક મુદત રહ્યા પછી તુવર, વેંસ, ચાવડા, સિંધી, ચહુઆણ, ઘોરી વગેરે લડવૈયા સિપાઈઓને તથા વેદ, વડેરા, લુણીઆ અને ગાંધી વગેરે મહાજન કોમોને સાથે લઈ તે જલોર રહેવા આવ્યા. તે વખતે જલોરમાં બાલીશા ચહુઆણ રજપૂત વિશળદેવ રાજ્ય કરતો હતો. આ બધા સગા સાથે તેમણે વિશળદેવની નોકરીમાં રહીને ઉંચો દરજ્જો મેળવ્યો. વિશળદેવના મરાયાબાદ જલોરનો કબજો તેમણે લઈ લીધો. આ બનાવ ઇ. સ. ૧૩૬૪ માં બન્યો. ઉપરની બીજી વાર્તાઓ કરતાં આ વાર્તા વધારે પાયા વાળી છે.

મારવાડનું રાજ્ય જેની રાજ્યધાની તે વખતે મંડોરમાં હતી તે દીન

વિશળદેવની ક્તલ.

પ્રતિદીન બળવાન થતું હતું; અને

વિશળદેવના જલોર રાજ્યને દબાવવાની

કોશિશ કરતું હતું. તે રાજ્ય દબાવવાના હેતુથી મારવાડના રાવ ચુડા શાહોડના દિકરા રણમલે વિશળદેવને મારી નાંખવાનું કાવતરું રચ્યું. તેણે પ્રપંચ અને

* વિહારી=બિહારી. બંગાળા બહારમાંથી તે પઠાણો આવેલા એટલે તેમને “ બિહારી ” પઠાણો કહેતા. હાલ “ બિહારી ” શબ્દનો અપભ્રંશ થઈ વિહારી બોલાય છે.

દગાથી પોતાની બેઠેનનું વેવિશાળ વિશાળદેવ સાથે કર્યું. અને સગપણનું નાળિયેર તેને મોકલી મોટી જાન સાથે મંડોરમાં* પરણવા સારૂ જોલાવ્યો. આ પ્રપંચી ભેદ ન સમજવાથી વિશાળદેવે મંડોરમાં પરણવા જવાની મોટી તૈયારીઓ કરી. જલોરનો ખજાનો કિલ્લો વગેરે તમામ વિહારી ટોળાના ઉપરી ખુરમખાનને સોંપી ઘણા રજપૂત અને હિંદુ નોકરોને સાથે લઈ પોતે મંડોર જવા રવાના થયો. તેને કતલ કરવાની તજવીજ રોઠોડોએ પ્રથમથીજ કરી રાખેલ હોવાથી તેઓએ જાનને કિલ્લાવાળા બગીચામાં ઉતારે આપ્યો. જાનના દરેક આદર્શને મારી નાખવાનો સંકેત હતો. વિશાળદેવને બાથમાં લઈ પછાડી મારી નાખવાનું કામ ચુંડાના પાંચમા દિકરા પુંજએ માથે લીધું હતું. પુંજએ રજપૂત રિવાજ પ્રમાણે બાથ ભીડી ભેટવાને બહાને વિશાળદેવને જમીન ઉપર પછાડી મારી નાખ્યો; અને બીજાઓએ સંકેત પ્રમાણે જાનનાં માણસોને ઠાર કર્યાં. તમામ ચહુઆણુ રજપૂતો અને વિશાળદેવના નજીકના સગાઓ આ રીતે આ વખતે માર્યા ગયા.

વિશાળદેવના મરણની ખબર જલોરમાં પહોંચતાંજ, મલેક ખુરમખાને તેની વિધવા રાણી પોપાંબાઈને ગાદીએ બેસાડી; અને તે (રાણી) વિહારીઓની સહાયતાથી રાજ્ય કારોબાર ચલાવવા લાગી. ખુરમખાને તેમજ અન્ય વિહારી પઠાણ નોકરોએ વફાદાર રહી મુલકનો એવો સારો બંદોબસ્ત કર્યો કે રાવ ચુંડાએ મુલક વધારવાના લોભથી જે નીચ પગલું બંધ્યું હતું તેમાં તે ફળીભૂત થયો નહિ.

વિહારી પઠાણો નેક નિષ્ઠાથી પોપાંબાઈની નોકરી બજાવ્યા જતા હતા. તેમણે જલોર રાજ્યને શત્રુઓથી બચાવી ઉપકાર ને બદલે અપકાર. લીધું હતું. પરંતુ આ તેમની ચઢતીથી કેટલાક વસીલદાર રજપૂતોને ઈર્ષ્યા થઈ. તેઓએ પોપાંબાઈના કાનમાં વિહારીઓ વિરૂદ્ધ ઝેર રેડ્યું. પરિણામ એ આવ્યું કે ટુંક બુદ્ધિની સ્ત્રી પોપાંબાઈએ તમામ વિહારી પઠાણ નોકરોને મારી નાખવા કાવતરું રચ્યું; પણ વિહારીઓના સારા ભાગ્યે પોપાંબાઈની લુંડી દ્વારા ખુરમખાનને તેની ખબર મળી ગઈ.

* કર્નેલ ટોડ લખે છે કે ઇ. સ. ૧૪૫૯માં મારવાડના જોધા રાજ્યે જોધપુર વસાવી મંડોર બદલાવી ત્યાં રાજ્યધાની કરી. બીકા રાજ્યે બીકાનેર વસાવ્યું તે આ જોધા રાજ્યનો પુત્ર હતો.

† પોપાંબાઈની એક લુંડી એક વિહારી પઠાણની રખાયત હતી. તેણીએ પ્રીતિના આવેશમાં

આ ઉપરથી મલેક ખુરમખાને પોતાનાં સગાં વહાલાંને બોલાવી મસ્લ-હત કરી તેમની મદદથી એકદમ પોપાંબાઈના મહેલને ઘેરા ધાડ્યો. તેણીએ કેટલીક અપાઝબી કીધી, પણ નહિ ફાવવાથી ખુરમખાન પાસે “ધર્મ દ્વાર” માગ્યું. ખુરમખાનનો હેતુ ફક્ત પોપાંબાઈને ધમકી આપવાનો હતો, તેથી તે બધું ભૂલી જઈ સુલેહ કરી પ્રથમ માફક તેની સાથે વર્તવા લાગ્યા; પરંતુ પોપાંબાઈ ડરી કે આ મારા હલકા કામનો ખુરમખાન કોઈ દિવસ બદલો વાળશે; તેથી તે પહેલીજ તકે રાજ્ય છોડી શિરોહીના પહાડોમાં પોતાના છેકરાઓ વિગેરેને લઈ નાશી ગઈ. કેટલાક દિવસ સુધી પહાડ અને જંગલમાં ભટક્યા પછી તેણીએ ઇંડર ઇલાકામાં પોતાનો વાસ કર્યો. ઇંડરના રાજા રાવ રણમલ* રાઠોડે તેના નિભાવાર્યે ભેરા મીરપુર ગામ જાગીરમાં આપ્યું.

રાસમાળામાં લખ્યું છે કે ઇંડરના રાવ રણમલ જલોરના ચહુઆણુ રાજાના સગા હતા; તેથી જ્યારે પોપાંબાઈ પોતાના દિકરા સાથે ઇંડર પરગણામાં આવી રહી, ત્યારે રાવ રણમલે તેને સારો આશ્રય આપ્યો.

પોપાંબાઈના દિકરા પોતાની માની માફક ટુંક બુદ્ધિના અને ભવિષ્યનો ઓછો ખ્યાલ કરનારા હતા; તેથી તેમણે જંગલમાં ભટકવાના સમયમાં ભીલ કન્યાઓ સાથે પોતાનાં લગ્ન કરી લીધાં. આ કારણથી ખરા રજપૂતોમાં તેમનો કન્યા લેવડ દેવડનો સંબંધ બંધ થઈ ગયો.

પોપાંબાઈના નાશી ગયા પછી ચહુઆણુ વંશમાં કોઈ એવો બળવાન હકદાર નથી કે જે તરવારના ભેરથી જલોરની ખાલી પડેલ ગાદી લઈલે, એવી ખુરમખાનને ખાતરી થવાથી તેમણે દીર્ઘદૃષ્ટિ વાપરી ગુજરાતના સુબેદારની હજુરમાં એક પત્ર મોકલ્યો. તેમાં લખ્યું કે દિલ્હીના બાદશાહ અઘ્લાઉદ્દીન ખીલજીએ જલોરનો સોનગરો કિલ્લો જીતી

આ કાવતરાની તમામ હકીકત પોતાના ચારને કહી દીધી. જેણે તે તમામ હકીકત ખુરમખાનને પહોંચાડી.

* મારવાડના રાજ્યના સ્થાપક શીવજી રાઠોડના બીજા પુત્ર સોનીગજીના વંશમાં રાવ રણમલ થયો છે. આ રાજા ધણેશ શેરો અને બહાદૂર હતા. તેણે ઇ. સ. ૧૩૯૮માં ઝક્રખાન અને ઇ. સ. ૧૪૧૧માં અમદાવાદ વસાવનાર સુલતાન અહમદશાહ સાથે બારે લડાઈઓ કરી હતી.

લઘ જલોર પરગણાને ઇસ્લામી હકુમત સાથે જોડી દીધું હતું. પરંતુ થોડા વખત પછી રજપૂતોએ તેનો કબજો ફરી લીધો હતો. પણ બાદશાહના ઇકબાલથી અને ઇશ્વરી કૃપાથી હાલ જલોર ઉપર રાજ્ય કરનાર ચહુઆણ કુટુંબ નાબુદ થયું છે, અને મેં જલોરનો કબજો કરી સોનગરા કિલ્લા ઉપર ઇસ્લામી ધ્વજ ઉડાડી છે. બાદશાહની કૃપા હશે અને વખતો વખત મને મદદ મળતી રહેશે તો હું તે ઝંડો તે કિલ્લા ઉપર મજબૂત રીતે કાયમ રાખી શકીશ.

મલેક ખુરમખાનનો આવો પત્ર વાંચીને અને મુસલમાની રાજ્યને જલોરમાં ફરી સ્થાપન થયેલું જોઈને શુજાતનો સુખેદાર બહુ ખુશી થયો. તેણે ખુરમખાનની વિનયવાળી માગણી સ્વિકારીને

જલોરની હકુમતની બાદશાહી સનહ સારા પોશાક સાથે બક્ષીસ કીધી, અને તેજ વખતે સોનગરા કિલ્લા ઉપર બાદશાહી થાણું સ્થાપ્યું. આ પ્રમાણે મલેક ખુરમખાન ઇ. સ. ૧૩૯૪ માં બાદશાહ તરફની સનહની રૂએ જલોર તથા તેના આસપાસના પરગણાઓની હકુમત સાથે જલોર રાજ્ય ઉપર કાયમ થયા.

બાદશાહ તરફથી મલેક ખુરમખાનને જે જવાબ લખવામાં આવ્યો હતો, તેમાં તેમના નામની આગળ “ખાને મલેક” નો તેમના વડીલોનો ખિતાબ પણ લખેલો હતો.

રજપૂતાનામાં જુના વખતથી એવો રિવાજ આવ્યો આવતો હતો કે નવો રાજા ગાદીએ બેસે ત્યારે દુશ્મનો ઉપર દાબ પાડવાને અને પાડોશી રાજ્યો ઉપર શૌર્યની ધાક બેસાડવાને તે આસપાસના કોઈ માથા ફરેલ જુલ્મી રાજા ઉપર ચડાઈ લઈ જતો. આ રિવાજને તેઓ “ટીલા ધાડ” નાં નામથી ઓળખતા. ગાદીએ બેસતો રાજા આ રીવાજ પાળવાનું કામ અતિ અગત્યનું ગણતો. મલેક ખુરમખાને આ રિવાજને અનુસરી ઇ. સ. ૧૩૯૫ માં સિરોહી ઇલાકાના લાસના જમીનદાર સોલંકી રજપૂત ત્રીલણા ઉપર ચડાઈ કરી ત્રીલણા જાગીરદાર માથા ફરેલ હતો. તે મલેક ખુરમખાનની સામે થયો અને શોચનિય એ છે કે આ નજીવી લડાઈમાં મલેક ખુરમખાન માર્યો ગયા.

મલેક યુસુફખાન.
ઈ. સ. ૧૩૯૫-૧૪૧૯.

તાના પિતા ખુરમખાનને મારનાર સોલંકી ત્રીલણા ઉપર
વૈર ન લેવાય ત્યાંસુધી ગાદીએ
પિતાના ખુનનો ખદલો. એસવું નહિ, એવો દ્રઢ નિશ્ચય

કરી યુસુફખાને ત્રીલણાના લાસ ગામ ઉપર ચઢાઈ લઈ જવાની સામ્રાજીએ
કરવા માંડી. ત્રીલણાનો વિવાહ ડોડીયાળી ગામના જમીનદાર ચંદરાય ખાલુતની
બેન સાથે થયો હતો; તેથી તે બન્ને વચ્ચે સગપણ હતું; પરંતુ ચંદરાય
ખાલુતના અદેખા સ્વભાવને લીધે તેમને એક બીજા સાથે બનતું નહોતું. મલેક
યુસુફખાને યુક્તિ વાપરી ચંદરાય ખાલુતને પોતાની બાબુએ કરી લીધા.

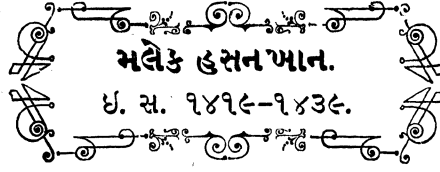
ચંદરાયને પોતાના પક્ષમાં લઈ મલેક યુસુફખાને તેને છુપી બાતમી મેળ-
વવાનું કામ સોંપ્યું. લાસ ગામ ઉપર
ત્રીલણાનું માર્યા જવું. ચઢાઈ લઈ જતાં લશ્કરના પહેલાજ પડાવની

જગોએ મલેક યુસુફખાનને ચંદરાય દ્વારા ખબર મળી કે ત્રીલણાએ ગોઠવેલ
મોરચાએની સંભાળ રાખનારા પહેરેગીર સિપાઈઓ બપોરે મોરચાએ છોડી
ગામમાં ખાવા ચાલ્યા બંધ છે, અને તેથી કરીને તે ટાણે મોરચાએ ખાલી પડેલા
હોય છે. આ ખબરથી ધારેલી મતલબ સહેલાઈથી પાર પડશે એમ વિચારી
યુસુફખાને લશ્કરને એકદમ હુમલો કરવા હુકમ આપ્યો. મોરચાએ ઉપર
ગોઠવેલ આદમીઓ હાજર નહિ હોવાથી ત્રીલણાને લાસ ગામના બચાવની
આશા એાછી જણાઈ; તેથી તે ગામ છોડી નાસી ગયો. યુસુફખાનનું લશ્કર
તેની પાછળ પડ્યું; અને બન્ને લશ્કરો મેડાના મેદાનમાં સામસામાં મળ્યાં.
યુદ્ધ ઘણો વળત ચાલ્યું; અને બન્ને બાબુનાં ઘણાં માણસો માર્યા ગયાં.
ત્રીલણા પોતે યુસુફખાનના લાલાનો ભોગ થઈ પડ્યો. ત્રીલણાની લાસને
બલોરમાં લાવી ખીજડના* લીલા કાંટામાં બળાવી નખાવી.

* ખીજડો કાંટાવાળું ઝાડ છે. તેના કાંટા ટુંકા અને તેજ હોય છે. કોઈ કોઈ ઝાડ આંખા
જેવાં હંથાં વધે છે. ખીજડાના કાંટામાં મડદાને બાળવું હિંદુઓમાં અશુભ ગણાય છે.

મલેક યુસુફખાનની આ કૃતેહથી આસપાસનાં રાજ્યો ઉપર તેમના શૂરવીરપણાની અને મઝ્કમપણાની ઉંડી મલેક યુસુફખાનનું ગાદીએ બેસવું. છાપ બેઠી. ત્રીભણાને માર્યા પછી તે ઇ. સ. ૧૩૬૫ માં ગાદીએ બેઠા.

ચોવીસ વર્ષ રાજ્ય ભોગવી યુસુફખાન પોતાના બેટા હુસનખાનને વારસ મુકી ઇ. સ. ૧૪૧૬ માં મરણ પામ્યા. કેટ-
મરણ. લાક તેમને લોહાની વંશના પ્રથમ રાજ્ય કર્તા ગણે છે. તેમણે ચોવીસ વર્ષ રાજ્ય કર્યું; પરંતુ તેમના વખતમાં કોઈ મહત્વનો બનાવ બન્યાતું જણાતું નથી. તેમના વખતમાં ગુજરાતમાં સુઝદ્રશાહ પહેલા બાદશાહ હતા.

દીએ આવતાંજ મલેક હસનખાને આસપાસનો મુલક
જાદીએ આવવું અને જીતી જલોર રાજ્યને વધારવા
રાજ્યને વધારવું. માંડયું. નાડોડી, સીવમાણા,
ખાડમેર અને સુરાચંદ વિગેરે

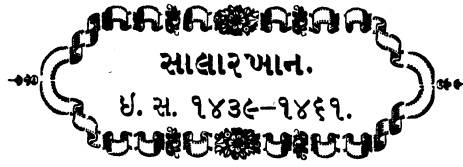
આસપાસના ગામોના લોમીયા જમીનદારોને તેમણે જીતી તાએ કર્યા,
અને જલોરની હકુમત કબૂલ કરાવી તેમની પાસેથી નાળખંધીને*
કર વસૂલ કીધો. આ વખતે ચિતોડમાં રાણા મોક્લસિંહ રાજ્ય કરતો
હતો. તેના વખતમાં રાજ્ય કારોબારમાં અંધેર ચાલતું હતું; અને તેના
દિકરાઓ દિલ્હીના બાદશાહ સામે બહારવટું કરતા હતા. આ સમયનો લાભ
લઈ મલેક હસનખાને મેવાડ ઇલાકામાં ગોઠવાડની સરહદ ઉપર આવેલ કેટલાંક
ગામો જલોરસાથે જોડી દીધાં. આ ઉપરાંત તેમણે સીરોહીના મઢાડ પ્રગણા
સુધી મુલક જીતી રાજ્ય વધાર્યું.

આ પ્રમાણે જલોર રાજ્ય વધારી મલેક હસનખાન ઇ. સ. ૧૪૩૬
માં મરણ પામ્યા. તેમને સાલારખાન,
મરણ. ઉસ્માનખાન અને હેતમખાનનાં નામે ત્રણ
દિકરા હતા.

* નાળખંધી એક જાતનો કર હતો. એક રાજ્ય બીજા રાજ્યને જીતે ત્યારે જીતનાર રાજ્ય
પોતાના ઘોડાઓની સંખ્યાના પ્રમાણમાં જીતાએલા રાજ્ય પાસે “નાળખંધી” કરના નામથી દાંડ
લેતું હતું.

† પાલણપુરના રાજ્યકર્તાઓ હેતમખાનનાં આલાદના છે. તેથી તેઓ હેતાણી વંશના કહેવાય
છે. મલેક હસનખાન (જલોરના ત્રીજા રાજ્ય કર્તા) ને ત્રણ દિકરા હતા. ૧ સાલારખાન, ૨ ઉસ્માનખાન
અને ૩ હેતમખાન. મલેક હસનખાન પછી સાલારખાન ગાદીએ આવ્યા. ત્યારબાદ તેમના બાઈ
ઉસ્માનખાન આવ્યા. ત્યારબાદ ઉસ્માનખાનને પુત્ર ન હોવાથી સાલારખાનનો બેટો ગાદીએ
આવ્યો. ત્યારબાદ હેતમખાનના દિકરા ગાદીએ આવ્યા.

પાલણપુરની ગાદી હાલ પણ હેતમખાનની આલાદમાંજ છે. હેતમખાનનું ‘ખર’ નામ હાતીમ-
ખાન અથવા હયાતખાન હતું. પણ મારવાડી ભાષામાં તેનો અપભ્રંશ થઈ હેતાનખાન અને પછી
હેતમખાન થયું હતું.

લેક હસનખાનના મોટા દિકરા મલેક સાલારખાન ઇ. સ.
ગાદી ઉપર આવ્યા પછી ૧૪૩૯ માં ગાદીએ બેઠા. તેમણે
નાશીજીવું. પોતાના બંને ભાઈ ઉસ્માનખાન

અને હેતમખાનને બલોર ઇલાકામાંથી બારબાર ગામ બગીર તરીકે આપ્યાં. ગાદીએ
આવ્યા પછી દશેક વર્ષ સુધી તેમને નાનાભાઈ ઉસ્માનખાન સાથે સંપ રહ્યો; પરંતુ
તે પછીથી ટક્યો નહિ અને આખરે બંને વચ્ચે બહુજ કડવાશ થઈ ગઈ. સાલાર-
ખાને ઉસ્માનખાનની બગીર જપ્ત કરી; જે ઉપરથી ભાઈના અન્યાય અને
બુલમની ફરીયાદ કરવા ઉસ્માનખાન ગુજરાતના બાદશાહ પાસે ગયા. ત્યાંથી
ઇ. સ. ૧૪૬૧ માં મદદ લાવી તે સાલારખાનની સામે થયા. સાલારખાનની હિંમત
ન ચાલવાથી તે બલોર છોડી નાશી ગયા, અને સીરોહીના રાવનો આશ્રય લઈ
અરવલ્લીના પહાડોમાં સંતાયા. ત્યાર પછી તેમનું શું થયું તે તવારીખો
ઉપરથી જણાતું નથી.

ગુજ્જ-તુલ-મુલક દિવાન ઉસ્માનખાન.
 ઇ. સ. ૧૪૬૧-૧૪૮૪.

લોક સાલારખાનને આઠ દિકરા હતા. તેઓ ખટપટીઆ લોકોની સલાહથી દોરવાઈ તેમના કાકા ઉસ્માનખાનની જાગીરમાં લૂંટફાટ કરવા લાગ્યા. તેમના ભાઈ મલેક જાગીરનું જખત થયું અને મુસાફરી. સાલારખાને પણ પોતાના દિકરાઓથી મળી જઈ ઉસ્માનખાનની જાગીર જખત કરી.

આવા સંયોગોમાં લાચાર થઈ ઉસ્માનખાન પોતાનું નસીબ અજમાવવા અને ભાઈએ કરેલા અન્યાયની ફરીઆદ કરવા ગુજરાતના સુલતાન મહમદ બેગડા પાસે ગયા.

ઉસ્માનખાન શૂરવીર, હોશિઆર અને બાહોશ હતા, છતાં પણ તે કેટલોક સમય સુલતાનની હુજુરમાં પોતાની દાદ પહોંચાડવા શક્તિમાન થયા નહિ.

કેટલીકવાર તે નાઉમેદ થયા; પણ પોતાના દૃઢ નિશ્ચયમાં અચળ રહ્યા. તે તંબ હાલતમાં એટલા બધા આવી ગયા કે તેમના વફાદાર નોકરની કમાઈ ઉપર તેમને ગુજરાન કરવાની ફરજ પડી. તે નિમકહલાલ નોકર ગાડીનું ભાડું કરી પોતાના માલિકનું ગુજરાન ચલાવતો. એક દિવસ એવું બન્યું કે તેને ગાડીનું ભાડું મળ્યું નહિ; તેથી તે સાંજે નિરાશ થઈ ઘર તરફ પાછા ફરતાં રસ્તામાં તેના મિત્રની દુકાન પાસે આવી પહોંચ્યો. મિત્રે તેને દિલગીરિનું કારણ પૂછ્યું, અને કહ્યું કે તારી ગાડીમાં થોડાં લાકડાં ભરી લાવે તો હું તને તેના પૈસા આપીશ. ગાડીવાન આ સાંભળી દુઃખનો વિચાર કરતો લાકડાં લેવા શહેરની બહાર આવ્યો. તેણે એક ઝાડનું થડ જમીનમાં ઉભેલું દીકું. અને તે ખોદવા માંડ્યું. કોદાળો થડમાં કોઈ બીજી ચીજ ઉપર લાગતાં અવાજ થયો; તેથી તેણે અનુમાન કર્યું કે અંદર ધાતુનું વાસણ દટાયેલું હોવું જોઈએ; અને તેની

ગેબી મદદ.

અંદર માલ હશે. રાત પડશે ત્યારે હું બહાર કાઢીશ, એવો વિચાર કરતો તે ત્યાં ઉભો રહ્યો. સૂર્યાસ્ત થયો, એટલામાં ઉસ્માનખાન તેને શોધતા શોધતા ત્યાં આવી પહોંચ્યા. નોકરે સર્વ હકીકત નિવેદન કરી. રાત પડતાં તેમણે ખોદ્યું તો બોહોરોનો ચક્ર હાથ લાગ્યો.

આ પૈસો હાથ લાગવાથી ઉસ્માનખાનનો ભાગ્યોદય થયો. કુદરત અઠળ શક્તિ ધરાવે છે. સુખ અપાવવાને અને ચઢતી કરવાને માટે કેટલીક વખત માણસ જાત ઉપર સંકટનાં વાદળ તે લાવી નાખે છે. ઉસ્માનખાનને આવી આક્રમો નડી તે ફક્ત તેમના સહુશુણેને પ્રકાશમાં લાવવાને, તેમના ભાગ્યને ખીલવવાને અને તેમના શૌર્યની પરીક્ષા કરવાને ધ્યેયે નિર્માણ કરી હતી. પૈસો હાથ લાગવાથી અને એક અમીરની વગથી ઉસ્માનખાન ગુજરાતના સુલતાન પાસે પહોંચવા શક્તિમાન થયા.

ઉસ્માનખાન* ફકીરો અને દરવેશો સાથે પરિચય રાખતા હતા. એવું

ફકીરો ઉપર આસ્થા.

કહેવામાં આવે છે કે એક દિવસ છેક તંગ

હાલતમાં આવી પડવાથી તેમણે એક ભકત

પુરુષની સહાયતા માગી. ઉસ્માનખાનની સાચી આસ્થા ઉપર પ્રસન્ન થઈ તે ભકત પુરુષે કેટલાક મંત્રો વિધીપૂર્વક જપવાને બતાવ્યું. આ મંત્રો જપતા હતા તેવામાં તેમને એક દિવસ સ્વપ્નામાં એક વલીનાં (મહાત્માનાં) દર્શન થયાં; જેણે એવો અવાજ દીધો કે તમને ખબરો મળશે, તેની સાથે રાજ્ય પણ મળશે, જે વંશ પરંપરા તમારા ખાનદાનમાં કાયમ રહેશે. જ્યારે ઉપર કહેલ ખબરો તેમને હાથ લાગ્યા ત્યારે સ્વપ્નામાં આવેલ મહાત્માના શબ્દો તેમને યાદ આવ્યા અને રાજ્ય પણ મળશે એવી આશા બંધાઈ.

ઉસ્માનખાન શૂરવીર અને ચતુર છે એવી સુલતાનને ખાત્રી થવાથી તેણે તેમને લડાઈમાં જતા બાદશાહી લશ્કરની મદદાર્થે એક ટુકડીના અમલદાર નીમી સાથે મોકલ્યા. આ લશ્કરે દુશ્મનોના લશ્કરને હરાવી તેમના મજબૂત કિલ્લાને ઘેરો ઘાલ્યો. આ વખતે સુલતાનના તોપખાનાનો ઉપરી એક પોર્ટુગીઝ અમલદાર હતો, જેને “દાના-એ-ફીરંગ” કહેતા. તેણે કિલ્લાની ફતેહ માટે એક ઇલાજ શોધી કાઢ્યો; અને ચાર પાંચ માણસો બેસી શકે એવો એક કમાનદાર હીંડોળો બનાવ્યો. ઉસ્માનખાનને પોતાનું નશીબ અજમાવવાની આ સારી તક હાથ

ઉસ્માનખાનની બહાદુરી

લાગી. જો આ કિલ્લો ફતેહ કરવામાં હું

આગળ પડી બહાદુરી બતાવીશ, તો ગુજરાતનો બાદશાહ ખુશી થઈ મને બલોરની ગાદી સોંપશે; એવી ખાત્રી થવાથી

* કાજ ફતેહમહમદ બલોરીને ત્યાંથી એક જુનો લેખ મળી આવેલ છે; તે ઉપરથી આ બિના લખી છે.

આ સાહસ કામ કરવા તેમણે માથે લીધું, અને ચાર પાંચ વિશ્વાસુ માણસો સાથે હીંડોળામાં બેસી કિલ્લામાં ફરી પડી દરવાજા ઉઘાડી દીધો. આદશાહી લશ્કરે કિલ્લામાં દાખલ થઈ કિલ્લાને જીતી લીધો. ઉસ્માનખાનની બહાદુરી અને રાજ્યલક્ષિતની ખબર મળતાં આદશાહ બહુજ ખુશી થયો. તેણે તેમને જલોર રાજ્યની સનદ આપી અને તે ઉપરાંત તેમના વડીલોના ખીતાબ “ મલેક ” ના શબ્દ આગળ “ઝુબ્દા” શબ્દ વાપરી “ઝુબ્દ-તુલ-મુલ્ક” નો ખીતાબ બક્ષીશ કરીધો તથા નિમકહલાલ નોકરી માટે ભીનમાળ અને સાચોરનાં પરગણાં આપ્યાં. જલોર જતી વખતે આદશાહે મદદ માટે હુસનખાન લોહીને લશ્કર સાથે મોકલ્યો. ઇ. સ. ૧૪૬૧ માં ઉસ્માનખાન જલોરની ગાદી ઉપર બેઠા. તેમના

વડીલબંધુ સાલારખાન અરવલ્લીના પહા-
જલોરની ગાદી ઉપર બેસવું. ડમાં નાશી ગયા. મલેક ઉસ્માનખાને

હુસનખાન લોહીના પુત્ર અલેદાદખાનને પોતાનો વજીર બનાવ્યો.

ઉસ્માનખાન સમયસૂચકતાવાળા રાજા હતા. એક વખતે દિલ્હીના લોહી
આદશાહના બે અમીરો દક્ષિણ તરફ જતા
ઉસ્માનખાન અને દિલ્હીના આદ- હતા. જલોર મુકામે તેઓ ઉસ્માનખાનના
શાહ બહલોલ લોહી. પરાણા થયા. તેમની મહેમાનગીરી તથા

આદરસત્કાર એવા સારા થયા કે તેઓ ઉસ્માનખાનથી બહુ ખુશી થયા, અને તેમણે લોહી આદશાહ આગળ તેમનાં વખાણ કર્યાં. દિલ્હીના આદશાહે ખાસ ચુંનંદા માણસો સાથે ખરીતો મોકલી તેમને બોલાવ્યા, અને બહુ કીમતિ શિર- પાવો આપ્યા. ઉસ્માનખાને જલોર પાછા આવ્યા પછી દિલ્હીના આદશાહે આપેલ કીમતિ પોશાકો ખાસ મુસાહિબ સાથે અમદાવાદના આદશાહ પાસે મોકલાવી દીધા. આ પ્રમાણે કરવું તેજ તેમને ઘટતું હતું કારણ કે જલોરની રાજગાદી માટે તે તેમનાજ આભારી હતા.

ઝુબ્દ-તુલ-મુલ્ક ઉસ્માનખાનને પુત્ર ન હોવાથી તેમણે પોતાના મોટા ભાઈ સાલારખાનના દિકરા ઝુબ્દનખાનને પોતાની દિકરી પરણાવી દત્તક લીધા.

* મારવાડી બોલીમાં “ ઝુબ્દ-તુલ-મુલ્ક ” નો અપભ્રંશ થઈ “ જબદલ ” બોલાતો હતો. આ ખીતાબ એવો લોકપ્રિય થઈ પડ્યો છે કે ચારણ, ભાટ, મીરાશી વિગેરે કાવ્ય બનાવનારા લોકો હેતાણી ખાનદાનના રાજ્યકર્તાઓની તારીફ કરતાં “ જબદલ ” ની ઉપમા આપે છે. જેઠાજી ચારણ-વાળા લેખમાં એમ લખેલું છે કે આદશાહી સનદમાં “ ઝુબ્દ-તુલ-મુલ્ક દિવાન ઉસ્માનખાન ” લખેલ હતું. આ ખીતાબ પ્રથમ “ ઝુબ્દ-તુલ મલીક ” હતો પણ તે “ ઝુબ્દ-તુલ-મુલ્ક ” તરીકે પ્રખ્યાત થયો છે.

બુઢનખાને તથા તેના બીજા ભાઈઓએ ઉસ્માનખાનને દુઃખ દેવામાં ઠંઠ બાકી રાખ્યું નહોતું, તોપણ તેમણે પોતાના સારા દિવસોમાં મોટા મનથી તે બધું દરગુજર કરી દીધું, અને મોટા ભાઈના દિકરા બુઢનખાનનેજ ખરા વારસ કરી પોતાની પાછળ બલોર ઉપર રાજ્ય કરવા નક્કી કર્યાં. ઉસ્માનખાને પોતાની દિકરીના વિવાહની ખુશાલીમાં ગોપાળ નામના ચારણને લખપસાં આપી, “કલોટીનો *સાંસણુ” આપ્યો અને “પોળખારોટ” નો ખીતાબ આપ્યો.

ગાદી વારસ બુઢનખાન પણ શૂરવીર હતા. એક દિવસ ગામ બહાર તે શિકારે ગયેલ ત્યાં તેમણે જોઈયા જાતના સિંધી લૂટાડ્યોનું એક ટોળું ગુજરાતમાંથી ભારે લૂટ કરી આવતું જોયું. બુઢનખાને તેમની પાછળ પડી લૂંટનો માલ તેમની પાસેથી છિનવી લીધો, અને પોતાના પિતા ઉસ્માનખાન આગળ રજુ કરી દીધો. ઉસ્માનખાને તે માલ ગુજરાતના બાદશાહ પાસે રજુ કર્યો; અને અરજ કરીકે મારી અવસ્થા વૃદ્ધ થઈ છે માટે મારા દિકરા બુઢનખાનને પાટવી તરીકે સનહ આપ ધનાયત કરશો તો હું આપનો બહુ આભાર માનીશ. મોકલેલ ભેટોથી રાજ થઈ બાદશાહે ઉસ્માનખાનની ઇચ્છા અનુસાર સનહ આપી અને અમીરો સાથે બુઢનખાન સાડ કીમતિ પોષાક મોકલ્યો. ઉસ્માનખાને પોતાની હયાતીમાં બુઢનખાનને પોતાને હાથે ગાદીએ બેસાડી રાજ્યકારોબાર સોંપ્યો; અને ઇશ્વર ભક્તિમાં પોતાની બાકીની જીંદગી ગુજારી. તે ઇ. સ. ૧૪૮૪ માં સ્વર્ગવાસી થયા. તેમના મરણથી દેશને ઘણો રંજ થયો; કારણ કે તેમની લોકપ્રિય વર્તણૂંકથી રૈયતને તેમના રાજ્યમાં બહુ સંતોષ અને સુખ પ્રાપ્ત થયાં હતાં.

ઉસ્માનખાન શૂરવીર, હૃદયેશી, ઉદાર અને સમયસૂચક રાજ્ય કર્તા હતા. જે કે લોહાની વંશના બલોરના પહેલા રાજ્યકર્તા ખુરમખાન તવારીખ મુજબ ગણાય છે; પરંતુ તે વંશને ખ્યાતીમાં લાવનાર અને બીજા સ્તુતિપાત્ર ગુણોને લીધે તે વંશને મગરૂરી આપનાર પહેલા રાજ્યકર્તા ઉસ્માનખાનનેજ ગણવામાં આવે છે. તે બહુ લોકપ્રિય હતા. દરેક માણસ તેમને “ઝખ્દલ” ના નામથી ઓળખે છે. અને લોહાની કુટુંબમાં જે જે મહાન્ રાજકર્તા નીવડયા

† લખપસામાં અમુક ગામો હાથી વગેરે બક્ષીસ અપાય છે.

* હાલસુધી કલોટ ચારણો પાલણપુરના રાજ્યકર્તાઓએ આપેલ ગામો ભોગવે છે. ન્યારે તેઓએ બલોર છોડી પાલણપુર રાજ્યગાદી જમાવી ત્યારે તેઓની સાથે ચારણો પણ પાલણપુરમાં આવી વસ્યા. આઠ વધુ ગામ તેઓને પ્રસંગોપાત બક્ષીસ મળ્યાં. જેનાં નામ:-૧ સાંબરડું, ૨ પેંગાગરં, ૩ મેટ્ટું, ૪ માણડું, ૫ વીરપુર, ૬ નેસ્તી ૭ (ભાવીસણું) નોતુંડું, અને ૮ ગણોદરા છે.

છે તેમને બીજા “ઝબ્દલ” કહી ઓળખાવે છે. કવીઓએ તેમના ગુણો, બહા-
દુરી, અને સમયસૂચકતાનું કાવ્યોમાં બહુ વર્ણન કર્યું છે.

ઉસ્માનખાન, ઉદાર દીલના, રૈયતને પાળનાર, ન્યાયી અને ધૈર્યવાન રાજ્ય
કર્તા હતા. પોતાની જીંદગીમાં ઘણી ઘણી મુશીબતો વેડી; પણ તેમણે વિપત્તીના
વખતમાં ધૈર્ય તજ્યું નહિ. આવા મહાન ગુણોને લીધે મુશીબતોમાં શરૂ કરેલ

જીંદગીને પોતે પૂર્ણ આબાદીએ પહોંચાડી
મહેદવી પંથ સ્વીકારવો. શકયા હતા. ધર્મઉપર તેમની પૂર્ણ શ્રદ્ધા

હતી, પણ ધર્મ ઝનુની નહોતા. ધર્મને બહાને રાજ સત્તા વાપરી રૈયતને દુઃખ
દેવું પસંદ કરતા નહોતા. ઉસ્માનખાને આવા અણીના મામલામાં રાજ પાટ
પોતાની હયાતીમાં યુઠનખાનને સોંપી દુનિયાના પ્રપંચી મામલાઓથી દૂર થઈ
છેવટની જીંદગી એકાંત વાસમાં ઈશ્વર ભક્તિમાં ગુબરી; એ તેમનું શુદ્ધ અંતઃ-
કરણ અને પ્રભુ પરાયણતા દેખાડી આપે છે. ઉસ્માનખાને મુસલમાની ધર્મને
મહેદવી પંથ અખત્યાર કીધો હતો; જે હાલ પણ પાલણપુરના રાજ કર્તાઓને
મઝહબ છે.

કવત.

ગજંદ્ર કાલેટી ગાંમ-સતન સેલાર સમપ્પે,
લાખ પસા કવ ગ્રેહ-એમ ફસપ હર અપ્પે.
પરણે પહેલો પુત્ર-વંશ સહ કોઈ વેહારી,
વીર મુંઠ વર વસ્ત્ર-સાથ ફદીયા પ્રજ સારી.
તણ દીહ બુપ જબદલ તકે-તોરણ ઘોડો કર દીયો,
કર ગ્રેહ કરબ દે કલટને-થર કર બારટ થપીયો.

કવત.

વેઢે કે વનવાસ-કેક વને જ્ઞર જંગર,
લોપે ઘાટ દઘાટ-કવ લોપે ગીર કંદર.
નલ છાંડે નેસરે-વેગ હલ જાય વહલોરો,
ગણ જંપે ઘેહલો-અમાં દસ ના વીસ ઓરો.
મંદરાં માંહે મમ મા રહે-રહસી તું કઢસી જઢા,
અસમાંન મલક તુઝ્યો અમાં-જા જા દાલીદ્ર બપઢા.

क व त.

उंचो जेहडो आभ-पृथी प्रमाणे पोहोलो,
जग चारे जीवणो-ससध सह दीह सवलो.
सभागीयो सरूप-सही चकवेस चराचर,
गण गहीर गेलणो-कुंवर जेहडो कासेसर.
दातार बडो जाणणदनी-कळ दीपक कहागरो,
हेंदुए नकुं तरके हुए-जबदलरे जस दीकरो.

क व त.

कहो करन केम मरे-जेणे सोत्रण समण्यो,
कहो सवर केम मरे-जेणे पळ खंडर अप्यो.
बलराजा नहमरे-हाथ वांमण होडायो,
वीक्रमाजीत नहमरे-प्रथी दख हुंत छोडायो.
उत्तराद दखण पुर्व पछम-क्रीत वीहारी जग करे,
अ दतार कोड मरमर गया-मलेक जबदल नहमरे.

गीत.

कह्यो गढ कनक सणे एहडी कथ,
सणेया भड जबदल सेलार.
भाजे मती कहे एम भाखर,
वतां उगरसी राव वेहार.
डरू मत राख कहे भड डारण.
लखां भडां तणी मोय लाज.
अबुवलरा दाखे अतळी बळ.
अनड भळे केम उभां आज.
जांरे सीस धणी भड जबदल.
धन त्यांगे चत धीर धरे.
मां उभेताने कुंण मेटे.
कणीया गर डर मती करे.

वाहां त्रजड सत्रारण वाढां.
 अंग भाजां साजां अवशांण.
 फावे बरद दरंग तो फवते.
 जबदल धणी अमां सर जांण.
 बर दाळा हुरां रथ बेठा.
 अल्ला समरण कीध अछे.
 पेहेला सुर वढे रण पड्या.
 पालक्यो गढ हमां पछे.

दुहो.

जबदलरे जस दीकरो-मरे न बुढो थाय,
 सुंमाने सो दीकरा-अवतर मरमर जाय.

दुहो.

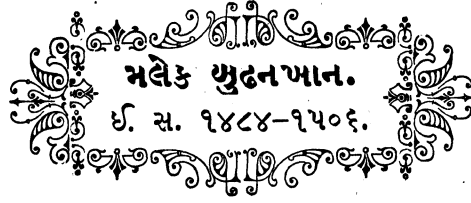
जबदल जहतणीयुं-घाटुं जका घडावीयुं,
 झांपे झणकतीयुं-दीसे दातारां घरे.

दुहो.

जबदल जाते दहाडे-गढ पथरा खसंत,
 कीरत हंदा कोटडा-पाड्यानो पडंत.

दुहो.

आसी जासी ओर-रुंख पतां ज्युं राजवी,
 जबदलने जालोर-जुना हुवे न चार जग.

કે યુઠનખાનને તેમના પિતા ઉસ્માનખાને પોતાની હયા-
ગાદી ઉપર આવવું અને તિમાં ગુજરાતના આદશાહની
શિરોહી ઉપર ફત્તેહ મેળવવી. સનદ મંગાવી વારસ નક્કી
કરી ગાદી સોંપી હતી, તોપણ ખરેખર રાજ્યકર્તા તરીકે
યુઠનખાન પોતાના પિતાના સ્વર્ગવાસ પછી ઈ. સ. ૧૪૮૪ માં જલોરની
ગાદીએ બેઠા.

ઉસ્માનખાન જેવા આહોશ અને પ્રતાપી રાજ્યકર્તાના હાથ તળે ઉછરેલા
અને જાતે પણ અછલમંદ અને કૌવતવાન હોવાથી, યુઠનખાન પ્રસિદ્ધિમાં
જલદી આવ્યા.

ફારસી લેખોમાં લખેલ છે કે, યુઠનખાને ગુજરાતના આદશાહની મદદથી
શિરોહી હત્યું હતું, અને દેવડા વંશનો રજપૂત રાજા રાવ જગમલ જે તે
વખતે શિરોહીમાં રાજ્ય કરતો હતો, તેને તાબે કરી શિરોહીને ખંડીયું રાજ્ય
બનાવ્યું હતું.

કહેવાય છે કે, યુઠનખાનના હુકમનો અમલ થવા હરેક વખતે એક હજાર
સવારો તૈયાર રહેતા હતા. તેમની તાકાદ
શારીરિક બળ. વિષે એટલે સુધી કહેવાય છે કે, પોતે સવા
મણ (ગુજરાતી મણ) નો લાલો બાંધતા હતા. વળી ઉંટોથી કાઢવામાં આવતા
પાણીથી ભરેલા કોસને એક હાથથી રોકી રાખી બીજે હાથે બીલી કાઢી ઉંટોને
છોડી દેતા હતા.

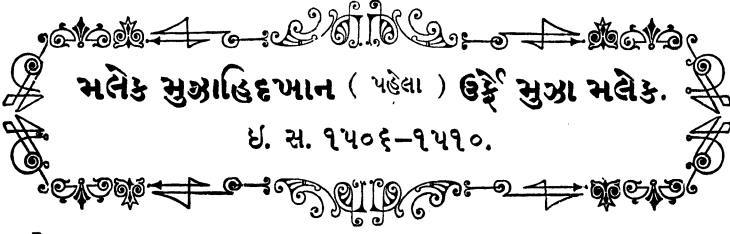
યુઠનખાને પણ કવિઓને કેટલાંક ગામો તેમના અમલમાં આપ્યાં હતાં.
બાવીસ વર્ષ રાજ્ય કરી તેઓ ઈ. સ. ૧૫૦૬ માં સ્વર્ગવાસી થયા. તેમને મુઝા-
હિદખાન ઉર્ફે મુઝા મલેક (પાટવી) અને અલીશરખાન નામે બે પુત્ર હતા.

क व त-छप्पे.

खरमखान दीलाख-लाख ईसप्पें अप्पें,
सात लाख अलीसेर-दोय सेलार समप्पें.
अभें लाख असमाल-हुओ कळवट वेहारी,
बुढण समर बंबाळ-तेणे लखो लखदे आरी.
मारीयो दळद्र राव मारुए-हुओ सभागी आज हुं,
अचरज कसुं होवे अवे-तेण पाट जबदलतुं.

गीत.

डुंगर डुंगरे चडीया दळ देखे-बोहोत गरथरा बाबु,
खंड दसमो पालळ्यो खाने-आवे लेवा आबु.
अनड प्रमार तणां एम आखे-जोय वजाधर जातो.
वढवा आवे राव वीहारी-वाघ जेवुं वेडातो.
हुं तल माल धनो हेतांणी-कांकल कथा कहांणी.
काळे धुंए सांमळी कीधी-रावजीरी पटरांणी.

લેક મુઠનખાન પછી તેમના પાટવી કુંવર મુઝાહિદખાન
ઉર્ફે મુઝા મલેક ધ. સ. ૧૫૦૬ માં
ગાદી ઉપર આવ્યું.
જલોરની ગાદીએ બેઠા.

મુઝા મલેક બહાદુર હતા, પણ મોજલા હોસ્તો સાથે મોજમજમાં વખત
ગાળતા હતા. એક દિવસ પોતાના મિત્રો
એશઆરામ સાથે ગોઠગમત કરવા શિરોહીની હદમાં
ગયા અને મોજમજમાં તલ્લીન થયા, તેવામાં શિરોહીના રાવ અખેરાજ
જેમના આપ જગમલાને મુઠનખાને જીતી ખંડીઆ રાજ બનાવ્યા હતા, અને
જે પોતાના પિતાનું વૈર વાળવાનો અવસર શોધતા હતા, તેમણે પહેલાંથી આસ-
પાસ ગોઠવેલા માણસોની મદદથી મોજમજમાં બેઠકાર બેઠેલા મુઝા મલેકને તેના
મોજલા હોસ્તો સાથે પકડી લીધા. મુઝા મલેકને રાજ્ય કેદી તરીકે તેમના દરબજા
મુજબ સારા મકાનમાં રાખ્યા અને એશઆરામની દરેક વસ્તુનો અંદોષસ્ત
કરાવી આપ્યો.

આ બનાવની ખબર જલોર પહોંચતાં મુઝા મલેકના બે ડાહ્યા અને લડવૈયા
લશ્કરી સરદારો નામે મલેક મેના તથા મલેક ખ્યારા જેઓ દૈવયોગે તે ગોઠ-
ગમતમાં હાજર નહોતા, તેઓ મુઝા મલેકના પિત્રાઈ દાદા ઉસ્માનખાનના
નાના ભાઈ હેતમખાનને જલોરના કિલ્લાની લલામણુ કરી અને ત્યાંનો કારભાર
સોંપી શિરોહી ગયા. રાસજી નામના ચારણુ મારફત તજવીજ કરાવી, ભારે
જાખમ ખેડી, મુઝા મલેકની જગ્યાનો પત્તો મેળવી, તેઓ ત્યાં જઈ પહોંચ્યા.
મુઝાહિદખાન તે વખતે મોજશોખમાં એવા ગરક થઈ ગયા હતા કે તેમને આ
બહાદુર સરદારોના આગમનની ખબર પહોંચ્યાડવી મુશ્કેલ થઈ પડી. તેઓને
ખબર પહોંચ્યાડવાનો બીજો રસ્તો નહિં સુજવાથી રાસજી ચારણુ મુઝાહિદખાન
સાંભળે એવા મોટા અવાજથી નીચેનો હુલો કહ્યો—

ગઢપત ગમાગમા, સ્વાસ્થ્યમા આસ્થે સ્વલક;
સાહેબ ફૈદ્રસમા, માંજો દે મુઝા મલેક.

ઉપરનો હુલો મુઝા મલેકે સાંભળ્યો, અને બહાર ડોકું કાઢી જાયું તો તેમણે આ બે અમીરો તથા રાસજી ચારણને ઓળખ્યા. મલેક મેના તથા મલેક ખ્યારાએ તેમને પુછ્યું કે આ શું બન્યું? અને આપઆવી સ્થિતિમાં કેમ આવી પડ્યા? મુઝા મલેકે જવાબ આપ્યો કે ભાવી પ્રબળ છે, અને ઈશ્વરેચ્છાજ પાર પડે છે. અમીરોએ અરજ કરી કે આપ નીચે ઉતરો અને અમારી સાથે પધારો, અને જુઓ કે અમે કેવી રીતે આપને સ્વદેશમાં લઈ જઈએ છીએ. મુઝા મલેકે તેમની વફાદારી અને બહાદુરીનાં વખાણ કરી, આ સાહસ કામની બહુ પ્રશંસા કરીને કહ્યું કે છુપી રીતે નીકળી જવું એ મરદનું કામ નથી. ઈશ્વરે જે ધાર્યું હતું તે થયું. તમે સાવચેતીથી અત્રેથી નીકળી જાઓ; કેમકે જો બખર પડી તો તમને પણ રાવ પકડશે, અને બલોરને બહુ નુકશાનમાં ઉતરવું પડશે. આ બંને વફાદાર અમીરો સહીસલામત નીકળી જઈ બલોર આવ્યા, અને આનો બદલો શિરોહીના રાવ લાખાજીથી લેવા અહોનિશ કોશિશમાં રહ્યા. ચો તરફ

શિરોહીના પાટવી કુંવર માંડણુ* રાખેલ જાસુસોએ એવી બખર આપી કે રાવ લાખાજીના કુંવર માંડણસિંગની બાન પકડાઈ જાયું.

બલોરની હદમાં થઈને જાય છે, તેથી બંને અમીરો લશ્કર સાથે તેમના ઉપર તૂટી પડ્યા અને કુંવર માંડણુ* અને તેની સાથેના માણસોને પકડી બલોર લાવ્યા. બલોર આવી રાવ લાખાજીને તેમણે કહેવરાવ્યું કે મુઝા મલેકને કેટલાંક ગામે દંડ પેટે આપી નહિ છોડો તો અમે અહીં તમારા કુંવર અને તેમની સાથેના તમામ માણસોને મુસલમાન કરીશું.

રાવ લાખાજીએ આ સંદેશા ઉપર ધ્યાન આપ્યું નહિ, તેથી મલેક મેનાએ રજપૂતોને મુસલમાન કર્યા.

માંડયા. દરરોજ અમુક સંખ્યાને મુસલમાન કરતા, અને આ રીતે તેમણે ૭૦૦ થી ૮૦૦ રજપૂતોને મુસલમાન કર્યા. રાવ લાખાજી આ સાંભળી ગભરાયા, અને ડર્યા કે કુંવરને પણ મુસલમાન કરી

* કેટલાક એમ કહે છે કે, કુંવર માંડણસિંગ બલોરની હદમાં થઈ પરણવા જતા નહોતા, પણ તે હદમાં શિકાર માટે આવેલ હતા. વધુ માનવાલાયક હકીકત બન પકડવાની ગણવામાં આવે છે, કારણ કે કુંવર માંડણ સાથે પકડાએલ માણસોની સંખ્યા ઘણી હતી.

દેશે, તેથી મુઝાહિદખાનને વડગામ નામે ગામ નજર કરી જલોર મોકલી દીધા. જલોરી સરદારોએ પણ કુંવર માંડણને વગર વિલંબે શિરોહી પહોંચાડી દીધા.

મુસલમાન થએલ રજપૂતો શિરોહીમાં પાછા આવ્યા, ત્યારે તેમના કુટુંબીઓએ ખાવાપીવા વિગેરેનો કાંઈ પણ મુસલમાન થએલ રજપૂતો અને વ્યવહાર તેમની સાથે ન રાખવાથી તેઓ તેમનો જ્ઞાતિ વ્યવહાર. જલોર જતા રહ્યા. ત્યાં તેમને બહુ સારી

રીતે રાખવામાં આવ્યા. ખાને મુલ મુરશેદ સૈયદ મેહમૂદ સાહેબ જેમણે તેઓને મુસલમાની ધર્મમાં લીધા હતા, તેમની પાસે જઈ તેઓ કહેવા લાગ્યા કે શિરોહીમાં અમારા કુટુંબીઓ તેમજ જલોરના મુસલમાનો પણ અમારી સાથે સંબંધ રાખતા નથી. સૈયદ મેહમૂદ સાહેબે તેમને જલોરમાં વસવા કહ્યું અને બાદુલ સીંધી જે જલોરમાં એક વગદાર આસામી હતો, અને મુસલમાનોમાં બહુ વગ ધરાવતો હતો, તેને બોલાવી જલોરના મુસલમાનો સાથે કન્યા લેવડદેવડ વિગેરે વ્યવહારનો બંદોબસ્ત કરાવી આપ્યો, અને આશિષ આપી કે તમારા વંશજો બહાદુર નીવડશે અને ભુખે મરશે નહિ.

મુસલમાન થએલ રજપૂતો, સીંધી, ચાવડા, ઘસૂરા, મડોરી, દાયમા, દેપાળ, પરમાર, રઠોડ, પડીઆર, ચહુવાણ વિગેરે જાતના હતા. તેઓ બધા જલોરી* ગણાવવા લાગ્યા અને હાલ પણ તેજ નામથી ઓળખાય છે.

મલેક મેના અને મલેક ખ્યારા જેઓના દૃષ્ટાંતો વફાદાર નોકર તરીકે અપાય છે, તેઓ છેવટ સુધી મુઝા મલેકના વફાદાર નોકરો રહ્યા અને વફાદાર નોકર કેવા હોવા જોઈએ તેનો ખરો ખ્યાલ તેમની નોકરી આપે છે.

મુઝાહિદખાન જલોર આવી થોડા વખતમાં ગુજરાતના બાદશાહ મેહમૂદ બેગડા પાસે અમદાવાદ ગયા. એક વખત બાદશાહની હજુરમાં તેઓ સલામ કરવા ગયા, ત્યારે ચોમાસાની ઋતુ હોવાથી બાદશાહ સાબરમતી નદી ઉપર

* અહિં તેઓ “સીંધવા સાથ”ના નામથી ઓળખાય છે. જુદી જુદી જાતના રજપૂતો હોવાથી મારવાડમાં તેમને “સધળો સાથ” કહેતા હતા. સધળો સાથનો અપભ્રંશ થઈને “સીંધવા સાથ” નામ પડ્યું છે. લોહાની રાજ્યકર્તાઓએ જલોર છોડી પાલણપુરમાં રાજ્ય સ્થાપ્યું, ત્યારે આ “સીંધવા સાથ” પણ પાલણપુર સાથે સાથે આવ્યો છે. તેઓ ઘણા ભાગે બહાદુર નીવડ્યા છે. તેઓએ આ રાજ્ય કુટુંબની બહુ કિમતી સેવા બજાવી છે, અને મુલક વધારવામાં ઘણો અગત્યનો ભાગ લીધો છે. હાલ તેઓ આ રાજ્યમાં કેટલીક જગાંરો ભાગવે છે, અને હંગામી પ્રસંગોએ કામ આવે છે.

બ'ધાવેલ મહેલના ઝરૂખામાં નદીમાં આવેલ પૂર જોવા બેઠા હતા. કાંઈક જોવા સાડા ઝરૂખાથી નીચે ઝુકતાં તેમની કમરમાંથી એક કિમતી રત્નજડિત છરો નીકળી પડ્યો. તે પડતો જઈ, બાદશાહે અવાજ કીધો કે આ છરો જે લાવે તેને ધનામ અને ખિતાબ મળશે. આ સાંભળતાંજ મુઝામલેક જેમની બહાદુરી શિરોહી સાથેના બનેલા બનાવને લીધે કંઈક કલંકિત થઈ હતી, તેઓ એકદમ નદીમાં કુદી પડ્યા, અને સારા તાડ હોવાથી, છરો નીચેથી લઈ પાણી ઉપર તરવા લાગ્યા. બાદશાહે આ દેખાવથી ખુશી થઈ કમનહોરી* નદીમાં ન'ખાવી, મુઝામલેકને ખેંચી લેવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પણ કમનશીબે તે દોરી તૂટી

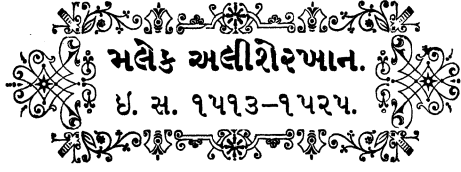
મરણ.

ગઈ, અને મુઝામલેક નદીના પ્રવાહમાં તણાયા અને જોતાં જોતાં ઘસડાઈ જઈ ગુમ થયા. ઈ. સ. ૧૫૧૦ માં મુઝામલેકની જીંદગીનો આ રીતે અંત આવ્યો. મુઝાહિદખાનને પુત્ર નહિ હોવાથી, જલોર ગુજરાતના બાદશાહે મોકલેલ અમીર જીવાખાન બલુખાનની દેખરેખ નીચે ત્રણ વરસ રહ્યું, અને ઈ. સ. ૧૫૧૩ માં બાદશાહ મુઝફરશાહે મુઝામલેકની બહાદુરી દિલમાં લાવી તેમના ભાઈ અલીશેરખાનને જલોરની ગાદી ઉપર બેસાડી, કિમતી શિરપાવ સાથે જલોર અને સાચોરના પરગણાની સનદ આપી.

ક વ ત.

કુટલ તેરા બાપ-જેને સીરોહી કુટી.
કુટલ તેરા બાપ-જેને પાટળ હી લુટી.
કુટલ તેરા બાપ-જેને ધુંબડા ધપોયા.
કુટલ તેરા બાપ-જેને બાહડ ઘઢ બોયા.
કુટીયા તીઆં કોટાં ઘઢાં-શ્વગાં હથ વાહે સ્વરા.
મો કુટલ મકહ મુંજા મલેક-કુટલ તું કળીયાગરા.

* કમનહોરી રેશમની મજબુત દોરી હોય છે. ભારે વજનથી તેમજ ભારે ઝટકાથી તે તુટી જતી નથી.

લેક મુઝાહિદખાનના મરણ પછી ત્રીજે વર્ષે એટલે રાજ્યાભિષેક અને જલોર ઇ. સ. ૧૫૧૩ માં મલેક ઉપર મારવાડ રાજ્યની ચડાઈ અલીશેરખાને ગાદીએ બેસી, અલીદાદખાન લોદીના દિકરા તુગાખાનને બહુ માન સાથે પોતાનો વજીર બનાવ્યો. અલીશેરખાનના ગાદીએ આવ્યા પછી આશરે ત્રણ ચાર વર્ષ વિત્યા બાદ મારવાડના રાઠોડ લશ્કરે જલોર ઉપર ચડાઈ કરી. મારવાડી લશ્કર જલોરના કિલ્લાને ઘેરી બહાદુરીથી લડ્યું; પરંતુ શૂરવીર અલીશેરખાન અને વજીર તુગાખાને તેને હાર ખવરાવી 'પાછું' વાળ્યું. આ હારથી લશ્કર 'પાછું' વળી ગયું.

અલીશેરખાનને આ કૃતેહથી બહુ સંતોષ થયો; તેમણે વિહારી પઠાણો અને વિહારી અને જલોરી વચ્ચે જલોરીએ જેઓ તેમના લશ્કરમાં બહુ અણુબનાવ. સારી પેઠે લડયા હતા તેમને ધનામો વહેંચ્યાં. આ ધનામો ઓછાં વત્તાં લાગ્યાથી જલોરી મંડોરી ટોળી અને વિહારી પઠાણોમાં મોટી ખટપટ ઉભી થઈ, અને અરસપરસ ઈર્ષ્યા અને વૈરભાવ વધ્યાં. આ કુસંપથી અલીશેરખાન અને તુગાખાનને રાજ્ય ચલાવવામાં બહુ અડચણો આવી, અને પરિણામ એ આવ્યું કે રાજ્યને ભારે નુકશાનીમાં ઉતરવું પડ્યું, જે પાછળની હકીકતથી જણાશે.

અલીશેરખાન ઉદાર દિલના હતા, તેમજ કવિતાના બહુ શોખીન હતા; ચારણો અને ભાદો પ્રતિ તેથી તેમણે પોતાના વખતમાં ભાટચારણોને મોટી મોટી સંખ્યાવતો. બહુ દાન આપ્યાં હતાં. કોઈ કોઈ સમયે એક દિવસમાં “નવ લાખ પસા” આપેલ હતા. આ સંખ્યાવતને લીધે કવિઓએ તેમનું નામ “નવ લખો” રાખેલ હતું. તેમનામાં કરકસરનો ગુણ હતો, જેને લીધે કમ ખર્ચ રાખી પોતે જે પૈસા અચાવતા તે સંખ્યાવતમાં વાપરતા હતા.

અલીશેરખાને લશ્કરમાં માણસોની ભરતી કરવાની જે રીત* દાખલ કરી

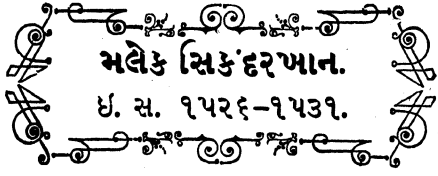
* લશ્કરમાં ભરતી કરવાની આ રીત આ કુટુંબના રાજ્યકર્તા દિવાન કીશોજખાનના વખત

હતી, તે કરકસરવાળી, બહુ ઉપયોગી, અને સ્તુતિપાત્ર હતી. તે મુજબનો વહિવટ મશાલચી અને અશ્વપાલોની ભરતી. હજુ સુધી રાજ્યમાં ચાલ્યો આવે છે. તેમણે બહાદુર ભિલ્લ લોકો જેઓ પહાડી લડાઈમાં બહુ હોંશિઆર લડવૈયા ગણાતા હતા, તેમને મશાલચીની જગ્યાએ આપી, અને અશ્વપાલોની જગ્યાએ મુસલમાન લડવૈયાઓને આપી. જ્યારે લડાઈમાં મુખ્ય લડવૈયા કામ આવતા ત્યારે આ લોકો ખોટ નહિ પડવા દેતાં તેમની જગ્યાએ આવી લડાઈમાં કામ આપતા. વળી રાજથી મુખ્ય લશ્કર બેદિલ થઈ સામું થતું, ત્યારે આ લોકો રાજ્ય બાળવવામાં ઉપયોગી થઈ પડતા.

અલીશેરખાનની રાજ્ય કરવાની પદ્ધતિ દીર્ઘ દૃષ્ટિવાળી અને કુનેહ ભરેલી રાજ્યવ્યવસ્થા કરવાની શક્તિ. હતી. તેમને સમય બારીક મામલા વાળો હતો. એક તરફ રાઠોડ અને બીજા રજપૂત રાજાઓ બલોર ઉપર વખતો વખત ચડી આવતા, અને બીજી તરફ બલોરી સાથે અને વિહારી પહાણો વચ્ચેની માંહોમાંહેની ખટપટ અને ધર્ષા ચાલતીજ હતી. તેમ છતાં મુશ્કેલીઓ ઓળંગી પોતે સારી રીતે રાજ્ય ચલાવ્યું, એ તેમની હોંશિઆરી, ચાલાકી અને સમયને અનુસરતા ગુણોનું પ્રતિબિંબ પાડે છે. મલેક અલીશેરખાન પોતાની પાછળ સિકંદરખાન નામે એક પુત્રને મુકી ઈ. સ. ૧૫૨૫ માં સ્વર્ગવાસી થયા.

મલેક ઉસ્માનખાનના નાનાભાઈ મલેક હેતમખાનના ત્રીજા દિકરા ગજની-ખાને, અલીશેરખાનના મરણ પછી ગાદીએ બેસવાની ખટપટ કરી, અને મુખ્ય વજીર તુગાખાન પોતાનો સસરા હોવાથી આ કામ પાર પડશે એવું ધાર્યું. પરંતુ તુગાખાન નિમકહલાલ, ન્યાયી નોકર હતો, તેથી જમાઈ સાથે આ વિચારમાં એક મત થયો નહિ, અને તેણે ખરા હકદાર વારસ સિકંદરખાનને ગાદીએ લાવવા પસંદ કર્યું. ગજનીખાને આડકતરી રીતે તુગાખાનને બહુ ધમકી આપી પણ બહાદુર તુગાખાને આની પરવા કરી નહિ, અને અલીશેરખાનના ખરા વારસ સિકંદરખાનને ઈ. સ. ૧૫૨૬માં ગાદીએ બેસાડ્યા.

સુધી ભરી હતી અને તે લડાઈને પ્રસંગે બહુ ઉપયોગી થઈ પડતી. અશ્વપાલો, મશાલચીઓ, ફરાસો વગેરે લોકોએ ઘણી વખત બહાદુરી બતાવી છે, હાલ પણ તે લોકો એવીજ નોકરી આ રાજ્યમાં કરે છે, પણ સુલેહનો જમાનો હોવાથી રીવાજ નોકરી સિવાય બીજી નોકરી તેમને કરવાની હોતી નથી.

લેક સિકંદરખાન ગાદીએ આવ્યા ત્યારે ગજનીખાન સમજ્યા સિકંદરખાનનું ગાદીએ આવવું કે, તુગાખાને મને કાંઈ અને પહેલા ગજનીખાનનું બહાર- પણ મદદ કરી નહિ, તેથી વટે નિકળવું. પોતે બહારવટે નિકળ્યા, અને સુધા તથા બીજા પહાડોમાં લૂટફાટ કરવા લાગ્યા. જોધપુરના રાજ્યકર્તા પા- સેથી મદદ લઈ, બલોર ઉપર ગજનીખાને ચડાઈ કરી, અને શહેરને ઘેરા દાદ્યો. તુગાખાને લશ્કર એકઠું કરી જોધપુરના લશ્કર તથા ગજનીખાનને હરાવી, નસાડી મુક્યા. આ હારથી સિકંદરખાન ગાદી ઉપર કાયમ થયા. ગજનીખાન નિરાશ થયા પણ બીજા વખત નસીબ અજમાવવા મેવાડ તરફ ગયા. મેવાડના રાણાની તથા બીજા અમીરોની સહાયતા લઈ બલોર ઉપર તે ફરી ચડી આવ્યા, પણ તુગાખાનની બહાદુરી આગળ ટકી શક્યા નહિ. તેમણે જાણ્યું કે તુગાખાન જીવે છે, ત્યાં સુધી બલોરની ગાદી ઉપર આવવું મહા વિકટ છે, તેથી તુગાખાનને મારી નાંખવાની તેમણે પેરવી યોજી અને અંદર અંદર ફાટકુટ કરાવી તેને* મરાવી નંખાવ્યો.

તુગાખાન જેવા બાહોશ વજીરના મરણથી સિકંદરખાન ઘણા નાહિંમત થયા, અને તેમની બધી યોજનાઓ ભાંગી પડી. બલોરી અને વિહારી પહાણો વચ્ચે ફેલાયેલ અસંતોષનો લાભ લઈ ગજનીખાને બલોર જીતવા પુનઃ પ્રયત્ન કર્યો. તે વખતે સિકંદરખાનના કેટલાક અમીરો કૂટી સામા પક્ષમાં જવાથી ગજનીખાનને વધુ હિંમત આવી અને અરવલ્લીના પહાડમાંથી નીકળી બલોર ઉપર તેમણે ચડાઈ કરી અને સિકંદરખાનને ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી ઇ. સ. ૧૫૩૧ માં પોતે બલોરની ગાદીએ બેઠા.

* તુગાખાનને ઝેર દ્રવ્ય મારી નાંખ્યો કે કતલ કરી મારી નાંખ્યો એ નક્કી જણાયું નથી.

મલેક ગઝનીખાન (પહેલા).

મલેક ગઝનીખાન (પહેલા.)

ઈ. સ. ૧૫૩૧-૧૫૩૩.

હી ઉપર આવતાંજ ગઝનીખાને પ્રથમના દુશ્મનો ઉપર વૈર ગઝનીખાનનું ગાદી ઉપર આવવું લેવું શરૂ કર્યું; તેવીજ રીતે તથા તુગાખાનના દિકરાઓને તુગાખાનના બંને દિકરા પળવડું. એહમદખાન અને મેહમુદ-

ખાને વિચાર કર્યો કે કોઈ પણ રીતે પોતાના આપના મોતનો બદલો લેવો. તેઓએ તે માટે પેરવી રચી; પણ કમનસીબે આ પેરવી ગઝનીખાનના બાણવામાં આવી, જેથી ગુસ્સે થઈ (ખાતિમે સુલેમાનીમાં લખ્યા મુજબ) તેમણે સઘળા લોહીઓને તેમનાં ઘરખાર લૂટી લઈ બલોરમાંથી હાંકી કાઢવાનો, અને તેમનાં ઉપર ઘણો બુલમ ગુબારી દેશપાર કરવાનો હુકમ પોતાના નાનાભાઈ મલેકખાનને (હતમખાનના પાંચમા દિકરાને) આપ્યો.

તુગાખાનના કુટુંબની તેના મરણ પછી આવી સ્થિતિ થઈ. તેમનું ઘર લૂટતાં કોઈ શત્રુએ પરસ્પરની અદાવતને લીધે આગ લગાડી, જેથી જે કાંઈ બચ્યું હતું, તે સઘળું નાશ પામ્યું. હુદશામાં આવી પડેલા તુગાખાનના બંને દિકરા મલેક સિકંદરખાનને તથા ખીબ લોહી પઠાણોને લઈ ગુજરાતના સુલતાન અહમદ-શાહ પાસે ગયા, અને ત્યાં તેમણે પોતાના ઉપર ગુજરેલ બુલમ અને અન્યાયની ફરીયાદ કરી. બાદશાહે તેમની અરજ વ્યાજબી ગણી દયા લાવી તેરવાડાના બગીરદાર ફતેહખાન બલોચને તેમની મદદે જવા હુકમ કર્યો, અને કહ્યું કે બે

ગુજરાતના બાદશાહની હજુરમાં સિકંદરખાન બલોર જીતવામાં તારી મદદથી ફતેહ પામશે, તો બલોરની પેદાશનો

ચોથો ભાગ હું તને આપીશ. ફતેહખાને પોતાના ભત્રિજા શેરખાન અને અન્વરખાન સાથે મળી બલોર ઉપર ચડાઈ કરવા લશ્કર તૈયાર કરી, બલોર તરફ રવાના કર્યું. ખાતિમે સુલેમાનીમાં લખેલ છે કે બલોચોએ બલોર રવાને થયા પહેલાં ભવિષ્યની જીતના એક શુકન તરીકે એક લીલોતરીનો કિલ્લો રાધનપુરમાં

બલોરી સિપાઈઓનું સ્વદેશ-ભિમાન.

બનાવ્યો, જેને બલોરનો “સોનગરો કિલ્લો”

નામ આપી જીતવાની ગોઠવણ કરી. દેવચોગે

એવું બન્યું કે બલોરના બે સિપાઈ વેશ અને તુવર જેઓ ઝાલાવાડથી બલોર

જતા હતા, તેઓએ રસ્તામાં આ હકીકત સાંભળી, અને દૃઢ નિશ્ચય કીધાકે આવો બનાવટી લીલોતરીનો કિલ્લો જેનું નામ “સોનગરો કિલ્લો” આપ્યું છે, તેને પણ જીતવામાં બલોચોને આપણે હરકત કરવી. બલોચોએ તેમને ઘણા સમજાવ્યા, અને વિનાકારણ નહિ મરવા શિખામણ દીધી, પણ તેઓએ માની નહિ. તેઓ માત્ર એ જણ હોવાથી બહાદુરીથી લીલોતરીના કિલ્લાને બચાવતાં માર્યા ગયા; પરંતુ બલોચોને જલોર માટે કેવા બહાદુર સ્વદેશાભિમાની પુરૂષો સાથે લડવાનું છે તેનો આભાસ તેઓએ આપ્યો.

સિકંદરખાનને જલોરની ગાદી ઉપર લાવવા, બલોચો તૈયારી કરી રહ્યા હતા; એ વાતની ખબર પડતાં ગઝનીખાને પોતાના ભાઈ ખુરમખાનને સાચોરની સંભાળ માટે રાખી, કેટલાક નામીયા અમલદારોને મેવાડના રાણા પાસે મદદ માટે મોકલ્યા. રાણાએ નીચેની શરતોથી ગઝનીખાનને સહાયતા આપવા કબૂલ કર્યું.

શરતો:—

- ૧ ગોઠવાડ અને જલોરની સરહદને લગતાં બીજાં પ્રગણાના હુકો, તેમજ મેવાડનાં કેટલાંક ગામો, જેને મલેક હસનખાને રાણા મોકલ-સીંગના વખતમાં તેમજ મેવાડ રાજ્યના બહારવટાના સમયમાં છીનવી લીધાં હતાં અને જેને મલેક હસનખાનના વંશજો અત્યાર સુધી ભોગવે આવ્યા છે, તે હુકો તથા ગામો પાછાં સોંપવાં.
- ૨ જરૂરીના પ્રસંગે ગઝનીખાને જાતે લશ્કર સાથે આવી મેવાડને મદદ આપવી.
- ૩ મેવાડનું લશ્કર જલોર મોકલવામાં આવે તેનું સઘળું આવક જવક ખોરાકી ખરચ ગઝનીખાને આપવું.

વખત એવો બારીક હતો કે, ગઝનીખાનને ઉપરની શરતો કબૂલ કરવી પડી, જેથી મેવાડના રાણાએ સુબ બાલીશાહ અને રતનસીંગ સોલંકીને દોઢ હજાર સ્વારો સાથે ગઝનીખાનની મદદ માટે મોકલ્યા.

ફતેહખાન બલોચનું બલોચી લશ્કર અને મેવાડી લશ્કર મેવાડની હદમાં લડ્યું; જેમાં મેવાડના લશ્કરની હાર થઈ. ગઝનીખાનનું કિલ્લામાં રહીને લડવું. ગઝનીખાને પોતાના ભાઈ ખુરમખાનને તથા મલેકખાનને સાચોરથી બોલાવી લઈ તેઓ બધા જલોરમાં ભરાયા; અને

આસપાસ માટી અને કાંટાનો કિંદલો બનાવી અંદર રહી લડવા લાગ્યા. આ કિંદલાને મારવાડના લોકો “લવનકોટ” કહેતા હતા. બલોચોએ જલોરને ઘેરો ઘાલ્યો. મલેકખાન અને ખુરમખાને કેટલાક છાપા માર્યા. પાંચ દિવસ લડાઈ ચાલી તેમાં ખુરમખાન બહાદુરીથી લડતાં માર્યા ગયા. બલોચોએ ખોરાક આવતો બંધ કરવાથી ગઝનીખાન પોતાના કુટુંબ સાથે જલોર છોડી અરવલ્લીના પહાડમાં ચાલ્યા ગયા, જ્યાં તેમણે પોતાનો આગળનો વખત પણ ગુબર્યો હતો.

આવા સંકટના સમયે ગઝનીખાનને લોહી કુટુંબ ઉપર પોતે ગુબરેલ જીલમ યાદ આવ્યો, જેથી તે બહુ પશ્ચાતાપ કરવા લાગ્યા.

લોહી પઠાણોના પ્રયત્નને ઇશ્વરે ફતેહ આપી, અને બલોચોની મદદથી સિકંદરખાન* મહાન સંકટો વેડી ફરીથી જલોરની ગાદી ઉપર ઇ. સ. ૧૫૩૪ માં આવ્યા. એક વર્ષ એટલે ૧૫૩૫ સુધી

બલોચો સાથે સલાહ શાન્તિથી રાજ્ય ચાલ્યું. સિકંદરખાન જાતે અઘ્લમંદ અને હોંશિયાર નહોતા, તેથી લોહી પઠાણો જેમની બહાદુરી અને ડહાપણ ઉપર તેમનો સંપૂર્ણ આધાર હતો, તેમની અને બલોચોની વચ્ચે ખટપટ ઉભી થઈ. બલોચો એ વિચાર્યું કે જો લોહી પઠાણો દૂર થાય, તો અમે સર્વ કામમાં ફાવી શકીશું, તેથી તેમને ઝેર દઈ નાશ કરવાનું કાવતરું તેમણે રચ્યું, જે લોહી અને લોહાની કુટુંબના સુભાગ્યે જલદીથી અજવાળામાં આવી ગયું. લોહી પઠાણો ચેતી ગયા, અને ઇ. સ. ૧૫૩૫ માં સિકંદરખાન સાથે જલોર છોડી પહાડમાં ચાલ્યા ગયા; જ્યાંથી તેઓએ જલોર ઉપર લૂટફાટ ચલાવવી શરૂ કરી. આવી મુશ્કેલીઓમાં કેટલોક વખત ગુબર્યા બાદ તેઓએ મારવાડના રાજ્યકર્તા માલદેવ પાસે મદદ માટે અરજ મોકલી. માલદેવે તેમની સાથે ઉપરનો દેખાવ સારો રાખી નિલાવ માટે ધુનાડાનો પટ્ટો આપ્યો, અને મદદ આપવા કબૂલ કર્યું. પરંતુ જલોર સંબંધમાં લોહી પઠાણો સાથે મારવાડ રાજ્યને બહુ વેરલાવ હોવાથી માલદેવને અંતરમાં તેમના ઉપર ઘણો દ્વેષ હતો.

* કેટલાક એમ માને છે કે ઇ. સ. ૧૫૨૫-૨૬ થી ૧૫૪૮ સુધી સિકંદરખાનનું રાજ્ય રહ્યું. ફારસી લખાણોથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે, પાંચ વર્ષ ગઝનીખાન પહેલાની પહેલાં અને એક વર્ષ તેમની પછી કુલ છ વર્ષ સિકંદરખાને રાજ્ય કર્યું છે. ગઝનીખાને આશરે બે વર્ષ રાજ્ય કર્યું; તે પછી ૧૫ વર્ષ જલોર બલોચોના કબજે રહ્યું. જેઓ સિકંદરખાને ૨૨-૨૩ વર્ષ રાજ્ય કર્યું એમ કહે છે તેઓ બલોચોના અમલનો વખત ભેગો ગણતા હોવા નેહ્યો.

માલદેવે આ તકનો લાભ લઈ વૈર વાળવા અને તેમનો નાશ કરવા કાવતરું રચ્યું. આની ખબર પડવાથી લોદી પઠાણો આ રચેલ બળમાંથી સટકી જઈ ગુજરાત તરફ પલાયન કરી ગયા. માલદેવને તેમના નિકળી જવાની ખબર પડતાંજ તેના માણસોએ તેમનો પીછો લીધો. સિકંદરખાન કમનસીબે ધુનાડા નજીક પકડાઈ ગયા, પણ લોદી પઠાણો સહીસલામત ગુજરાત તરફ નાશી ગયા. સિકંદરખાનને માલદેવે કેદી બનાવ્યા, અને તે કેદખાનામાં કેટલોક વખત દુઃખ ભોગવી મરણ પામ્યા.

લોદી પઠાણો સિકંદરખાનથી છુટા થઈ બહુ જગોએ નોકરી માટે ફર્યા.* આખરે તેઓ મેવાડ ગયા જ્યાં રાણાએ લોદી પઠાણોનું નોકરીમાં રહેવું. તેમને નોકર રાખ્યા.

સિકંદરખાન અને લોદી પઠાણો બલોરમાંથી નિકળી જવાથી બલોરો નિર્ભયપણે બલોર ઉપર અમલ ચલાવવા લાગ્યા. આસરે ૧૫ વર્ષ સુધી એટલે ઇ. સ. ૧૫૪૮ સુધી બલોર બલોરોને કબજે રહ્યું.

હવે આપણે ગઝનીખાન તરફ નજર ફેરવીએ. ગુજરાતના બાદશાહે બુના-ગઢના એક હાકેમ શાહાબુદ્દીન ગોરીને તેની સારી નોકરીની કદર કરી અણહિલ-પુર ઇલાકામાં આવેલ ઉંઝા ગામ બક્ષીસ કર્યું. આ બગીરના માલીક મલેકકુશ-શર્ક હતા. બાદશાહના આ અન્યાયી પગલાથી કેધાયમાન થઈ તેણે બાદશાહ સાથે લડાઈ કરવાનો ધરિદો કર્યો, અને ગઝનીખાનને મદદ માટે બોલાવવા પોતાના બેટાને મોકલ્યો. ગઝનીખાન તે સમયે ખરા સંકટમાં સહકુટુંબ સાથે અરવલ્લીના પહાડમાં ગુજરાન કરતા હતા. મલેક કુશશર્કનો દિકરો ત્યાં પહોંચ્યો, અને ગઝનીખાનને બધી હકીકત કહી; જે ઉપરથી ગઝનીખાને કહ્યું કે તમારી ફતેહ થાય તો, ઉંઝાનું અર્ધ ગામ મને તમારે આપવું. આ શરત કબૂલ થયાથી

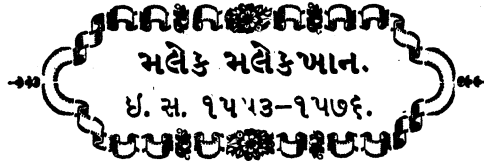
ગઝનીખાનું તેમના લાઇઓ સહ ગઝનીખાન પોતાના લાઇ મીરખાન, માર્યા જવું. બિહારખાન અને મલેકખાનને સાથે લઈ લડાઈમાં સામીલ થયા. લડાઈ બહુ ભેરથી

ચાલી અને ગઝનીખાન, મિરખાન અને બિહારખાન માર્યા ગયા. મલેકખાન જખમી થયા; પણ સુભાગ્યે કેટલાક દિવસે તેમને આરામ થયો; તેથી પોતાનું કુટુંબ સાથે લઈ પોતે અમદાવાદમાં આવ્યા, જ્યાં તેમણે કેટલોક વખત સિપાઈની નોકરી કરી ગુજરાન ચલાવ્યું.

* લોદી પઠાણો નોકરી માટે ફરતા ફરતા પાલણપુર પ્રગણમાં આવી માલણ ગામમાં રહ્યા; જ્યાં તેઓએ ઘોડાની સોદાબીરીનો ધંધો શરૂ કર્યો. આ વૃત્તિ દ્વારા તેઓ મેવાડના રાણાની હજુરમાં જવા શક્તિમાં થયા.

મલેક મલેકજાન.

લેકખાનનું જીવનચરિત્ર મોગલ શહેનશાહ આબર સાથે મળતું આવે છે. મલેકખાને પણ એક કરતાં વધુવાર રાજ્ય મેળવ્યું અને ખોચું. હતાણી કુટુંબમાં મલેકખાન એકલાજ બચી ગયા હતા, અને તે અમદાવાદમાં સિપાઈની નોકરી કરી પોતાનું ગુજરાન ચલાવતા હતા.

મલેકખાનનો વિવાહ ખાડમેર માલાણીના જગીરદાર રાઠોડ અર્જુનસિંહ ભીમાવતની દિકરી અમરાંબાઈ સાથે થયો હતો. અમરાંબાઈ પોતાના પતિ સાથે આ વખતે અમદાવાદમાં હતાં.

આ વખતે ઇડરમાં રાવ નારાયણદાસ રાજ્ય કરતો હતો. એને વિરમદેવ, મલેકખાનને ઇડર બોલાવ્યું. રાયસિંગ અને કલ્યાણમલ નામે ત્રણ દિકરા હતા. તેમાં વિરમદેવ પાટવી હતો. પોતાના પિતા સાથે કંઈ કારણસર અણબનાવ થવાથી તે જુદો થઈ ઇડર પ્રગણામાં લૂટફાટ કરવા લાગ્યો. રાવ નારાયણદાસે આ તોફાન અટકાવવા સારૂ મલેકખાનને અમદાવાદથી બોલાવ્યા, અને બદલામાં ઇડર પરગણામાંથી કેટલીક જગીર આપવાનું કબૂલ કર્યું. મલેકખાન અમરાંબાઈને સાથે લઈને અમદાવાદથી ઇડર આવ્યા. ત્યાં તેઓ કેટલોક વખત મદદ આપતા રહ્યા, પણ વિરમદેવ દિનપ્રતિદિન પ્રબળ થતો હોવાથી તે મલેકખાન ઉપર વૈર રાખવા લાગ્યો. મલેકખાન ખારીક સ્થિતિમાં આવી પડ્યા; તેથી સૈયદ ખુદ મિરસાહેબ જેમની કબર ચાંપાનેરમાં છે તેમના ચેલા મલેક અલહેદાદ જે ઇડરના પહાડોમાં રહેતા હતા તેમની પાસે તે ગયા, અને તેમને તેમણે પોતાના દુઃખની સર્વ હકીકત જણાવી. મલેક અલહેદાદ સાહેબે તે વખતે કંઈપણ જવાબ આપ્યો નહિ, પણ મધ્યરાત્રીએ નમાજ પઢી બે શ્રીફળ મલેકખાનને મોકલ્યાં, તેમજ આશિષ દીધી કે તમારે બે ભાગ્યશાળી પુત્રો થશે અને જલોરની ગાદી તમને પાછી પ્રાપ્ત થશે.

મલેક અલહેદાદ સાહેબની આશિષ ફળી, અને અમારાંબાઈને પેટ ઇડરમાં

મલેકખાનને ગઝનીખાન અને ફીરોઝખાન નામે બે પુત્રો થયા. આ પુત્ર થવાથી તેમણે લાંબી આશાએ. બાંધી. મલેકખાન ઇડરથી પાછા અમદાવાદ ગયા. ત્યાં તેમને માટે સંયોગે પાછા કેવી રીતે અનુકુળ થવા લાગ્યા અને તેમને જલોર કેવી રીતે પુનઃ પ્રાપ્ત થયું તેની હકીકત દર્શાવ્યા પહેલાં લોદી પઠાણોની મેવાડમાં શી સ્થિતિ થઈ અને હેતાણી ખાનદાનને જલોરની ગાદી ઉપર ફરી લાવવા માટે તેમણે શી કારવાઈએ કરી તેનું ટુંકામાં દિગ્દર્શન કરવું આવશ્યક છે.

લોદી પઠાણોએ મેવાડના રાણાની નોકરી એવી સારી રીતે બજાવી કે રાણાએ તેમને અમીરોની પંક્તિમાં લાવી લોદી પઠાણોની આલાહી.

મૂકયા. નસીબના સંયોગે રાણાને શ્વેત હાથીના* શોખ થયો અને તેને ગમેતેટલા ખર્ચે અને મહેનતે મેળવવાનો રાણાએ દૃઢ નિશ્ચય કર્યો. લોદી પઠાણોએ સોદાગીરીના ધંધા અર્થે હિંદુસ્તાનમાં બહુ પર્યટન કરેલું તેથી તેઓ આ ચીજ મેળવવામાં ઉપયોગી નીવડશે એમ ધારી રાણાએ તેમને આ કામ માટે પસંદ કર્યા. એહમદખાન અને મહેમુદખાન લોદી જેઓને રાણાએ પસંદ કર્યા હતા, તેઓએ શ્વેત હાથી લાવવાને બહાને રાણા પાસેથી પુષ્કળ પૈસા કઢાવ્યા. રાણાની રબ્બ લઈ તેઓ ગુજરાત તરફ આવ્યા અને તે પૈસા વડે હથીઆરો વગેરે લડાઈનો સામાન ખરીદ કરી એક વધુ વખત હેતાણી કુટુંબને જલોર ઉપર સ્થાપવા તેઓએ નિશ્ચય કર્યો. આ પ્રમાણે હેતાણી કુટુંબ પ્રતિ જે લાગણીઓ લોદી પઠાણોના દિલમાં સદંતર રહેલી હતી, તે પુનઃ જાગૃત થઈ.

અમદાવાદમાં મલેકખાનને પણ લોદી પઠાણોની વફાદારી સાંભરી આવી અને તેમના ઉપર પોતે ગુજરેલ જીલમનો પશ્ચાતાપ કરી તે બદલ માફી માગવાનો અને હવેથી તેમની સાથે શુદ્ધ અંતઃકરણથી વર્તવાનો પત્ર તેમણે લખ્યો.

આ પત્ર લઈ તેમનો ખીજમતદાર નુરજી પાછલા બનાવો માટે માફી માગવી. કેટલીક ભેટો સાથે પઠાણોને મળવા નીકળ્યો.

સારા નસીબે લોદી પઠાણો ગુજરાતમાં ફરતા હતા જ્યાં તેમને નુરજી મળ્યો. ખીજમતદારે લોદી પઠાણોને મલેકખાનનો પત્ર આપ્યો અને મોઢેથી કેટલીક હકીકત કહી, સાથે લાવેલ ઉપહાર પણ તેમને

* જુના વખતમાં શ્વેત હાથી અને ગુલાબી ઘોડો મેળવવા રાજાઓ પ્રયત્ન કરતા. તે વખતે રેલ્વે, તાર વગેરે સાધનો નહિ હોવાથી રાજાઓ હેરાટન બાગ્યેજ કરી શકતા. કોઈ કહેતું કે અમુક રાજા પાસે અથવા અમુક સ્થળે શ્વેત હાથી છે, તો તેઓ માની લેતા. વળી તેવી વાતોને ધાર્મિક પુસ્તકોથી ટેકો મળતો, એટલે ગમે તેમ કરી આવી ચીજો મેળવવાને તેઓ લત્સાહી બનતા.

દાદાશ્રી અસલના લોદી પઠાણોના હયાત રહેલ વંશજો.

સોંખ્યા. પઠાણોએ પત્ર વાંચ્યો અને મોઢાની બિના સાંભળી ત્યારે મલેકખાનની સ્થિતિએ તેમના હૃદયમાં ઉંડી અસર કરી. તેમણે મલેકખાનને પોતાના ખરા માલીક તરીકે સ્વીકાર્યા અને જે મીઠાઈ નુરજી લાવ્યો હતો તેને શુભ શુકન ગણી અવિશ્વાસ આણ્યા શિવાય બાકી. તેમાંના એક પઠાણે અવિશ્વાસ આણી તે મીઠાઈ નહિ ખાવા સૂચના કરી પણ તેઓએ માન્યું નહિ અને જણાવ્યું કે મલેકખાન કોઈ દિવસ હલકું પગલું ભરે નહિ. વળતો જવાબ તેઓએ નુરજી સાથે મોકલ્યો. જેમાં જણાવ્યું કે અમો સર્વે લોહી પઠાણો પાટણ પાસે ખાંભેલ ગામમાં સૈયદ મહેમુદ સાહેબની જગ્યામાં ઉતર્યા છીએ અને તમારા પધારવાની રાહ જોઈએ છીએ, તેથી તમો આ પત્ર મળે કે તુરતજ નીકળી અમારી તરફ આવજો. તમારા આગ્રાથી આપણે બધા એક દિલથી વર્તવાના સોગન સૈયદ મહેમુદ સાહેબ રૂબરૂ લઈશું.

આ પત્ર પહોંચતાં મલેકખાન ખાંભેલ ગયા; જ્યાં તેમને અહેમદખાન સુલેહ અને કોલકરાર. અને મહેમુદખાન મળ્યા. તેઓ બધાએ શુદ્ધ અંતઃકરણથી વર્તવા સૈયદ મહેમુદ સાહેબ રૂબરૂ સોગન લીધા, અને એક મનથી જલોર ઉપર ચઢાઈ કરવા તૈયારી શરૂ કરી.

જલોર ઉપર ચઢાઈ માટે રવાના થતી વખતે મલેકખાનને સૈયદ મહેમુદ સાહેબે તરવારો બંધાવી આશીર્વાદ આપ્યો કે ઈશ્વર તમારો જય કરશે અને આ તરવારથી જલોરનું રાજ્ય મેળવવામાં તમો વિજયી થશો અને લવિષ્યમાં તમારા કુટુંબના ગાદીવારસ મારા કુટુંબના માણસ પાસે તરવાર બંધાવશે તો ઈશ્વર ફતેહ કરશે.

વળી રવાનગી વખતે વિહારી કુટુંબમાંના એકે પોતાની આંગળી કાપીને શુભ શુકન તરીકે મલેકખાનને લોહીનું તિલક કયું હતું જે રિવાજ* હાલ પણ જારી છે.

મલેકખાનને તરવાર બંધાવી ફતેહના આશીર્વાદ સૈયદ મહેમુદ સાહેબે આપ્યા ત્યારે લોહી પઠાણોએ એવી કોઈ શુભ શુકનની બક્ષીસ માટે અરજ કરી.

લેહ ભરેલી બક્ષીસ.

† હજી પણ પાલણપુરના રાજ્યકર્તા ગાદીએ ખસતી વખતે પોતાના પીર પાસે તરવાર બંધાવે છે.

* પાલણપુરના રાજ્યકર્તાને ગાદી નસીન થતી વખતે હેબતપુર ગામના વિહારી જાગીરદાર આંગળી માંહેથી લોહી કાઢી તિલક કરે છે.

સૈયદ મહેમુદ સાહેબે એ ઉપરથી પોતાની ઓઢેલ ચાદરના બે કંકડા કરી એક કંકડો પઠાણ એહમદખાનને અને બીજો મહેમુદખાનને આશીષ સાથે આપ્યો. આ ચાદરના કંકડા આપવાનો લેદ એહમદખાન સમજી ગયો, અને તેણે પુછ્યું કે બનનાર વસ્તુ આખર સાથ બનશે કે કેમ ? સૈયદ મહેમુદ સાહેબે હા પાડી. મહેમુદખાન પઠાણ આ લેદ સમજી શક્યો. નહિ, તેથી તેણે એહમદખાનને પુછ્યું; જેણે આ લેદનો અર્થ સમજાવ્યો કે આ ચાદરના કંકડા આપણને મળ્યા છે તે કંઈ સમજવાનું છે. આપણે બન્ને જણ આ લડાઈમાં કામ આવીશું, સને શહીદ* થઈશું અને મલેકખાનની ફતોહ થશે.

બલોચોના બુલમથી કંટાળેલા બલોરીઓ જેઓ બલોરમાંથી જતા રહ્યા હતા તે બધાને મલેકખાને એકઠા કીધા. બલોર ઉપર હુમલાની તૈયારી લશ્કરની કુચ વખતે નિશાન અને નગાઈ અને રણજીત નગાઈ. નહોતું; તેથી આ જરૂરની ચીજો મલેકખાને

ગુજરાતના બાદશાહના અમીર અને સિદ્દપુર પાટણના હાકેમ મુસાખાન પોલાદી પાસે માગી. મુસાખાને પોતાના નગારચીને ઘોડાનગાઈ લઈને મલેકખાનના લશ્કર સાથે જવા હુકમ આપ્યો. નગારચીએ ભૂલથી રણજીત નગાઈ સાથે લીધું જે નગારા વિષે કહેવામાં આવે છે કે તેને ધર્મ શાસ્ત્રની અનેક વિધીઓ મુજબ બનાવેલ હોવાથી જે પક્ષમાં તે હોય તે પક્ષનો વિજય થતો. આ નગાઈ ભૂલથી ગયાની બખર પોલાદીને પડતાં તેણે પાછું મેળવવા કોશીસ કરી, પરંતુ તે પાછું મેળવી શક્યો નહિ અને હાલ પણ આ નગાઈ પાલણપુર રાજ્યમાં છે.

મલેકખાનની ચઢાઈની બખર બલોર પહોંચી, ત્યારે ત્યાંના વેદઈ, વડેરા, લુણીઆ, ગાંધી મહેતા જેઓનો હેતાણી બલોરના વતનીઓનો વફાદારી. કુટુંબ સાથે લાંબા વખતથી સંબંધ હતો,

* શહીદ થવું એટલે ધર્મની અથવા નીતિની લડાઈમાં અને વિનાયરાધ માર્યાજવું.

† પાલણપુર રાજ્યમાં રણજીત નગાઈ હાલ પણ છે. તેને વગાડવા માટે આવેલ નગારચીઓને ‘મુરસલ’ની અડકથી ઓળખે છે. ‘મુરસલ’ શબ્દનો અર્થ ‘મોડલેલ’ થાય છે. રણજીત નગારા સાથે નગારચી તરીકે જેઓને મોડલેલા તેઓને મુરસલ કહે છે. હાલ તેઓના કુટુંબીઓ આ રાજ્યમાં નગારચીની જ નોકરી કરે છે.

§ હેતાણી રાજ્યકર્તાઓએ બલોર છોડી પાલણપુરમાં રાજ્ય ગાદી જમાવી ત્યારે વેદ, વડેરા, લુણીઆ, અને ગાંધી મહેતાઓ પણ રાજ્યકર્તાઓ સાથે પાલણપુરમાં આવી વસ્યા. તેઓના કુટુંબીઓ હાલ પણ પાલણપુર રાજ્યની નોકરી કરે છે તે વિષેની વધુ હકીકત આગળના ઇતિહાસથી અજવાળામાં આવશે.

તેઓએ મલેકખાનને પૈસો મોકલ્યો અને કહેવરાવ્યું કે અમો આપની કુતોહની રાહ જોઈએ છીએ, અને વધુ પૈસો જોઈએ તો ખુશીથી મંગાવજો. આવા અણીના સમયે આ પૈસો હુકાળમાં મેઘવૃષ્ટિ રૂપ થઈ પડ્યો.*

મલેકખાનને આથી ઘણી હિંમત આવી અને તેમણે સાચારમાં મુકામ કર્યો, ત્યાં ઉપર જણાવેલ મહેતાઓ તરફથી એવી મતલબનો પત્ર મળ્યો, કે બલોચોએ આપની સામે થવા પોતાનું લશ્કર અને બીજું મેળાઉ ધાડનું (દેશના પરચુરણ લડવૈયાનું) લશ્કર કુલ લગભગ બાર હજાર માણસોનું લેણું કર્યું છે, અને ગુજરાતના બાદશાહ પાસે મદદ માટે અરજ કરી છે, માટે આ પત્ર વાંચતાંજ એકદમ જલોર ઉપર હુલો કરવા આપ રવાને નહિ થાઓ, અને ઢીલ કરશો તો જલોર જીતવું મુશ્કેલ થઈ પડશે.

પત્ર વાંચતાંજ મલેકખાને બધા લડવૈયા સરદારોને એકઠા કરીધા અને તેમની સલાહ લીધી. સરદારોને મહેતાઓની સલાહ લાસડાના મેદાનની લડાઈ. બહુ પસંદ પડી, તેથી જલોર ઉપર એકદમ હુમલો કરવો એ સર્વાનુમતે પસાર થયું.

વળી આ મહેતાઓ મારફતે શિરોહીના રાવ ઉદયભાણે મલેકખાનને મદદાર્થે દેવડા રજપુત રતનસિંગને દોઢ હજાર ખ્યાદલ અને સવારો સાથે મોકલ્યો. બલોચોના બુલમથી કંટાળી ગયેલ જલોરના જગીરદારોને સાથે લઈને સરતાનસિંગ કાબા પણ તેમને સાચારમાં લેગો થયો. વળી માર્ગમાં શુંદાવનો જગીરદાર લાકરસિંગ અમટ બાર હજાર ફીરોજનું નજરાણું લઈ લડવૈયા સાથે આવી મળ્યો. મલેકખાન સાચારથી જેમ જેમ જલોર તરફ વધતા ગયા તેમ તેમ રસ્તામાં કેટલાક ભોમીઆ જગીરદારો પણ જોડાયા.

બલોચોને મલેકખાનના ઈરાદાની ખબર પડી ત્યારે તેઓ બાર હજાર લશ્કર સાથે તેમને મળવાને સાચાર નજીક આવ્યા. લાસડા નામના મેદાનમાં બંને લશ્કરનું યુદ્ધ થયું. બલોચોએ એક ઉન્મત્ત હાથીને લશ્કરને મોખરે એવા ઈરાદાથી રાખ્યો હતો કે શત્રુઓના હુમલા વખતે તેને તેમના ઉપર છોડવો.

* આ મહેતાઓના સમજવવાથી જલોર ઇલાકાના ભોમીઆ રાઠોડ જમીનદારોમાંના સરતાન, કાબા અને ઠાકરસી ઉમટ વગેરેઓએ મલેકખાનને મદદાર્થે પૈસો મોકલ્યો હતો, જેને કેટલાક લોકો એમ માને છે, કે રાઠોડોને મલેકખાને હરાવ્યા હતા તે સમયે આ પૈસો તેમને મળ્યો હતો. આ હકીકત આગળ વિસ્તારથી આવશે.

બલોચાના સરદાર જલોરના માલીક શેરખાન અને અન્વરખાન પાલખીઓમાં અને બીજા કેટલાક સરદારો રથમાં બેસી યુદ્ધમાં આવ્યા હતા.

લાસડાના મેદાનથી જલોરના રસ્તાની બન્ને બાજુએ જખરી વાડ હતી.

મલેકખાનનો વિજય.

તેમજ શુ'મડા અને પથરાઓની ટેકરીઓ હતી. બલોચ લશ્કર આ સાંકડી નાળ બહાર નીકળી મેદાનમાં ઉભું હતું. મલેકખાને શત્રુનું લશ્કર આવી સ્થિતિમાં ઉભેલું જોઈ પોતાના સરદારોને કહ્યું કે જો તમે શત્રુના લશ્કર ઉપર હુમલો કરો, તો હું હાથી તરફ જઈ; અને જો તમે હાથી તરફ જાઓ, તો હું દુશ્મનના લશ્કર ઉપર ધસું. સરદારોએ શત્રુના લશ્કર ઉપર જવું કબૂલ કર્યું. પછી મલેકખાન પોતે મસ્ત હાથી તરફ ગયા. મલેકખાને હાથી સામે જઈ યુક્તિથી તેના મુખ ઉપર તરવારનો એવો સખત ઘા કીધો કે તેથી તે વધારે ચીડાયો, અને મલેકખાનની પાછળ પડ્યો. મલેકખાને ઘોડાને મંડળ દઈ યુક્તિથી લોઢાની સાંગ હાથીના મસ્તકમાં એટલા જોરથી મારી કે તે ગભરાઈ ચીસ પાડી પુ'ઠ ફેરવી બલોચ લશ્કર તરફ ધસ્યો, અને પાલખી, રથ, ઘોડા, મેયાનાં વગેરે જે જે તેના રસ્તામાં આવ્યું તે સઘળાનો તેણે કચ્ચરઘાણ વાળ્યો. આ બનાવથી બલોચી લશ્કરમાં ગભરાટ પેદા થયો અને ભંગાણ પડ્યું. બીજા તરફ મલેકખાનના સરદાર એહમદખાન અને મેહમુદખાને એવા જોસ બંધ સખત હુમલા કર્યા કે બલોચાના મેળાઉ ધાડ લશ્કરે નાસભાગ શરૂ કરી. મેહમુદખાન અને એહમદખાન બહુ બહાદુરીથી લડતાં માર્યા ગયા. બલોચ સરદાર શેરખાન અને અન્વરખાન પણ આ સાંકડી નાળમાં એવી ખરાબ રીતે ફસાયા કે તેઓ પણ ત્યાંજ લડતાં મરાયા. બલોચાનો કારભારી ગંગાદાસ, ડેરા, ડાંડા તથા કેટલાંક હુથીઆરો ત્યાંજ છોડી દઈ નાસીને જલોરના સોનગરા કિલ્લામાં ભરાયો.

મલેકખાન સાચોરની બધી ગોઠવણ કરી એકદમ જલોર ગયા. ત્યાં તેમને

કામદાર ગંગાદાસની હેતરખીડી. માલૂમ પડ્યું કે ગંગાદાસે જલોરનો કિલ્લો પકડ્યો છે; તેમણે તેને કહાવ્યું કે કિલ્લો

ખાલી કરી અમને સોંપીદો. ગંગાદાસે ઘણી નમ્રતાથી રજા માંગી કે આઠ દિવસ મને રહેવા દો; તેટલી મુદતમાં હું મારો સામાન લઈ ચાલ્યો જઈશ. મલેકખાન રણુજીત હતા, તેથી ગંગાદાસનો આ પ્રપંચ સમજ્યા નહિ; અને તેમણે તેને રહેવાની રજા આપી. સિંધળ કોમના રજપુતો જેઓ તે કિલ્લામાં રહેતા હતા તેઓને ગંગાદાસે માલદેવ રાઠોડ પાસે મોકલ્યા, અને કહાવ્યું કે જો તમે મને

પાટણ સુધી સહીસલામત પહોંચાડો તો હું તમને આ કિલ્લાની કુચીઓ સોંપી દઈશ, તથા તે ઉપરાંત એક લાખ ફીરોજી આપીશ.

માલહેવ રાઠોડ લાંબા વખતથી જલોરનો કિલ્લો મેળવવા ઉત્કંઠિત હતો.

તેણે આ ખબર વધાવી લીધી, અને રાધા રાઠોડોનું સોનગરા કિલ્લામાં પનાવત, લુણા ગંગાવત અને તલુકસિંગ વગેરે કેટલાક સરદારોને ગંગાદાસના સંરક્ષણાર્થે જલોર મોકલ્યા. તેમણે તેને પાટણ સહીસલામત પહોંચાડ્યો, અને પોતે સિંધલ રજપુતોએ ખતાવેલ છુપે રસ્તે કિલ્લામાં દાખલ થયા.

મલેકખાને વિચાર્યુંકે જો રાઠોડો ત્યાં મજબુત થઈ જશે, તો કિલ્લો લેવો મુશ્કેલ થઈ પડશે; તેથી આ ખબર મળતાંજ તે કિલ્લા ઉપર તુટી પડ્યા. રાઠોડો આ અચાનક હુમલાથી ગભરાઈ નાસીપાસ થયા. તેમાંના ઘણાખરા માર્યા ગયા, અને બાકીનાઓએ કિલ્લો ખાલી કરી દીધો. આ જીતથી હેતાણી કુટુંબના હાથમાં જલોર ઈ. સ. ૧૫૫૩ માં ફરીથી આવ્યું, અને મલેકખાન રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યા.

આ બનાવની ખબર પડતાંજ માલહેવ રાઠોડ બહુ ગુસ્સે થયો, અને દિલગીર થયો. કેટલાક મહિના પછી અનુકુળ તક મળ્યાથી તેણે જલોર ઉપર ચડાઈ કરવા એક મોટું લશ્કર રવાના કર્યું. મલેકખાને

મલેકખાનના કબજામાંથી જલોરનું ફરી છુટી જવું.

પણ સામે થવા સૈન્ય એકઠું કર્યું, પરંતુ કંઈ કારણસર તેમના લશ્કરી અમલદારોએ માલહેવના સૈન્ય સામે નહિ થવાનો મત આપ્યાથી તે લાચાર થયા, અને જલોર છોડી સાચાર ગયા. આ પ્રમાણે સહિલાઈથી વિના યુદ્ધે રાઠોડોએ જલોરનો કબજો લીધો, અને તે લગભગ બે વર્ષ રહ્યો.

જલોર છૂટી જવાથી મલેકખાન પોતાને સાસરે સામલી ગામે રહેવા ગયા.

ત્યાં તેમણે જલોર ફરી લેવા માટે એક જલોરનો ફરી કબજો લેવો. લશ્કર એકઠું કર્યું. આસપાસના કેટલાક

ભોમીઆ જાગીરદારો પણ તેમને આવી મળ્યા. ઈ. સ. ૧૫૫૫ માં મલેકખાને અનુકુળ તકનો લાભ લઈ જલોર ઉપર એક મોટા લશ્કર સાથે ચડાઈ કરી. રાઠોડ લશ્કર જલોર નજીકના મલેક કુવા આગળ તેમની સામે થયું. આઠ દિવસ યુદ્ધ બહુ જોસથી ચાલ્યું, અને ભવન કોટનો દરવાજો તોડી મલેકખાનના લશ્કરે શહેરમાં પ્રવેશ કર્યો. રાઠોડોએ હાર ખાધી પણ સોનગરા કિલ્લા ઉપર ચઢો તેઓ

અંદરથી લડવા લાગ્યા. મલેકખાને કિલ્લાની આસપાસ ચારે તરફ લશ્કર ગોઠવી અંદર આવતો ખોરાક બંધ કર્યો. તેમજ તેમના સુભાગ્યે સોનગરા દરવાજાના ઉપરી સિપાઇઓ અને રાઠોડો વચ્ચે મતભેદ થવાથી ખટપટ ઉભી થઇ, જેનું પરિણામ એ આવ્યું કે વેંસ સિપાઇઓ રાઠોડોથી નારાજ થયા. તેમણે ચાંપા અને માંના રજપુતોથી દાવપેચ કરી **મીરાંશાહ** અને **ગોહરશાહ** વેંસ સાથે મલેકખાનને કહાવ્યું કે તમે સોનગરા કિલ્લા ઉપર એકઠમ હુમલો કરો તો અમે તમને કિલ્લો કબજે કરવામાં મદદ કરીશું. મલેકખાને ખોરાક આવતો બંધ કર્યાથી રાઠોડો ગભરાઇ કિલ્લો છોડી દેવાનું કરતા હતા, એટલામાં આ કૂટ પડ્યાથી તેઓ બહુ ગભરાયા, અને કિલ્લો છોડી ચાલ્યા ગયા. આ પ્રમાણે એ વર્ષ પછી જલોરનો સ્વતંત્ર પણે મલેકખાને કબજે લીધો. ઇ. સ. ૧૫૫૫.

મલેકખાન જલોરમાં રાજ્ય ચલાવતા હતા, તેવામાં એક બીજી આકૃત તેમના ઉપર આવી, અને તે જલોર છોડી ફરીથી સામલી ગામે પોતાને સાસરે રહેવા આવ્યા.

તૈમુર વંશના મહંમદ હુસેન મીરઝાં તથા શરકુદ્દીન મીરઝાંએ મલેકખાન પાસેથી જલોર કેવા સંયોગોમાં છોડાવ્યું; અને તેનો કબજો પોતે લીધો તે હકીકત જેઠાજીના ચોપડામાંથી નીકળે છે. તે બન્ને મીરઝાં લાઇઓ દિલ્હી બાદશાહ સામે બહારવટે નીકળી જલોર તરફ મુલક દબાવવા લાગ્યા. મેડતા ગામે આવી, તેમણે મારવાડના મુલક ઉપર હુમલો કર્યો, પરંતુ માલદેવ રાઠોડના પુત્ર ચંદ્રસિંગ રાઠોડે તેમને યુક્તિથી જલોરના કિલ્લાનું મહત્ત્વ બતાવી સલામત ફરીજી આપી જલોર તરફ રવાના કર્યા.

મીરઝાંઓને માથું છુપાવવાને સોનગરા જેવા મજબુત કિલ્લાની જરૂર હતી; તેથી ચંદ્રસિંગની સલાહ તેઓને મીરઝાંઓએ જલોરનો લીધેલો કબજો. પસંદ પડી, અને તેમણે જલોર ઉપર હુમલો કર્યો. આ બાદશાહી કુટુંબના માણસો સામે હથીઆર ઉઠાવવાં દુસ્ત નથી, એમ વિચારી મલેકખાન ઇ. સ. ૧૫૫૬ માં જલોર છોડી સામલી ચાલ્યા ગયા. ત્યાં તેમનો વજીર ઉદેખાન (જે મહેમુદખાન લોદીનો દિકરો હતો) તેમના અર્ચ માટે સાચારની અર્ધી ઉપજ સામલીમાંજ મોકલતો હતો. **મીરઝાંઓએ** આ પ્રમાણે જલોરનો કબજો લીધો, અને તેઓ દિલ્હીની સત્તાને નુકસાન પહોંચાડવાના હેતુથી દિલ્હીની આસપાસ લૂટફાટ કરી મુલક દબાવવા લાગ્યા. શરકુદ્દીન મીરઝાં કુટુંબ સાથે જલોરમાં

અમલ કરવા લાગ્યો, અને તેનો લાઘ મહમદ હુસેન મીરઝાં દિલ્હીની આસ-પાસ લૂટફાટ કરવામાં રોકાયો. આ મીરઝાંઓને શિક્ષા કરવા સાડ અકબર બાદશાહે નવાબ* સાદીક મહમદખાન લાડલુજીને એક મોટું લશ્કર આપી મોકલ્યો.

મહમદહુસેન† મીરઝાં બાદશાહી લશ્કરથી ડરી જઈ દક્ષિણ તરફ નાસતાં માળવાના કોઇ ગામે રહ્યો, અને મીરઝાંઓએ જલોર છોડ્યું. ત્યાં તેના લાઘ શરફુદ્દીન મીરઝાંને બોલાવી બન્ને લાઘઓ ગુજરાત તરફ ગયા, અને વડોદરા, ચાંપાનેર અને સુરતના સુબા અંગીઝખાન મારફતે તેઓ ગુજરાતના બાદશાહ નનુ મુજફરને શરણે આવ્યા.

મીરઝાંઓએ જલોર છોડી લીધું. જોઈ મલેકખાને ઇ. સ. ૧૫૬૭ માં તે ફરીથી લીધું; અને રાઠોડો પાસેથી મીરઝાંઓએ પડાવી લીધેલ નાગોર અને બીજાં પરગણાં ઉપર પણ હુકુમત જમાવી, અને તેમનાજ વખતમાં નાગોરનો કિલ્લો બનાવવામાં આવ્યો. વળી શિરોહીના રાવ સુરતાનસિંગને ગાદી અપાવવામાં મલેકખાને મદદ કરી, જેના બદલામાં ડોડીઆળી, સવાણા, વડગામ અને લોહાણા, ચારે પરગણાં શિરોહી તરફથી તેમને મળ્યાં. આ પ્રમાણે જલોરનું રાજ્ય મલેકખાને વધાર્યું.

રાવ સુરતાનસિંગને શિરોહીનું રાજ્ય અપાવવામાં મલેકખાને કેવા શિરોહીના રાજ્યકર્તા પ્રકારની મદદ કરી હતી તે તરફ આપણે સુરતાનસિંગ. લક્ષ્ય ખેંચીએ.

શિરોહીના રાવ માનસિંગને તેના ચાકર કલાએ રાજ્ય ખટપટને લીધે કટાર વડે મારી નાંખ્યો. મરણ વખતે માનસિંગને તેના કારભારીએ પૂછ્યું કે

* નવાબ સાદીક મહમદખાન પાસે ભારે તોપખાનું હતું, તેથી લાડલુજી દાણાને ભુંજે તેમ તે દુશ્મનોને લડાઈના સમયે ભુંજ નાંખતો હતો. આ કારણથી લોકોમાં તેનું ઉપનામ “લાડલુજી” પ્રસિદ્ધ થયું.

† મહમદ હુસેન મીરઝાં એજ હતો કે જેણે જલોર છોડ્યા પછી ગુજરાતના ઇખ્તિઆર-ફલ-મુદકથી મળી જઈ ગુજરાતના સુબા મીરઝાં અઝીઝને અમદાવાદમાં ઘેરી લીધો હતો, જેની મદદ માટે અકબર બાદશાહ હીન્દરી સન ૯૮૧ માં ઈ. સ. ૧૫૭૪ માં લઈ દરરોજ કુચ કરતો બહુ ઝડપથી અમદાવાદમાં આવી પહોંચ્યો, અને તેણે ઘેરા છોડાવ્યા.

રાજ્ય કેને આપવું? તેણે પામેરા ગામના જાગીરદાર સરતાનસિંગ દેવડાને ગાદીએ લાવવા કહ્યું. માનસિંગના મરણ પછી કારભારી વજાળ દેવડાએ સરતાનસિંગને ગાદીએ બેસાડ્યો, અને રાજ્યકારભાર પોતે ચલાવવા લાગ્યો. સરતાનસિંગ માત્ર નામનોજ રાજા હતો, અને વજાળ દેવડો કુલ સત્તા ભોગવતો હતો. પરિણામ એ આવ્યું કે રાજા અને કારભારી વચ્ચે ખટખટ ઉભી થઈ, અને કારભારીએ સરતાનસિંગના અંગરક્ષક અમીર સુબાને મરાવી નાંખી સરતાનસિંગને ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી મૂક્યો. ઉદેપુરના રાણાની મદદથી વજાળ પંડે ગાદીએ આવવા પ્રયત્ન કરતો હતો, તેટલામાં રાવ કલાજીના વંશનો કલાજી નામનો બીજો વારસ અકબર બાદશાહની સનદ મેળવી શિરોહીની ગાદીએ બેઠો. રાજ્યમાંનો ખજાનો તથા મંદિર અને શિવાલયોમાંથી હાથ લાગેલ દ્રવ્ય લઈ વજાળ ઇડર તરફ ચાલ્યો ગયો. કલાજીએ ગાદીએ બેસી ચીંબા જાતના રજપુતને કારભારી બનાવ્યો. ચીંબા અને ડુંગરાવત રજપુતો વચ્ચે ઘણા વખતથી અણબનાવ હતો, તેથી ડુંગરાવત રજપુતો કલાજીના આ પગલાથી નારાજ થયા, અને સરતાનસિંગને ગાદીએ લાવવા કોશીસ કરવા લાગ્યા. તેઓ ડુંદાવત રજપુતોથી મળી જઈ વજાળને ઇડરથી બોલાવી બધા રામસણ મુકામે ભેગા થયા. સરતાનસિંગ પણ ત્યાં આવ્યો. ત્યાંથી તેઓએ મલેકખાનને મદદ માટે કહાવ્યું. મલેકખાને વડગામ, ડોડીઆલી, સવાણા અને લોહાણા લેવાની શરતે મદદ આપવા કબૂલ કર્યું, રાવ કલાજીને આ વાતની ખબર પડતાં તે કાલંદરી ગામે આવ્યો, જ્યાં તેનું અને સરતાનસિંગનું લશ્કર સામસામું મળ્યું. લડાઈ પૂરે જસથી ચાલી. ચીંબા રજપુતો ઘણા મરાયા, અને કલાજી હાર ખાઈ મેવાડ તરફ પલાયન કરી ગયો. આ પ્રમાણે ડુંગરાવત રજપુતોના પ્રયત્નથી, અને મલેકખાનની મદદથી સરતાનસિંગ શિરોહીની ગાદી ઉપર ફરીથી આવ્યો, અને કરાર મુજબ મલેકખાનને ઉપરનાં પરગણાં મળ્યાં.

ઇ. સ. ૧૩૯૪ થી ઇ. સ. ૧૫૭૬ સુધી લગભગ પોણાબસો વર્ષ એટલે જલોરના પહેલા રાજ્યકર્તા મલેક ખુરમ-મલેકખાનની કારકીર્દી.

ખાનના વખતથી મલેકખાનના અમલ સુધી જલોર ગુજરાતના બાદશાહના આધિપત્ય નીચે રહ્યું; પરંતુ મલેકખાનના સમયમાં ગુજરાતમાં ભારે ઉથલપાથલ થવાથી અને અકબર બાદશાહે ગુજરાત જીતી લીધાથી તે મોગલ શહેનશાહત નીચે આવ્યું. ગુજરાતની બાદશાહતના આ ભારે ફેરફાર અને ઉથલપાથલ વખતે ત્યાંનાં બીજાં રાજ્યો અને જાગીરોને નુકસાન ખમવું પડ્યું, ત્યારે મલેકખાનની હોંશીઆરી અને રાજ્યકુનેહને લીધે

બલોર રાજ્ય આ તોફાની હવામાંથી બચી ગયું. દિલ્હીની શહેનશાહત દિનપ્રતિદિન બેરપર આવતી બેઠ મલેકખાને અકબરના અમીરો તથા સરદારો સાથે મૈત્રી કરી, તેમની પ્રીતિ અને વળ મેળવ્યાં. વળી બલોર, ગુજરાત અને દિલ્હીની મધ્યમાં આવેલું હોવાથી, દિલ્હીના સરદારો ગુજરાત તરફ જતાં બલોર રાજ્યમાં મુકામ કરતા. મલેકખાન તેઓની બહુ આગતાસ્વાગતા કરતા, જેથી તેઓ ખુશી થઈ બાદશાહની હજુરમાં તેમની પ્રશંસા કરતા. ઈ. સ. ૧૫૭૩ માં મીરઝા-ઓનુ' બંડ બેસાડવા ફતેહપુર સિક્રીથી અકબર બાદશાહ અમદાવાદ જવા નીકળ્યા, ત્યારે રસ્તામાં બલોર નજીક તેમનો મુકામ થયો. મલેકખાને તેમની અને તેમના અમીરોની ઘણી સારી પરાણાગત કરી. મલેકખાનની આ વર્તણુ-કથી તેમજ અમીર, સરદારોએ પ્રથમ કરેલ પ્રશંસાથી બાદશાહ બહુ ખુશી થયા, અને મલેકખાન ગુજરાતના માહિતગાર હોવાથી તેમને બાદશાહ પોતાના લશ્કરના મદદગાર નીમ્યા. અકબરે ગુજરાત જતું, ત્યાં સુધી મલેકખાન બાદશાહી લશ્કરમાં રહ્યા. મિરાતે એહમદીમાં લખ્યું છે, કે મીરઝાહુસેન સાથે બાદશાહી લશ્કરને યુદ્ધ થયું, ત્યારે હાપાજ ચારણે મોગલાઈ ખાનદાનના શૂરવીર વડવાઓની બહાદુરી સંભળાવી લશ્કરના ઉત્સાહમાં વધારો કર્યો. ચારણો કહે છે કે મલેકખાનનો મુલક રજપુતાનામાં હોવાથી તેમજ પોતે ચારણોના પોરસ ચડાવવાની કુનેહથી વાકેફ હોવાથી તેમણેજ બાદશાહી લશ્કરને શૌર્ય ચડાવવા હાપાજ ચારણને સૂચ્યું હતું.

મલેકખાન વિલક્ષણ જીંદગી ભોગવી ઈ.સ. ૧૫૭૬ માં સ્વર્ગવાસી થયા. તે

દેહત્યાગ અને લક્ષણો.

બહાદુર, પરાક્રમી, સમયસૂચક અને સંકટમાં

ધર્યાવાન હતા. પોતાના ઉપર આવેલ

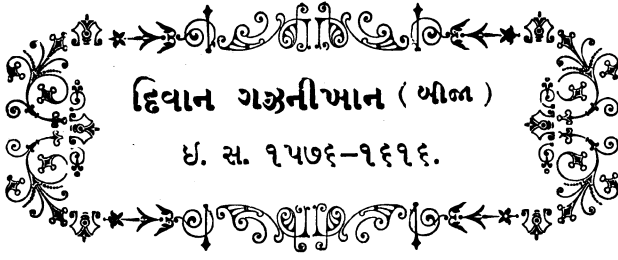
વિપત્તિઓ હિંમતથી સહન કરતા, અને દુઃખમાં પણ તેમનો આનંદી સ્વભાવ બદલાતો નહિ. સારી સ્થિતિમાં તેઓ સર્વથી હળીમળી વર્તતા. લોદી પઠાણો જેઓના ઉપર તેમણે તથા ગઝનીખાને જીલમ ગુજર્યો હતો તેમની સાથે ફરી મત્રી કરી, છેવટ સુધી શુદ્ધ અંતઃકરણથી તથા પૂર્ણ સ્નેહથી તે મૈત્રી નભાવી, એ તેમની ઉદાર વૃત્તિ દર્શાવી આપે છે. મલેકખાન ફકીરોને ચાહતા. તેમનાં વચનો ઉપર શ્રદ્ધા રાખતા. તે મહેદવી સૈયદો સાથે બહુ સંબંધ ધરાવતા અને પોતે તેમના અનુયાયી હતા.

गीत.

अतळी बळ अकळ अभनमा असमा
 भुपत भलो तुंहारो भाग,
 खेडेचेतो ताप न खमयो
 खमयो पुरो बळोचे खाग.
 खांनडनोसुं, वेर खोलंते
 सत्रे वडा परहार सहा,
 रेस खमे पोहोता जोधपरा
 राव धणीयांरा खत्री रहा.
 हमल हलावी खांन हेताउत
 टंट देवे तहां पालटीया,
 एक धरा छांडी अण वढीए
 एक खडग मुंह आवटीया.

दिवान गजनीभान (भीम).

લેકખાનના મરણ પછી ગઝનીખાન ગાદીએ આવ્યા, ત્યારે તેઓ જીવાન વયના હતા. ગાદીએ આવતાંજ તેમણે દાઉદખાન વલંદે અહમદખાન લોદી જે પોતાના પિતાનો વિશ્વાસુ મદદગાર હતો તેને મુખ્ય કારભારી બનાવ્યો અને કલોટ માધાળને લાખપસા તથા હરમુગમ ધનામમાં આપ્યાં.

મોગલ સત્તા આ તરફ પરિપૂર્ણ જામેલ નહિ હોવાથી ગઝનીખાન પણ ગઝનીખાન અને નવાબ ખાનખાના પોતાના પિતાની માફક વગર સનદે ગાદી ઉપર આવેલ હતા. તે સમયે ગુજરાતના કેટલાક અમીરોએ નન્નુમુજ્જર (મુજ્જર ત્રીબ) ને અમદાવાદની ગાદી ઉપર બેસાડવાને મોગલો વિરુદ્ધ તોફાન મચાવ્યું. આની ખબર અકબર બાદશાહને પહોંચી તેણે અહરમખાનના દિકરા અબદુલ રહીમ ખાનખાનાને ગુજરાતનું બંડ સમાવવા લશ્કર સાથે મોકલ્યો. ખાનખાનાએ દિલ્હીથી નીકળી જલોર ઈલાકાના લીનમાળમાં મુકામ કર્યો. ગઝનીખાન પોતે તેને મળવા લીનમાળ આવ્યા. તેણે બહુ ખ્યારથી તેમની મુલાકાત લીધી અને સારો શિરપાવ આપી કહ્યું, કે તમારા પિતાની માફક તમે પણ બાદશાહી લશ્કરને મદદ આપશો અને નોકરી બજાવશો તો હું બાદશાહ હજીર તમારી સિક્કારસ કરીશ, અને બાદશાહ તમારી કદર કરી જલોર જેવો ખીબ મુલક તમને બક્ષિસ આપશે. ગઝનીખાને ઉતાવળા થઈ જવાબ ન આપતાં કહ્યું કે, મારા મુસાહબો તથા સલાહકારો સાથે મસલત કરી આપને કાલે જવાબ આપીશ. પછી ગઝનીખાન નવાબ ખાનખાનાની રજા લઈ પોતાને ઉતારે ગયા. તેમણે સલાહકારોને અને મુસાહબોને એકઠા કરી મસલત કરી. અહમદખાન હેતાળી અને દાઉદખાન લોદીએ ખાનખાનાને મદદ આપીને દિલ્હીની શહેનશાહતની હકુમત નીચે આવવું પસંદ કર્યું નહીં. ગઝનીખાને તેમને બહુ સમજાવી કહ્યું કે અકબર બાદશાહની સત્તા દિન પ્રતિદિન વધતી જાય છે અને એક પછી એક રાજ્યો તેને આધીન થતાં

જાય છે, તેથી ખાનખાનાના શુકનનો અનાદર કરી તેના લશ્કરને આપણે મદદ નહિ આપીએ તો જલોર ઉપર રાજ્ય કરવું મુશ્કેલ થઈ પડશે. પરંતુ ગઝનીખાનનું કહેવું પસંદ ન પડ્યાથી તેમણે પોતાનો અભિપ્રાય બદલ્યો નહિ અને આખરે ગઝનીખાનને તે અભિપ્રાય કબૂલ રાખવો પડ્યો. બીજે દિવસે તે ખાનખાનાની હબ્બુરમાં આવ્યા અને વાત નીકળતાંજ તેમણે બહુ ચાલાકીથી જવાબ આપ્યો કે ભીનમાળમાં હું આપને મળવાને માટેજ આવ્યો છું, તેથી મારી પાસે લશ્કર તથા સંશ્રામની સામગ્રી તૈયાર નથી. હું જલોર જઈ લશ્કર લઈ આપને અમદાવાદ પહોંચ્યા પહેલાં રસ્તામાં ભેગો થઈશ. ગઝનીખાનનું આ બહાનું છે એવું ખાનખાના સમજી ગયો તેથી તમો તમારા કામના મુખત્યાર છો, જેમ ઠીક લાગે તેમ કરો, એવો તેણે સભ્યતાથી જવાબ આપ્યો. પોતાને ગુજરાતમાં તાકીદે પહોંચવાની જરૂર હોવાથી તેણે તરતજ ભીનમાળથી કુચ કરી અને અમદાવાદનું બંડ સમાવી અકબર બાદશાહને મળવાને તે માળવાને રસ્તે થઈ લાહોર ગયો.

કેટલાંક વર્ષો પછી ઈ. સ. ૧૫૮૧ માં નવાબ ખાનખાનાને કાંઈક નોકરી

ઉપર ગુજરાત જવાને ફરીથી હુકમ મળ્યો.

ખાનખાનાની બીજી સુસાફરી
અને છેતરપીંડી.

ગઝનીખાને પહેલાં બતાવેલ બેપરવાઈથી

તે ગુસ્સે થયો હતો, તેથી અકબર બાદ-

શાહને તેણે ગઝનીખાન સાથે અનેલ બનાવની તમામ હકીકત કહી દીધી, અને તેમને કેદ કરવાની પરવાનગી લીધી. ત્યાર પછી ખાનખાનાએ ગઝનીખાનને છેતરી કેદ કરવાનો ફરેબ રચવા માંડ્યો. તેણે મુલતાન આવી બહુ સભ્યતાથી ગઝનીખાનને એક પત્ર લખ્યો, જેમાં તેમની બહાદુરીનાં વખાણ કરી તેના ઉપર આવી પડેલ કામમાં તેમને સામેલ થવાની તેણે ધજ્જા બતાવી અને જણાવ્યું કે બાદશાહ તમારાથી બહુ ખુશી છે, એકદમ મેડતા મુકામે મારી પાસે આવો અને લવિષ્યમાં બાદશાહની વધુ મહેરબાનીના ઉમેદવાર થાઓ. આ પત્રની સાથે મહમદખાન હેતાંણી અને દાઉદખાન લોદી વગેરે ગઝનીખાનના અમીરોને માટે કિંમતી શિરપાવો તેણે મોકલ્યા. ખાનખાનાની આ પ્રપંચી યુક્તિ ગઝનીખાન સમજી શક્યા નહિ. તે આ શિરપાવોથી બહુ ખુશી થયા, અને કેટલાક અમીરો અને સગાઓને મેડતા મુકામે ખાનખાનાની પરોણાગત કરવા માટે મોકલી દઈ પોતે અદ્દેશા વગર ખાનખાનાને મળવા મેડતા નજીક આવેલા ધુનાડા ગામે મુકામ કરી રહ્યા. ખાનખાના જાહેરરીતે ગઝનીખાન ઉપર અત્યંત મહોબત બતાવતો હતો. તેણે કેટ-

લાઠ વધુ શિરપાવો મોકલ્યા, અને ગઝનીખાન મારફત મારવાડ તથા ગુજરાતના કેટલાક જમીનદારોની મુલાકાત લીધી. શિરોહીના રાવ સરતાન કાખાને પણ તેમનીજ મારફત ખાનખાનાની મુલાકાત થઈ, અને તેમની સિક્કારસથી તેમને શિરપાવ તથા ઘોડો ધનાયત કરવામાં આવ્યો.

ગઝનીખાન અને તેના મુસાહબો સમજ્યા કે આ મર્યાદા ઉપરાંતનો વિવેક લેઈ ભરેલો છે, અને આપણને ફસાવવાની દગલખાજ છે, તેથી તેઓ બધા એકઠા થયા અને શું કરવું તે સંબંધી તેમણે મસલત કરી. ગઝનીખાને કહ્યું કે આપણે જલોર ચાલ્યા જવું અને ગુજરાત તરફ આવતી બાદશાહી ફ્રાજને રોકી ખાનખાનાને આપણી સાથે સલાહ કરવાની ફરજ પાડવી; અથવા જો તમારા ધ્યાનમાં આવે તો ખાનખાનાની મુલાકાત વખતે હું તેને મારો નાખી મોગલોની હિંમત તોડી પાડું. તાજખાન હેતાણી, મહમદખાન હેતાણી અને દાઉદખાન લોદીને આ વિચાર નાપસંદ પડ્યો. તેમણે મોગલ સહેનશાહતની સામે થવાની ગઝનીખાનની વાતને વખોડી કાઢી અને આવા સાહસિક ઉદ્ગારો નહિ કાઢવા સલાહ આપી.

નવાખ ખાનખાનાના જસુસો છુપી ખાતમી મેળવવાને ગઝનીખાનના ખાનખાનાના જસુસો. ઉતારા આસપાસ કામે લાગ્યા હતા. તેઓએ ગઝનીખાનનો આ ઇરાદો ખાનખાનાને જાહેર કર્યો. ખાનખાનાના ગુસ્સાનો પાર રહ્યો નહિ અને પહેલીજતકે ગઝનીખાનને પકડવાની તે રાહ જોવા લાગ્યો. વાત ફૂટ્યાની ખબર પડતાંજ ગઝનીખાન પણ અમીરો અને લશ્કર સહિત જલોર ચાલ્યા આવ્યા.

ખાનખાનાએ ગુજરાતમાં ચડાઈ લઈ જવી શરૂ કરી અને ગઝનીખાનને ગઝનીખાનનું પકડાઈ જવું. પકડવાના ઇરાદાથી શિરોહીના રાયપુર* ગામે મુકામ કર્યો. પહેલાંની પેઠે ગઝનીખાન જલોરથી તેને મળવા આવ્યા અને પોતાના કેટલાક નોકરોને દેવડીએ બેસાડી પોતે મહમદખાન હેતાણી સાથે તેના તંબુમાં દાખલ થયા. ખાનખાના વિવેક બતાવી ઉભો થઈ ગઝનીખાનને મળ્યો, અને તેણે જમણી બાજુએ તેમને બેસાડ્યા. પછી જે દરબારી તંબુમાં તેઓ બેસી વાતચીત કરતા હતા તેમાં ગઝ-

* રાયપુરના બદલે વડગામ ગામમાં ગઝનીખાનના પકડાયાનું ધન્ટે ખાખુલ તવારીખમાં લખ્યું છે. આ વડગામ ગામ હાલ જોધપુર તાલુકા છે. પહેલાં તે શિરોહી ઇલાકામાં હોઈ ગઝનીખાનના તાબામાં હતું.

નીખાનને એકલા છોડી પોતે કાંઈક બહાના સર પોતાના ખાનગી તંબુમાં ગયો. જેવો તે ખાનગી તંબુમાં ગયો તેવાજ પહેલાં ગોઠવી રાખેલ ચુકિત પ્રમાણે તેના માણસો ગઝનીખાનને પકડવા તેમની ચારે તરફ ફરી વળ્યા. ગઝનીખાન અને મહમદખાન હેતાણી હથીઆર બંધ હતા તેથી અંદર અંદર તરવાર ચાલી અને ગઝનીખાનના હાથથી નવાબ ખાનખાનાનો સગો મુગલ માર્યો ગયો. આ ગરબડ દેવડીએ સંભળાઈ ત્યારે ગઝનીખાનના આદમીઓમાંથી ઉમરશાહ, ચાંદશાહ અને ગોપાળદાસ વેંસ અંદર આવી ધશ્યા અને લડતાં ત્યાંજ મરણ પામ્યા. ગઝનીખાન કેદ પકડાયા, અને તેમની સાથેના ઘણા આદમી જલોર તરફ નાશી ગયા. ગઝનીખાનને રૂપાની બેડી પહેરાવી કેદી બનાવ્યા અને એક મુગલ સરદાર ખોળ બરદીખાનને જલોરની હકુમત સોંપી, ખાનખાના શુજરાત તરફ રવાના થયો. મુન્તખેયુ તવારીખ બદાઉનીમાં ગઝનીખાનના કેદ થયાની ખબરમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે.

“ખાનખાનાએ શિરોહીથી દસ ગાઉ ઉપર પહોંચીને શિરોહી અને જલોરનો કબજો લેવાનો વિચાર કર્યો. નીઝામુદ્દીન અહેમદ અને સૈયદ કાસમ બારાહ ખાનખાનાનો સત્કાર કરવા લશ્કર સાથે હાજર થયા. શિરોહીનો રાજા પણ મોટું નજરાણું આપી તાબે થયો. ગઝનીખાન જલોરી જો કે આ વખતે હાજર થયા હતા તો પણ ખાનખાનાને તેમની વૈર વાળી વર્તણુક નજરે આવેલી હતી, તેથી તે તેમને કેદ કરી અમદાવાદ લઈ ગયો. ખાનખાનાએ તેમની પાસેથી જલોર છીનવી લઈ ત્યાં પોતાની ફોજ રાખી થોડા વખત પછી સૈયદ મહેમુદ બારાહના પુત્ર સૈયદ જમાલુદ્દીન જે કેટલાંક વર્ષોથી હમી નામની શુલુકાથી રંડી-બાજીમાં લપટાયો હતો અને શહેનશાહ વિરૂદ્ધ કેટલીક ફોજ એકઠી કરી પહાડોમાં આશરો લઈ આસપાસના પરગણાંઓમાં લૂટફાટ કરતો અને ઘાડ પાડતો છેવટે પોતાના કાકા સૈયદ કાસમના આશ્રય નીચે પાટણમાં આવી રહેલો હતો, તેને પણ બાદશાહી હુકમથી બોલાવી કેદ કરી ખાનખાનાએ ગઝનીખાનના ભેગો લાહોર મોકલી દીધો.

ગઝનીખાનના ભાઈ ફીરોઝખાનને જલોરમાં તેમના કેદ પકડાયાની ખબર

મળતાંજ તે માલાણી પરગણાના રાડધરા કેદમાંથી છોડાવવાની કોશીસ.

ગામમાં ચાલ્યા ગયા. કેટલોક વખત

વિત્યા પછી ગઝનીખાનના વફાદાર નોકર તુવર દરંગજી અબુજીએ દિલ્હીમાં તેમની ખબર કાઢવાનો વિચાર કર્યો, અને ત્યાં જવા માટે તેમની માતા અમરાંબાઈ પાસે તે રજા લેવા આવ્યો. દિલ્હી જેવા મોટા શહેરમાં ગઝની-

ખાનની ભાળ મેળવવી, તેમજ બાદશાહી દરબારમાં તેમના નોકર દરંગલને પત્નો લાગવો મુશ્કેલ સમજી અમરાંબાઈએ પહેલ વિપત્તીએ દર્શાવી એક પત્ર અકબર બાદશાહના માનીતા મુસાહબ ખીકાનેરના રાજા રાયસીંગ રાઠોડ ઉપર લખી દરંગલને આપ્યો. પત્ર તથા કેટલીક ભેટો લઈ તુવર દરંગલ દિલ્હી આવ્યો. ત્યાં તેણે રાજા રાયસીંગની* હજુરમાં અમરાંબાઈનો પત્ર તથા ભેટો હાજર કરી મોઢેથી તમામ હકીકત નિવેદન કરી અને ગઝનીખાનના છુટકારા માટે અરજ ગુજારી.

રાયસીંગ રાઠોડ હોંશિઆર, ડાહ્યો અને પરોપકારી નર રત્ન હતો. દીર્ઘ દૃષ્ટિથી વિચાર કરી તેણે ગઝનીખાનના કેદમાંથી મુક્ત થવું.

છુટકારા માટે બાદશાહની માનીતી બેગમ જ્ઞેધબાઈને ભલામણ કરી. અમરાંબાઈ અને બેગમ જ્ઞેધબાઈ બન્ને રાઠોડ પુત્રી હોવાથી ખ્યારની લાગણીએથી દોરવાઈ જ્ઞેધબાઈએ પોતાના સ્વામીને ગઝનીખાનને કેદમાંથી મુક્ત કરવા માટે બહુ આગ્રહ પૂર્વક અરજ કરી. ગઝનીખાનના સુભાગ્યે જ્ઞેધબાઈની આગ્રહવાળી અરજ બાદશાહે ધ્યાનમાં લઈ તેમને કેદમાંથી મુક્ત કર્યાં. આ પ્રમાણે પાંચ વર્ષ કેદ ભોગવી ગઝનીખાન મુક્ત થયા.

ચારણો પાસેથી એવી હકીકત નીકળે છે કે જ્યારે બેગમ જ્ઞેધબાઈએ પોતાના ખાવિંદ અકબર બાદશાહને ગઝનીખાનને છોડવા માટે અરજ કરી ત્યારે બાદશાહે પૂછ્યું કે ગઝનીખાન પકાણું મુસલમાન હોઈ તમારો તથા રાજા રાયસીંગનો શું સગો છે કે તમે આટલા બધા આગ્રહથી તેમના માટે અરજ કરો છો. જ્ઞેધબાઈએ કહ્યું કે ગઝનીખાન મારો ભાણેજ છે, કારણ કે તેમની માતા અમરાંબાઈ આરમેરના રાવ રાઠોડ ભોમદેવની પુત્રી છે, તેમજ મારો ભાઈ પૃથુરાજી રાઠોડ જલોર સાથે સંબંધ ધરાવતો હોવાથી તેની અને અમરાંબાઈ વચ્ચે ભાઈ બેનનો સંબંધ છે. અકબર બાદશાહ રજપુતોને ચાહતો હતો. ગઝનીખાનનું મોસાળ રાઠોડોમાં હોવાનું જાણી તેણે બેગમ જ્ઞેધબાઈની અરજ ઉપર ધ્યાન આપ્યું અને ગઝનીખાનને એકદમ કેદમાંથી મુક્ત કર્યાં.

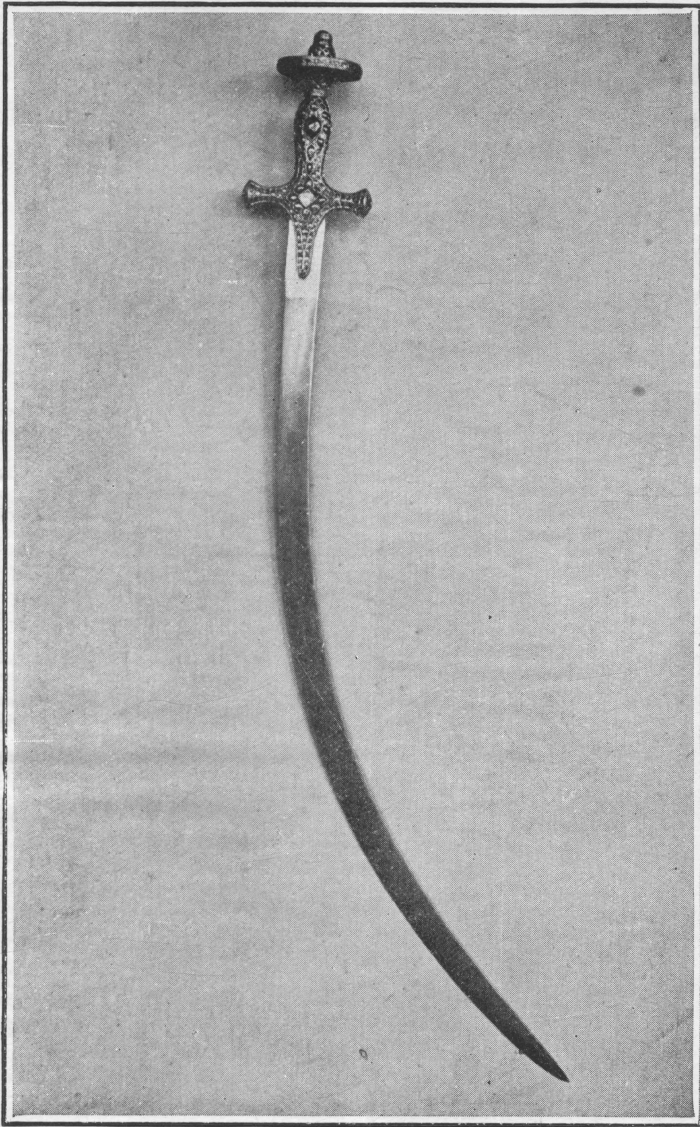
* રાજા રાયસીંગ રાજા કલ્યાણસીંગનો દિકરો હતો, તેનો અને અકબર બાદશાહનો વિવાહ જસલમેરમાં બન્ને બહેનો સાથે થયેલ હોવાથી તેઓ સગપણમાં સાદુ થતા હતા. રાયસીંગ અકબર બાદશાહનો બહુ માનીતો સરદાર હતો. ‘મુન્તખેયુત’ તવારીખમાં તેને ‘રાયસીંગ દરબારી’ના નામથી ઓળખાવેલ છે.

† પૃથુરાજ રાઠોડ મારવાડના રાજા માલદેવ રાઠોડના બાર પુત્રોમાંનો એક હતો. તે જલોરના જગીરદારનો ભાણેજ હતો (જુઓ ટાંડ રાજ્યસ્થાન.)

આ પ્રસંગે ગઝનીખાનના મોટા મનનું એક દ્રષ્ટાંત અમે ટાંકીએ છીએ. નવાબ ખાનખાનએ ગઝનીખાનની સાથે ગઝનીખાનનું મોટું મન અને પાટણથી સૈયદ જમાલુદ્દીનને કેદી બનાવી તે ઉપર બાદશાહનું પ્રસન્ન થવું. મોકલ્યો હતો. તેઓ બન્ને એકજ કેદ-ખાનામાં હતા, અને એક બીજા ઉપર પ્રીતિ રાખતા. જ્યારે ગઝનીખાનને છોડવાનો દારોગા ઉપર હુકમ આવ્યો ત્યારે ગઝનીખાને કહ્યું કે હું તથા પાટણનો સૈયદ જમાલુદ્દીન* એકજ કેદખાનામાં લાંબા વખતથી કેદી તરીકે લેગા રહ્યા છીએ, માટે બાદશાહ જે કૃપાવંત થઈ તેને પણ મારી સાથે કેદમાંથી છોડે તોજ હું સુખ થવા રાજી છું; નહિતો અમે બન્ને કેદખાનામાં રહી અધૂરી જીંદગી પુરી કરીશું. દારોગાએ આ ખબર બાદશાહને પહોંચાડી. બાદશાહે ગઝનીખાનના મોટા મન ઉપર પ્રસન્ન થઈ તેની સાથે સૈયદ જમાલુદ્દીનને પણ છુટો કર્યો.

પોતાની મહેરબાનીના એક વધુ ચિન્હ તરીકે અકબર બાદશાહે ગઝનીખાનને બાદશાહી દરબારમાં આવવાની પરવાનગી આપ્યાથી ગઝનીખાન દરરોજ રાજ રાયસીંગ સાથે બાદશાહી હજુરમાં હાજર થતા. ઈ. સ. ૧૫૮૫ માં સરહદ ઉપરની અફઘાનો સાથેની લડાઈમાં રાજ બીરબલ મર્યો ગયો, ત્યારે બાદશાહે ટોડરમલ તથા રાજ માનસીંગ કચ્છવાહાની સરદારી નીચે એક મોટું લશ્કર અફઘાનોને સજા કરવા મોકલ્યું. તેમાં ગઝનીખાનને પણ એક સરદારની જગ્યા મળી. તેમના ભવિષ્યના ઉદ્ધયને આધાર આ નોકરી ઉપરજ હતો. જે આમાં જોખમ ખેડી ઝુબ્દ-તુલ-મુલક મલેક ઊસ્માનખાનની માફક બાદશાહી નોકરી હું બહુ બહાદુરીથી અને નિમકહલાલીથી બજાવીશ, તો બાદશાહ ખુશી થઈ મને બલોરનો મુલક પાછો સોંપશે, નહિ તો મારી જીંદગી દુઃખમાં ગાળવી પડશે, એમ સમજી ગઝનીખાને આ લડાઈમાં બાદશાહની બહુ સારી સેવા બજાવી. રાજ રાયસીંગ પણ મોટા લશ્કરના સરદાર તરીકે સાથેજ હતો. તેણે ગઝનીખાનના શૌર્યની અને હિંમતની પ્રશંસા રાજ ટોડરમલ તથા માનસીંગ પાસે કરી, જેમણે તેની સારી સેવા બાદશાહને જાહેર કરી. આ ઉપરથી બાદશાહે ખુશી થઈ લડાઈમાંથી છુટા પડતાંજ તેમને કેટલાક કિમતી શિરપાવો

* મુન્તાખેખુત નામની તવારીખમાં લખ્યું છે કે સૈયદ જમાલુદ્દીનને કેદમાંથી મુક્ત કર્યા છતાં પણ તેણે કુદરતી કૌશલ્યે અકબર બાદશાહ બહુ ગુસ્સે થયો અને તેને શણાંચે ચડાવ્યો.

બાદશાહ અકબર તરફથી ઇનાયત થએલ તરવાર.

અક્ષિ, પોતાના દરબારમાં ઉંચા પ્રકારની બેઠક આપી, “ ચાર સદી ” ના અમીરોની પંક્તીમાં દાખલ કર્યા. (જુઓ આઈને અકબરી.)

અકબર બાદશાહને ગઝનીખાનની ચાલ ચલગત ઊમદી જણાયાથી તેણે તેમની સાથે પોતાની ધાવ બંદેન બાનુ બેગમનું લગ્ન કરીધું. મુન્તખેબુત તવારિખ-માં આ લગ્નની બાબતમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે.

“ છેવટે ગઝનીખાનનો વિવાહ ખબનચી મીયાં મહમદ વક્ષની દિકરી સાથે કરવામાં આવ્યો ” વળી બાદશાહે પોતાની સેવાના બદલામાં ગઝનીખાનને તેમના વડવાઓની બલોર રાજ્યની સનદ નવી કરી આપી, અને લીનમાળ, સાચોર વગેરે જમ કરેલાં પરગણાં ઉપરથી જમી ઉઠાવી દઈ પાલણપુર, ડીસા, તથા દાંતીવાડા વગેરે ચાર પરગણાં બાનું બેગમની પહેરામણીમાં તેમજ અક્ષિ તરીકે આપ્યાં. આ ઉપરાંત ગઝનીખાનને અકબરે ગુજરાતના બાદશાહ તરફથી મળેલ “ મલેક ” ના ખીતાબ સાથે તેમના વડવાઓના “ ખાન ” અને “ દિવાન ” ના હોદ્દાઓ લખી લાહોરની સુબાગીરી આપી. (જુઓ ઇમ્પીરીયલ ગેઝેટીયર વોલ્યુમ ૧૯ પૃષ્ઠ ૩૫૩).

કેટલાક વખત પછી ઈ. સ. ૧૫૮૯ માં પોતાની માનવંતી બેગમને સાથે લઈ ગઝનીખાને બલોર જવા રજા લીધી, ત્યારે નીકળતી વખતે અકબર બાદશાહે એક ભારે પોષાક, જગાએ મોરસા, આરસ પહાણુની જડતરની મુઠવાળી કિમતી તરવાર* ખીબ કિમતી હથિયારો, સોનેરી છન લગામ સહીત એરાકી ઘોડો વગેરે શિરપાવમાં આપ્યાં.

નસીબના અજબ ફેરફાર અને ફતેહ સાથે મુગલાઈ સલ્તનતમાં ઉંચો દરજ્જો અને પાલણપુર ડીસા, વગેરે મુલક મેળવી, બાનુ બેગમને સાથે લઈ ઈ. સ. ૧૫૮૯ માં ગઝનીખાન બલોર આવ્યા. વૃદ્ધ માતા અમરાંબાઈ જેમણે

* આ તરવાર પાલણપુર રાજ્યના તોષાખાનામાં હાલ પૂલ છે. દિવાન બહાદુરખાનના મરણ પછી પાલણપુર રાજ્યનો ખબનો લગાવો ત્યારે આ તરવાર દિવાન સમશેરખાનને હાથ ગઈ. તેમના મરણ પછી દિવાન જોરાવરખાનના ભાઈ એહમદખાનના તોષાખાનામાં એ તરવાર ગઈ. એહમદખાન પાસેથી હાલના નવાબ શ્રી શેરમહમદખાને વેચાતી લીધી, અને પોતાના તોષાખાનામાં રખાવી જેની તસવીર અહીં મુકવામાં આવી છે.

ગઝનીખાનના કેદખાનાના દુઃખી દિવસો બહુજ રંજ અને દિલગીરીમાં પસાર કર્યા હતા, તેમને પોતાના દિકરાને ઉંચા દરજ્જા અને બાદશાહી મહેરબાની સાથે બલોર આવતો જોઈ અત્યંત આનંદ થયો; અને ખાનુ બેગમને લીધેજ આટલા લાભો પ્રાપ્ત થએલા જોઈ તેમણે ‘રાજરાણી’* નો ઇલકાબ ખાનુબેગમને ધારણ કરાવ્યો. ખાનુબેગમ હવે રાજરાણીના નામથી યોગબાવા લાગ્યાં.

ગઝનીખાન બલોર આવ્યા પછી પોતાનો વખત રાજ્યમાં સુધારો કરવામાં અને સુખ શાન્તિ તથા પરોપકારી કાર્યોમાં પસાર કરવા લાગ્યા.

ઇ. સ. ૧૬૦૫ માં મોગલ શહેનશાહતની બહોળલાલીને પૂર્ણ કરાવે પહોચાડનાર અને ધર્મનો ભિન્નભાવ નહિ ગઝનીખાનનું શાહજહા પુરમની રાખતાં સર્વ રૈયતને સમ દૃષ્ટિથી જોનાર ફૈજમાં સલાહકાર તરીકે નીમાડું. મહાન અકબર હિંદની પ્રજાને ખેદ અને રંજમાં મૂકી આ ફાતી દુનિયા છોડી સ્વર્ગવાસી થયા. તેની પછી શાહજહા સલીમ જહાંગીર નામ ધારણ કરી દિલ્હીની ગાદીએ બેઠો. ઇ. સ. ૧૬૧૩ માં જહાંગીર બાદશાહે ખાન આજમને બદલે શાહજહા પુરમને (જે જહાંગીર પછી શાહજહા નામ ધારણ કરી દિલ્હીનો બાદશાહ થયો તેને) સીપેહ સાલારની પદવી આપીને મેવાડના રાણા અમરસીંગના સામે મોકલ્યો. ગઝનીખાન જેને આ વખતે બાદશાહે વિજપુરના ‘સુતણ મે આલા’ નીમ્યા હતા, તેમને તથા ઊમેદુલ્લાખાન સુબેદારને આ લડાઈમાં શાહજહા પુરમના લશ્કરી સલાહકારો બનાવ્યા હતા. રાણા અમરસીંગ સાથેની લડાઈ વખતે તેઓ બન્ને શાહજહા સાથે હતા. તેઓ બહાદુર અને અનુભવી લડવૈયા હોવાથી શાહજહા દરેક સમયે તેમની સંમતિ પ્રમાણે ચાલતો. લડાઈમાં અમરસીંગને હરાવી તેના પુત્ર કરણસીંગને પકડી શાહજહા પુરમ પોતાના પિતા પાસે અજમેર આવ્યો. ગઝનીખાન અને ઊમેદુલ્લાખાનની સલાહ પ્રમાણે જહાંગીર બાદશાહે મેવાડમાં ફરી બંડ ન થાય એ હેતુથી ઠેકાણે ઠેકાણે લશ્કરી થાણાં ગોઠવ્યાં.

આ લડાઈ પછી ગઝનીખાન વિજપુરમાં આવ્યા; ત્યાં તેઓ અચાનક બીમાર થઈ ગયા અને ઇ. સ. ૧૬૧૬ માં વિજપુરમાં દેહ ત્યાગ. પોતાની ફરજો બજાવતાં સ્વર્ગવાસી થયા.

* આ રાજરાણી નામ એટલું શુભ ગણાયું કે હાલ પણ હેતાણી વંશમાં કેટલીક પુત્રીઓનાં નામ ‘રાજરાણી’ ધરાવવામાં આવે છે.

તેમના શબને ઘણા ઠાઠ અને માનથી જલોર લાવવામાં આવ્યું, અને મલેક ઊરમાનખાનના રોજમાં તેને દફન કરવામાં આવ્યું.

ગઝનીખાન બહુજ ખુબસુરત ચહેરાના અને ડોળવાળા બાંધાના બહાદુર રાજા હતા. તેઓ કુટુંબ પાલન કરવાનો તેમના પ્રશંસનીય ગુણો.

ઉચ્ચ સદ્ગુણ ધરાવતા હતા. તેમણે પોતાના ભાઈ ફીરોઝખાન તથા ભત્રિજ તાજખાનને રાજ્યમાં મોટી પદવી અને હોદ્દાઓ આપ્યા હતા, તેમજ બીજાં સગાંવહાલાંને સારે દરજ્જે પહોંચાડ્યાં હતાં.

જલોરની ગાદી ઉપર ઝુબ્દ-તુલ-મુલક મલેક ઊરમાનખાન પછી પ્રતાપી નરેશ ગઝનીખાનજ બીજા થયા. તેમના વખતથીજ જલોર રાજ્ય મોગલ શહેનશાહતના આધિપત્ય નીચે બરોબર આવ્યું. મોગલ શહેનશાહતની સર્વોપરિ સત્તા કબૂલ કરવામાં તેમજ અકબર બાદશાહની તનમનથી સેવા કરવામાં પોતે પછાત રહ્યા નહિ, તેથી જલોર રાજ્યને નુકશાન પહોંચ્યું નહિ, એટલુંજ નહિ પરંતુ અકબર બાદશાહે તેમની કદર કરી “ મહાખાન ” અને ‘ દિવાન ’ ના માનવંતા ખીતાબો વંશપરંપરા બંધિસ કરીને તેમજ તેમના માન મરતબામાં વૃદ્ધિ કરીને પાલણુપુર, ડીસા, દાંતીવાડાનો મુલક આપ્યો. પોતાની ડાહી, દીર્ઘદૃષ્ટિવાળી અને સમયસૂચક રીતભાતથી પોતે મોગલ શહેનશાહતના અમીરોની પંક્તિમાં આવવા ભાગ્યશાળી થયા. તેમણે હેતાણી ખાનદાનને ઉચ્ચતર સ્થિતિએ પહોંચાડ્યું.

અકબરબાદ અને દિલ્હી જેવાં નામીયાં શહેરોમાં બાદશાહી હબુરમાં ગઝનીખાને કેટલોક સમય ગાળેલ હોવાથી ઈમારત વગેરે બાંધકામો.

તેમજ તેવા શહેરોનો અનુભવ હોવાથી તેમણે જલોર રાજ્યમાં ઘણા સુધારા કર્યો અને લોકોપયોગી બાંધકામો ઘણાં કર્યાં. તેમણે જલોરમાં પાણીની તંગી મટાડવા સારૂ કેટલાક કુવા અને તળાવો બંધાવ્યાં, અને મુસાફરો માટે રહેવાની તેમજ ખાવાપીવાનું મળી શકે તેવી ધર્મશાળાઓ બંધાવી. આ ધર્મશાળાઓમાં ખાવાપીવાની સગવડ રહેતી અને તે ‘ ખાનકા ’ ધર્મશાળાના નામથી ઓળખાતી. આ ઉપરાંત કેટલીક ઈમારતો તથા બગીચાઓ તેમણે બંધાવ્યા હતા. ભાટ ચારણોના ઝોપડાઓમાંથી નીચે દર્શાવેલ બાંધકામો બંધાવ્યાનાં લખાણુ મળી આવે છે.

(૧) સોનગરા કિલ્લા ઉપર એક જનાનખાના માટે તથા એક પુરૂષો માટે

એવા બે મહેલો તેમણે બંધાવ્યા હતા. મહેલોની આસપાસ એક સુશોભિત બાગ ફુવારા વગેરેની ગોઠવણુવાળો કરાવ્યો હતો. તેમાં એક મોટો કુવો “ગઝની કુવો” ગઝનીખાને પોતાના નામથી બંધાવ્યો હતો. આ બગીચામાં અમીર માણસો હવા ખાવા આવતા હતા. આ બાગ પાસે એક તળાવ બંધાવ્યું હતું, અને તેમાં પહાડી ઝરણું સ્વચ્છ પાણી વાળ્યું હતું. આ તળાવને સ્વચ્છ રાખવા સાડા આસ સંભાળ લેવામાં આવતી હતી.

(૨) આ ઉપરાંત એક ખીજી લોકોપયોગી બાગ બલોર શહેર બહાર બનાવ્યો હતો. વળી એક ખીજી બાગ પોતાની પુણ્ય માતૃશ્રીના નામથી બંધાવ્યો હતો. તેમાં ઢોરોને પાણી પાવા સાડા એક મોટો હવાડો રાખ્યો હતો. તેના એક ખુણામાં મુસાફરો માટે ધર્મશાળા બાંધી હતી.

(૩) ગઝનીખાને પોતાના ભાણેજ કાસમખાન અને જમાઇ નીજમખાનની કબરોને દુસ્ત કરાવી તે ઉપર એક મોટો રોજ બાંધ્યો હતો, જેની અંદર પથ્થરનું કોતરકામ ઘણું સાડું કરાવ્યું હતું.

ગીત.

મહ નવડાંત્રવધ ધડાકે મંજીયા-આયા સાંમા કરે અણી,
 હાકે ગઝનીખાંન ચડે હઠ-ધરપત કોટાં ગઢાં ધળી.
 રાંના તળો ચઢ્યો સ્વલ સ્વલે-આજાલુ રણ સજે આગાહ,
 ખાલાં તળી મંડાડે માસલ-રાવ રાંના હાકે રમ રાહ.
 હેતા હરે હાકીયા હેંદુ-લાગુ લડે કીયા સહ લોટ,
 થટ ઉથલ સોજે સહ ઠાંસે-કલવ ચડે સોજે ગઢ કોટ.
 પોંહેકે વલે પરવતે પેઠા-કે કુદે મૃતભાંય કુઆ,
 મારુ રાવ સકાર ચડે મહિ-હાલે દોસ્તી હરણ હુઆ.

ગીત.

સોલેસે સંવંત વરસ ચાલીસો-વાર રવી તથ વીજ વસેક,
 અકબરશાહ કહ્યો ઉમરાવાં-ધારો કોય અટક પર ઘેલ.

गजण वडे कहीयो गाढांगर-तद मुज हुकम दीयो सुलताण,
लश्कर चार लाख द्यो लारां-अटक परे जई फेरूं आण.
हथसे पांन दीयो पत साहे-सीतरखानं उमराव सुणो,
अकबरशाह बगसीयो अणदन-पदवी देश दीवाणपणो.
बुढण हरो पठाण महाबळ-तद चढीयो बांधे तरवार,
लश्कर चार अभे लेई लारां-वडो गजण अकबररी वार.
पणीए मास थयो अटकां पर-हाथी पग दाबी धर हेठ,
बार वरस लडीयो धज बांधी-मण घर भोम कीयो डरभेट.
आयो जीत दलेसर आगे-पणीए अटकां हुंत पठाण,
सांदु माल कयो नृप सारो-दलसुं साह कयो दीवाण.

दोहरा.

गेघड देखी गजनी-युं वधया भज दंड
आजुको उपाडसी-वेहारी वृहमंड.

दोहरो.

गजन अकबर युं कह्यो-ले बीडोश्री हथ
तो सारीखे जीतणो-वेरीयां में भारथ.

दोहरो.

नार कहे हदमां रहो-पीयु चोवटे मखेल
सुंणसे गजण महाबली-तुं तुंवा हुं वेल.

દિવાન પહાડખાન. (પહેલા)
ઇ. સ. ૧૬૧૬-૧૬૧૮.

ઝનીખાનનો ઘણો વખત માદશાહી નોકરીમાં તેમજ હાકેમ તરીકે વિજાપુરમાં ગયેલ હોવાથી તેમની ફિરોઝખાન અને રાજરાણી ગેરહાજરીમાં જલોરનો રાજ્યકાર-વચ્ચે ઝગડો. ભાર તેમના ભાઈ ફિરોઝખાને

ચલાવ્યો હતો. તેમના મરણ પછી ફિરોઝખાન અને ખાનુ બેગમ વચ્ચે રાજ્ય પ્રકરણીય ઝગડો ઉભો થયો. ફિરોઝખાને જલોરની સર્વ સત્તા હાથમાં લેવા, અને ઝઝનીખાનના પુત્ર પહાડખાન જે ખરા હકદાર વારસ હતો તેમનો હક ડુબાવવાને માટે ભારે કોશીસ કરી. આ અટપટની ખબર ખાનુ બેગમને પડતાંજ તે પહાડખાનને લઇને બાદશાહ જહાંગીરની હજુરમાં તેમનો હક સાબીત કરવા ગયાં. તેમણે જહાંગીર બાદશાહને અરજ કરાવી કે જલોરની ગાદીનો ખરો હકદાર વારસ મારો પુત્ર પહાડખાન છે. બાદશાહે ખાનુ બેગમનું સગપણ ધ્યાનમાં લઈ પહાડખાનને ખરા હકદાર ઠરાવી જલોરની સનદ આપી, અને ફિરોઝખાનને તેમના નિલાવ માટે ભીનભાણ અને સાચારની જગીર ધનાયત કરી. વળી પહાડખાનની પાસે જલોરમાં સવારી માટે કેઈ સારો હાથો નહિ હોવાથી બાદશાહે એક ખુબસુરત હાથો અંબાહી સહિત તેમને બક્ષિસ કર્યો અને જલોર જવા રજા આપી. આ પ્રમાણે ઇ. સ. ૧૬૧૬ માં બાદશાહી સનદ મેળવી દિવાન પહાડખાન જલોરની ગાદી ઉપર આવ્યા.

ગાદીએ આવ્યા પછી તરતજ દિવાન પહાડખાન તથા તેમના ઠાકા ફિરોઝખાનને ખાનજહાન લોદીનો સાથે દક્ષિણ ઉપરની ચડાઈમાં જવા જહાંગીર બાદશાહે

મોકલ્યા. ત્યાં ફતેહ થવાથી તેઓની સારી સેવાની કદર કરી બાદશાહે દિવાન પહાડખાનને મધ્ય હિન્દુસ્તાનમાં આવેલ ખુરહાનપુરની અને ફિરોઝખાનને બાલાપુરની હાકેમી આપી. ફિરોઝખાનની જગીર દિવાન પહાડખાનના કરતાં બહુજ નાની હતી; પરંતુ પોતે તેમના કરતાં વધારે હોંશિયાર અને કાર્ય દક્ષ હોવાથી તે તેમના જેટલાજ મોલાથી રહી શકતા હતા.

દિવાન પહાડખાન (પહેલા).

ગાદીએ આવ્યા ત્યારે દિવાન પહાડખાન યુવાન વયના હતા. આ ઉમરે ધન અને રાજ્ય પ્રાપ્ત થવાથી પોતે એશ એશ આરામ તરફ વલણ અને આરામમાં પડી ગયા. વળી પોતાના હોંશિયાર અને કાર્યદક્ષ કાકા ફિરોઝખાન સાથે અણખનાવ હોવાથી તેમને રાજ્ય કાર્યમાં વાકેફ કરનાર અને નીતિના માર્ગ બતાવનાર કોઈ નહોતું. અછલમંદ અને ડાહ્યા મુત્સદ્દીએને બદલે તેમની આસપાસ સ્વાર્થી, નીચ, અને ખુશામતખોર હબ્બુરીઆનું ટોળું એકઠું થયેલું હતું. આવા પ્રતિકુળ સંયોગોમાં પહાડખાન નીચ લોકોની જાળમાં દિન પ્રતિદિન વધારે ફસાવા લાગ્યા. તેનું વિપરિત પરિણામ એ આવ્યું, કે તેઓ દારૂ પીતાં શીખ્યા, અને વ્યભિચારી બન્યા. કચેરીમાં અહોનિશ કેફી વસ્તુઓનો છૂટથી ઉપયોગ થવા લાગ્યો અને ગણિકાઓ આઠે પહોર પોતાના નાચ ગાયનથી રીઝવવાને હાજર રહેવા લાગી. હવાખાવાની જગ્યા ઉપર દરરોજ દિવાન પહાડખાન આ નીચ ટોળાને લઈને ગોઠો રાવણું કરવા જતા; જ્યાં તેઓ કેફમાં ચક્રચુર બની એક બીજાની આબરૂ પર આવતા. એક તરફ નીચ ખટપટીઆ લોકો પહાડખાનના આ દુર્ગુણોનો લાલ લેવા લાગ્યા, ત્યારે બીજી તરફ લોકપ્રિય રાજ્યકર્તા ગઝનીખાનના સમયનાં વફાદાર મુત્સદ્દીઓ તથા શુભેચ્છકોને બહુજ અફસોસ અને રંજ થવા લાગ્યો. પહાડખાનના દુરાચરણની અને એશઆરામની ખબર તેમનાં પુજ્ય માતૃશ્રી બાનુ બેગમને પડતાંજ તેઓ પોતાના પુત્રને આ દુષ્ટ મંડળીની સોબતમાંથી મુક્ત કરી તેમની ચાલ-ચલગત સુધારવાને એકદમ ખુરહાનપુર ગયાં. ત્યાં તેમણે પહાડખાનને દુષ્ટ વ્યસનો ત્યાગ કરવા ઘણી શિખામણ આપી; પરંતુ દુર્ગુણના ખાડામાં પતિત થયેલા પુત્રને આની કંઈપણ અસર થઈ નહિ. પહાડખાનને સુધારવાના સર્વ ઇલાજો પત્થર ઉપર પાણીનો માફક વ્યર્થ ગયા, ત્યારે બાનુ બેગમે દુષ્ટ હબ્બુરીઆ મંડળને ધમકી આપી પોતાના પુત્ર પાસેથી ખસેડવા કોશીશ કરી. આ યત્ન પણ નિષ્ફળ થયો.

કુદરતને પહાડખાનના હાથથી રાજ્યનો અજબ ફેરફાર અને મહાન ઘોર કર્મ કરાવવાનું હોવાથી બાનુ બેગમની એકપણ કોશીશ સફળ થઈ નહિ. પહાડખાન બહુ દુર્ગુણી બન્યા, અને તેમના નીચ ખુશામતીઆઓએ બાનુ બેગમની ધમકીની પરવા ન કરતાં તેમનુંજ કાસણ કાઢવા ઇરાદો કર્યો. તેઓએ બણ્યું, કે જો પહાડખાનને આપણી જાળમાંથી છોડાવવા બાનુ બેગમ ફતેહમંદ થશે, તો આપણું લવિષ્ય માઠું નીવડશે, આપણી માટી ચુથાશે, અને હુદ્દશા થશે; તેથી તેમની વિરુદ્ધ તેઓએ પહાડખાનના કાનમાં ઝેર રેડવા

માંડયું, અને મા દિકરા વચ્ચે ખટપટનું બી રોખું. પહાડખાન મૂર્ખ અને અછલહીન હોવાથી આ નીચ લોકોના ભરમાવ્યાથી તેમની “ વિનાશ કાળે વિપરિત બુદ્ધિ થઈ. ” તેમણે પોતાની માતૃશ્રીનું ખુન કરવાનું, કુળને કલંકિત કરનારૂં, નીચ, હીચકારૂં, ઘોર કૃત્ય કરવાનો ઇરાદો કર્યો, અને તે માટે દુષ્ટ રાયસીંગ દેવળ, ખુમળ દાયમા, કગળ દેપાળ, અને મહુખાખાન નામના ચાર નામકહરામ અસુરોને હુકમ આપ્યો. તેઓએ પહાડખાનની માતૃશ્રી બાનુ બેગમ જેણે અત્યંત કષ્ટે સહન કરી કિરોઝખાન જેવા સુર રાજ્યદ્વારી સગાથી દુશ્મનાવટ બાંધી પોતાના પુત્રનો ગાદી ઉપરનો હક હીંમતથી જહાંગીર બાદશાહ પાસે જઈ લાગવગ લગાડી કાયમ કરાવ્યો હતો, જે પહાડખાનને દુર્ગુણના અગાધ ખાડામાં સડતા જોઈ દિલગીરી અને અફસોસીમાં તેમને સુધારવાની કંઈક આશાએ આત્મસુખનો ભોગ આપી જલોરથી ઘણે દૂર આવેલા ખુરહાન-પુરમાં એકદમ આવ્યા હતા, અને જેણે તેમની નીચ મંડળીને ધમકી આપી પુત્ર વાતસદ્યના દીધે પોતાના ઉપર આક્રમનું જોખમ બોરી લીધું હતું, તેમને ઘોર રાત્રિએ તરવારથી કતલ કર્યો, અને લાસને ખાડો ખોદાવી ત્યાં જ દટાવી દીધી. આ નીચ ખુનનો શક કોઈને પડે નહિ એ હેતુથી પહાડખાને ત્યાં તંબુ ઉભો કર્યો, અને આસપાસ પહેરો બેસાડ્યો. પણ કુદરતનો ભેદ વિચિત્ર છે. ગમે તેવા હોંશિઆર અને સાવધ નીચ કર્મ કરનારને તે ભૂલથાપ દઈ તેનું ઘોરકર્મ બહાર પાડી દે છે. આ બનાવ રાત્રીએ તો છૂપો રહ્યો, પરંતુ દિવસ ઉગતાંજ જેમ સૂર્ય અંધકારનો નાશ કરી પ્રકાશને ફેલાવે છે, તેમ તે અજવાળામાં આવવા લાગ્યો. થોડીવારમાં ખાનજહાન લોદીને આની ખબર પડી. તેણે આ થયેલ ખૂનની અને પહાડખાનના દુર્ગુણની હકિકત બાદશાહની હજુરમાં મોકલી. આ સાંભળી જહાંગીર બાદશાહ અત્યંત દિલગીર અને ગુસ્સે થયો. પહાડખાનને એકદમ કેદી બનાવી પગમાં બેડી નાખી પોતાની હજુરમાં મોકલી દેવા બાદશાહે ખાનજહાન લોદીને હુકમ લખ્યો. આ હુકમ લઈને તે પહાડખાન પાસે આવ્યો અને ત્યાંથી તેમને ચતુરાઈથી પોતાના મુકામે લઈ ગયો. પછી તેણે પોતાના વિશ્વાસુ માણસ સાથે તેમને કેદી બનાવીને જહાંગીર બાદશાહ પાસે મોકલી દીધા.

પહાડખાન કેદી થઈ જઈ પહેરી બાદશાહ હજુરમાં હાજર થયા, ત્યારે બાદશાહે તેમના ઉપર રહેમ લાવી ફરમાવ્યું કે તમારા જે દુષ્ટ લોકોએ બાનુ બેગમનું ખૂન કર્યું છે, તેમનાં મને

પહાડખાનનું કેદી બનવું અને
ગુહાની તપાસ.

નામ આપો. હું તેમને પકડી મંગાવી દેહાંત શિક્ષા કરી તમને મુક્ત કરીશ. પણ પહાડખાનના શિર ઉપર મૃત્યુ ભમી રહ્યું હતું, તેથી તે શી રીતે બચી શકે? તેમણે કહ્યું કે મારી માતૃશ્રીનું ખૂન કરનાર હું પોતેજ છું, તેમાં બીજું કોઈ સામીલ નથી. પહાડખાનના આવા હઠીલા અને આડા જવાબથી બાદશાહ અત્યંત ગુસ્સે થયો અને તેમને દેહાંત દંડની સજા કરી.

બેગમ નુરજહાનને આ હકિકતની ખબર પડી ત્યારે તેણે બાદશાહ આગળ હાથીના પગે બાંધી મારી નાખવાની સજા.

પહાડખાનની સીકારસ કરી અરજ કરી કે ગુન્હેગાર પહાડખાન નિશાખોર અને વ્યભિચારી છે. તે હંમેશાં દારૂ પીને નિશામાં પોતાનું ભાન અને સાન ભૂલી જાય છે, તેથી નિશાની હાલતમાં તેની માતૃશ્રીનું ખૂન તેણે કરાવ્યું હોય તો નવાઈ નથી. વળી તેણે આપ નામદારની હજુરમાં ગુન્હેા કબૂલ કર્યો, તે ઉપરથી તેનું ભાન વગરનું મગજ જણાઈ આવે છે. વળી તેણીએ વધારામાં કહ્યું કે મુસલમાની ધર્મના કાયદા મુજબ આવી સ્થિતિમાં ખૂની ભારે સજાને પાત્ર થતો નથી. આવી રીતે પહાડખાનનો જીવ બચાવવાને બેગમ નુરજહાને સંપૂર્ણ કોશીશ કરી; પરંતુ નુરજહાનની અરજ જે હરવખત અત્યંત પ્રેમને લીધે બાદશાહ જહાંગીર કબૂલ રાખતો, તે પહાડખાનના કમનસીબે આ પ્રસંગે કબૂલ થઈ નહિ, અને બાદશાહ ઉલટો વધારે કોપાયમાન થઈ બોલ્યો, કે આવા મનુષ્યનું દુનિયામાં જીવવું એ વ્યર્થ અને બીજાઓને નુકસાન કર્તા છે. પહાડખાનને હાથીના પગે બાંધી બજારમાં ફેરવી રીખાવી રીખાવી મારી નાખવાનો હુકમ બાદશાહે કર્યો. ઇ. સ. ૧૬૧૮.

કહેવામાં આવે છે, કે હાથીઓનો દરોગો પહાડખાનના પિતા દિવાન ગઝનીખાનનો જીનો દોસ્ત હતો. જ્યારે તેને આ હુકમના ખબર મળ્યા, ત્યારે તેણે હાથીવાનોને ગુપ્ત હુકમ કીધો કે પહાડખાનની નીચે દોરડાં એવી રીતે ગોઠવી બાંધો કે પહાડખાનના શરીરને જરા પણ ઈજા આવે નહિ, અને ધમકી આપી કે જો પહાડખાનના શરીરને જરાપણ ઈજા થવા દીધી તો હું તમને શી શિક્ષા કરીશ તે કહી શકતો નથી. દરોગાના હુકમ અનુસાર આ લોકોએ તેમના શરીરને ઈજા થવા દીધી નહિ. તેઓ હાથીના પગે તેમને બાંધી બજારમાં ફેરવી પાછા લાવ્યા. દરોગાએ હાથીના પગે બાંધેલ પહાડખાનને બાદશાહની સામે ઊભા રાખી અરજ ગુજરી કે પહાડખાનને હુકમ મુજબ બાંધી બજારમાં ફેરવ્યા છે અને હાલ તે જીવે છે. બાદશાહ આ સાંભળી અત્યંત ગુસ્સે થયો, અને સખ્ત હુકમ કર્યો કે તેમના શિર ઉપર હાથીનો પગ દેવરાવી મારી નાખો.

પહાડખાનને કેદ કરી બાદશાહની હજુરમાં મગાવ્યાની ખબર જલોરમાં પહોંચી, ત્યારે તેમના કેટલાક વફાદાર વફાદાર નોકરો. હિતેચ્છુ નોકરો જેઓ સમય ઓળખી પહાડખાનના દુરાચરણથી નારાજ થઈ પોતાનાં ઘર પકડી બેઠા હતા, તેઓ પોતાના ઘણીને બચાવવાની કોશીશ કરવા માટે બાદશાહની હજુરમાં ગયા; પરંતુ તેમના પહોંચ્યા પહેલાં સબ અમલમાં મૂકાઈ ગઈ હતી.

બાનુ બેગમ સાથેના સગપણનો ખ્યાલ કરી જહાંગીર બાદશાહે પહાડખાનના સગીર વયના પુત્ર નિઝામખાન ઉપર દયા લાવી તેમને નુરજહાન બેગમના આશ્રય તળે ઉછેરવા અને કેળવણી આપવા હુકમ કર્યો. કમનસીબે નિઝામખાન જલોરની ગાદી ઉપર આવવા પામ્યા નહિ. શાહજહાન બાદશાહે નિભાવ માટે ખેરાળુનું પરગણું તેમને બક્ષિસ કર્યું, જે ઉપર તે પોતાનું ગુજરાન સંભરીથી ચલાવવા લાગ્યા. તેમણે પણ મહેદવી પંથ સ્વિકાર્યો. સૈયદ રાબુને સાથે લઈ તે ખેરાળુ ગયા. ત્યાં તેમણે ડાહ્યડું બંધાવ્યું. પછી નિઝામખાનનું શું થયું તે જણાયું નથી. અફસોસ કારક છે, કે દિવાન ગઝનીખાન જેવા પરાક્રમી રાજ્યકર્તાની ઓલાદનો તેમની પછી ટુંક મુદતમાં આ પ્રમાણે અંત આવ્યો.

પહાડખાનના સ્વર્ગવાસ પછી જલોરને જહાંગીર બાદશાહે શાહજહાન પુરમની જગીરમાં જોડી દેવાનો હુકમ કર્યો, અને તેની સનદ શાહજહાનને ફતેહાબેગ મોગલને આપી. તે મોગલ આ સનદ સાથે જલોર આવ્યો, અને પહાડખાનની ગેરહાજરીમાં જે વફાદાર જલોરીઓ રાજ્યકારભાર ચલાવતા હતા તેમને તેણે જલોર સોંપી દેવા કહ્યું. લોહાની ખાનદાન સિવાય અન્ય હસ્તમાં જલોરનો ગાદી જતી દેખી આ જલોરીઓ અત્યંત દિલગીર અને ગુસ્સે થયા. તે ખાનદાન તરફનો તેમનો પૂજ્યભાવ પુનઃ જાગ્રત થયો, અને ઉશ્કેરાઈ જઈ તેઓ બોલવા લાગ્યા કે અમે લોહાનો ખાનદાનને વફાદાર છીએ અને રહીશું; જ્યાં સુધી અમારા દેહમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી અમે તે ખાનદાન માટે લડીશું, અને અમારી હયાતીમાં જલોરની ગાદી ખીજાને હાથ જવા દઈશું નહિ. લોહાનો ખાનદાન અમને અમારા પ્રાણથી અધિક પ્રિય છે, અને તેમના કબજામાંથી જલોર છુટી ખીજાના હાથમાં જતું જવું, અને કલંકિત પરતંત્ર જીંદગી ભોગવવા તેના કરતાં લડીને પ્રાણ ગયા

કરવો એ અમે વધારે ઉત્તમ સમજીએ છીએ. પહાડખાનના કૃત્યો માટે જલોરની ગાદી ઉપરથી લોહાની ખાનદાનનો હક દિલ્લી બાદશાહ ઉઠાવી દે અને તે બીજાને સોંપે તે અમો વફાદાર જલોરીઓ શી રીતે સહન કરી શકીએ ? આવા સ્વદેશાભિમાની અને નિમકહલાલ જલોરીઓના આવેશનું પરિણામ એ આવ્યું, કે સર્વ જલોરીઓએ બાદશાહની ફ્રાજ સાથે લડવાનો અને વગર લડાઈએ ફ્રતે-ઉલ્લા-બેગને જલોર નહિ સોંપવાનો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો. તેઓ ખીરની વાવ પાસે એકઠા થયા.. ફ્રતે-ઉલ્લા-બેગે બાદશાહી સનદ સામે ન થવા તેમને બહુ સમજાવ્યા, અને કહેવરાવ્યું કે મારા કહેણ ઉપર જો વિશ્વાસ ન હોય તો તમારા માંના એકને મારી સાથે બાદશાહની હજુરમાં મોકલો, જ્યાં દરેક બાબતનો ખુલાસો થઈ જશે.

ફ્રતે-ઉલ્લા-બેગના આ સંદેશાથી જલોરીઓ બહુજ ખીજવાયા અને બાદશાહની ફ્રાજને સામે થવાથી પરિણામ શું આવશે, ફ્રતે-ઉલ્લા-બેગની હાર. તેનો વિચાર કર્યા વિના એકદમ દુશ્મનો

ઉપર તુટી પડ્યા. બેગે પણ પોતાના લશ્કરને લડવા હુકમ આપ્યો. પુર જસથી કતલ ચાલી. લાલા અને તરવારો ઉડવા લાગ્યાં, અને લડાઈમાં ભારે ખૂનરેજ થઈ. હેતમખાન મંડોરી, વિહારખાન ખુરમાણી, અમીરખાન નાગોરી વગેરે કેટલાક જલોરીઓ બહાદુરીથી લડતાં કામ આવ્યા. છેવટે તેમની ફ્રતેહ થઈ. બેગ પોતાના બચેલ લશ્કર સાથે નાઠો અને જહાંગીર બાદશાહની હજુરમાં જઈ તેણે સર્વ બીના રોશન કરી.

જહાંગીર બાદશાહે વિચાર્યું કે જલોરીઓએ બેગને હાર ખવરાવી છે,

મહારાજ શૂરસિંગને જલોરની
સનદ મળવી.

એટલે તેને ફ્રી સનદ આપી જલોર મોકલીશ તો તે ટકી શકશે નહિ; તેથી બાદશાહે તેને બદલે મારવાડના રાઠોડ શૂરસિંહને સનદ આપી. શૂરસિંહ બાદશાહી નોકરીમાં રોકાએલ હોવાથી તેણે પોતાના પુત્ર ગજસિંહને જલોર ઉપર ચડાઈ કરી તેનો કમજોર લેવા સાફ જોધપુર લખી મોકલ્યું. કુંવર ગજસિંહે ભંડારી લુણાની આગેવાની નીચે એક ભારે લશ્કર લઈ, જલોરના કિલ્લા ઉપર ચડાઈ કરી.

આ સમયે પહાડખાનના કુંવર નિજમખાન બાદશાહની હજુરમાં ઉછરતા હતા, તેમજ તેમના કાકા ફિરોજખાન બાલાપુરની હાકમી ઉપર હતા, અને

તેમના દિકરા મુઝહીદખાન અને સલેમખાન પોતાના પિતાની જાગીરમાં વખત પસાર કરતા હતા. આ પ્રમાણે જલોરો લશ્કર સરદાર વિના માથા વિનાની પાઘડી જેવું થઇ ગયું હતું; તેથી વફાદાર મુત્સદ્દીઓ અને જલોરીઓ જેમણે ફતે-ઉલ્લા-એગને હુરાવી નસાડી મુક્યો હતો, તેઓ બધા વિખરાઈ જવા માંડ્યા, અને આસપાસ લૂટ કરવા લાગ્યા. જલોરમાં અંધાધુધિ ફેલાઈ, જેનું પરિણામ એ આવ્યું કે રૈયત તથા તેમના વચ્ચે અણબનાવ થયો. આવી સ્થિતિમાં જલોરનો કિલ્લો લેવો એ ગજસિંહને મુશ્કેલ નહોતું. વળી તે કિલ્લાની કુચીઓ નાર-ણદાસ કાખા રજપુતના હાથમાં હતી. તેણે ગજસિંહથી મળી જઈ તેના લશ્કરને ખોંડા ખુરજ તરફથી કિલ્લામાં દાખલ કરી દીધું. જલોરીઓ બહુજ બહાદુરીથી લડ્યા, પરંતુ સમય તેમને પ્રતિકૂળ હોવાથી તેમજ પરસ્પર અણબનાવ અને ફાટફૂટ થવાથી જલોરીઓની બહાદુરી જોતાં ગજસિંહના હાથમાં તે કિલ્લો જવો જોઈએ તેના કરતાં બહુ સહેલાઈથી ગયો.

બીજે દિવસે ગજસિંહ જલોરીઓને કહેવરાવ્યું કે તમારે જલોર સોંપી
જાવો જાવો; જેના જવાબમાં જલોરીઓએ
તાબે થવું; નેના જવાબમાં જલોરીઓએ
નીચેનો હુલો કહેવરાવ્યો.

દુહો:—

“ આમ ફટે ધર ઉલટે, કટે વકતરાં કોર,
પ્રાણપલટે પીંડ પડે, જદ છૂટે જાલોર. ”

રાઠોડ લશ્કર દરવાજા અંદર દાખલ થવા માંડ્યું, ત્યારે જલોરીઓ રજપુત રિવાજ મુજબ પોતાની પ્રિય માતૃભૂમિને બીજના હાથમાં જતી અચાવવાને કેસરીયાં કરી દુશ્મનો સામે દરવાજા બહાર આવ્યા. જોકે રાઠોડ લશ્કર કરતાં પ્રમાણમાં તેઓ બહુ થોડા હતા, તોપણ તેઓ બહાદુરીથી લડી ત્યાંજ કામ આવ્યા. આ લડાઈમાં ઘણા બહાદુર અને આગળ પડતા જલોરીઓ પોતાની ફરજ બજાવતાં માર્યા ગયા. તેઓમાંના કેટલાકનાં નામ એક હિન્દી લખાણમાંથી મળી આવ્યાં છે. તે નીચે પ્રમાણે છે. ખુરમાણી અબ્દલખાન અને સાલારખાન, અબુવાણી તાજખાન અને કેસરખાન, મુગલાણી મહમદખાન અને જમાલખાન, તાબુલ ચહુવાણ અને અબુલ તુવર, હેતુલ સીંધી, ઠાણખાન મંડોરી ખુમાલ બાલાવત, રાયસીંગ સીંધલ, અને સંકરલ કલોટ વગેરે.

જોધપુરના આરોટ જાદુદાન જલોર ઉપરની રાઠોડોની ચડાઈનું વર્ણન કરતાં પોતાના ચોપડામાં લખે છે, કે જલો-
આપસની કૂટનું પરિણામ અને રીઓ કિલ્લા ઉપરથી રાઠોડોના લશ્કર રાઠોડોની હત.
ઉપર તોપોનો એવો સખત મારો કરતા હતા કે દુશ્મનોના પગ ઉખડવાની તૈયારીમાં હતા, પણ તેમના સુલાગ્યે જલોરી લશ્કરમાં કૂટ પડી ગઈ. ડોડીઆળીના ઠાકોર પુંબજ અને કીરતસીંગ દેવડા વગેરે કેટલાક રજપુત જાગીરદારો બહારથી જલોરીઓ સાથે મળતા રહી અંદરથી કુંવર ગજસિંહને મળી ગયા હતા. આ કૂટનો લાભ ગજસિંહને મળ્યો, અને તે કૂટેલ રજપુતોએ તોપોના મારાથી ગજસિંહની તોપોને બચાવી લઈ જલોરીઓને હાર અવરાવી, અને જલોરને રાઠોડોને કબજે જવા દીધું. કુસંપ અને કૂટનાં માઠાં પરિણામોનું વર્ણન કરતાં કવિ ગંગે નીચે પ્રમાણે કવિત લખ્યું છે.

કવિત.

“ દુટે હીતે હીરાકી વીકાની કની હાટ હાટ,
કાહુ ઘાટ મોલ કાહુ વાટ મોલ કું લીયો;
છૂટ ગઈ લંકા ફૂટ મિલે તે વિભીષણ કે,
રાવણ સમાન વંશ આસમાનકો ગયો.
કહે કવિ ગંગ દુરિયોધનસેં છત્ર ધારી,
તનયકેં ફૂટતેં ગુમાન વાકો લે ગયો;
ફૂટતેં નરદ ઉઠ જાય બાજી ચોસરકી,
આપસકે ફૂટે કહો કીનકો મલો મયો. ”

ગજસિંહની જલોર ઉપરની ચડાઈના બનાવને એક કવિએ વર્ણવેલ છે, જેનું વર્ણન ટોડ રાજ્યસ્થાનમાં નીચે મુજબ આપ્યું છે. “ ગજ (ગજ=હાથી) ને વિહારી પહોણો સામે લડવાને હુકમ થયો ત્યારે લડાઈમાં રણુશીંગાં વાગ્યાં, અર્ધુદે સાંભળ્યું અને ધુન્યો. ” અલાઉદ્દીનને જે કાર્ય કરવામાં વરસો લાગ્યાં હતાં તે ગજસિંહે ત્રણ માસમાં સંપાદન કર્યું. તે જલદંદરા (જલોર) ના કિલ્લા ઉપર હાથમાં તરવાર લઈ સીડી માંડી ચડી ગયો. ઘણા પ્રસિદ્ધ રાઠોડ માર્યા ગયા. પણ

સાતહજાર પઠાણોના* જીવને તેણે તરવાર આધીન કર્યા, અને તેમની પાસેથી મળેલ લૂટ બાદશાહની હજુરમાં મોકલાવી દીધી.

વિહારી પઠાણોના હાથમાંથી જલોર છૂટી ગયું, પણ લિનમાળ તેમના કામદાર મોકલસિંહે ટકાવી રાખ્યું, અને લિનમાળમાં ફરી યુદ્ધ. કેટલોક વખત તેને જવા દીધું નહિ. દિવાન

પહાડખાનનો ભડસાપાત્ર વજીર મેતા રાજસિંહ † બચેલ વિહારીઓ અને જલોરીઓ વગેરેને લઈ જલોરથી લિનમાળ આવ્યો. રાઠોડ લશ્કર તેમની પાછળ પડ્યું, અને તેઓ ઘેરાઈ ગયા. વિહારી પઠાણો, મુત્સદ્દીઓ વગેરે જેઓ બહુજ ખીજવાયેલા હતા, અને રાઠોડો ઉપર વેર લેવાને તલખી રહ્યા હતા, તેઓ ક્રોધાયમાન થઈ ઘાયલ થયેલ સિંહની માફક રાઠોડ લશ્કરમાં તરવાર ચલાવતા આરપાર નીકળવા લાગ્યા, અને જોસબંધ લડતા ધરતીને રક્ત વર્ષુ કરતા દુશ્મનોની ફ્રેન્જની મધ્યમાં જઈ પહોંચ્યા. ઘણાખરા બહાદુરીથી લડતાં ત્યાંજ કામ આવ્યો. મેતા રાજસિંહ, મેતા મોકલસિંહ, જાગીરદારો તથા વિહારી પઠાણો જે જલોરના યુદ્ધમાંથી બચવા પામ્યા હતા તેઓ અત્રે માર્યા ગયા. જુજ જાજ અચી ગયેલા પઠાણો ત્યાંથી નાકા અને ઈ. સ. ૧૬૧૬ માં પાલણપુરના કરગા ગામમાં આવી રહ્યા. અહીં તેઓએ પહાડ સુધા તથા ખીજ અરવલ્લીના ઘાટોને પોતાનું રહેઠાણ બનાવ્યું અને જલોર પરગણામાં એટલા જોરથી લૂટ ચલાવવા માંડી કે તે ભાગ કેટલોક સમય ઉજડ પડી રહ્યો.

દિવાન પહાડખાનના કાકા ફિરોઝખાન જે લાંબા વખતથી બાલાપુરમાં હાકેમ હતા, તે આ લડાઈ પછી ગુજરાત તરફ ચાલ્યા આવ્યા. જલોરીઓ અને વિહારીઓ કરગે આવી રહ્યા છે, એવું જાણવામાં આવતાંજ તે ત્યાં આવ્યા, અને તેમને મળ્યા. ત્યાંથી ઈ. સ. ૧૬૩૫ માં તેમને બધાને સાથે લઈ ફિરોઝખાને પાલણપુર આવી રાજ્યગાદી જમાવી.

* હિન્દુસ્તાનનો કેટલોક પ્રાચીન ઇતિહાસ ચારણ ભાટોના કવિતોમાંથી તેમજ ચોપડીઓમાંના લખાણોમાંથી મળ્યો છે. ટાંડ સાહેબે પણ રજપુતાનાના રાજ્યોનો ઇતિહાસ એવી રીતે સંગ્રહ કર્યો છે. આ લડાઈમાં ૭૦૦૦ પઠાણો મરાયાનું લખે છે, પરંતુ ખીજ દાખલા ઉપરથી ૭૦૦ તેમજ ૬૦ પઠાણો મરાયાનું જણાય છે. અમે સાતસે પઠાણો મરાયાનું સંભવિત અને વળનદાર ગણીએ છીએ. કાવ્યામાં અતિશયોકિત વાપરવાનો રિવાજ હોવાથી આમાં પણ ૭૦૦ ના બદલે ૭૦૦૦ લખાયું હોય તેો આશ્ચર્ય નથી.

‡ મેતા રાજસિંહ અને મેતા મોકલસિંહ બન્ને ભાઈ હતા એમ કેટલાક માને છે. વળી કોઈ એમ પણ માને છે, કે મેતા મોકલસિંહ વેદ મહેતા હતા, અને રાજસિંહ હુણ્ડીયા મહેતા હતા.

આ પ્રમાણે લગભગ ૬૨ વર્ષ સુધી ઇ. સ. ૧૬૧૮ થી ૧૬૮૦ સુધી બલોર વિહારી રાજ્યકર્તાઓના કબજેથી છૂટી ગયું, અને દિલ્હીની શહેનશાહતની સીધી હકુમત નીચે રહ્યું. ત્યાર બાદ ઔરંગઝેબ બાદશાહના સમયમાં તે ફરીથી દિવાન ફતેહખાનને સોંપાયું. દિવાન કુમાલખાનના વખતમાં ઇ. સ. ૧૬૯૭ માં તે હમેશના માટે વિહારી રાજ્યકર્તાઓના હાથમાંથી છૂટી ગયું; જે હકીકત આગળની તવારીખમાં વિશેષ આવશે.

ગાહા.

મુંડાલા દેવ સદા સપ્રસન-આનંદ અતી ઉપજાવીતં
ગુણપતી ગુણે ગહીરં-સુકવી સદા સુખ દાયકં

દોહરા.

જાઘર જનમે ગજની-તાઘર હુવો ઉછાહ
રથ સથ ઘર આવે સહી-વદે જગત સવ વાહ.

નિસાંળીઓ.

જ્યાઘર જનમે ગજની-અભયા નખતરમેં
સુખ સંપદ આણંદ બોહ-સવહી ગ્રહ સમેં.
ક્રમ ધારી આ કાય પુત્ર-રાય આંગળ રમે
ત્રીજા ચોથા વરસમેં-અન્ન મુખહી જમે.
પકડે સ્વાગ પધારીયા-પર ગહ પાંચમે
વધ જાંળળ છઠે વરસ-કહીએ વડ ક્રમે.
સવ પદ લીના શાસ્તર-પુરા સપ તમે
રાજનીત સવ જાંળહી-અધકી આઠમે.
સીસે સ્વેલ શકારકા-નીકો વૃસ નમે
દત સ્વગ માંહે દીપયો-દાતાર દસમે.
વેરી ડર પળ લાગયા-વૃસ અગ્યાર હમે
ગજ ઘંટા થટાં રમળ-લગ્યો બાર હમે.
કીયા મીર જંગર સ્વેલ કે-પુરા તેર હમે

उदम केता दमया-वरस चौद हमे.
 केता सम हर जीतयो-व्रस पंदर हमे
 आबु खंडे काढीयो-डंडे सोड हमे.
 घाण कढाके दोखीयां-सोही सतर हमे
 के वेरी पाधोरया-वरस अढारमे.
 सुर विचीक्षण सो भयो-सज ओगणीसमे
 भलो भलो सब जग भणे-वडहथ वीसंमे.
 रावळ राजा राव रांणा-सबही दस थांणा
 तो बीच जाळंधर दुरंग-वंका तुर काणा.
 रणवंका वेहारीयां-गढ वंका सह प्राणां
 तेण पहाडे पहाडखां-अणभंग दीवाणां.
 आप वेहारी उडणो-चलतो असमांणां
 गर हर त्रंबक वाजीया-अनहद नीसांणां.
 मां मांणे फरजंदका-बोहमांन सोहांणां
 धरा उपद्रव उठीयो-फरमांण लखांणा.
 कोपे पहाडखान पर-पतसाह रीसांणा
 खूनी गरदन मारीये-कीधा जुलमांणा.
 गइ फोज धर उपरां-गीरवर घेरांणा
 रणवंका वेहारीयां-मरणो आपांणा
 जाळोरी गढ पीठ दे-ले थाट जवांणा.
 जे गजंदां जांहजे-करी गाजे अंबर
 वीता ज्यां आधा वरस-धूणण जाळंधर
 झाटकीया रुमाल फेर-रज खेरी धेधंगर
 सेबी घाले धड भीठ्या-जडी नाडी कंमर
 दांत चहु जळ दीपया-गज काळा डंबर.
 मारे रेख कपोळ लेख-दोई रेख समीसर
 सारी जडी थर चोवडी-बंगडी दांतां भर
 सोव्रन चांडे सोहीया-करी शक्ती दुनेकर

सबजे लाल सोरंग सेत-सरी बाधा चमर.
 फरके भूप पंग रण-रंगरेज तणी धर
 लाल मुख मल ढांकीया-शीर ढालां फरहर.
 उदे मस्तक सोहीया-लाल वभता पोगर
 वहता छूटा ठाम ठाम-भळ हळता लंगर.
 वजे झण हण घूघरां-ठण हणता धंटा-सुर
 उलटा मत बंध कळा-छूटा पटा झर.
 हरी जाणे कहलावया-ग्रही जाण वडागर
 सांहण रुप वखांणवा-वाहण थणी हंदा.
 धाडे राव उलादीया-ए राक भरंदा
 पहेला पाव परखजे-ते भ्या अतवंदा.
 नख उलटा वाटका-सारी खत हंदा
 देते शीरे पर मुठीयां-करी बीए फलंदा.
 नळी द्रवंसी उजळी-मृग जेम चलंदा
 बाण जनेहा जंत्रमे-संधाण वडंदा.
 खवे वडफर बंध जे-उर जाण गयंदा
 कांधा सींगनीहंग मही-उतंग धडंदा.
 आरोगे जळ अंजळी-मुख कोळी रहंदा
 लयन साली गरामका-करी रुप दीपंदा.
 कन दीपक चंपा कळी-पडवाज धूजंदा
 तोस पडछी मोरते-धरदोड धरंदा.
 जमी आग वाखांणीया-तम पुठी बळंदा
 दुना जमर पासे दहु-सारीसम ढोळंदा.
 हीलोट आकार देह-सालो तरहंदा
 एह वळे दुजा नही-तील खंडहसंदा.
 सांहण देवा सांहणी-वसवास करंदा
 ते आवे अडकारया-तीम धीर धरंदा.
 देय अताडा सलगां-लेहणलोपंदा
 ज्युं गंगाजळ उजळा-तीम सदा रहंदा.

सीरमंडे परकंद सोह-करी खंभ धरंदा
 नाग फुणा उठी दहे पांडव पीडंदा.
 सादी साक त्यां सांभळी-मुख तुलखुलंदा
 सो व्रन हांने सोह्या-सो व्रन सोहंदा.
 हले मर मालीम कीया-नरनाहउडंदा
 साहस त्रीसे दाबया-माझी मलपंदा.
 आये बाहर आंणया-हे मर हींचंदा
 तेर था पाउर के वदे-वरीआम वीलंदा.
 घोडे रावत चाढथा-दळ राव चडंदा
 ते हंदा ते वारका-कया भाउतवंदा.
 करी आरुढ प्रकासीया-उसास दुडंदा
 चढया दुजा माल दे-दळ मेळ सहंदा.
 पंच सबदां वाजया-सीरफेर उलटा
 वीजड माडा छात्रहीक-जुध सत्रामटा.
 तामद गगे चलय-हेज मह थटा
 हेमक जांणे हलया-दरीयावक फटा.
 सो सील हांसा बांणस जे-संग्रही सामटा
 जुग कट्टे हलया-करी श्रामण घटा.
 गज पहाडवी राज्या-श्रीजीत उलटा
 नाळी गाडा भारीया-गडगडे दहुवटा.
 भार अढार हभंज जे-उगट उवटा
 भोमी वधुसी हेमरां-रजवो मसहटा.
 भालां सीर पंखी भमे-थाए मीर पहटा
 हे खुर पगना पुरहोवे-उलट पालटा.
 होरे मांण न हलया-थाठांण सुभटा
 पग मंडे गढ झलया-खेलण जुवटा.
 साका बंध कर्मध आय-गज बंधन हटा
 झाली घर साका प्रमाण-छाही जे छुटा.

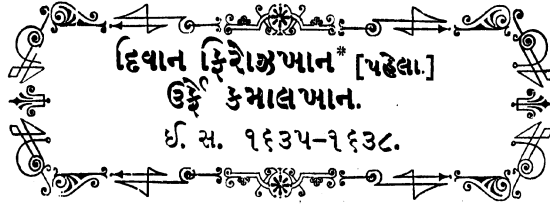
राय जादी गढ धुणवा-दळ ढोय सप्रांणा
 चहु फेरा घेरा होवे-डेरा दरसांणा.
 अनड हैये न उपडे-अनड साबांणा
 लश्कर डंबर लुंबीया-गरवर घेरांणा.
 पाखे घर हर पखरां-घर हरतर कांणा
 गढी गम गम अदम दम-अरी अरमर झांणा.
 वाजे नाळी जबर जोर-गर्जे गयणां णा
 ब्रखी धनख वजाडीया-करी पंख उडांणा.
 पडछंदे गज पहाडां-न दे नीसांणा
 थया धोरा रव वोमका-धुंवा रव वखांणा.
 आगी दवंग खतंग उडी-एहा एह नांणा
 गजट गजण न हटा रामचंद-रघुवंस जुवांणा.
 रावत सांमत राजडो-हडमंत वखांणा
 खानं जबदलमा रणो-ज्युं रावण रांणा.
 जालम देवां दांणवां-राठोड पठांणां
 दोइ जे रामायण दहु-दीय जात दीवांणां.
 दोइ जे कणीया गर दुरंग-दोइजाम दीवांणा
 जे गढ खपया पत साह-दोयवरस दुवांणा.
 चार पहोरे त्रोटवा-राठोड फरमांणा
 मळे मछरती राठवड-वडवडा सह.
 सेन सुणंदा पांचसेह-अधराती आंनह
 उपर माळा चाडवा-करी चालां वीग्रह.
 जरदाळां काळी पहाड-पाळां लगे रह
 कुतेकवियां आधो फरे-अदभुत अलंगह.
 जांण चमंके झुझया-नाखेत्रनी हंगह
 उमंगे चड्या जुवांण-अलंगे देता धह.
 गाजर हता उतरे-रखपाळ रजे गह
 गढ सुता वेहारीयां-गढ ओट ग्रहे थह.

माथे के लाखां मुआ-भड लाखां ते रह
 धाड लगी के आसमांन-पेहळ हुरे कह.
 करी टीलो सीधां जमात-सबरात गहमह
 जाळोरा असमांनहुं-जीवण त्रुटी सर.
 गढ छूटो वेहारीयां-गरवर आघो फर
 चडे हैये बेहु बाजुआं-वरे सरे अपछर.
 चार पहोर वेहारीयां-छत्र मास बरावर
 दुजे दीन उगेशमा-राठोड बहादर.
 कीजे अणी वीलोकीया-पग झाले पाधर
 जोधां रणमलां भलां-कील्ले हल्लां कर.
 कुंपा चांपा कोप कर-मुह आंगे धर
 दुदा उदा दाहीमे-ले घेर गीरवर.
 कळह अर आया कमंध-त्यां सुमाने कर
 वांमे वीजड हर वधे-भाटी रण भंमर.
 गजबंधी वांको पहाड-लागा गुडी पखर
 ए काहे थट उलटे-सब दोय बरावर.
 एका आतस उछळे-एका रज उभर
 एका होय अला अला-एका हरी उचर.
 एक दरवाजे वज्या-के पाजे जरी हर
 के कोसीसे कूदीया-के भुरी जे उभर.
 जोधपुरे जाळोर भेली-एम वंका उसर
 लंका भेली वांदरे-करी दांणव संधर.
 भडभड अवाजां होवे-गडगड त्रंबके धर
 लडथड जहाकायरां-अडवड वायके.
 तडफड हाथुकां तके-वडचड नायके
 खडखड ढोलवाजे बोह-चडचड खडखडके.
 धडधड हुंत वीछूटकां-दडदड मस्तके
 तडवड तारण बांणतो-दडवड सव थके.

हड वड सुरां पुंठे हुर-वड वडा वरके
 फड फड कुंत भंभार हर-तड वड धड चके.
 एक एकां भड आफळे-बीह लडता बके
 गड गड रत सकेत पीध-परी दडवड खळके.
 चड चड सख आमंख चुगे-झड पड सम हळके
 कीध करं कर उकरड-मरगडा थरके.
 जड काढी वेहारीए-घडी कीध सरके
 मलेकां तड उठाडीया-अनड झाटके.
 जेत्र माहा भड राठवड-पुगी चहु साटके
 नरां नरपत हेमरां वढे पळचरां धपावे.
 रथ वरे वर आपरां-अपछरां चलावे
 बंधी कपाळ वीशालमाल-रूद्रमाळ झीलावे.
 साकण डाकण जोगणी-जेजेकार जपावे
 भड भेंसाघड भांजीया-भेळी घड पुज चलावे.
 गाल वीसे रूही राळनीर-पीरखांन हलावे
 ढाही जुवांण फीरवे अण-जीरांण रचावे.
 गीरवर पाज वीराजमान-जुध साज लीखावे
 चरी चडावे सेकडां-अरी धडां धखावे.
 जध कीधो वेहारीयां-रण फते करावे
 आवे पाधर वजीया-सम हर केवांणा.
 धणी वेहुणा रावतां-कीधा धमसांणा
 धड जुटी सेर वाहरा-करहुंत वखांणा.
 जालोरां जोगणपुरां-भगा नीरवांणा
 रूठा साह महाबळी-करी रूठ वीसांणा.
 सेस परोधर धूजीया-तवधूज धराधर
 साह पठांणां बुझया-जळ बोळ मंडोवर.
 वेग वीसार पसारीया-राठोड बहादर
 सुरतसीग महाबळी-गज फोज भयंकर.

पतसाही रण गंजणा-पतसाह वदे कर
 सुरबने पतसाहने-पतसाह वडी धर.
 दे फरमाणा हकम कर-ले मार नरभे नर
 तु पखे कुण आंगमे-दोहु ठोड समहर.
 ले फरमाण वखांण सुं-गंगेव कळोधर
 आप समर कर उठीया-कस बंधी कंमर.
 सुरती पुरा सेंधणी-सुर सेहां सबळ
 आप रजा ले उठीआ-घाले मूछां वळ.
 थाट गरटां मेळयां-दहुं वटां वीमळ
 धर पटां जेता जहां-वळ फटा कागळ.
 दळ देतां छेटा फरे-देतां उतामळ
 मळ चहु परां राठवड-सज्जाग झळामळ.
 मोटांसु झध मांडणा-नव कोटां आगळ
 जे नव लाख वीरोळया-दळ धाल दमंगळ.
 दळ फाटे गयो माझीयां-उपाडे सबळ
 बहतां हाथी राठवड-पाय लाजां संकळ.
 फर हरता एरांकीयां-अडसाल असगळ
 इसा दर गह आवीया-दल थंभ तणा दळ.
 माझी पण ग्रहेयो भडां-सुरां सत सलां
 मांण द्रजोधन जे बहा-आ रेण असलां.
 जुध करेवा जुटया-उथल पाथलां
 आइस देतां ठांम ठांम-वरी आंम वेहेलां.
 लेह पलांणां सांहणी-सादां मखमलां
 साकत घोडे सुंपजे-पती हुंत पहेलां.
 तंगी झुलां खोलजे-खागां सुखसलां
 लेवा लागा फोज गढ-गज सुज अमलां.
 होवे सताबी गेमरां-मद मोख गेहलां
 सोर अराबी मंडीया-घाढां ही सलां.

कीया वधारा उधडे-खंधा रह भलां
थया ठणकारा चाढते-नीसांण तबलां.
थया होबाळा रावतां-घाली गलबलां
जाळंदर गढ डोलया-इण होण दहलां.
होवे हर माथे हुइ-गेंमर नर हलां
वीज खीच ज्यु वंदया-रज धुवर डंमर.

રે દિવાન ફિરોઝખાન કરજેથી આવી પાલણુપુરમાં ગાદી-ગાદીએ આવવું અને નશીન થયા, ત્યારે નાગોરીઓ આ નાગોરીઓને તાબે કરવા. ઇલાકાના કેટલાક ભાગના જમીનદાર હતા; પણ અકબર બાદશાહે દિવાન ગઝનીખાનને પાલણુપુર અને ડીસાની સનદ આપી હતી, અને તે સનદની રૂએ ફિરોઝખાન આ મુલકના ખરા હકદાર છે, એમ વિચારી તે નાગોરીઓ ધીમે ધીમે તેમને તાબે થઇ ગયા.

ખાતમ સુલેમાની તવારીખમાંથી એમ જણાય છે, કે દિવાન ફિરોઝખાનની પાલણુપુરની હકુમતના વખતમાં માવડ કાનજી કોળી સાથેની લડાઇ. ગામના લોકો સાથે તેમને લારે લડાઇ

* ફિરોઝખાન કમાલખાનના નામથી પ્રખ્યાત હતા. આ નામ બાદશાહી દરબારમાં ઓળખીતું હોવાને લીધે મારવાડ દેશમાં પણ બહુ લોકપ્રિય થઇ પડ્યું હતું, તેથી સાચારમાં ફિરોઝખાને બનાવેલી એક કચેરીને ત્યાંના લોકો “કમાલખાનનો ચોરો” કહે છે. આ ચોરાના સંબંધમાં તેમણે કેટલાંક ખેતરો ભાટોને આપ્યાં હતાં, જે તેઓ હજીપણ ભોગવે છે. દર વરસે અમુક દિવસે ત્યાંના ગામડીઆ લોકો તે ચોરામાં ભેગા થાય છે, અને તેની માનત કરે છે, અને તે વખતે ભાટ ચારણો આ લોહાણી ખાનદાનની તારીફનાં કાવ્યો બોલે છે.

આ કમાલખાનના પૌત્રનું નામ પણ કમાલખાન હોવાથી કેટલાક એમ માને છે, કે આ ચોરા ફિરોઝખાને, (કમાલખાને) બંધાવ્યો નથી, પણ તેમના પૌત્ર કમાલખાને (કરણ કમાલે) બંધાવ્યો છે. ઇ. સ. ૧૬૩૫ માં શાહજહાં બાદશાહના સમયમાં ફિરોઝખાને (કમાલખાને) પાલણુપુરમાં રાજ્યગાદી સ્થાપન કરી. દાદા અને પૌત્રનાં નામ એક હોવાથી કેટલાક ભૂલ ખાઇ કરણ કમાલખાન (પૌત્ર) ને પાલણુપુરમાં પ્રથમ રાજ્યગાદી સ્થાપનાર ગણે છે; પણ ખરું જોતાં પાલણુપુરમાં પ્રથમ ગાદી સ્થાપનાર કરણ કમાલખાન નથી, પણ તેમના દાદા ફિરોઝખાન ઉર્ફે કમાલખાન છે. ઔરંગઝેબ બાદશાહના જમાનામાં જલોર ખીજ વખતે લોહાણી રાજ્ય કુટુંબના હાથમાંથી સદાને માટે છટી જવાથી અને મારવાડ રાજ્યમાં જોડાઇ જવાથી, દિવાન કરણ કમાલખાને પાલણુપુરની રાજ્યગાદી કાયમ કરી હતી.

દિવાન શ્રીરોઝખાન (પહેલા).

થઈ હતી. અહીંના લોકોમાં આ લડાઈની વાર્તા† નીચે પ્રમાણે ચાલે છે. ઈ. સ. ૧૬૩૬ માં શાહજહાન બાદશાહ તરફથી ગુજરાતનો સુબેદાર આઝમખાન હતો. તેના વખતમાં તેણે ચુંવાળના મહેવાસી જગીરદાર કોળી કાનજી ઉપર ચડાઈ કરી. કાનજી કોળીએ પોતાના બાળબચ્ચાંને પોતાના રનેહી બીજા મહેવાસી પાસે મોકલી દીધાં, અને પોતે ત્યાંથી નાસી નજીકના પહાડમાં ભરાયો. આઝમખાને આ કોળીને પકડવાને માટે ગુજરાતના પોતાના તાબાના અમલદારો ઉપર હુકમ લખ્યા; તેમાં તેણે સુચબું કે જે કોઈ તેને પકડી લાવશે તેને શહેનશાહ તરફથી ધનામ અને માન મળશે. આ હુકમોથી બીજા ઉમરાવો તેની શોધમાંજ હતા, એટલામાં દિવાન ફિરોઝખાનને એવી ખબર મળી કે કાનજી કોળી પાલણપુર તાબાના કરઝાના પહાડમાં છૂપાયેલો છે, અને તેનાં બાળબચ્ચાં માવડના મહેવાસી કોળી ઠાકોર પાસે છે. આ ખબર મળતાંજ ફિરોઝખાને પોતાના પાટવી કુમાર મુઝાહીતખાનને* તે કોળીને પકડવા મોકલ્યા. મુઝાહીતખાન લશ્કર સાથે કરઝે પહોંચ્યા નહિ તે પહેલાં કાનજી ત્યાંથી નીકળી ગઢવાડાના પહાડમાં સંતાયો. મુઝાહીતખાને માવડ જ્યાં તેનો કબીલો હતો તેને ઘેરો ઘાલ્યો.

એમ કહેવાય છે, કે આ વખતે એક અઘોરપંથીયોગી માવડ નજીકના પહાડમાં તપ કરતો હતો. જ્યારે મુઝાહીતખાને માવડને ઘેરું ત્યારે ત્યાંના

† કેટલાકો આ બનાવને નીચે પ્રમાણે વર્ણવે છે. શાહજહાન મુરાદબક્ષે પોતાની ગુજરાતની સુબેદારીના વખતમાં બહાદુરખાન બાબીના દિકરા શેરખાન બાબીને ચુંવાળ પ્રગણની થાણદારી આપી હતી. ચુંવાળના બાબી મહેવાસીઓનું જોર તોડવાને શેરખાન બાબીએ તેમાંના અગ્રેસર કાનજી કોળીને પકડવાનો ઇરાદો કર્યો; પરંતુ તે ચાલાક કોળી ચુંવાળને છોડી દઈ પાલણપુર ઈલાકામાં પોતાના સગાવાહલા મહેવાસીઓને ત્યાં છૂપી રીતે રહેવા લાગ્યો. શેરખાન બાબીને દિકરો જફરખાન બાબી આ વકરેલ કોળીને પકડવાને બાદશાહી હુકમ લઈ પાલણપુરમાં આવ્યો ત્યારે દિવાન ફિરોઝખાને બાદશાહી ફરમાનને માન આપી તેને મદદ કરવાને પોતાના પાટવી પુત્ર મુઝાહીતખાનને મોકલ્યા હતા, માવડ આગળ ભારે લડાઈ થઈ હતી.

* રાસનાળામાં કાનજી કોળીને કાનજી રાત લખ્યો છે. (રાત=રાવતનો હુકો શબ્દ) આ કોળી પાટણના સોલંકી રાજઘોના વંશનો હતો. એની જગીરનાં ચુંવાળીસ ગામે ચુંવાળ નામથી એળખવામાં આવતાં અને હજુ પણ તેજ નામથી એળખાય છે. કાનજી કોળી આ બાદશાહી લશ્કરથી છટકીને ઝીંઝુવાડા ગામે જતાજી ભોમીઆ ઠાકોર સાથે ગયો, અને ત્યાંથી તે થરાદના કુંપાજી ઠાકોર તથા બીજા ઠાકોરોને લઈ પાલણપુરના કરઝાના પહાડમાં ભરાયો.

§ દિવાન ફિરોઝખાને બાલાપુરથી આવી પાલણપુર રાજ્યગાદી જમાવી, ત્યારે તે વૃદ્ધાવસ્થાએ પહોંચ્યા હતા, ત્યાર પછીની બાકીની જીંદગી તેમણે પાલણપુરમાં ગાળી હતી. ગુજરાતના સુબા તરફથી બાદશાહી ફરમાનો જે કે દિવાન ફિરોઝખાનના નામથી આવતા, પણ રાજકાર્ય કુમાર મુઝાહીતખાન ચલાવતા હતા. આથી આ સમયના બનાવને કેટલાકે મુઝાહીતખાનના અમલનો અને કેટલાકે ફિરોઝખાનના અમલનો ગણ્યો છે.

મહેવાસીઓ ગભરાઈને આ અઘોરી પાસે ગયા અને તેમણે આ બારીક સમયે તેની મદદ માગી. યોગીએ માવડની આસ-
 અઘોરપંથીનો મંત્ર. પાસે કાચું દોરડું બંધાવ્યું, તથા ગામના
 ઝાંપા આગળ એક ઘેટો બંધાવી તેના આગળ પાણી ભરેલ માટલું મુકાવી કહ્યું
 કે તમારે એક બાતમીદારને એસાડી પહાડમાં સંતાઈ રહેવું. મુઝાહીતખાનનું
 લશ્કર આ ઘેટાને કાપી માટલું ફેાડી કાચાં દોરડાં તોડી ગામમાં પ્રવેશ કરે, ત્યારે
 તમારે તેમની ઉપર તુટી પડવું, જેથી તમારી ફતેહ થશે.

મહેવાસી કોળીઓ આ અઘોરપંથીના કહેવા મુજબ બધી ગોઠવણ કરી
 પહાડમાં જઈ સંતાઈ રહ્યા, અને ત્યાં
 મહેવાસી સાથેની લડાઈ માવડહેલા તેઓ મુઝાહીતખાનના લશ્કરની રાહ બેવા
 લાગ્યા. જ્યારે ગામના ઝાંપે બેઠેલ જસુસે તેમને બળર આપી કે મુઝાહીતખા-
 નના લશ્કરે ઘેટાને મારી તાંતણે તોડી ગામમાં પ્રવેશ કર્યો છે, ત્યારે તેઓ એક-
 દમ તે લશ્કર ઉપર તુટી પડ્યા. યુદ્ધ બહુ જલ્દી ચાલ્યું, તેમાં બન્ને પક્ષનાં
 ઘણાં માણસો કતલ થયાં. ઉભયમાંથી એકે પક્ષને વિજય મળ્યો નહીં. લોહાણી
 કુટુંબના કેટલાક સરદારો, કેટલાક વિહારીઓ, જલોરીઓ, તથા પટાવતો
 માર્યા ગયા. આ લડાઈ “ માવડહેલા ” ના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. મરાયેલ મુસલ-
 માન સરદારોની લાસોને મુઝાહીતખાને ગાડામાં ભરાવી પાલણપુરમાં પોતાના
 મુરસદ સૈયદ અસરફ પાસે મોકલાવી દીધી. સૈયદ અસરફે આ લાસોને સુરજ
 પોળના દરવાજા બહારના કબરસ્તાનમાં ધર્મ ક્રિયા સાથે દફનાવી. આ
 કબરસ્તાનમાં †પાલનપુરના સ્વર્ગવાસી રાજ્ય કર્તાઓને દફન કરવામાં આવે છે.
 માર્યા ગયેલ હિંદુ સરદારોના શબોને ધર્મ ક્રિયાનુસાર માવડ ગામે મુઝાહીત
 ખાને અગ્નિ દાહ દેવરાવ્યો.

આ કામથી પરવારી મુઝાહીતખાને ફરી લશ્કર એકઠું કરી મહેવાસીઓ
 ઉપર બહુ સખ્ત હુમલા કર્યા, અને તેમને
 કાનજી કોળીનું શરણે આવવું. તેમનાં બાળ બચ્ચાં સાથે પકડી લીધા. આ
 પકડાયેલ માણસોમાં કાનજી કોળીનો કબીલો હતો; તેથી તે પણ લાચાર થઈ
 મુઝાહીતખાનને શરણે ગયો. પછી કાનજી કોળી થરાદના ફ્રાજદાર સૈયદ શેખન

† કબરસ્તાનની જગ્યા નાગોરીઓનાં દોર ચરાવવાની હતી. સૈયદ અસરફે તેમની પાસેથી રૂ. ૮
 આઠમાં તે જમીન વેચાણ લીધી અને ત્યાં કબરસ્તાન બનાવ્યું. આ કબરસ્તાનમાં પહેલવહેલી માવડથી
 આવેલ લાસોને દટાવી.

અને ગરાસીઆ કોળી જગમાલ મારફત ગુજરાતના સુબાની હુજુરમાં આવ્યો; અને તેણે દર સાલે દશ હજાર રૂપીઆ બચુકના બાદશાહી ખાનામાં આપવાની બમીનગીરી આપી પોતાનાં બાળ બચ્ચાંને છોડાવ્યાં.

બાદશાહી સેવા બબવવાના ફિરોઝખાનના ઉમંગથી અને કાનજી કોળીને ઠબજે કરાવવામાં તેમના પાટવી કુમાર બાદશાહી કૃપાઓ.

મુઝાહીતખાને બતાવેલ બહાદુરીથી ગુજરાતનો સુબો બહુ ખુશી થયો, અને બબવેલ સેવાની કદર કરી તેણે દિલ્હી બાદશાહની હુજુરમાં તેમની લલામણુ કરી. આ ઉપરથી શહેનશાહે ફિરોઝખાન માટે કિમતી શીરપાવ તથા “ શાબાશી ” નો પરવાનો મોકલ્યો, અને ફિરોઝખાન પુખ્ત ઉમરના હોવાથી તેમજ પોતાની જાંઘગીમાં પાટવી કુંવર મુઝાહીતખાનને પાલણુપુરની ગાદી ઉપર કાયમ કરાવવાની ઉત્કંઠા ધરાવતા હોવાથી તે પરવાનાની સાથે કુંવર મુઝાહીતખાનને માટે પાલણુપુર અને પરગણાની હકુમતની નવી સનદ મોકલી.

મુઝાહીતખાન ઉપર ખુશી થઈ દિલ્હીના શહેનશાહે તેમને પાલણુપુરની ગાદીની નવી સનદ મોકલી છે, એવી બગીરદારોનું તાબે થવું અને ફિરોઝખાનનું મરણ. બખર આસપાસના બગીરદારોને પડતાંજ તેઓ મુઝાહીતખાનને તાબે થયા. આ વખતે દિવાન ફિરોઝખાન દીર્ઘાયુષ્ લોગવી ઇ. સ. ૧૬૩૮ માં પાલણુપુરમાં સ્વર્ગવાસી થયા.

જહાંગીર બાદશાહે ઇ. સ. ૧૬૧૮ માં દિવાન પહાડખાનને હાથીના પગે બંધાવી મરાવી નબાવેલ, ત્યારથી ઇ. સ. ૧૬૮૦ સુધી લગભગ બાસઠ વર્ષ બલોર મોકલેલ હાકેમોનાં નામ ઇ. સ. ૧૬૧૮-૧૬૮૦. ઉપર લોહાની કુટુંબે રાજ્ય કર્યું નથી. તેટલો વખત તે દિલ્હી શહેનશાહતની સીધો હકુમત નીચે રહ્યું અને ત્યાંથી જે જે હાકેમો બલોર ઉપર મોકલવામાં આવ્યા તેમનાં નામ વર્ષ સાથે નીચે આપવામાં આવ્યાં છે.

૧ મહારાજ શૂરસિંહ રાઠોડ (મારવાડના રાજ્ય કર્તા). ઇ. સ. ૧૬૧૮-૧૬૨૦.

૨ સીસોદીયા રજપુત લીમસિંહ રાણા. ઇ. સ. ૧૬૨૦-૧૬૨૧.

૩ મહારાજ ગજસિંહ રાઠોડ. (મારવાડના રાજ્ય કર્તા) ઇ. સ. ૧૬૨૧-૧૬૩૮.

૪ નવાબ મીરખાંન. ઇ. સ. ૧૬૩૮-૧૬૪૩.

૫ નવાબ ફેઝઅલીખાન. ઇ. સ. ૧૬૪૩-૧૬૪૩.

૬ હંસદાસ રાઠોડ ઇ. સ. ૧૬૪૩-૧૬૫૫.

૭ મહારાજ જસવંતસિંહ રાઠોડ (મારવાડના રાજ્ય કર્તા) ઇ. સ. ૧૬૫૫-૧૬૭૬.

૮ મહારાજ સુબનસિંહ ઇ. સ. ૧૬૭૬-૧૬૮૦.

ઉપર લખેલ હાકેમોનાં નામો ચતુર્મલ લોજકના ચોપડામાંથી પ્રાપ્ત થયાં છે. જોધપુર મહારાજ શૂરસિંહ ગજસિંહ અને જસવંતસિંહ પોતાના તરફથી જલોરમાં કેને મોકલ્યા હતા તે આ ચોપડામાંથી જણાતું નથી.

આલમગીર બાદશાહના જમાનામાં અને મારવાડના મહારાજ અબ્દુલસિંહ રાઠોડના બારવટાના સમયમાં જલોરના હાકેમોની બદલીઓ વારંવાર થતી રહેલી છે. ઇ. સ. ૧૬૮૦ માં બાદશાહે દિવાન ફતેહખાનને જલોરના હાકેમ કરીને જલોર મોકલ્યા ત્યાં સુધી થોડા થોડા વર્ષના અંતરે બદલીઓ કરવામાં આવતી એવું જણાય છે.

दिवान मुञ्जालिहान (भीम).

દિવાન મુઝાહીતખાન [ખીબ]

ઈ. સ. ૧૬૩૮-૧૬૬૩

દિવાન ફિરોઝખાનના મરણ પછી ઇ. સ. ૧૬૩૮ માં દિવાન મુઝાહીતખાન બલોરને બદલે પાલણપુરની ગાદીએ બેઠા. પાલણપુરની ગાદીએ આવડું અને તેમણે પાલણપુરને રાજ્યધાની ઠરાવો. ગા- રાજધાની સુકરર કરવી. દીએ આવતાંજ તેમણે આબુખાબુનો મુલક વધારવામાં પોતાનું લક્ષ્ય દોર્યું. બલોરના જે જે લોકોનો આ લોહાણી રાજ્ય કુટુંબ સાથે ગાઢ સંબંધ હતો, તેઓ આ સમયે રાજ્યકર્તા સાથે પાલણપુરમાં આવી વસ્યા અને હાલ પણ તેમના વંશજો અહીં રહે છે. વેંદ, વડેરા, લુણીઆ, શાહુકાર મહેતા, સલાટ, માળી, ભીલ, બગરી, કંદોઈ, સોની વિગેરે ઘણી જાતના લોકો દિવાન મુઝાહીતખાન સાથે અહિં આવી વસ્યા છે. હજી સુધી પણ આ લોકોનો કેટલોક સંબંધ મારવાડ સાથે જારી છે. તેમના રીતરીવાજ, ભાષા, પહેરવેશ, તથા લખવાની શૈલી ગુજરાતી કરતાં મારવાડી લોકો સાથે વધારે મળતી આવે છે.

ચારણો પાસેના હિંદી લખાણોથી જણાય છે કે મુઝાહીતખાનનું લગ્ન ઇ. સ. ૧૬૨૮ માં બડેજબાઈ માનબાઈ લગ્ન. સાથે થયું હતું. આ વિવાહ બહુ ઠાકથી કરવામાં આવ્યો હતો અને ચારણોને બહુ દાન આપવામાં આવ્યાં હતાં. ચારણ ગોપાલ કલોટને લાખ પસાય સાથે મોટેટું ગામ મળ્યું હતું.

ખીજ બેગમો કરતાં માનબાઈ મુઝાહીતખાનને વધારે પ્રિય હોવાથી, તેમણે તેમના નામની યાદગિરીમાં પાલણપુરમાં માનસરોવર અને નગીના વાડી. એક તળાવ અને તેની આસપાસ એક બગીચો કરાવ્યો. આ તળાવનું નામ માનબાઈના નામ ઉપરથી *માનસરોવર અને બગીચાનું નામ નગીના વાડી પાડ્યું. માનસરોવર હાલ સારી સ્થિતિમાં છે.

* આ તળાવને સંવત ૧૯૫૬ ના ભારે દુષ્કાળમાં પાલણપુર રાજ્યે રીલીક્વર્કના મંજુરોને કામે લગાડી ઉંડું કરાવ્યું હતું. તેને લડખી નદી સાથે નહેરુદ્વારા જોડી દેવામાં આવ્યું છે. તેમાં પાણી ખારે માસ રહે છે તેની પાસેની નગીનાવાડી કેટલાક વર્ષથી ઉજડ પડી છે.

કેટલાક એમ માને છે કે માનબાઈ બલોટા ગામના હતાં, અને કેટલાકના કહેવા પ્રમાણે તે સુથ અથવા સુણસરના નાગણેજી માતા હતાં. એમના પિતા રહુશી પુંબજી બડેજી રજપુત હતા. માનબાઈના આંણના દાયજામાં એક પેટી ભૂલથી આવી ગઈ હતી, જેમાં બડેજી રજપુતોની કુલદેવી નાગણેજી માતાની છબીઓનું પુસ્તક હતું. એમ બન્યું કે માનબાઈના આંણના દાયજાનો સામાન પેટીઓમાં ભરી પાલણપુર લાવવાને ગાડામાં નખાતો હતો ત્યારે એક દાસીએ ભૂલથી માતાની ૧૩૯ છબીઓના પુસ્તકોવાળી પેટી બીજી પેટીઓ સાથે ગાડીમાં મુકી. અહીં આવ્યા પછી પેટીઓ ઉઘાડતાં એકમાંથી માતાની છબીઓનું આ પુસ્તક નીકળ્યું. મુઝાહીતખાનનાં માતા ધીરાંભાઈ સાચેરા ચુહાણ રજપુત સુરજમલનો પુત્રી થતાં હતાં. આ પુસ્તક જોઈ તેઓ બહુ ખુશી થયાં અને તેને શુભ શુકન ગણી પાછું મોકલવાનું ઉચિત નહીં માની તે પુસ્તક માટે રાજ્ય ગદીમાં એક પૂજસ્થાન બનાવ્યું, અને પૂજનું કામ કરવાને સિદ્ધપુરના એક બ્રાહ્મણને બોલાવ્યો. હાલ આ રાજ્યમાં નવરાત્રીમાં માતાનો હવન થાય છે, અને રીવાજ પ્રમાણે પૂજારી બ્રાહ્મણ આ પુસ્તક લઈ અહીંના રાજ્યકર્તા પાસે દશરાને દિવસે હાજર થાય છે. અને શ્લોક લાણી અંદરની છબીઓનાં દર્શન કરાવે છે તથા માતાના સ્થાનમાં વાવેલા જવારા દશરાની સ્વારી ચઢતાં પહેલાં રાજ્યકર્તાને તેમજ બીજા રાજ્ય-કુટુંબીઓને આપે છે.

બુદ્ધિના પ્રભાવે મુઝાહીતખાને સુચશ પ્રાપ્ત કરી ગુજરાતના સુબાઓ અને મોગલ શહેનશાહના શાહબંદા-મુઝાહીતખાનનો માનમરતબો. ઓના એટલો ભડ્ડેસોં મેળવ્યો કે કેટલીક મુશ્કેલ અને હોંશીઆરીને કસોટી ઉપર મુકે તેવી નોકરીઓ તેમને સુપ્રત કરવામાં આવી. પોતે પણ આ નોકરીઓ ઘણી ખંત અને ઉમંગથી કરતા હોવાથી દિલ્હીના શહેનશાહની કૃપામાં દિનપ્રતિદિન વૃદ્ધિ કરાવવા ભાગ્યશાળી થયા. ઇ. સ. ૧૬૪૨ માં શાહબંદા ઐરંગઝેબે તેમને બીબપુર, મહો અને સાબરકાંઠાના હાકેમ નીમ્યા હતા. મીરાતે એહમદીમાંથી જણાય છે કે ઇ. સ. ૧૬૫૩ માં શાહબંદા મહમદ મુરાદખાને પોતાની ગુજરાતની સુબેદારીમાં મીર સમસ સેયદ દીલેરખાનને પાટણથી બદલી ગોધરાની ફૈજદારીમાં મોકલ્યો હતો અને તે જગ્યા મુઝાહીતખાનને આપી હતી.

મુઝાહીતખાન વિબપુર હતા અથવા પાટણ હતા ત્યારે પાટણના સૈયદોને ગુજરાત અર્થે નોંદોત્રી ગામ તેમણે સાર્વજનિક કામો. ધર્મીદા આપ્યું હતું. હાલ તે ગામ પાલ-

ણુપુરની હકુમતનું છે, અને તેજ સૈયદોના વંશજો લોગવે છે. આ સૈયદો મહેદવી સૈયદ નથી. વળી વિજાપુરમાં મુઝાહીતખાને જીર્ણ થયેલ ઇંદગાને ફરી બંધાવી હતી. હાલ પણ તે મકાન હયાત છે અને ઇસ્લામી હકુમતનું સ્મરણ કરાવે છે. ત્યાં કેતરેલ શીલા લેખ ફારશી કવિતામાં છે, જેનો અર્થ નીચે પ્રમાણે થાય છે.

“ (૧) આ ઇંદગાનો પહેલ વહેલો પાયો ઝફરખાંએ નાંખ્યો હતો, ઘણું વર્ષો થયાથી તે જીર્ણ સ્થિતિમાં આવી ગઈ હતી.

(૨) ઇશ્વર પ્રેરણાથી નેક નૈયતના નીતિમાન અમીર મુઝાહીતખાને આ જીર્ણ ઇંદગાને ફરી ચણાવી હતી.

(૩) જ્યારે આ તૈયાર થઈ ચૂકી ત્યારે ગેબી અવાજ આવ્યો કે

“જેનો જોડો નહી જડે એવી અનુપમ ઇંદગા તૈયાર થઈ.”

જે શબ્દો નીચે લીટી દોરી છે તેમાંથી અજ્ઞાની ગણત્રી પ્રમાણે હીજરી સન ૧૦૫૨ નીકળે છે જે વર્ષ આ ઇંદગા બંધાવ્યાનું છે.

પાલણુપુરની ઇંદગા પણ દિવાન મુઝાહીતખાનેજ બંધાવી છે. તે વિષેની વધુ હકીકત હાલના નવાબ શ્રી શેરમહમદ ખાનજીના રાજ્ય અમલના પ્રકરણમાં લખવામાં આવશે.

મુઝાહીતખાનના રાજ્ય અમલમાં ઘણો જાણવા લાયક બનાવ મીયાં સૈયદ રાબુની “ શાહાદત ” નો છે. હીજરી સન પન્ની પઠાણો અને આલમગીરના ૧૦૫૬ માં એટલે ઇ. સ. ૧૬૪૬ માં એર-આલીમો,

ગઝેબની શુજરાતની સુબેદારીના સમયમાં મહેદવી મઝહબના કેટલાક પન્ની પઠાણો ઘોડા વેચવાની સોદાગીરીનો ધંધો કરતા જુરહાનપુરથી અમદાવાદ આવ્યા. એરગઝેબ ધર્મ જનુની હોવાથી બીબા પંથના માણસોને કેટલીક વખત બહુ દુઃખ દેતો. તેની હજુરમાં બેસનારા મોલવી મુલ્લાઓ તેનું ધર્મોપદેશ જોઈને તેને પ્રિય લાગે તેવીજ ધર્મની દલીલો કરતા. આ રસ્તે તેઓ એરગઝેબની પ્રીતિ મેળવી પોતાનો સ્વાર્થ સાધતા. કેટલીક વખતે તેઓ ધર્મને બહાને ખાનગી દુશ્મનાવટ સાચવતા અને પરાયાંને ખરાબ કરતા. એવું બન્યું કે આ પન્ની પઠાણો અને આ હજુરીઓ વચ્ચે અમદાવાદમાં મુલાકાત થઈ અને ધર્મ સંબંધી ચર્ચા ચાલી. પઠાણોને મહેદવી મઝહબની જેટલી માહિતી હતી તે પ્રમાણે

તેઓએ દલીલો કરી અને ઠણું કે આ મહેદવી પંથ સંબંધી વધારે જ્ઞાનની ધંચા હશે તો અમારા પાલણુપુરમાં રહેતા મહેદવી પંથના વિદ્વાન સૈયદ રાજુ પાસેથી મળશે.

પાટણના રહીશ મુક્તી (મુસલમાની ધર્મના ફરમાનો સમજાવનાર અધિકારી) અબદુલ ઠવી અને કાજી અબદુલ વાહદ ઐરંગઝેબના મુખ્ય હજુ-રીઆ હતા. તેઓ તેના સ્વભાવને રૂચતી ધર્મની ચર્ચાઓ કરી તેને વધારે ઝુનની બનાવતા અને ભોગભોગે કોઈ બીજા પંથનો ધર્મોપદેશક ત્યાં આવી ચડે તો તેને તકલીફ અને સંકટમાં ઉતારતા. બ્યારે તેમણે પન્ની પકાણોનો આવો જવાબ સાંભળ્યો ત્યારે પાલણુપુરના સૈયદ રાજુને અમદાવાદ મોલાવવા ઐરંગઝેબને શીખવ્યું, અને તેણે એક હુકમ દિવાન મુઆહીતખાન ઉપર લખી હૈદર બેગ હેદી સાથે સિદ્ધપુરના હાકેમ અશકરી બેગ ઉપર મોકલ્યો. વળી અશકરી બેગે જાતે જ પાલણુપુરમાં મુઆહીતખાનને આ હુકમ આપવો, એવો બીજા હુકમ લખી મોકલ્યો. હુકમ મુજબ અશકરી બેગ, બીજા સાત હેદીને સાથે લઈ પાલણુપુર આવ્યો અને તે હુકમ હાથોહાથ મુઆહીતખાનને આપ્યો.

આ હુકમ લઈ મુઆહીતખાન પોતે સૈયદ દાઉદ ઇબ્તમીયાં સૈયદ અસરફના ડાહ્યરામાં ગયા અને સૈયદ રાજુના મુરસદોને ભેગા કરી ઐરંગઝેબનો હુકમ બતાવ્યો. સૈયદ રાજુ મજહૂબી જ્ઞાન બહોળું ધરાવતા હોવાથી તેઓ બધા તેમને અમદાવાદ મોકલવા એક મત થયા. આ પ્રમાણે સૈયદ રાજુ હીજરી સન ૧૦૫૬ રવીડિલ આખરની તારીખ ૬ ને મંગળવારે (ઇ. સ. ૧૬૪૬) અમદાવાદ જવા પાલણુપુરથી રવાને થયા. રસ્તામાં તેમણે * નળાસરગામે પ્રથમ મુકામ કર્યો. તારીખ ૧૦ મી રવીડિલ આખરને દિવસે તે અમદાવાદ પહોંચ્યા, અને તાજપુરના મોહોદ્દામાં મુઆહીતખાનની હવેલીમાં ઉતર્યા. સુબા ઐરંગઝેબના મોલવીઓ સાથે તા. ૨૧ મીના દિવસે તેમણે ધર્મચર્ચા ચલાવી. મોલવી મહેદવી પંથના નહોતા, તેથી તેઓ સૈયદ રાજુની દલીલોથી ગુસ્સે થયા અને ઐરંગઝેબને એક “ ફતવો ” લખી મોકલ્યો જેમાં તેમણે સૈયદ રાજુને શહેર બાહાર કાઢવાની ભલામણ કરી.

* સૈયદ રાજુએ હમેશ મુજબ નવાજ માટે નળાસર ગામે વજુ કર્યું અને બાવળનું ફાતલુ કર્યું. ફાતલુને તેમના મોહાનું થુંક લાગેલું હોવાથી તે ઉગવા પામ્યું અને તેમાંથી મોટું બાવળનું ઝાડ થયું. આ વાર્તા ચમત્કારિક છે.

આ હુકમ લઈ શહેર કોટવાલ શાહબેગ સૈયદ રાજુ પાસે આવ્યો, ત્યારે તે પોતાના અનુયાયીઓ પત્ની પઠાણોના મુકામે સૈયદ રાજુને શહેર બહાર કાઢવા ખાણું ખાતા હતા. કોટવાળે તેમને આ હુકમ આપ્યો ત્યારે તે બોલ્યા કે ખાણું ખાઈ રહ્યા બાદ તરતજ હું જઈશ; પણ કોટવાલે એકદમ નીકળવાની તાકીદ કર્યાથી તે ખાણું ખાધા વગર શહેર બહાર નીકળ્યા અને રૂસ્તમ બાગમાં રહ્યા.

તે મોલવીઓએ રાજુને મારી નાખવાની શાહબેગ કોટવાળને છાની સૂચના કરી હતી, તેથી તે તેમની પાછળ પાછળ સૈયદ રાજુની શાહદત. કેટલાક માણસો લઈ રૂસ્તમ બાગમાં આવ્યો; અને પ્રથમ ઘડી રાખેલ યુક્તિ પ્રમાણે તેણે ખાણા ઉપરજ સૈયદ રાજુના આદમીઓને ઘાયલ કર્યા. અહીં ઝપાઝપી ચાલી. કોટવાલની મદદે બહાદુરખાન ચેલા, ઇસ્માઈલબેગ તથા નવાનગરના જગીરદાર જામ રણુમલ આવી પહોંચ્યા. આ ઝપાઝપીમાં કોટવાલનો દિકરો માર્યો ગયો અને બહાદુરખાન ઘાયલ થયો. સાંજ સુધી લઠાઈ ચાલી. સૈયદ રાજુ ઘાયલ થયા હતા, તોપણ તે શીર ઝુકાવી બેઠા બેઠા નવાજ પઢતા હતા, એટલામાં એક દાવેઝઈ પઠાણ નામે †દીલેરખાને પાછળથી ખભા ઉપર એક ઝાટકો માર્યો. સૈયદ રાજુ

† દીલેરખાન દાવેઝઈ રોહિલા પઠાણ હતો. ઐરંગઝેબ ગુજરાતનો સુબા થયા ત્યારે તે કોટવાળનો સાધારણ સીપાઈ હતો. ઐરંગઝેબનો દુધભાઈ બહાદુરખાન તેના ઉપર ખ્યાર રાખતો અને વખતો વખત પોતાની સાથે નોકરીમાં લેતો. ઐરંગઝેબ આથી દીલેરખાનને ઓળખતો હતો. સૈયદ રાજુ તેનાજ હાથથી કતલ થયો તેથી ઐરંગઝેબ તેના ઉપર વધારે ખુશી થયો અને માન વધારી તેને શીકાર તથા બીજી ગમતોમાં સાથે રાખવા લાગ્યો. શહેનશાહ તથા પછી ઐરંગઝેબે જોધપુર મહારાજ જશવંતસિંહ રાઠોડની સાથે શાહજહાં મુઆઝીમને દક્ષિણમાં ચડાઈ કરવાને મોકલ્યો, ત્યારે દીલેરખાનને કોઠા બહાદુરખાનની સીફારસથી શાહજહાંની ઝોડીગાર્ડનો સ્વાર નીચ્યો. દીલેરખાનની રીતભાત સારી ન હોવાથી શાહજહાં તેનાથી નાખુશ રહેવા લાગ્યો. આથી ડરી જઈ દીલેરખાન ઉજ્જન તરફ ચાલ્યો ગયો, અને ત્યાંજ કેટલોક સમય છૂપો રહ્યો. બહાદુરખાન “ખાંતઝાહન” નો ખીતાબ મેળવી ગુજરાતનો સુબા થયા ત્યારે તે ઉજ્જનથી તેની પાસે આવ્યો. બહાદુરખાને વગ લગાડી શાહજહાંની માફી આપાવી. દીલેરખાન પછીથી મુરતનો ફૈજદાર થયો, જ્યારે બહાદુરખાન ગુજરાતની સુબેદારીથી છુટો થયો અને તેની જગ્યાએ મહારાજ જશવંતસિંહ આવ્યા ત્યારે મહારાજએ તેને અમદાવાદ બોલાવી લીધો અને ત્યાંજ રાખ્યો. ગુજરાત માટે વિજ્ઞપુરમાં તેને કેટલીક જમીન મળી. સંવત ૧૮૧૩ ઇ. સ. ૧૭૫૭ માં દીલેરખાનના વંશના રહેમતખાનને કમાવપુર ગામનો પટો મળ્યો ત્યાર પછી તે વિજ્ઞપુર છોડી પાલણપુર ઈલાકામાં આવી વસ્યો. રહેમતખાનને નારખાન અને સાગતખાન નામે બે દીકરા અને ચાર દીકરીઓ હતી. ચાર દીકરીઓમાંનાં માછબાઈનું લગ્ન દીવાન ફીરોઝખાન ત્રીજા સાથે થયું હતું અને તેમને પેટે દિવાન ફતેહખાન ખીજનો જન્મ ઇ. સ. ૧૭૬૮ માં થયો હતો.

ઉભા થવા જાય છે તેટલામાં એક બીજા ઝાટકો છાતીમાં એટલા જોરથી આવ્યો કે તેમણે ત્યાંજ પ્રાણ છોડ્યા. આ ઝપાઝપીમાં સૈયદ રાજુના બીજા બાવીસ માણસો માર્યા ગયા. ત્રીજે દિવસે આ લાસોને સૈયદ યાકુબ બુખારીએ ધર્મ ક્રિયા મુજબ ત્યાંજ દફનાવી દીધી. સૈયદ રાજુની તુરબત ત્યાં છે, જેની ઘણા લોકો માનતા માને છે.

આવા ધર્મઝનુનને લીધે સૈયદ રાજુ જેવા કેટલાક પવિત્ર પુરુષોનો ઔરંગઝેબે વધ કરાવ્યો હતો. બાદશાહ થયા પછી પણ તેનું ઝનુન તેવું ને તેવું જ રહ્યું હતું. બદકે સત્તાસાથે તે પણ વૃદ્ધિ પામ્યું હતું. તેના અમલમાં જે જે કારણોથી મુગલ શહેનશાહતની પડતીનાં ચિન્હ દૃષ્ટિગોચર થવા લાગ્યાં હતાં તેમાંનું એક મુખ્ય કારણ તેનું ધર્મઝનુન હતું. આજ ઝનુને તેના હજારો દુશ્મન કર્યા હતા.

મીરાતે એહમદીમાં લખ્યું છે કે ઇ. સ. ૧૬૫૮ માં દારા સીકોહ જ્યારે અજમેર પાસેના ડુંગરાઓમાં હાર ખાઈ દારાસીકોહ અને કાનજી કોળી.

પોતાના જીના મિત્રોની સહાયતા મેળવવાની ઉમેદથી ગુજરાત તરફ આવ્યો ત્યારે તેના દુર્ભાગ્યે ઔરંગઝેબનો એક સરદાર નામે સરદારખાન મોટા લશ્કર સાથે અમદાવાદના બચાવ માટે છાવણી નાંખી પડ્યો હતો. આથી દારા સીકોહ બહુ ગભરાયો અને નાસીપાસ થયો. થોડા વખતમાં શાહજહાં બાદશાહ પછી જે હિંદને શહેનશાહ થવાની તૈયારીમાં હતો તે આવી સ્થિતિમાં આવી પડ્યો. તેણે જાન બચાવવા અને એક વખત ફરી નસીબ અજમલવા માટે ચુંવાળ પરગણાના મુખી કાનજી કોળીનો આશ્રય લીધો. જે સમયે તેના ઘાડા મિત્રો પણ તેનાથા વિરુદ્ધ થઈ બેઠા હતા તેવા બારીક સમયે આ કોળીએ પોતાનાથી બનતો આશ્રય તેને આપ્યો અને તેની ઇચ્છા પ્રમાણે તેને કચ્છના જાડેજ રજપુતોની હદમાં પોતાના કોળીઓ સાથે પહોંચાડી દીધો.

દિવાન ફતેહખાન સંવત ૧૮૭૪ ઇ. સ. ૧૮૧૭ માં બીજી વખત ગાદીએ આવ્યા ત્યારે માજબાદના પીઅરના સગા પઠાણને મુઝફ્ફુર, બાદરપુર, ચડોખા, વેંસા અને થલવાડા ગામ તેમણે નોકરી પેટ આપ્યાં. દિવાન ઝોરાવરખાને મુઝફ્ફુરને બદલે મરોડ આપ્યું. રહેમતખાનની બીજી દીકરી સાવજીખાઈ ખુરમાણી પઠાણ નારખાનને પરણાવી હતી. તેમને ત્રણ દીકરા નામે મોઝમખાન, ઉમરખાન ઉર્ફે ઠાકરમીઆં અને ચાંદખાન થયા. આ સગપણથીજ દિવાન પીરોઝખાન ત્રીજાએ બાદરપર નારખાન ખુરમાણીને આપ્યું અને તેમના દીકરા દિવાન ફતેહખાન બીજાએ મોઝમખાનને અને ઠાકરમીઆંને શેરપુરા ગામ આપ્યું. દિવાન ઝોરાવરખાને મોઝમખાનના દીકરા આજમખાનને ગીડાસણ ગામ આપ્યું અને હાલના નવાબ શ્રી શેરમહમદખાનજીએ ઠાકરમીઆંના પૌત્ર પાહાડખાનને નગાણા ગામ આપ્યું છે. ઉપર બતાવેલ સગપણથી દાવેઝઘ પઠાણો હેતાણી રાજકુટુંબ અને વિહારીઓ સાથે જોડાયેલ છે.

શાહજહો દ્વારા સીકોહ કચ્છની હદમાં પોહોંચી ગયો ત્યાર પછી થોડા વખતમાં તેરવાડાના એક બલોચે દ્વારા સીકોહનું

દોંગી દ્વારા સીકોહ.

નામ ધારણ કરી ગુજરાતમાં બળવો ઉઠાવ્યો.

આ બળવામાં કાનભ વઢાભ તથા કાંકરેજ ઇલાકાના કોળી અને ભુમીઆ મહેવાસીઓ પણ સામેલ થયા. આ બંડની ખબર પડતાં ઔરંગઝેબ બાદશાહ તેમના ઉપર બહુ ગુસ્સે થયો અને તેમની જાગીર જપ્ત કરવાનો હુકમ તેણે ગુજરાતના સુબા મોહમ્મદખાન ઉપર મોકલ્યો. આ અવ્યવસ્થિત સમયનો લાભ લઈ મુઝાહીદખાને પોતાની હકુમત નીચેનું મહેવાસી મુંવાતર કોળીઓની જાગીરનું દાંતીવાડા પ્રગણ ખાલસા કરી લીધું.

ન્યારથી લોહાની ખાનદાનની રાજ્યગાદી પાલણપુરમાં સ્થપાઈ ત્યારથી દાંતીવાડામાં પાલણપુર રાજ્યનો હિસ્સો. દાંતીવાડાના મુંવાતર કોળી જાગીરદારો આ રાજ્યને ખંડણી આપવા લાગ્યા. આ

ખંડણી ઉપરાંત તેઓ વાર્ષિક નજરાણાની રકમ પણ આપતા. પણ તે રકમ હરસાલે ન આપતાં તેઓ બાકીમાં ખેંચતા હતા. પાલણપુર ન્યારે લડાઈમાં ઉતરતું ત્યારે રકમ બધા વર્ષની ગણીને તેઓ આપતા. મુઝાહીદખાને આ બાબતનો તોડ એવી રીતે કાઢ્યો કે તેમણે દાંતીવાડાની જાગીર મુંવાતર કોળી કાંકરોને સોંપી દીધી અને તેને પેટે તેમની જાગીરમાંથી અમુક ભાગ લેવા માંડ્યો. આ ભાગમાં પ્રસંગોપાત ઘણા ફેરફાર થયો છે. પણ દાંતીવાડાની જાગીરમાં પાલણપુર રાજ્યનો હિસ્સો નાખનાર પ્રથમ મુઝાહીદખાન હતા.

મુઝાહીદખાનને કાંઈ સંતતિ હતી નહીં તેથી તેઓ હરઘડી શોચમાં રહેતા.

દેહ ત્યાગ.

ઈ. સ. ૧૬૬૩ માં યશસ્વી કારકીદી ભોગવી

તે પાલણપુરમાં દેવગત થયા. તેમના પછી

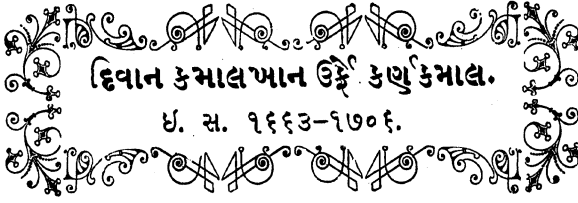
રાજ્યગાદી તેમના ભાઈ સલેમખાનના કુટુંબમાં ગઈ. સલેમખાનની ઓલાદની બે શાખાઓ હાલ છે. જે વિષેની વિશેષ હકીકત આગળ આવશે.

મુઝાહીદખાન બહુ સારી નીતિના અને રાજ્યકાર્યમાં કુશળતા ધરાવનાર

લક્ષણ.

રાજા હતા. બાદશાહ તરફના હાકેમોને તે

હોંશીઆરીથી મેળવી લેતા. તેમણે ગુજરાતના સુબા શાહજહા મુરાદનો વિશ્વાસ અને પ્રીતિ મેળવ્યાં હતાં. ઔરંગઝેબ પણ તેમના ઉપર પ્રીતિ રાખતા. ધર્મ ઉપર તેમની પૂર્ણ આસ્થા હતી અને તેઓ ધર્મોદ્ધાર કાર્યો ઘણાં કરતા.

તાને પુત્ર નહિ હોવાથી મુઝાહીદખાને પોતાની હયાતિમાં
પોતાના ભાઈ સલેમખાનના દિકરા
ગાદીએ આવવું. કમાલખાનને દત્તક લઈ રાજ્યના

પાટવી બનાવ્યા હતા. તે મુઝાહીદખાનના મરણ પછી ઇ. સ. ૧૬૬૩ માં ગાદીએ આવ્યા. કમાલખાનને દત્તક લઈ ગાદીના વારસ કરવાનું મુઝાહીદખાનનું આ પગલું ધરલામી ધર્મના ફરમાનોને અનુસરતું નહોતું. જમાનો પણ ઔરંગઝેબ જેવા ધર્મચુસ્ત બાદશાહને હતો; તેમ છતાં ધર્મના ફરમાનો બાબુએ મુકી પોતાના મોટા ભત્રિજ ફતેહખાનના બળવત્તર હક તરફ જ્યાલ નહિ રાખતાં દિવાન મુઝાહીદખાને પોતાના નાના ભત્રિજ કમાલખાનને શા કારણથી ગાદીના વારસ ઠરાવ્યા તે સમજી શકાતું નથી.

ફતેહખાન અને કમાલખાન બન્ને સગા ભાઈ હતા. કમાલખાન રાજ્યનું કામ પોતાના મોટા ભાઈ ફતેહખાનની

કમાલખાનના ભાઈ ફતેહખાન

સલાહથી ચલાવતા હતા. મોટા ભાઈના

હક તરફ પુરતો જ્યાલ રાખી, ભવિષ્યમાં બન્ને ભાઈઓ વચ્ચે કુસંપનાં બીજ રોપાઈ તેનાં માઠાં ફળ ચાખવાં ન પડે એ હેતુથી કમાલખાન મોટા ભાઈ સાથે બહુ સલાહસંપથી વર્તતા.

કેટલાક સમય સુધી આ બન્ને ભાઈઓ સલાહ સંપમાં રહી એકત્ર મનથી

પાલણપુરનું રાજ્ય ચલાવતા રહ્યા. પાલ-

બલોરને પાલણપુર સાથે જોડી દેવું.

ણપુરનું નજરાણું ભરવા માટે ગુજરાતના

સુબાનું લખાણ આવવાથી કમાલખાને તે ભરવા ફતેહખાનને અમદાવાદ મોકલ્યા હતા. બલોર, સાચોર અને ભીનમાલ એ ત્રણે પરગણાંની સનહ ઔરંગઝેબ બાદશાહે ફતેહખાનને આપવી, પાલણપુર અને બલોર બન્ને ધલાકાને મેળવી લેવામાં ફતેહખાનનું પોતાની બુદ્ધિથી શક્તિમાન થવું એ વિગેરે વિગતવાર હકિકત દિવાન ફતેહખાનના રાજ્ય અમલના હેવાલમાં લખવામાં આવશે. દિવાન ફતેહખાન બલોરમાં અને દિવાન કમાલખાન પાલણપુરમાં એકજ સમયે રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યા.

દિવાન કમાલખાન ઉર્ફ કર્ણુકમાલ.

મીરાતે એહમદીમાં લખ્યું છે, કે દિવાન કમાલખાન લોહાનીને 'ચાર સદી જાત' અને 'સેસદો પંજ' સવા કમાલખાનનું ગાદીએથી દૂર થવું અને કાયમ થવું. રોના મનસખદારોમાં ગણવામાં આવતા હતા. ઇ. સ. ૧૬૭૦ માં જ્ઞેધપુરના મહારાજા જસવંતસિંહ રાઠોડે ગુજરાતમાં પોતાની સુખાગીરીના વખતમાં દિવાન કમાલખાનને પાલણપુર રાજ્ય ઉપરથી દૂર કર્યા હતા, પણ તેમની ત્યાંથી બદલી થતાં તેઓ પાલણપુરની ગાદીએ ફરી કાયમ થયા હતા. પાલણપુરની રાજ્ય-ગાદીથી કમાલખાન આશરે દોઢ વર્ષ દૂર રહ્યા હતા એમ જણાય છે, તેની સાથે એમ પણ મળી આવે છે કે આ દોઢ વર્ષ પાલણપુરની ગાદી ઉપર તેમના મોટાભાઈ ફતેહખાને રાજ્ય કર્યું હતું. આ બનાવના કારણની હકીકત દિવાન ફતેહખાનના એહેવાલમાં આવશે.

ઇ. સ. ૧૬૯૦ માં ગુજરાત અને મારવાડના સુખા નવાબ સુબખતખાનને ખબર મળી કે જલોરના દિવાન ફતેહખાનનું *મૃત્યુ થયાથી મારવાડના લોકોએ

દુર્ગાદાસ રાઠોડ અને બીજા આગેવાન રાઠોડ સરદારોની નીચે રહી લૂટફાટ કરી ફરી ખંડ કર્યું છે. આ ઉપરથી તે સુખો આ તોફાન એકદમ બેસાડવા અને દુર્ગાદાસને શિક્ષા કરવા અમદાવાદથી જ્ઞેધપુર આવી પહોંચ્યો. ત્યાં તેને માલુમ પડ્યું કે જ્યાં સુધી મારવાડની સરહદ ઉપર આવેલ બીજાં પરગણાંના ચોકસ અંદોજસ્ત થશે નહિ, ત્યાં સુધી આ રાઠોડનું બહારવટું અટકશે નહિ, અને મારવાડના મુલકને તેઓ તારાજ કરશે. આ ઉપરથી તેણે દિવાન કમાલખાનને પાલણપુર લખી મોકલ્યું કે તમારે એકદમ જલોર આવવું. અને અરવલ્લીના પહાડની ખીણો અને પહાડી સાંકડી નાળોનાં નાકાં રોકવાં; જેથી તે ધારતો હતો કે રાઠોડો મારવાડને પાયમાલ કરતા અટકશે. આ હુકમ મળતાંજ કમાલખાન પાલણપુરનો* અંદોજસ્ત કરવાનું કામ પોતાના પાટવી

* દિવાન કમાલખાન અને દિવાન ફતેહખાન બન્ને ભાઈ પાલણપુર અને જલોરની ગાદીએ એકજ સમયે થયા છે; તેથી તેમની જીંદગીનાં વૃત્તાન્ત એક બીજાથી મળી ગયાં છે, માટે વાંચક બન્ને હેવાલો સાથે નહિ વાંચે તો તેને ગોઠણો જણાશે.

+ દિવાન ફતેહખાનને જલોર મળ્યું, તે અરસામાં રાઠોડોએ બાદશાહ સામે ભારે ખંડ ઉઠાવ્યું હતું; અને દિવાન ફતેહખાનના મૃત્યુ પછી પણ તેમણે તેવુંજ ખંડ કર્યું તેથી "ફરી" રાજ વાપર્યો છે.

* દુર્ગાદાસનું ખંડ સમાવવાને માટે બાદશાહ ચૈતરંજલે દિવાન કમાલખાનને જલોર જવા હુકમ કર્યો, તે સમયે તેમની હકુમત નિચે જલોર, પાલણપુર, સાચોર અને મારવાડની પશ્ચિમે આવેલ બાડમેરનો મુલક હતો, પણ રાજ્યગાદી પાલણપુર કર્યાથી તેઓ અહીં રહી આ સર્વ મુલક ઉપર હકુમત ચલાવતા હતા.

કુમાર ફીરોજખાનને સોંપીને એકદમ બલોર ગયા. તેમણે સુધા પહાડમાંની ઘાટીઓને ઘેરી લઇ એવો સખ્ત બંદોબસ્ત કર્યો કે રોઠોડોને આવબવ કરવાનો માર્ગ રોકાઇ ગયો.

ઇ. સ. ૧૯૯૦ માં પાલણપુર તથા બીજાં પરગણાંની હિન્દુ રૈયત પાસેથી

જમીયાવેરો ઉઘરાવવા માટે ઔરંગઝેબ બાદશાહે ગુજરાત અને મારવાડના સુબેદાર

સુબતખાન હાકેમને હુકમ મોકલ્યો. તે હાકેમે આ બાબતમાં દિવાન કુમાલખાનને લખ્યું. દિવાન કુમાલખાન ધર્મ અનુની નહોતા. ઔરંગઝેબના આ પગલાંને તેમણે વ્યાજબી ગણ્યું નહિ. આ વેરો ઉઘરાવવાની બાબત તેમને અલગમતી હોવાથી તેમજ બાદશાહી હુકમને માન્ય કરવા તે બંધાયેલ હોવાથી તે કામ તેમણે પોતાના પુત્ર ફીરોજખાનને સોંપ્યું. ફીરોજખાન આ વખતે બલોરમાં કુમાલખાનની વતી કામ કરતા હતા. તેમણે આ વેરો ઉઘરાવવા આવનાર શેખ ઈકામુદ્દીનને મદદ કરી વેરો વસુલ કરાવી આપ્યો. (જુઓ મીરાતે એહમદી પ્રથમ ભાગ પાનું ૩૪૨ મું.)

પાલણપુરથી દર વરસે શિકારી ચિત્તાઓ દિલ્હીના બાદશાહની હજુરમાં

મોકલવામાં આવતા હતા. દિવાન કુમાલખાન તરફથી આ ચિત્તાઓ મોકલવામાં આ સાલ ઢીલ થઇ, તેથી વખતસર બાદશાહની હજુરમાં તે પહોંચી શક્યા નહિ. ઔરંગઝેબ બાદશાહ જે રાજ્યની નાની

મોટી સઘળી બાબતોથી વાકેફ રહેતા હતા, તેણે દિવાન કુમાલખાનની ગફલત માટે ગુજરાત અને મારવાડના સુબા નવાબ સુબઅતખાનને લખી મોકલ્યું. હીજરી સન ૧૧૦૨ માં સુબઅતખાને આ હુકમ દિવાન કુમાલખાનને મોકલ્યો અને ઠહેવરાવ્યું કે રીવાજ મુજબ શિકારી ચિત્તાઓ તમારે વિના ઢીલે બાદશાહી હજુરમાં મોકલી દેવા. આ બખર મળતાંજ દિવાન કુમાલખાને શિકારી ચિત્તાઓની કેટલીક ઉમદી બેડો લેગી કરી બાદશાહની હજુરમાં સત્વર મોકલાવી આપી. સુભાગ્યે આ ચિત્તાઓ એવે પ્રસંગે આવી પહોંચ્યા કે તે વખતે બાદશાહ શિકારમાં જવાની તૈયારીઓ કરતો હતો. આ ચિત્તાઓ બહુ પસંદ પડવાથી તેણે શિકારખાતાના ઉપરીને શિકારમાં સાથે લઇ લેવા હુકમ આપ્યો. શિકારમાં ચિત્તાઓએ એવી ચાલાકીથી શિકાર કર્યો કે બાદશાહ બહુ પ્રસન્ન થયો અને તેણે ચિત્તાઓની તથા કુમાલખાનની તારીફ અમદાવાદના સુબાને લખી મોકલી.

“ અજ તોફ એ કમાલ મુસરતે કમાલ દસ્તદાદ, ચુનાકે મજમુને દેર આયદ દુસ્ત આયદ બર આન્ સાદીક આમદ. ”

અર્થ:—“ કમાલ (કમાલખાન) નીલેટે કમાલ (અત્યંત) હુર્ષ આપ્યો. ”

“ વિલંબથી આવતી ચીજ જોઈએ તેવી શુદ્ધ આવે છે એ કહેવત અહીં બરોબર લાગુ પડે છે. ”

ઇ. સ. ૧૭૦૬ માં એક મરાઠી સરદાર દાનાજી જાદવે ગુજરાત ઉપર ચડાઈ કરી ત્યાંના નાયબસુબા અબદુલ હમીદખાન કમાલખાને બળવેલી સેવા.

તથા સફદરખાન બાબીને તથા હમીદખાનના બન્ને દીકરા સલાબતખાન અને શેરદાલખાનને પકડી કેદ કર્યા. આ ઉપરાંત ગુજરાતના જે જે ઉમરાવો તેની સામે થયા તેમાંના પણ કેટલાક તેના હાથમાં ફસાઈ પડ્યા. આ બનાવથી લાચાર થઈ ગુજરાતના સુબા શાહજાદા મહમદ આઝમશાહે મરેઠાઓ સામે લડવા માટે મદદ મોકલવાની ઐરંગઝેબ બાદશાહને અરજ કરી પણ તેને મદદ નહિ આપતાં લખી મોકલ્યું કે ગુજરાતમાં જે જે લોકો સિપાઈગીરીનો ધંધો કરે છે તેમાંથી લશ્કરની ભરતી કરી દુશ્મનો સામે લડવું. શાહજાદાએ ગુજરાતના સિપાઈઓની ભરતી કરી. આ વખતે મરાઠાઓના હુમલાઓએ ગુજરાતમાં ગભરાટ ફેલાવ્યો હતો, તેમાં વળી ગુજરાતને વધારે ગભરાટમાં પડવાનું કારણ એ બન્યું કે ઐરંગઝેબે ગુજરાતના સુબાને પોતાના તરફથી મદદ મોકલવાની સાફ ના પાડી. આ સમય દિવાન કમાલખાનને બહુ અનુકૂળ નીવડ્યો. તેમણે ગુજરાતના સુબાને બહુ સારી મદદ આપી બાદશાહની પ્રીતિ મેળવી અને ગુજરાતના “ સફરસુદુર ” (બધી અદાલતોના ઉપરી) શેખ નુરુલહક મારફતે નીચેનો અરજ બાદશાહને ગુજરી કે—

“ અમદાવાદ તરફ લૂટ કરવાનો દક્ષણીઓ (મરાઠાઓ) નો દુષ્ટ ધરાદો સાંભળી સેવક મહમદ ફીરોઝ (ફિરોઝખાન) ને લશ્કર સહિત અહિં રાખી હું જાતે જમીનદાર, સવાર તથા પાયદળ લશ્કર લઈને અમદાવાદ તરફ જાઉં છું. આશા છે કે તાબેદારને મદદ આપનાર ફોજ ગુજરાતમાં બાદશાહી સેવા બળવે ત્યાં સુધી ત્યાંના રીવાજ પ્રમાણે બાદશાહ તરફથી તેને ખોરાકી મળે એવો હુકમ કરવામાં આવશે, જેથી આ લશ્કર મારી સાથે રહી મરતાં સુધી લડે. ”

કમાલખાનનો સારી નોકરીથી બાદશાહ અત્યંત ખુશી થયો, અને તેણે તેના બહલામાં તેમની પદવી અને માનમરતબામાં વૃદ્ધિ કરવાનો વિચાર કર્યો પણ

નશીબમાં તે ક્ષણ લેવાનું લખ્યું નહોતું એટલુંજ નહિ પણ આગળ જણાશે કે ઉલટું તેમને લાભને બદલે નુકશાન ખમવું પડ્યું. “ ઇશ્વર ઇચ્છા બળવાન છે. ” લોહાની રાજ્યકર્તાઓ આવા ખારીક સમયે અને સંયોગોમાં પણ લાગ્યમાં હતું તેટલું રાજ્ય અને માનભરતબો બાળવવા શક્તિમાન થયા છે એ પરમકૃપાળુ પરમેશ્વરની અગાધ કૃપા છે.

દિવાન કુમાલખાને બજાવેલી સેવાનો બદલો આપવા આરંગઝેબ બાદશાહ વિચારમાં હતો, પરંતુ દક્ષિણમાં મરેઠાઓ સામેના વિચ્છે તેનું તનમન ધન એટલે દરજ્જે રોકાયું કે શહેનશાહતાનાં બીજાં ઘણાં જરૂરી કામો તેને પડતાં મુકવાં પડ્યાં. આરંગઝેબ બાદશાહ દક્ષિણમાંજ રોકાયેલ હતો, તેટલામાં ઇ. સ. ૧૭૦૬* માં દિવાન કુમાલખાન ગુજરી ગયા.

દિવાન કુમાલખાનના સમયમાં એક મહાન બનાવ એ બન્યો કે લોહાની રાજ્યકર્તાઓની માલીકીમાંથી બલોર સદાને આરંગઝેબ અને રાઠોડોનું બહારવટું. માટે છૂટી ગયું. રાઠોડોનો નાશ કરવા માટે આરંગઝેબ પોતાનાથી બનતું કરી રહ્યો હતો; પરંતુ તેમની ઝપાઝપી-વાળી લડાઈઓ અને ચાલાકી ભરેલી લૂટફાટોએ તેને બહુજ સતાવ્યો. મારવાડમાં રાખેલા બસૂસોના લખાણોથી ભરમાઈ જઈ ફ્રાન્સના જે જે અમલદારો ઉપર રાઠોડો તરફ કૂટી જવાનો શક આવ્યો તેમાંના ઘણાને તેણે દૂર કર્યાં. કેટલાકને મારવાડમાંથી પોતાની હજુરમાં બોલાવી લીધા, અને કેટલાકોના માનમર્તબામાં ઘટાડો કર્યો.

રાઠોડોનો દંગો સમાવી દેવાના પ્રયત્નમાં નિષ્ફળ જવાથી શંકાશિલ થઈ આરંગઝેબ બાદશાહે ઘણા રાજ્ય શાહબંદો અકબર અને બળવાખોર રાઠોડો. કુશળ અમલદારોને ખરાબ કર્યાં. છેવટે ઘણી મુશ્કેલીઓનો અંત આણવાને તેણે પોતાના વિશ્વાસુ પ્રિય પુત્ર શાહબંદા મહમદ અકબરને ફ્રાન્સનો ઉપરી બનાવી રાઠોડો સામે મોકલ્યો.

(૧) કેટલાક લોકો એમ કહે છે કે કુમાલખાન સંવત ૧૭૫૪ અથવા ૧૭૫૮ માં મરણ પામ્યા છે પણ આ તદ્દન ખોટું છે. કારણ કે ઉપરના બનાવો ઉપરાંત મીરાતે એહમદીનું લખાણ અહીં દાખલ કરવામાં આવેલ છે તે પણ આ વાતને ટેકો આપે છે.

શાહજહો અકબર એક મોટું કસાએલું લશ્કર લઈ આવે છે એવી ખબર મળતાં રાઠોડો બહુ ગભરાઈ ગયા, અને શાહજહાને પોતાના પક્ષમાં કેવી રીતે લેવો

તેની યુક્તિએ તેમણે રચવા માંડી. તેઓએ એક ચપળ અને વાચાળ ચારણને સુલેહના પેગામ સાથે મોકલ્યો. તેણે પોતાના વાક્યાતુર્યથી શાહજહાનું વલણ રજપુતો તરફ એટલું બધું ખેંચ્યું કે શાહજહો રજપુતો તરફ દુરમનાવટ રાખવાને બદલે માયા અને મહોબત રાખવા લાગ્યો. વળી તેણે શાહજહાનું વલણ રજપુતો તરફ થએલું જોઈ તેના પિતા પ્રત્યેના પુન્યભાવ ઉઠાડી દેવા અને પિતા પુત્ર વચ્ચે કુસંપનાં બીજ રોપવા પ્રયત્ન કર્યો. તેણે અરજ કરી કે હાલ આપના ઉપર ઐરંગઝેબ બાદશાહની પરમ કૃપા છે અને બીજા ભાઈઓ કરતાં આપને તે વધારે ચાહે છે, પણ આ બાબત આપના ભાઈઓને અણગમતી હોવાથી તે આપના શત્રુ થઈ બેઠા છે. આપના પિતાના સમયમાં તેઓ આપનો વાળ પણ વાંકો કરી શકવાના નથી, પણ જ્યારે આપ આ દુનિયામાં શિરછત્ર રહિત હશે, તે વખતે તેઓ સ્વતંત્ર અખત્યાર અંગીકૃત કરી આપથી વિરૂદ્ધ થશે. તેવે પ્રસંગે આપ નામદારનું શું થશે તેનો આપ ખ્યાલ કરશો. આપના ભાઈઓ ભવિષ્યમાં કેટલી મુશીબતો લાવશે તે નાનું બાળક પણ સમજી શકે તેમ છે. આ બાબતમાં આપને સૂચના આપવી તે ‘લુકમાનને હીકમત શીખવવા જેવું છે.’ પરંતુ એટલી અરજ મારે ફરજની રૂઢિએ ગુબારવી પડશે કે આવો બારીક સમય આપના દાદા અને પરદાદાઓએ રજપુતોની મદદથીજ પસાર કર્યો છે. જુઓ કે અકબર બાદશાહે સર્વ રજપુત રાજાઓને પોતાના પક્ષમાં ખેંચી લેવાની રાજનીતિ અંગીકૃત કરી હતી. બહાદુર અને વફાદાર રજપુતો સાથે મેળાપ રાખવાથી અકબર હિંદુસ્તાનના દૂરના મુલકોને તાબે કરી શક્યો હતો, તેવીજ રીતે શાહજહાન બાદશાહના ગાદીએ બેસતી વખતે જે જે ઝગડા ઉઠ્યા હતા, તે સર્વે રજપુતોની મદદથીજ સમ્યા હતા. આવી રીતે આપ પણ દીર્ઘદૃષ્ટિ વાપરી આ વફાદાર કોમ સાથે માયા અને સંબંધમાં જોડાશો તો નવાઈ જેવું નથી, કે ઐરંગઝેબ બાદશાહની હયાતીમાંજ આપ શહે શાહ થઈ શકો. ચારણના આવા વાક્યાતુર્યથી મૂર્ખ શાહજહો એટલો બધો ભરમાઈ ગયો કે જે કામ માટે તે અહીં આવ્યો હતો તે સર્વ ભૂલી જઈ ઉલટો રજપુતો તરફ માયા અને મહોબત બતાવવા લાગ્યો. રાઠોડો સાથે લડાઈ કરવાના વિચારથી તે આવ્યો હતો, તે વિચાર તો હવે સ્વપ્ને પણ આવવા પામ્યો નહિ, અને ઉલટું રજપુતો રાત દિવસ તેનો પાસે હાજર રહી પિતા વિરૂદ્ધ પાઠ ભણાવવા લાગ્યા. પરિણામ એ આવ્યું કે

તે પોતાના પિતાથી તદ્દન વિમુખ થયો, અને સામે થવા તૈયારી કરવા લાગ્યો. આ પ્રમાણે રજપુતોના કંદામાં ફસાઈ જઈ શાહજહાં પોતાના પિતાનો કંટો શત્રુ થયો.

શાહજહાંની નાદાની અને મૂર્ખાઈ ભરેલી વર્તણૂકથી બાદશાહને સ્વાભાવિક ગુસ્સા સાથે અફસોસ થયો. બહિર બાદશાહ અને શાહજહાં વચ્ચે રીતે શાહજહાંને શિક્ષા કરવાનું યોગ્ય ન પત્ર વ્યવહાર. જણાયાથી બાદશાહે રજપુતોનો અણગમો શાહજહાં તરફ પેદા કરાવવા યુક્તિ રચી, અને જે કામ બહિર લડાઈથી કરવું અયોગ્ય જણાયું તે કામ સંપૂર્ણ રીતે બાદશાહે કલમદ્વારા પાર પાડ્યું. તેણે પોતાના પુત્રને એવા પ્રપંચી પત્રો લખ્યા કે રજપુતોના હાથમાં તે પત્રો જતાંજ તેઓ શાહજહાં વિરૂદ્ધ એટલે દરજ્જે વહેમાઈ ગયા, કે શાહજહાંને મારવાડ છોડવું પડ્યું, અને તેની ઉમેદો નાશ પામી.*

બાદશાહે શાહજહાંને રાઠોડોનો કંટો શત્રુ બનાવવાને દાવપેચ રચી એવો પત્ર તેને લખ્યો કે તે રાઠોડોના હાથમાં શાહજહાં અકબરની મૂર્ખાઈનું પરિણામ. પડતાંજ તેઓ ગભરાયા અને શાહજહાંની વિરૂદ્ધમાં શંકાશિલ થયા. તેઓ બાદશાહની બાજુ કળી શક્યા નહિ. હવે શાહજહાંને મારવાડમાં રહેવા દેવો તે તેઓએ સહિષ્ણુતામતો ભરેલું ધાર્યું નહિ; તેથી કાંઈક બહાના સર તેને મહારાષ્ટ્રના રાજા સંભાળ પાસે મોકલાવી દીધો. શાહજહાંને કેટલોક વખત સતારામાં રહ્યો, પણ મરાઠાઓ તરફથી કાંઈ મદદ નહિ મળવાથી આશાભંગ થઈ તે ધરાનના શાહની મદદ માટે એક અંગ્રેજી વહાણમાં બેસી ત્યાં ચાલ્યો ગયો, અને ત્યાંજ તે મરણ પામ્યો.

મીકતા હુત તવારીખમાં લખ્યું છે, કે કમનસીબ શાહજહાં અકબરનો કબર ઉપરના લેખમાં દિલને અફસોસ કરાવનારી એક શેર લખી છે:—

“ અગ્નિ જપાયે ચરખો અગ્નિ બેમેહરીયે ઔરંગઝેબ
બુર્દ અકબર આરઝુયે તરુતે હિન્દુસ્તાન બગોર. ”

અર્થ:—“ નશિબના બુલમોથી અને ઔરંગઝેબના અભાવથી હિન્દુસ્તાનના તખ્તની ઇચ્છા અકબર કબરમાં સાથે લઈ ગયો. ”

* આ પત્રો ખુદ બાદશાહના હાથથી અને તેના જવાબ ખુદ શાહજહાંનાજ હાથથી ફારસી ભાષામાં લખાયા છે.

શાહબદા અકબરને રાઠોડ આઈથી એકપુત્ર નામે બુલંદઅખતર અને એક પુત્રી નામે સુકુવતુન્નીશા થયાં હતાં. અકબરે શાહબદા અકબરની એલાદ. મારવાડ છોડ્યું ત્યારથી આ બન્ને બાળકોને દુર્ગાદાસે પોતાના કબજામાં રાખ્યાં હતાં, અને તેમને ઉછેરી કેળવણી આપવામાં અગાધ મહેનત લીધી હતી.

મીરાતે એહમદીમાં લખ્યું છે કે ઇ. સ. ૧૬૯૫ માં દુર્ગાદાસે બહારવટાની દુર્ગાદાસ અને ઐરંગઝેબ. આપદાઓથી કંટાળી નવાબ સુબઅતખાનના કામદાર ઇશ્વરદાસ મારફત બાદશાહને* અરજ કરાવી કે બાદશાહ જે કૃપાવંત થઈ કસુરે માફ કરી જપ્ત કરેલી બગીચે જોધપુર મહારાજા અજીતસિંહને આપશે તો હું શાહબદા અકબરનાં બાળકોને લઈ બાદશાહ હજુરમાં હાજર થઈશ. લાંબા વખતથી આ બાળકો જવાની ઐરંગઝેબને અત્યંત ઉત્કંઠા હતી, તેથી આ સંદેશો દુર્ગાદાસ તરફથી મળવાથી બાદશાહ ખુશી થયો, અને નવાબ સુબઅતખાનને હુકમ મોકલ્યો, કે બાદશાહી લશ્કર રાઠોડોની પાછળ પડવામાં રોકાયું છે તેને તમારે પાછું બોલાવી લેવું, અને અજીતસિંહ રાઠોડને તથા દુર્ગાદાસ રાઠોડને દરેક રીતે સંતોષ આપી શાહબદા અકબરનાં બન્ને બાળકોને અમારી તરફ મોકલાવી દેવાં. નવાબ સુબઅતખાને આ હુકમનો અમલ કર્યો, અને અજીતસિંહ તથા દુર્ગાદાસ રાઠોડને સંતોષ આપી આ બાળકોને બાદશાહની હજુરમાં મોકલાવી આપ્યાં તથા જે જે લશ્કર રાઠોડોની પાછળ પડેલું હતું, તેને પાછું બોલાવી લીધું.

જ્યારે આ બન્ને બાળકો ઐરંગઝેબની હજુરમાં આવી પહોંચ્યાં, ત્યારે ઐરંગઝેબની પ્રીતિસ્વાભાવિક રીતે તેમના શાહબદા અકબરનાં બાળકોનું બાદશાહની હજુરમાં આવવું. ઉપર છલકાવા લાગી. તેણે તેમને બહુ ખ્યારથી નેત્રમાં આસુ લાવી છાતી સરસાં

* જે ચારણ દ્વારા દુર્ગાદાસે આ સંદેશો મોકલ્યો હતો, તે દૈવયોગે પ્રથમજ દિવાન કમાલખાન પાસે આવ્યો, અને એમણેજ તેને નવાબ સુબઅતખાનના કારભારી ઇશ્વરદાસથી મેળવ્યો. પછી દિવાન કમાલખાનના સમન્વયાથી આ ચારણે સુબઅતખાનના વિશ્વાસુ રાઠોડને સંતાઈ રહેવાની જવ્યાનો રસ્તો બતાવ્યો. દિવાન કમાલખાનને શાહબદા અકબરનાં બાળકો મેળવી આપવાના બદલામાં બાદશાહની કૃપા મટે મોટી આશા હતી, પરંતુ કહ-રતને જે મંજુર છે, તેજ બને છે. કમાલખાનને બદલા એ મળ્યો કે તેમને જલોર છોડવું પડ્યું. કમાલખાન નહોતા ધારતા કે આ કૃત્યનું પરિણામ ઉલટુંજ આવશે. એક કવિએ કહ્યું છે, કે “હુન્નર કરો હુન્નર, પણ ભાગ્ય વિના મળે ન કોડી”

આંખ્યાં; વળી તેણે વિચાર કર્યો કે બહારવટીઆ રજપુતોના કબજામાં પહાડોની અંદર આ બાળો મોટાં થયાં છે, તેથી તેમને કેળવણી મળી નહિ હોય; માટે તેણે તેમને લણાવવા માટે એક શિક્ષકની ગોઠવણ કરવા માંડી. આ સાંભળી શાહજાદીએ પોતાના દાદાને સવિનય નમ્રતા પૂર્વક અરજ કરીકે અમને દુર્ગાદાસ રાઠોડે પહાડોમાં પણ કાંઈપણ જાતની વિપત્તિ પડવા દીધી નથી. બાદશાહી મહેલમાં અમોને જેટલું સુખ મળે તેનાથી એાંછું સુખ દુર્ગાદાસે અમોને આપ્યું નથી. જોકે દુર્ગાદાસ પહાડોમાં ભટકતો હતો, પરંતુ અમોને લણાવવા માટે તેણે હરેક જાતની પુરતી સગવડ કરી હતી. અમોને કુરાન શીખવવા માટે અજ-મેરથી એક આતુન (સ્ત્રી શિક્ષક; તુર્કીશબ્દ છે) બોલાવી હતી; જેણે અમોને આખું કુરાન મોઢે કરાવ્યું છે.

શાહજાદીનાં આ વાક્યો સાંભળી બાદશાહ બહુ પ્રસન્ન થયો. તેણે શાહજાદીના મોઢેથી કુરાનની છૂટક છૂટક “ આપાતો ” દુર્ગાદાસનું બાદશાહની હજુરમાં સાંભળી. દુર્ગાદાસે આપેલ કેળવણીથી તે હાજર થયું. એટલો બધો ખુશી થયો કે તેજ વખતે

તેણે ગુજરાત અને મારવાડના સુબા મુબઅતખાને હુકમ લખ્યો કે દુર્ગાદાસને એક લાખ રૂપીઆ અમદાવાદની તીજરીમાંથી આપવા અને તે ઉપરાંત મારવાડ ઇલાકામાંથી મેડાની જાગીર આપાને તેને અમારી હજુરમાં માન મરતબા સાથે મોકલી દેવો. નવાબ મુબઅતખાને હુકમનો અમલ કરી દુર્ગાદાસને ઘણી ઇજત અને દખલબા સાથે બાદશાહી હજુરમાં રવાના કર્યો.

દુર્ગાદાસ બાદશાહની હજુરમાં આવજાવ કરવા લાગ્યો. બાદશાહની કૃપા દૃષ્ટિ જોઈ તેણે પોતાના સ્વામી મહારાજ જશવંતસિંહે બજાવેલ સેવાઓ યાદ અપાવી નહોતી. જોધપુર સાથે સદાને માટે જોડાઈ જયું.

કુંવર અણતસિંહ માટે અરજ ગુજરી કે તેના વડીલોના મુલકને બાદશાહી કબજામાંથી મુક્ત કરી તેને સોંપવાની બાદશાહ કૃપા કરશે; વળી તેની સાથે એવી પણ અરજ ગુજરી કે શાહજાદીની બજાવેલ સેવાઓના બદલામાં જોધપુર જે એક વખત રાઠોડોના તાબામાં હતું, તેને વિહારી પહોંચા પાસેથી છોડાવી અમને અપાવવા બાદશાહ કૃપાવંત થશે, તો અમો તે એહસાન ભૂલીશું નહિ. જ્યાં બાદશાહનો પરસેવો પડશે ત્યાં અમો અમારું ખુન વહેવડાવીશું. ઐરંગઝેબ દુર્ગાદાસની સેવાથી અતિ પ્રસન્ન થયો હતો, તેથી તેણે તેની અરજ કબુલ કરી, અને અણતસિંહ રાઠોડને જોધપુરનું રાજ્ય જોધપુર સહિત સોંપ્યું. આવી રીતે જોધપુર માર-

વાડ રાજ્ય સાથે જોડી દેવાથી બાદશાહે દિવાન કમાલખાનને તના બદલામાં ખીજી જગીર આપવાનો વિચાર રાખ્યો. દિવાન કમાલખાન જલોરને સદંતર છોડી પાલણુપુરમાં આવી વસ્યા.

દિવાન કમાલખાને જલોર છોડતી વખતે દાન આપવા માડ્યાં. ગઠ ઉપરથી ઉતરતાં ૮૪ ગામો* ભાટ, ચારણુ, બ્રાહ્મણોને તાંબાપત્રે દાનમાં આપ્યાં.

કર્નલ ટૉડ “ એનલ્સ એન્ડ એન્ટીકવીટીઝ ઓફ રાજસ્થાન ” ના મારવાડના ટૉડ રાજસ્થાનનો ઉતારો. આઠમા પ્રકરણમાં વૉલ્યુમ ખીજના ૬૬ મા પાને લખે છે, કે “ ઇ. સ. ૧૬૯૪ માં જોધપુર, જલોર અને સેવાનાના મુસલમાન હાકેમોએ તેમની સેનાને અજીતસીંહ સામે એકઠી કરી હતી, અને અજીતસિંહને ફરી એક વધુવાર પહોંચે તરફ જવા ફરજ પાડી હતી. ” વળી ઉપરનાજ પાનામાં જલોર છૂટી જવાના આગળ કહી ગયેલ બનાવને તેઓ નીચેના શબ્દોમાં ટાંકે છે:—

“ સંવત ૧૭૫૩, ઇ. સ. ૧૬૯૭ માં દુર્ગાદાસની મારફતે કોલકરાની ભાંજગડ ફરી શરૂ થઈ, અને સુલતાનીનો અમલ ત્યાં (મારવાડમાં) જમાવવામાં ઢીલ થઈ, તેથી તેણે પોતાના વડવાઓની ગાદી જોધાણીઓ માટે મેળવી દુર્ગાદાસને પોતાને માટે પાંચ હજારી મનસબ આપવા દરખાસ્ત થઈ, પણ તેણે કબુલ ન કરતાં જલોર, સાચોરને પોતાના હેશને સોંપવાનું વધારે પસંદ કર્યું. પોતાની પૌત્રી માટે તેણે અગાધ પરિશ્રમ વેઠ્યો હતો, તે ધ્યાનમાં લઈ બાદશાહે આ અરજનો સ્વિકાર કર્યો. ”

દિવાન કમાલખાન સંસારની વિચિત્રતાનો અનુભવ મેળવી ૪૨ વર્ષ રાજ્ય-સ્વર્ગવાસ. કારભાર ચલાવી ઇ. સ. ૧૭૦૬ માં સ્વર્ગ-વાસી થયા. તેમણે કેટલાંક સાર્વજનિક બાંધકામો કરી પાલણુપુરને પોતાના અમલ દરમ્યાન શોભાવ્યું હતું.

* કહેવામાં આવે છે, કે દિવાન કમાલખાને જલોર છોડતી વખતે ભાટ, ચારણુ, બ્રાહ્મણોને કેટલાંક ગામો દાનમાં આપવા માડ્યાં, પણ મારવાડ રાજ્યે તે બાબતમાં વાંધો ઉઠાવ્યો. આ ઉપરથી દિવાન કમાલખાને જવાબ મોકલ્યો કે, જે મારવાડ રાજ્ય મને આ ગામો કૃષ્ણાર્પણ નહિ કરવા દે તો હું જલોર છોડીશ નહિ. તેથી મારવાડ રાજ્યે કેટલાંક માસ સુધી મસલહત ચલાવી; આખરે તેમણે દિવાન કમાલખાનની ઇચ્છાને કબુલ રાખી. જે ભાટ, ચારણુ, બ્રાહ્મણોને આ ગામો દાનમાં મળ્યાં હતાં, તેમનાં વંશજો હાલ પણ તે ગામો ભોગવે છે.

પાલણપુરમાં ઇશાન કોણમાં છેડાના ભાગ ઉપર એક મહોદ્દલો તેમણે વસાવ્યો હતો. તેનું નામ પોતાના નામ ઉપરથી કુમાલપરં રાજ્યું હતું; જે હાલ પણ છે. કુમાલપરાના ઉત્તર ભાગે દિલ્લિપુશાલ નામે એક બાગ તેમણે બનાવ્યો હતો, જે હાલ સારી હાલતમાં છે. હાલના રાજ્યકર્તા નવાબશ્રી શેરમહમદ-ખાનજી સાહેબે તેની અંદર બે મોટા બંગલા બનાવ્યા છે અને કેટલોક સુધારો કર્યો છે; જે વિષેની હકીકત ખીજા ભાગમાં આવશે.

રાજ્ય ગઢીમાં પરદાનશીન બેગમો માટે હવાખાવાની એક જગ્યા બાંધી હતી અને તેનું નામ ‘રાણીબાગ’ પાડ્યું હતું. હાલમાં ‘રાણીબાગ’ ફક્ત નામજ છે. તે જગ્યા ઉપરથી અને કુવાના હોજ ઉપરથી જણાય છે, કે ભૂત-કાળમાં તે એક બગીચો હતો.

પશ્ચિમ દિશાનો રાજ્ય ગઢીનો દરવાજો તેમણે બંધાવ્યો હતો, જેના ઉપર નિચે પ્રમાણે લેખ છે—

ચોપાઈ:—

“ સંવત સત્તરસેં પચાસ, દિનદ્વારે કીધો વાસ;
સ્વાનકમાલ પુરો આશ, દુશ્મન દોસ્તી પાવે નાશ. ”

દિવાન કુમાલખાન નમ્ર સ્વભાવના, પ્રજા પાલક, અને ઈન્સાફી રાજ્યકર્તા હતા. તેમનામાં ધર્મ અનુન તદ્દન નહોતું. લક્ષણ. દરેક ધર્મ તરફ તેઓ સમદૃષ્ટિથી જોતા, તેથી દરેક ધર્મના અનુયાયીઓ તેમને એકસરખું માન આપતા. તેમને માટે સામાન્ય માન્યતા એવી છે કે તેઓ શુદ્ધ અંતઃકરણના પવિત્ર પુરૂષ હતા. પાલણપુરના હિન્દુ તેમજ મુસલમાન હાલ પણ તેમની માનતા માને છે, અને તેમના પવિત્ર રોજા ઉપર પુષ્પ ચડાવી માન્યતા કરે છે. મરકી, કોલેરા જેવા ઉપદ્રવ સમયે કુમાલપરાના લોકો વાજતે ગાજતે તેમની કબર આગળ જાય છે, અને માનતા ચડાવે છે. આટલો અરસો વીત્યા છતાં પણ અહીંના લોકો આટલે દરજ્જે દિવાન કુમાલખાનની કબર ઉપર આસ્થા રાખે છે, તે તેમના ઉમદા ગુણો અને લોક પ્રિયતા બતાવી આપે છે. જાત્રેાર છાડતી વખતે તેમણે ભાટ, ચારણ, બ્રાહ્મણોને ૮૪ ગામ “ ચાવત ચંદ્ર દિવાકરૌ ” દાનમાં આપ્યાં, તેથી લોકો તેમને ‘ કર્ણકુમાલ ’ ના નામથી વધારે ઓળખે છે. કવિઓએ તેમને કર્ણ જેવા દાનેશ્વરી ગણ્યા છે.

વળી પોતાના વડિલ ભાઈ ફેતેહખાન સાથે તેઓ આખરસુધી સંપ અને પૂજ્યભાવથી રહ્યા હતા, એ તેમની મોટા મનની ન્યાયી વર્તણૂંક દેખાડી આપે છે. તેમના ઉંચા પ્રકારનાં ગુણો અને ધડો લેવા લાયક વર્તનને લીધે તેમનું નામ પાલણુપુરના ઇતિહાસમાં સદાને માટે સોનેરી અક્ષરે લખેલું રહેશે.

ગીત.

ઠગયા દેવતા નર નાર ઠગારી—હે લછી શું ગાલ હમારી,
વલસણ હારો કમો વેહારી—ધુતે તો જાણું ધુતારી;
સાંપત ચરત કરંતી સબલ—સારે કીયા સંસારો સકલ,
મારુ રાઓ દીવાંણ નરમલ—છલે મુજાવત તો જાણું છલ.
બોહ દીહી બોહ રૂપી બાલી—બુપાલે ચલ્વી નહ માલી,
પીર હરો વરવીર પ્રવાલી ચરતે તો જાણું ચરતાલી;
વડે ઘરાંણેવાર વજાઈ પાતાં હાથાં મેલ પજાઈ,
કલ્માયા સ્વાયા કતરાઈ—સ્વાંન કમાલે માયા સ્વાઈ.

ગીત.

વતવાલો બીજ ક્રમા હથવાવે—દત વાલે થાંણે દાતાર,
ઝગયો ધૂમ વાલે આંકુરે કુંપલ તર પ્રકટે કેવાર;
સરસત પેડ ચાર દશ શાખા—થર બોલાવલ મેતણ થાટ,
શત મુજાવત નીર સેચયો—વૃક્ષવ તણે ઘર રોપ વેરાટ.
દોહા ગાહા પાંન દીપયા—મોરાં જળ જળ કવ્યાં મલ્લ,
જગપર હુઓ દુસરો જબદલ—વડહથ સજસે કલપ વરલ્લ.
ફલ કોડીક જઠે ફર હરતા—વીદુઆં કમા તહારી વાર,
વીહારીયાં તણે ઘર વળયો એહડો કોય દરલ્લત ઉદાર;
મારુ રાવ કીયો તે મોટો—ગરજે અત દનદન ગેહરાય,
પૃથ્વી આમ વચે પરઠાંણો—જસ વાલો તર કદે ન જાય.

ગીત.

થટાં મેલવારા અદલ લંસો—પાતસાહી થંભવારા,
પરધરા ધુસવારા—ભારાથરા પાથ;

गढां कोटां भांजवारा-अगंजीयां गांजवारा,
 हाथी नां समापवारा कमालरा हाथ.
 खगां पुजे दळेसरा सवाई मजादखारा,
 मारनार दुयणां भांजवारामांण;
 भाख कोड भेयवारा लाखां क्रीत लेअवारा,
 पटा झरां देयवारा-दीवांण रा पांण.
 हमालां हलाववारा-सांम घूम हालवारा,
 सारांने नमाववारा-अरथरा साच;
 क्रीत जोड थाप वारा कव्यां रोर कापवारा,
 आपवा धेधगं रारा-वेहाररा आच.
 कशबरा हीर हीरा-लखेसरा दांन कोड,
 घणां मुला करातारा-गणं धरा गांम;
 हेता हरा थारा-करासारी धरासीस हुआ,
 गुंडाळा वरीसवारा-जालंधरा शाम.

गीत.

कव पुछे साच कहो कणीयागर-मोह सम दीठ दयंतो माल,
 उमाहडे वळे कोई आयो-करवा मोजां जसो कमाल;
 देखीया जगां जगांचा दावा कहो कव साची को कोट,
 चाढण गजां मोंजां कोई चडीयो-मुजावत सरखो मन मोट.
 साची वात कहो सोनागर-दुथीयां अणकळ दळद्र दळे,
 आपण गजां सांसणां आयो-वडा वेहारी जशो वळे;
 जोय जोय अगला पोहव जोवंतां होय तो कदी एक जबदल होय,
 कवसुं साची कहे कणीयागर-कमुवल जसो न दीठो कोय.

गीत.

घणी भोम हुंता घणा घाट ओलंगता-धाओ नोखां घणा चाओ धरता
 चहुं चक तणा आवे वहे चारणां-कमालो कमालो कवी करता;

बेहारी राओ सरणाई पंजर वजे-टले केम मेर गर समोने टेक,
 हेक पोचाडजे हेक वे सामहो हेक कीजे वदा तेडजे हेक.
 पणां केई खंड खडां तणा सपातां गणां वकरो हुओ अरथ गाहां,
 आज वनराज जाळंधरा उगयो-हेक मुजाहरो अभेराहां.
 परत चुके नही एम जबदल परो-दीजीए मेंढ नर कमण दावो,
 जाए नाया जके कहे कद जावसो-जाए आया जके कहे जावो.

गीत.

कीयां उंबरां दुझलां भलां उथलां पथलां कीजे,
 के जमो हेमरां वपे केगलां कडाळ.
 कवलां अवलां रुप कीध गलां चहुं कुटे,
 कमालो हमलां करे केवीयां चोकाळ.
 बेहारी तो हारे ताप उद्रके धूमंके बेरी,
 वके नांही सके चके सांसहे वीणास.
 पमंके आपरो मांण तके कोइला पहाड,
 बहे नीकुं धके तार हाथले बांणास.
 उपटां वहंतो थटां शुभटां वधारा आपे,
 गांजणो वीकटां कोटां मोटां तणा घाण.
 प्रघटां चहुंरां कुटी कोटां कोटां कृत पुगी,
 सुकव्यां दे आगा हटां मुजाद सोजांण.
 हेमरां पाखरां रोळ उंबरां धुमरां हले,
 तजे धरा घालहरां अरी घरां त्रास.
 साहेगीर वरां ओट केसरे झंघरां सारु,
 मारु राव तणे ताप भाजी जे मेवास.
 भालाळां आंमळां कीयां अडालां रामांण भाजे,
 आझालां भुपालां लीयां लागे आसमान.
 समसेर छोड आगे लागे पगे नाट साल,
 खगे लोपी गहे एके आंणी धरा खान.

दळां जळा बोळांलीयां दुजा अलीशेर दीपे,
 कोटां नवां खांन जेम सारमे कीमाड.
 पवाडां खाटीयां वडां वीराजे पहाड बांके,
 पाहडां हेमरां राख्यो मेगळां पछाड.
 जोरावरां भांजे जोर चहुं चकां जेतवार,
 बीजडां भांजणो सत्रां माझी छत्र बाह.
 पतंगरे राहबीने आप बीने पातशाह,
 पुजे भुजा वेहारीरा तेण पातशाह.

कवत.

पगे घणी पडपडी-पंथ सर हेंडे पाळा,
 काठी आंगी कसण-कमे त्यां दीध कमाळा.
 त्यांने दीआ तुरंग-सोरंग कपडा द्रव सुधा,
 पाटंबर पहेरीयां-राह हाले कवरुधा.
 जाचयो धणी जाळोररो-तरवर खटवून तारणां,
 कमालखांन तुळ्यो कना-पटण लुंटी चारणां.

कवत.

सदा आद कळ सुध-वडा दातार वेहारी,
 दीना नव लख दांम-असो अली सेर आचारी.
 उंमा हडे चढ आप-सांसण कवां दीआ चोरासी,
 कीना कमुअल कांम-अवर भुप न करे एसी.
 जबदल दांन दीधां जरु-क्रोड लाख लेखो कसो,
 पीरोज तणो पालणपरे-तेणपाट जबदल तसो.

दुहा.

कीकी ठरे कमाल-मागण दीठां मुजाउत,
 ताहरी टोढरमाल-जबदल हर जबदल जसो.

दुहा.

के देखाडे लंकने-वेंटी सोनारी,
कमा वेहारी सारखा-ओर न आचारी.

दुहा.

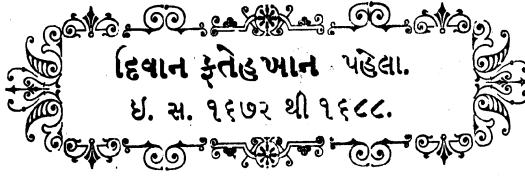
अरक उजाळो धर अंबर-पवनज करे प्रवेश,
ते ते जश मुंजातणा-नीज भल कमा नरेश.

दुहा.

सागी गंगा सारखी-भल लावी भीनमाल,
के लावे कमालखान-केलावे कीरतार.

दुहा.

भीतर थया भगमा-के भगमा बाहेर करां,
जालोरो जगमां-कमो मले न कवी जनां.

ઇતિહાસની અનુક્રમ ગોઠવણ ઉપર નજર નાખતાં વાચકને કદાચ એમ લાગશે કે દિવાન ફતેહખાનનો વારસો. કુમાલખાન અને દિવાન ફતેહખાનની જીંદગીનાં વૃત્તાન્તો કુમવાર ગોઠવાયેલાં નથી; પરંતુ તેઓ બન્ને એકજ સમયે પાલણપુર અને બલોરની ગાદીએ થયા છે, એવું વાચક ધ્યાનમાં રાખશે તો તેને આ ગોઠવણ અન્ય-વસ્થિત જણાશે નહિ.

દિવાન મુઝાહીદખાનના સ્વર્ગવાસ પછી રાજ્ય ગાદીનો વારસો દિવાન કુમાલખાનને મળ્યો, તે આપણે આગળ જણાવી ગયા છીએ. પણ મુઝાહીદખાન પછી ખરા હકદાર કુમાલખાન નહિ પણ ફતેહખાન હતા તે દર્શાવવાનોજ આ ચર્ચાનો હેતુ છે.

દિવાન કુમાલખાનના વૃત્તાન્તને તપાસી જોતાં જણાય છે કે તેમની રાજ્ય હકુમત તેમના મોટા ભાઈ ફતેહખાનનો સલાહ મસલતથીજ ચાલી હતી. ખરો હકદાર રાજ્યકર્તા પોતાને હાથે જ સર્વોપરિ સત્તા ચલાવે તેમ દિવાન કુમાલખાને રાજ્યાધિકાર સ્વતંત્રપણે ચલાવ્યોજ નથી.

પાલણપુર રાજ્યની ગાદીથી દોઢવર્ષ દિવાન કુમાલખાન દૂર થયા ત્યારે દિવાન ફતેહખાનને હકદાર ગણી બાદશાહે તેમને ગાદી સોંપી હતી. વળી ફતેહખાનના હાથમાંથી તે છૂટી જઈ કુમાલખાનના હાથમાં ફરી આવી હતી. આ બનાવ પણ એમ પુરવાર કરે છે, કે દિવાન ફતેહખાનનો પાલણપુરની ગાદી ઉપરનો હક મોગલ શહેનશાહતની દૃષ્ટિ બહાર નહોતો, એટલુંજ નહિ પણ બાદશાહી ફરમાનથી તે સાબીત થયો હતો. દિવાન મુઝાહીદખાને દિવાન કુમાલખાનને ગાદીના વારસ બનાવ્યાથી તેમને સોળમા રાજ્યકર્તા ગણ્યા અને દિવાન ફતેહખાનને સત્તરમા રાજ્યકર્તા ગણ્યા છે.

દિવાન ફતેહખાનનો હક બાબુએ મુકી દિવાન-મુઝાહીદખાને પોતાની પછી દિવાન કુમાલખાનને ખરા હકદાર બનાવ્યા તેનું સબળ કારણ જણાયું

દિવાન ફતેહખાન (પહેલાં).

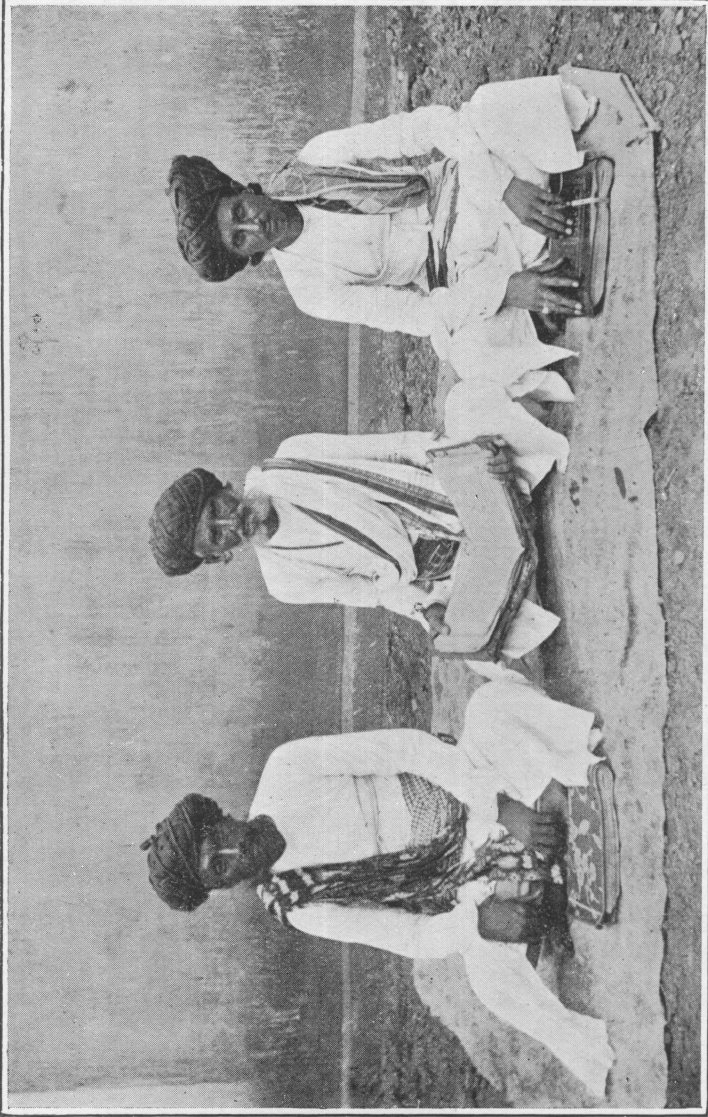
નથી, તેથી નિઃસંશય એમ કહી શકાય કે દિવાન મુઝાહીદખાને ફતેહ-
ખાનને પોતાની પછી ગાદી વારસ નહિ ઠરાવવામાં અન્યાય કર્યો છે. આ
વંશની તવારીખમાં આવી રીતે હકદારને હક બાબતે મુક્યાનું દૃષ્ટાન્ત બીજું
કોઈ નથી. બુખ્દ-તુલ-મુલ્ક ઉસ્માનખાનને પુત્ર નહિ હોવાથી તેમણે પોતાની
પછી પોતાના મોટા ભાઈ સાલારખાનના જેષ્ઠપુત્ર બુદનખાનને ગાદીને વારસ
ઠરાવ્યો હતો. જો કે સાલારખાન સાથે તેમને અણબનાવ હતો અને નાના ભાઈ
હૈતમખાન સાથે તેમને સંપ હતો, તોપણ મુસલમાની ફરમાનને માન્ય કરી
તેમણે પોતાના જેષ્ઠ ભાઈના વડિલ પુત્રને ગાદીનો વારસ ઠરાવ્યો હતો. મુસલ-
માની કાયદા મુજબ દિવાન મુઝાહીદખાન પછી તેમના નાના ભાઈ સલીમખાનનો
ગાદી માટે હક હતો; પણ સલીમખાનનું મૃત્યુ મુઝાહીદખાનની હયાતીમાં
થવાથી તેમના વડિલ પુત્ર ફતેહખાનને મુઝાહીદખાનનો વારસો મળવો જોઈતો
હતો. વળી દિવાન કુમાલખાન કરતાં દિવાન ફતેહખાન વધારે હોંશીયાર, બુદ્ધિમાન
અને શૂરવીર હતા. તેમજ મુઝાહીદખાન સાથે તેમને અણબનાવ હોવાનો કોઈપણ
દાખલો મળી આવતો નથી. ઉપરની બીનાથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે મુઝાહીદખાને
ફતેહખાનને વારસો નહિ આપી તેમના ઉપર અન્યાય ગુજર્યો છે. કોઈ એમ
ઢલીલ કરશે કે દત્તકના હિન્દુ રિવાજને અનુસરીને દિવાન મુઝાહીદખાને દિવાન
કુમાલખાનને દત્તક લઈ ગાદીનો વારસો આપ્યો હશે, પણ તેમણે મુસલમાની
ફરમાન કબૂલ નહિ કરતાં હિન્દુ રિવાજ શા માટે અંગીકાર કર્યો અને પોતાના
મોટા ભત્રીજા ફતેહખાનનો વારસો શા માટે ઉઠાવી દીધો તેનું સબળ કારણ
કંઈ પણ જણાયું નથી. ફતેહખાન ગાદીના હકદાર હતા તે બીજી રીતે પણ
સિદ્ધ થાય છે. ફતેહખાને પોતાના ટુંક અમલમાં સાંબરડું ગામ કલોટ ચાર-
ણને બક્ષીસ આપ્યું, અને તે દિવાન કુમાલખાને રહેવા દીધું; તે પણ દિવાન
ફતેહખાનના હકના વ્યાજબીપણાને ટેકો આપે છે. દિવાન ફતેહખાન પણ
ગાદીના હકદાર છે, એવી માન્યતા દિવાન કુમાલખાનના હૃદયમાં ન હોત તો
પાલણપુરની રાજ્યગાદી ઉપરથી તેઓ દૂર થયા ત્યારે ફતેહખાનની બાબતમાં
વાંધો લીધા વિના રહેત નહિ. વળી કુમાલખાન પોતાના અમલમાં રાજ્યકારભાર
તેમની સલાહ પ્રમાણે ચલાવતા, તે પણ કુમાલખાનના મનમાં ફતેહખાનના
હકની માન્યતા હોવાનું સાબીત થાય છે. વળી ઐરંગઝેબ જેવા ધર્મઝનુની
બાદશાહે ફતેહખાનને ગાદીના હકદાર ગણ્યા નહોત, તો તેમના વડિલોથી બાસક
વર્ષ સુધી છૂટી ગયેલ બલોરની ગાદી તેમને ફરીથી આપત નહિ. પાલણપુર
અને બલોર રાજ્યની પેદાશ ગમે તે ભાગથી તેઓએ સંપ સાથે લોગવી,
પણ બલોરના હાકેમ તો દિવાન ફતેહખાનજ ગણાયા.

દિવાન કુમાલખાનની કારકીર્દીમાં રાજ્ય કારભાર મોટા ભાઈ ફતેહખાનજ ફતેહખાનની જોગરાજ ચલાવતા હતા, જે આપણે આગળ કહી સાથેની લડાઈ. ગયા છીએ. આ વખતે વાવના જગીરદાર ચહુવાણ રજપુત રાણા જોગરાજે સાચોરના પ્રગણામાં લૂટફાટ ચલાવવા માંડી, અને રિવાજ બાદશાહી નજરાણું પણ મોકલવા ના પાડી. આથી ગુજરાતના સુબાએ આ નજરાણું વસુલ કરવા અને કાંકરેજના લુટાડ કોળીને શિક્ષા કરવા સારૂ એક મોટું લશ્કર રવાના કર્યું. આ લશ્કર લાંબા વખત સુધી કાંઈ કરી શક્યું નહિ. આખર આ માથા ફરેલ મતાદારોને શિક્ષા કરવા અને તેમનો પાસેથી નજરાણું વસુલ કરવા દિવાન ફતેહખાનને ગુજરાતના સુબાએ સૂચના કરી.

જોગરાજે સાંભળ્યું કે દિવાન ફતેહખાન લશ્કર સાથે આવે છે ત્યારે તે પોતાના લશ્કર સાથે સામે આવ્યો. યુદ્ધ ઘણા જોસથી ચાલ્યું અને બન્ને તરફના ઘણા યોદ્ધાઓ માર્યા ગયા. આખરે ફતેહખાનનો વિજય થયો. તેમણે ચંદેલું નજરાણું આ લુટાડ પાસેથી વસુલ કીધું, અને ભવિષ્યમાં તેઓ બરાબર ચંદે-ચડ્યું ભરે જાય તથા બાદશાહી નોકરી બળવે એવા તેમના જામીન લીધા.

દિવાન ફતેહખાનની આ કિમતી સેવાથી ગુજરાતનો સુબો એટલો બધો ખુશી થયો કે તેણે તે બાબત બાદશાહ બાદશાહના દરબારમાં શીકારસ. ઔરંગઝેબને લખી મોકલી અને કદર કરવા શીકારસ કરી. એવું બન્યું કે ઈ. સ. ૧૬૮૦ માં ઔરંગઝેબ બાદશાહ અજમેરમાં ગયેલ, ત્યાં દિવાન ફતેહખાન હાજર થયા. તેમને માટે ગુજરાતના સુબા તરફથી શીકારસ થઈ ચુકી હતી, એટલે બાદશાહના મનમાં ફતેહખાને બખ્ષેલી સેવા તાજ હતી. વળી આ સમયે બાદશાહ બહુજ ગુથાયો હતો. એક તરફ તે ચીતોડ ઉપર હુમલો કરવા તૈયારી કરતો હતો, અને બીજી તરફ દુર્ગાદાસ રાઠોડ જેવા કટ્ટા દુરમને તેની સામે બહારવટું અને લૂટફાટ કરવી બરી રાખેલ હોવાથી તે તેનો નાશ કરવાની ફિકરમાં હતો. આ સમયે દિવાન ફતેહખાનનું બાદશાહી હજુરમાં અજમેર હાજર થવું બહુજ લાભકારક નીવડ્યું. બાદશાહે તેમના ઉપર ખુશી થઈ વખતો વખત હાજર રહેવા હુકમ આપ્યો.

વખતને લાલ લઈ દિવાન ફતેહખાને ઔરંગઝેબ બાદશાહની હજુરમાં બલોર મળવા અરજ. એવી અરજ ગુબારી કે બલોર, સાચોર અને લીનમાળ લાંબા વખતથી અમારા વડિલોનાં હાથ અને તે હાથ અમારા હાથથી છૂટી ગયાં છે. અમારે કબજે હાથ માં

ચારણ માધાજી કલોટના વંશજો.

પાલણપુર અને ડીસા છે. તેની પેદાશ અમારું ખર્ચ નીલાવવા પુરતી નથી. જો બાદશાહ કૃપાવંત થઈ મને તે પરગણાં પાછાં સોંપશે તો અમારું ખાનદાન બહુજ આભારી થશે, અને અમો રાઠોડોની લૂટફાટ દબાવી દેવા સાડા બાદશાહી લશ્કરને સહાયતા કરીશું, અને સેવા બજાવીશું.

દિવાન ફતેહખાનની નોકરીથી પ્રસન્ન થયેલ બાદશાહે તેમની આ અરજ મંજૂર કરી, અને સાચાર, ભીનમાળ ફતેહખાને જલોર ફરી મેળવ્યું. અને જલોરનાં પરગણાંઓની નવી સનદ ફતેહખાનને તેમના નામે આપી ઇ. સ. ૧૬૮૦.

દિવાન ફતેહખાન આ સનદ લઈને પાલણપુરમાં દિવાન કુમાલખાન પાસે જાવ્યા, અને બન્ને ભાઈઓએ સલાહ જલોરનું પાલણપુર સાથે જોડાવું. મસ્લહત કરી જલોર અને પાલણપુર જાગીરો જોડી દીધી, અને તેમની લેગી પેદાશ ખાનગી મીલકત માફક દરસાલ બન્ને વચ્ચે વહેંચી લેવાનો તેમણે કેલ કરાર કર્યો. ત્યાર પછી દિવાન ફતેહખાન જલોર ચાલ્યા ગયા અને રાઠોડોની બગાવત દબાવવા સાડા તૈયારીઓ કરવા લાગ્યા.

ટાંડ રાજ્ય સ્થાનમાં કર્નલ ટાંડ લખે છે કે જ્યારે ઐરંગઝેબ બાદશાહ રાઠોડોની બગાવત અને ચીતોડના કિલ્લાને ઘેરા ઘાલી પડ્યો હતો, શાહજહાં અકબર. ત્યારે દુર્ગાદાસ રાઠોડ અરવલ્લીના પહાડ-માંથી નીકળી જલોર ઉપર હુમલો કરવા રવાના થયો હતો. આથી બાદ શાહને ચીતોડનો ઘેરા છોડી દેવો પડ્યો. તે એકદમ અજાગર ગયો અને મુકરમખાનને ત્યાંથી દિવાન ફતેહખાનની સહાયતા માટે રવાના કર્યો. આ મદદ આવ્યા પહેલાં દુર્ગાદાસ લૂટફાટ કરતો જલોર ઇલાકામાં થઈ જામપુર તરફ નીકળી ગયો હતો. બાદશાહે પોતાના શાહજહાં મદમદ અકબરને મોટા લશ્કર સાથે દુર્ગાદાસ પાછળ મોકલ્યો.

ઇ. સ. ૧૬૮૧ માં દુર્ગાદાસની આગેવાની નીચેના રાઠોડો મોટાં ટોળાંમાં અરવલ્લીના પહાડોમાંથી નીકળી પડ્યા. રાઠોડોની લૂટફાટ. તેમાંની એક ટોળીએ જલોર ઉપર હુમલો કર્યો, અને બીજી ટોળીએ સાચાર અને સવાનુમાં લૂટફાટ ચલાવવા માંડી. આ બનાવે બાદશાહનું ધ્યાન ખેંચ્યું. તેણે ચીતોડ ઉપરનો ઘેરા ઉઠાવી લીધો અને

રાઠોડોને પુરી સભા કરવાનો ઇરાદો કર્યો. વળી બાદશાહના ગુસ્સામાં વૃદ્ધિ થવાનું કારણ એ થયું કે મેવાડના રાણા રાજસીંહે ભીમદેવની સરદારી હેઠળ એક મોટું સૈન્ય રાઠોડોને સહાયતા કરવા રવાને કર્યું. આથી રાઠોડો મજબૂત થયા. આ તરફ બાદશાહી લશ્કરને મદદ આપવા તખ્તખાન મોટા લશ્કર સાથે આવી પહોંચ્યો. ઈ. સ. ૧૬૮૧ સંવત્ ૧૭૩૭ આસો સુદી ૧૧ ના રોજ બન્ને સેનાનો ભેટો થયો; દારૂણ યુદ્ધ થયું, અને બન્ને બાબુના ઘણા માણસોની ખુવારી થઈ. મેવાડનો પાટવી કુમાર તથા ઈંદ્રભાણ વગેરે ઘણા શૂરા સીસોદીયા અને રાઠોડો આ લડાઈમાં માર્યા ગયા. મારવાડના ઇતિહાસમાં લખ્યું છે કે આ લોહી વહેવડાવનારી લડાઈમાં દિવાન ફતેહખાને બહુજ બહાદુરી બતાવી હતી.

આ ભારે લડાઈ પછી રાઠોડોને માલૂમ પડ્યું કે તેઓ હવે ઝાઝી વાર ટકી શકશે નહિ; તેથી તેમણે શાહજહાં અકબરને પોતાના પક્ષમાં લેવાને એક યુક્તિ રચી; જે આપણે દિવાન કુમારખાનના વૃત્તાન્તમાં કહી ગયા છીએ.

શાહજહાં મહમદ અકબર રાઠોડોના પક્ષમાં ભળી ગયેલો છે, એવું જાણી બાદશાહ પોતે મોટા લશ્કર સાથે મારવાડમાં ઉતરી પડ્યો. તેણે સાચો નજીક મુકામ કર્યો. દિવાન ફતેહખાન બાદશાહની હજુરમાં હાજર થયા. બાદશાહ તેમની નોકરીથી સંતુષ્ટ હતો, વળી ફતેહખાન મારવાડના સંયોગોથી જાણીતા હતા, તેથી બાદશાહે રાઠોડોની આબતમાં કેવી રીતે કામ લેવું તેની મસ્લહત તેમની સાથે કરી.

દુર્ગાદાસ રાઠોડ શાહજહાં અકબરને લઈ દક્ષિણમાં ચાલ્યો ગયો છે, અજીતસિંહ રાઠોડ આબુના પહાડમાં છુપેલો સોનગરા ચહુવાણોનું માર્યા જવું. છે, તેના સહાયકો જુદી જુદી જગાએ વીખરાઈ ગયા છે, આ ટોળામાંના મુકેદખીચી નામના માણસે રાઠોડ સૈન્ય સાથે સુધા પહાડની ખીણોમાં સંતાઈ રહી સોનગરા ચહુવાણ રજપૂતોને ભેટુ બનાવી તેમને રાઠોડોના પહાડી રહેઠાણની ખબર આપી છે, અને આ રજપૂતો આ બહારવટીયા રાઠોડોને ખોરાક હથીઆર વગેરેની સહાયતા આપતા રહે છે, એવું જ્યારે બાદશાહે સાંભળ્યું ત્યારે તે અત્યંત ગુસ્સે થયો, અને દિવાન ફતેહખાનને આ તોફાની ટોળાને યોગ્ય શિક્ષા કરવાનું કામ સોંપવામાં

આઠ્યું. ફતેહખાને બાદશાહી લશ્કરનો મદદથી તેમને એવી સખત હાર આપી કે તમામ ટોળું કેટલોક વખત વિખરાઈ ગયું. આ લડાઈ અને ફતેહખાનના પરાક્રમનું વર્ણન કલોટ કલ્યાણે કર્યું છે.

દિવાન ફતેહખાનની આ જીતથી રાઠોડો નાહિ'મત થયા નહિ અને બદલો

વાળવા તેઓ સર્વ ધુનાડા ગામે એકઠા થયા.

ધુનાડા ગામે લડાઈ.

સુબનસીંગ રાઠોડના કતલ થયા પછી આ

બહારવટીઆ રાઠોડોનો સેનાપતિ સંગ્રામ રાઠોડ થયો. તેણે બલોરને ઘેરો ઘાલ્યો. આથી દિવાન ફતેહખાનના મનમાં ભય પેદા થયો, કારણ કે બાદશાહી મદદની આ સમયે તેમને આશા નહોતી. તેમણે રાઠોડોથી ધુનાડા ગામે ભેટો કર્યો, અને ત્યાં પણ ઇશ્વરે તેમનેજ વિજયમાળા પહેરાવી. મારવાડની લડાઈઓમાં આ લડાઈ પ્રખ્યાત ગણાય છે.

આશરે દોઢેક વર્ષ સુધી ઇ. સ. ૧૬૭૦ થી ૧૬૭૨ સુધી દિવાન કમાલખાન

પાલણપુરની હકુમત મળવી અને તેનું ફરીથી જૂટી જવું.

પાલણપુરની હકુમતથી દૂર થયા ત્યારે દિવાન ફતેહખાને પોતાના અમલમાં સાંબરડું ગામ કલોટ ચારણને આપ્યું, જે

તેમના વંશજો હાલ ભોગવે છે. જ્ઞેધપુરના મહારાજ જશવંતસીંહ રાઠોડની ગુજરાતની સુબાગીરી ઉપરથી બદલી થતાંજ પાલણપુરની હકુમત ફતેહખાન પાસેથી લઈ કમાલખાનને ફરી સોંપવામાં આવી, જે હકીકત દિવાન કમાલખાનના હેવાલમાં કહી ગયા છીએ. મીરાતે એહમદીના પ્રથમ ભાગમાં ૩૧૭ મે પાને લખ્યું છે કે પાલણપુરની ફ્રાજદારી કમાલખાન જે “ ચાર સીદીજત ” અને “ સહેસદો પંજ ” સવારોના મન સફદાર હતા તેમની પાસેથી લઈ ફતેહખાન બલોરીને આપવામાં આવી, અને ફરી તેમની પાસેથી કમાલખાનને પહેલાંનો માફક અપાવી. આ ફેરફારી શા કારણથી થઈ તેનું ચોક્કસ કારણ જણાયું નથી. માત્ર કેટલીક બાબતો ઉપરથી એવું અનુમાન થાય છે કે એ સમયે ગુજરાતનો સુબો લોભી હોવાથી તેણે લોભ અર્થે આ ફેરફાર કદાચ કર્યો હશે.

દિવાન ફતેહખાનની નોકરીથી ઐરંગઝેબ બાદશાહ સંતુષ્ટ હતો; તેથી

ઓલાદનો હક માર્યો જવો.

તેણે તેમને કેટલોક વખત પોતાની હજુરમાં

બોલાવી લીધા. આ તકનો લાભ લઈ

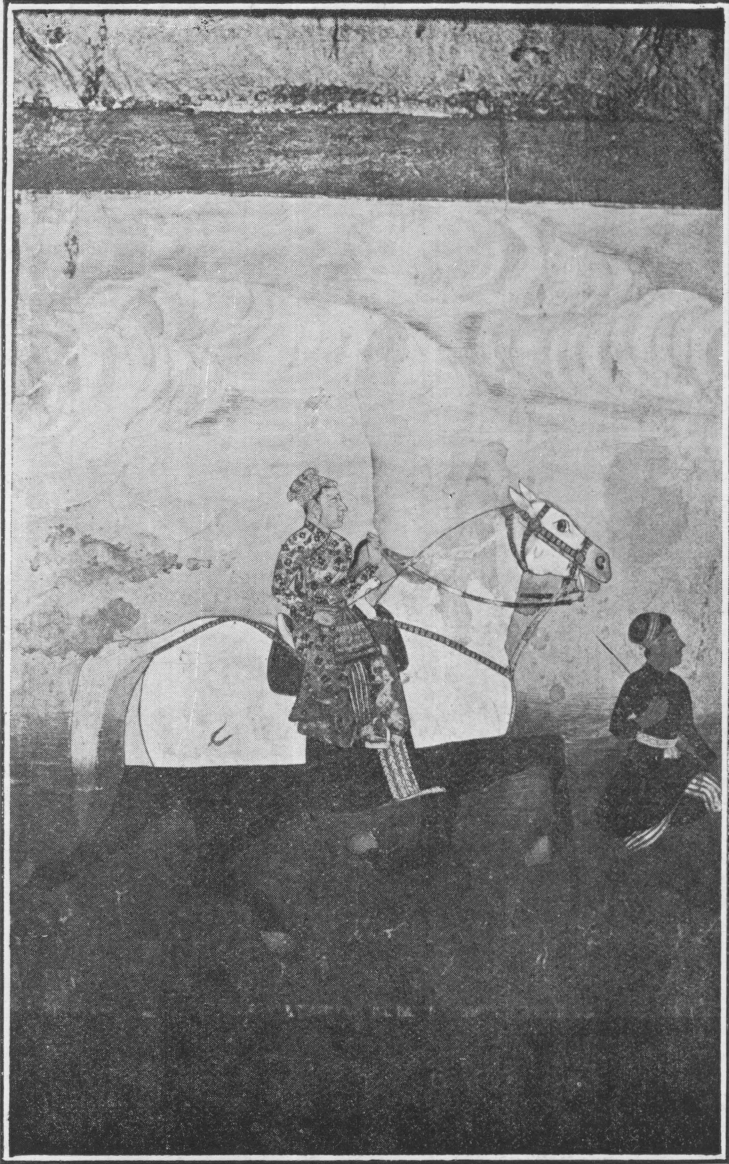
દિવાન કમાલખાને ગુજરાતના સુબા સાથે ખટપટ કરી પોતાની પછી પાલણપુરની

ગાદીના વારસ તરીકે પોતાના પુત્રને પોતાની હયાતીમાં નક્કી કરાવી દીધા. આ વાતની ખબર પડતાં જ બાદશાહની રજા લઇ* ફતેહપુર પાલણપુર આવવા નીકળ્યા. માર્ગમાં તેઓ સાચોર ગામે ખીમાર થયા, અને ત્યાં ઇ. સ. ૧૬૮૮ માં પોતાની પાછળ એક પુત્રને મુકી સ્વર્ગવાસી થયા. તેમના શબને સાચોરમાં જ દફન કરવામાં આવ્યું, અને હાલ પણ તેમનો રોજ તેમાં હયાત છે.

દુહા આરજ્યા.

- (૧) વર સુરીયણ દીયણ લંબોદર-વગ સીદ્ધી બુદ્ધી લંબોદર
વરદાયક લાયક લંબોદર-વરદીજીએ મુજ્જ લંબોદર.
- (૨) સુર સાંમણ જામણ સરસતી-સુર સમીયા ઉમીયા સરસતી
સુરાં સકત સતી સરસતી-સાંઈ સુપ્રસન્ન હુઓ સરસતી.
- (૩) વંસ વેહાર તણે વરદાઈ-વે કીરત સુહ વધ વરદાઈ
વાઘાંણી જે ગુણ વરદાઈ-વડહથ ફતેહાંન વરદાઈ.
- (૪) પીતા સલેમ જાસ હેં છત્રપત પહ પીત્રીયો મજાદ બિરુદ પત
ગજન પીર પીતામહ ગદયત-પોહ જાલોર હુઆ હે વેહપત.
- (૫) જ્વાન રચાવે મલ્હ અઝાડા-જોરાવરાં ઉબેડે જાડા
અલ જ્વાદીયા સો કરણ અઝાડા-પીર હરે એકવીસ પવાડા.
- (૬) આહવ ગઢ લીનો તો આગે-જ્વલ બાલોચ ઘણા વહિ જ્વાગે
જીવણ મરણ તણા છલ જાગે-વઢીયો જુરમ તલ હટી વાગે.
- (૭) ગજનજ્વાન ચાક ચઢી ગુજ્જર-સાથે મીર પહાડ સહોદર
વહી સાંભલ સોરાઠ તણો વર-જાલોરા વ્રવના જોરાવર.

* ફતેહપુર ઔરંગઝેબની હતુરમાં હતા ત્યારે કમાલખાને પોતાના પુત્ર ફિરોજખાનને બિચ્ચમાં પોતાની પાછળ ગાદીના વારસ નક્કી કર્યા. ફતેહપુરના પુત્ર પીરખાને આ ઠરાવ નહીં થવા દેવા કોશીશ કરી અને પોતાના બાપને સર્વે ખબર મોકલી. કમાલખાન પછી ફિરોજખાન ગાદીએ આવ્યા ત્યારે પણ પીરખાને ગાદીના દાવો કર્યો અને બાદશાહની હતુરમાં અરજ પહોંચાડી; પરંતુ પોતાના માડા નસીબ તેઓ ફાવી શક્યા નહિ.

પીરખાન ફતેહખાન દિલ્હી જતા.

- (८) एकण मोज अललघण आलण-नवलख देयणहार वरेयण
मुजाखान पीर कुळ मंडण रायां पत साहां छळ रखण.
- (९) वंश वेहारां बीरद वडाळ-बुढण हेतम चमर बंबाळ
बुध जगमाल सरीस जमजाळ-धर गोकिरण करण धक चाळ.
- (१०) बीरुद उसम जबदल बोलाडे-भागे वेहारां वंस भजाडे
थिर लखदे सांसण थापाडे वड हथ कीरत धंट वजाडे.
- (११) पहेली मोज घरे पोचावे-ताकु पछे उसमते डावे
मही नव कोटां तणी मिलावे-चाई सींध मेहणो चडावे.
- (१२) शीर सिलार वडा सीरदारां-वे वीरत उपम वेहारां
दीपक हसण जोत दातारां पांण प्रमाण लगे दधीपारां.
- (१३) इसप खान पाट अलवेसर-क्यावर कीआ प्रथी उपर कर
धणी खुरम साचोर सहीत धर-जीण खाटीयो कोट जाळंधर.
- (१४) इंद्र समंद तणो अहीनाणो-जे जसवास मेरगिर जाणो
रेसी हरसीर तांणे राणो वे वेहारां वंश वखाणो.
- (१५) कुळतिण फत्तेखान कांधोधर-झलीयो भुजे वेहारां जुंसर
अधपतनोख दाहीमें अवर-जीतो धरवामे जोरावर.
- (१६) आलण जेम धणी अंग आसत-वाढे दळां मुहर वेवीरत
इखे गात्र संपुरीत उघत-पुजे भुजपत शाह दलीपत.
- (१७) भुप संपेख राजरीध भती-मोटा एम कहे महीपती
उमाहडे महील असपती-पोटाधर होसे छत्रपती.
- (१८) नर भाखर पीथल नानाणे-दळ थंभ खान खुरम दादांणे
जग भल फत्तेखान जगजाणे-पख वे मोटा मेर प्रमांणे

- (१९) जालोरा जालिम जरदाळा-सुजडा हथरावत सुपखाळा
भारथ करणा जके भुआळा-ओपे दवारभीच अड साळा
- (२०) रावत पती मुंघा राखीजे-गढकेवीयांतणा गाहीजे
दर गहमोज कवि लखदीजे-दीन जबदलां भला दाखीजे.
- (२१) सोव्रन जीण जडीत सणगारे-आंणे पाहे आगळ अवधारे
सुध सालोतर सांज सवारे-हेला हाले यतां होकारे
- (२२) परेठ साकत सहीत पडछी-करता खुरी बीराजे कछछी
अस रहपाळ तोरकी अछछी-महणा रंभ तरेकर मछछी.
- (२३) आवे जण जण वरण अढारं-जीह जपंतां जेजेकारं
अद्यम जे अनधीरत अपारं-ध्वार सदाव्रत देदेकारं.
- (२४) कई यणवाधे भाव कयावर-उछा होय भावघटे अर
नर नादे त वसे तो नज्जर-पावक अमी सरिख वने पर.
- (२५) वडा वडा त्रंबाळ बीराजे-वाजा सुसर अहोनिष वाजे
सांमिण सहर सहर करी साजे-गहीरां इंद्र तणीपर गाजे.
- (२६) नर असपत गजपत नरपती-धर जोयंतां अवधर पत्ती
वेदासिरे संसार वीदत्ती-कणीयागरा तणी कीरता.

छंद भुजंगी.

- (१) वदे जास कीरत अढार व्रनं-दीयं मोज लखां कवि लख दीनं
वेहारां तणी रीत राखे वेहारी-भुजेओपीया वुढणो व्रद भारी.
- (२) दिछी नाथ आगे फतेखांन दीपे-जुडंतां वेहारी वडा जुध जीपे
दिछी नाथ माझी फतेखांन देख्यो-पाहां रूप सारां सेलारां परेख्यो
- (३) धरा दीध जालोर जे धांण धारं-अलादीध साचोर डीसो अपारं
गढापती दादां तणी थापी गादी-वडा ऊंवरा वांसिरे जे व्रवादी.

- (४) भुजे बीय चंदा तणी जाण भती-दीहा दीहज्युं जोती वाधे दीपती
दुआ दस ज्युं भाणश्री मुख दीसे-वधंता विराजे वीसो आज वीसे
- (५) लखण अंग बत्रीस लावन लीला-करे बाप दादां ज्युंही राजकीला
सीर ताज पीरोज गजन सरीखो-उसमा अली सेर पारीख इखो-
- (६) भुजाळा विराजे बने जोड भाइ-पणां रूप सारी सिरे पातसाई
दळे दुसरो खानजी खान दीपे-जो धारां अंधारां खगां प्राण जीपे
- (७) वेहारी आचारी कमालो वखाणां-पत्रांयुं दीपे मोज ठेकांण पांणां.
अझाळा फतेखानरे विर एहा-जजीठळरे भेम पाराथजेहा-
- (८) वडा उलगे भेंच ऊठे वेहारी धजा बंध सामंत आचार धारी-
लोहांणी सरदार उदार लोदी-जके जोध आमंजरी नाम जोदी-
- (९) पखे जास हेतम सेलार पोढा-दळां राजके थंभ रावत दोढा-
जके जुधरा जाण त्रेवीध जाणी-माझी हेक हेकां भलां मुगलांणी-
- (१०) सेराउतराउत संग्राम सीहं-अखीजे सदा साह पोत्रा अबीहं-
सदा अबुआंणी गढे कीध शाका-वदे पातसाहां लगे जूध वाका-
- (११) वडा भींच पठाण आपे विगता-रेणारूप आचार सुरतरता
गढे ऊडवे भूज लंकाळगौरी-सत्रां देयणा झट खागे सजोरी-
- (१२) सदा तुंअरे सांम आगे सजाढे-ग्रहे याग मोटा कीया नाम गाढे-
वडा वंस वाअंस आगे विहारां-सिरे मोडि जे सार आचार सारां
- (१३) किजे कटकडी न्याय आगे-कटकां झिलंता वदंता सहंता झटका
मंडोरी भुजा डंड भाराथ मंडे-वढंतां खळां खेद खंडे विदंडे-
- (१४) सदा सांमरे-काम संग्राम संधी बहेसे अरी उपरे तेग बंधी-
परेआदी प्रमार जुझार प्राज्ञा-असा चाहुआणां तणा जुध आज्ञा

- (१५) चधारां चढे चाउडा सांमचाडां-जुडंतां तुरी झाटके मांहि जाडां
खरी खास खेलां तणी खाण खारी-अझाळां उफाळे दुधारी उधारी
- (१६) कोटारां रखपाळ उपर कोटा-माझी नायकां लायकां ब्रद मोटा
जालोरी जळां बीजळां जुध जंके नागौरी अगेरी चडंता नसंके-
- (१७) वळे वंस छत्रीस-आगेवडाळा-रखखपाळ रेणा भुजे राउ ताळा-
भडां रूप दीवांणरा भींच भाथी-हटाळा जसा जुध छुंछाळ हाथी.
- (१८) नेजाळा सजेसार हेकां न हसे बाजु हेक हींदु अझाळा बहसे-
पटे पुरीया सुर साखेत पुरा-खागे खेसवे जुध खंधार खुरा-
- (१९) गयंदां मरोडे ग्रहे दंत गढां सहळे महळे-मयंदा सनढां-
सजे टोप सनाह रावत सुरा-पटादुण अढार आयुध पुरा-
- (२०) जके जंगमां केजमां जीण जोडे-सिरीसारमे कंध रंखेस जोडे-
भिडज्जे होय धज्जरावत भल्ले-मने उद्रकेसत्र बेठा महेल्ले
- (२१) बीराजे त्रहंता त्रंबाळा वडाळा-माथे अनडां जाण जे मेधमाळा-
पळे पेदळां हेदळां पंथपाए-नरां असरां सीस धुजे नहाए-
- (२२) किता कोट मेवास उवासकी जे-लोहे उजळे केवीयांमार लीजे-
दांतीवाडीआ जुध खागेद हल्ले-सिधा देयंता दाम कीधा सहल्ले-
- (२३) लिया गामसा राजडा बंध तुंसे-धरा कोळीयांरी करी जेरधुसे-
माझी आपहाथे जगमाल मारे-ओळे फोजसारी पठाणां उआरे-
- (२४) मलांणां तणा गांम लीधा मरोडे-जपे दीनकांनो सीधो हाथ जोडे-
सरोत्रा तणो जाय तो राज सारे-अरी ओखळे रात ओळे उआरे
- (२५) वढे काढीओ हुंत सरोत्र वाघो-अपुठो गयो पावठी नेठ आघो.
अदो उद्रके संघ सुतान आवे-अर्चीता रखे मारवा रोह आवे.

- (२६) आखो रोहरो देस लीधो उपाडे चाइने सरेनाट हे थाट चांढे
थाय डाभीयां एकएकां उथापे-वढे काढीया एक देसांवीयापे
- (२७) कीतावार चांद्रेठ रा भाजी कोळी-दळे दोखीयां फेरवे फोजदोळी
संत्रांसैं भरे चांस जोडा संघारे-मरोडे लीया माल मेवास मारे
- (२८) तडे काढीयो गढीओ मारतेजो-सारे उजळे वेर वाळे सहजो-
गढ वाडरा कोळीयां गाउ गंजे-भडंते फतेखान कुवार भंजे
- (२९) दीए पेस रांणो रहंतोज दांते-जाळोरे क्रीया झेर केवी भुंडते
वाघेलां तणां रूप आसो विहंडे-अळा साथ सारां संहतो उचंडे
- (३०) धरा काढीओ साल दुदो धकावे-कडे चाडकेवीहरां जुधकावे-
उजाडे वडा नांखी उंधा उचंडे-वढंते खळां खेद खेडे विहंडे-
- (३१) मुडेठा तणा काढीआ खांट मारे-हुआ देयता डंड इनाम हारे-
भडोथा तणो भांजीओ घाट भारी-विछोडे खळां खेद वंको विहारी
- (३२) जसो मारीयो सांमढी गांम जाळे-अळा धोपटे हाथ लीधी उदाळे-
जेसाउतमेळा हठीसंग जेहा-अझाळाभए उद्रके नाठ एहा-
- (३३) विहारी भओ रांम-त्रैलोकवाळो-सुतो उद्रके सेज मुके संचाळो
धणी कांकरेची तणा आंण धारे-आगे पेसकेकांण पाअे अधारे
- (३४) दळे आउळे कोट उथांम डोया-द्रहे साहळे बोलीया सांमद्रोया
फतेखानरी आण कांइ न फेरे-घडे सारधारां करे फोजघेरे-
- (३५) किताइदीअे डंड घोडाकिताइ-सेवे हेक देसोत पाअे सदाइ-
घोडे पाधरां कीधओ घाटघांटा वहे हेम उताळता साहवाटां
- (३६) दियादाग देसांदसां खाग डारे-विहारां तणी लाज मोटी वधारे
फतेखान सारी धरा कीध फते-जाळोरे घणा जुध जीत्या जोडंते

(३७) सुखी लोकसाता भअे भोम सारी वखाणे दल्लीसाह वारो विहारी-
अनमी सदतार राजा अटंको-दसे देसमांही हुवो क्रीत डंको.

अथ दुहा पुरबछाए.

- (१) साह दली ओरंगसाह असपत सारीख इंद्र.
पोह गुजरात परठयो-मीर अमी मांहमंद.
- (२) हय गय दळ पेदळ हले-साठ हजार सताव
सुबो सतरे चीतणो-नर आवयो नबाव.
- (३) असमर मुह साजे अला-वस कीधा मेवास
दांम दए हेक देसपत-हेक दीए वर हास.
- (४) कर जोडे छोडे कमर-पोह सेवे हेक पाय
मांहि पाहाडां महीपती-भांज-गया भडवाय.
- (५) बार हीयो बिरू दाधपत-बीजेसींग वरवीर
भुप अमी मांहमंद भय-नमी गयो गमी नीर.
- (६) सारी सतरेची तणा-मेछ भये मेवास
त्रास करे चढीआ तडे-सुपहन काडे सास.
- (७) गढ पत वंको वावे गढ-जोगोरांण जडाग
एक वसे आखाड सीध-खळां खपावण खाग.
- (८) रांण पितामह भोज राज-आगा लगेअजीत
भारथ ईसो भंजीयो-वढ दोयवार वदीत.
- (९) फते करी अण फेरव्यो-फोज करे फंद फंद
तांइ जुध रांणा तणे-आवटीया अमीमंध.
- (१०) वीरचदे चांदो वहे-पृथीराज पंड वेश
केवांणे केवी हरां-रांणो न सहै रेश.

- (११) जोगराज जसराजसुं-भड जुटयो भाराथ
रांणो रोद्रालां तणो-हेक न आवे हाथ.
- (१२) पेसकसी परठे नहि-दण न सारे दाम
कला हरो पाधर करे-सुरांशु संग्राम,
- (१३) मेछां मछरीकां तणे-मन होवे नहि मेळ
करनाळां वढवा करे-आदलगे उखेळ.
- (१४) जोगा उपर जोरवर-मछरअमी महमंद
सैदां मुंगल पठांण सह-मेले मीर मुसंद.
- (१५) पट हथ हेमर पाखरे-सोहडां सजे सनाह
हेवेदळ हलकारया-रांण सरिस रिमराह.
- (१६) फतेखान फोजांसजी-तुं आगे अणभंग
ते कीधो कणीयागरा-जोगासुं रणजंग.
- (१७) सुं वंचे फतेनबाबसुं-कर धुणे केवान
जुध मुज आगळ जोरवर-कुंण रावळ कुंणरांण.
- (१८) वरदाइ दादो वडो-खान हुंओ खंधार
जीण शकतीपर साधीआ अरवाळोच अपार.
- (१९) हुओ आगे सेलार हर-मुंदादा गजमल.
दोमज गढ गाहे दीखण ढाहे जीणगजढल.
- (२०) पीरोजे पतशाह छळ-खळ कीधा खळवट.
ग्यो अबदुलो मेलग्रह-वेसुलो भगवट.
- (२१) मुजे गुजर खंड मह-पुजे चंद्रप्रहास
पाटण जीण पायो पटे-मलवेदीया मेवास.

- (२२) माझो मुझ सलेम पत-अतळी अळ उगाड
चोरंग भागो चेलउत-कुंपो भडां कमाड.
- (२३) कहीयो इम कणीआगरे-दळ थंभ हुं दुझल
मे उदमां दमीया-हुं फोजां हरवल.
- (२४) ले बीडो फरमाण ले-जुध करवा जण बार
धरपत उपर वाव धर-वळभरीयो वेहार.
- (२५) दुरित कंबोई हुंत दळ-उपर रांण अभंग
होय टामंक हुकम हुयो-चडो चडो चतुरंग.

अथ छंद भुजंगी.

- (१) दळे चाल कीधी चडंते दुगंमे-होय हक टामंक सुरा हुकमें
सजो सघळा भद्र जाती सुचंगा-दळां उपरे जांण दीपे दुरंगा.
- (२) झडे झाटके रज रूमाल झारे-सारे तेल सेदुर रेखां समारे
कलाबा जडे जोड नाडी कसंता-धरे धजनेजा करे धत धता.
- (३) मुंडाळा दंताळा घटाळा सचाळा-मळे मदमत्ता जसा मेघ माळा
जटा जुट काळा जलंदाजजेहा-ओपे उजळा बीज अंकुस एहा.
- (४) सरी पाखरां पीलवांणां सुंगारे-आंणे सांम आगे दळां अवधारे
इसागज उतंग चोगांन आया-चडे जाण पाहाड पाए चलाया.
- (५) कहे सांहणी सांहणी सदकी जे-दळांवाळ घोडा भडां हथ दीजे
एराकी तुरकी आरबी अलछा-भरे डांण कछछी तुरी तेज भल्ला.
- (६) भडां आप केकांण जे जीह भावे-जीके कारती घाव हाथे करावे
तीसा राय जादा तुरी तंगतांणे-आगे ओपवे जीण लगाम आंणे.
- (७) सरे पाखरां सारमे सहसोहे-असासुरमा आंणताजी अमोहे
भुजाळा कडाळा कसंता भजावे-छछोहा पय राग मोजा सजावे.

- (८) धरे हथळां लोहमे टोप धारे-असारूप जोगंद्र कीधा अपारे
कटारी कडी जोड केवांण कसे-बहु नीर कंदील बांधे बहसैं.
- (९) गुपती छुरी ढाल नेजा गुरजं-फरसी फरीसार चोधार सजं
कसी सादीए बाण तांणे कबाणं-सजे तुंणमे घत लीधां संधाणं.
- (१०) भुजे आवृजे सांग उलाळ भाला-करेवा कळो आवीया भींचकाळा
भडेवाले वेणार कोडीक भल्ला-वधे छोडीयां हेक हेकां वेहल्ला.
- (११) सजे सुरमासील हांसार सजे-वडंगे हुआ रूढ हाहंस वजे
दळांकार मेछां मळे चीत्र दोळा-ग्रहे लोह आया हुहे लोह गोळा.
- (१२) वहेसे कहे भींच उभा दबाहं-सतानी करे सांमलीजे सनाहं
समोहे सजे नीर नाहे सकाजं-नमे हेत सुंकीध रीतनी वाजं.
- (१३) रचावे चंबेली कथुरी अरचे-चोवा चंदणं अंग सुंधे चरचे
जोमां एज दीतार सोव्रन जोपे-असी भांत नीलंक एजार ओपे.
- (१४) हला बोळ संजोइ मेखी हझारी-झीले झालरी टोपेसो व्रन झारी
बिहं बाजुआं जंग रंगात बंधे-नीभे सारमे पाय मोजानी मंधे.
- (१५) उभे हथळां ओपीया हथ एहा-जीके जुधरी वात पाराथ जेहा
जडी सुजडी दाहमे जोड जके-निमंजे समसेर वामेनीसंके.
- (१६) वीराजे अली बंध सुढाल वामे-एसो दाही मेसेल आकास आंमे
आजुको वेहारी एसो रूपओपे जसो कोरवां उपरे भीम कोपे.
- (१७) वीराजे बीने चोलमे चख वंका-लेवा लांचीयो जेम श्रीरांम लंका
सजे ऊठीयो भुज सलेम सुतं-घणो होमीयो धोम जाणे धीरतं.
- (१८) तवां होअ क्रोधातुरं तेह टांणे-जडी काज लेवा हनुमानं जांणे
दुओ तेम दीवांण श्रीमुख दीधो-पलांणी सजे आंण ताजी प्रसीधो.

- (१९) घणा मुलरो सांहणी आण घोडो परे खेत एराकजे पाट होडो
उलटा कच कोळ ज्युं नखओपे-जीही गंठीयां मुंठ धानंख जोपे.
- (२०) नळी उजळी जंत्र काढी निमंसी-वितामोह जे रूप उंचास वंसी
थडा बंध पारीख सारीख थंभा-असाथो रमे पाय ताजी असंभा.
- (२१) चीहुंकोर सारीख जंधा मुंचंग-उपावे किरतार श्रीहथ अंग
तुरी झोळ लंगोळ अछी तुअछी-पणे तंग दीरघ तंगी पडछी.
- (२२) गडा बद्ध उतंग आडील गती-भुजो कंध उधो रमंजोर भती
चलु नीर सोखे नीसा रूप चखे-सुरती चरंपत लेखा सुरखे.
- (२३) चले तेजमे अप वेठे न छाया-परठे त्रीया उकले जेम पाया
मुखे सकुळी जेम लज्या न मुके-इखंतां इसोरूप संसार अंके.
- (२४) तंगी झुळब खोळे नीमंजे तवारं-सजे सांह डाच लगाण सारं
अमुलीक साकत सोत्रन आणे तुला जेम कासे कडा तंग तांणे.
- (२५) दुहुं ओरके जंम रीछी डहावे-सिरी सारमे कंध रखे सजावे
सोभंती शाकती गज गाहसजे-विराजे चोरासी उरं मालवजे.
- (२६) धरंते खडताळ धुजे धरती-भरे डांण केकाण लंगुर भती
परठे तुरी रेसमी दोर पांणे-अवधारीयो आगळे सांम आणे.
- (२७) भरे तीर भुथांण घोडे भुजावे-करवांण कवांण जोडे कसावे
वंदे पागडे पाव दीधो वेहारी-ओपे सुर उंचा सज्युं असवारी.
- (२८) होए चोट नीसांण हय थट हले-महेशवदां पंच डंका तबले
त्रंवाळे वडाळे डंडाडे तवारां-नेहसे असमांन धाए नगारां.
- (२९) धरा लेयवा असुरे वागढीली-मरजाद जांणे महोदद्ध मेली
वहंतां दळां कार उवट वाटां-घणा पाधरां कीध ओघाट घाटां.

- (३०) वायंता भडां सुरमा असवारां तुराही झरे पंथ पेठा तवारां
कतारां थरां चोसरां पंथ क्रमे-होकारे सचाळा झगाळा हुकमे.
- (३१) वहंता लपेटा लेयंता वीराजे-गीरांगाहतां पंथ सुंडाळ गाजे
रजी धुड उलाळता गजरूप-उचंडे सहारां समुळा अकुपं.
- (३२) जगा जोत नीसांण बेरख जके-फोजा आगळे धजनेजाफुरके
पुणी घोर अंधार होथट पाए-मिले मेनका सुर सुजे नमाए.
- (३३) मेरू जांण पावे नही मांही मुझे-धसे पाय पाताळ पाहाड धुजे
असमान ओरां वहंता अपारं-पाडे पंख धानंख दीठा पाहारं.
- (३४) करे पारसी गल्लबल्ली करंता इलला इलला अल्ला उचरंता
दळांमांही माझी फतेखांन दीपे-जाळोरो सही आजको जुध जीपे.
- (३५) महा सुर सैदां पठांणा मुगळां-भंडादेयतो धीर वेहांर भडां
नहसे खडे वाव आयान त्रीठा-दळे माळीयां कांगरा कोट दीठा.
- (३६) सजे आवीयां रांणरा भींच सांमा-करे सेंवडा आज भाराथ कांमा
गोळाके बरे आफळे चार गाउ-आया कोट सुंधा अघ्राया अगाउ.
- (३७) परे देख रांणो मुगळे पठांणे-अणी ढोइया चापडे खेत आंणे
वजाया वडे संघुए रागवाजा दलीरे दळे आवी कीधा दीवाजा.
- (३८) चुणे मोर चानाळ गाडी चलावे-धकाधोम दारु आरावां धखावे.
जंबुरा धुवे जंत्रमे बांण जागे-लडंगे लडंगे असमान लागे.
- (३९) भडां बांण हेकां दीए मार भाथी-हेकां ढोहीआ आंण पहाड हाथी
एकांइसुरे सार कीधा उनागा-लंका लेयवा जांण सांमंत लागा.
- (४०) गाजंता वहे ढाहता कोट गोळा-हेका उछळे खायता बांण होळा
सचाळा त्रंवाळा घुरे पातसाही-त्रहे रांणरा ढोलसांमा त्रघाइ.

- (४१) वडा उंबरा साहरा कोट वागा-आयो उछजे रांण केवांण आगा
धीके धोमदारू जळे हकधके-करारो कीयो जुध ब्युंही कटके.
- (४२) एकां जोयवा रीख नारद आयो-धुआं लेयवा काज माहे सधायो
करे खपरं झालीया कतीयांणी-आवी जेखणी पंखणी उडयाणी.
- (४३) एका अछरे ढोहीया रथ आणे-वीराजी वरां काजहुरां वीमांणे
इखेवा सुरां क्रोड तेत्रीस आया-नीरखे ग्रहां राओ चखेन धाया.
- (४४) सारीखे सुरे असुरे फोज सजे० सांमा सुरमे पाय दीधा सकजे
पठाण इलला इलला पयंपे-जयो हिंदुए रांमजेरांम जंपे.
- (४५) बने उकळे थाट सुरा बहसे-नगारा धुवे राग संधुनीहसे
अवळे झले रांणरा भेंच आया-वखांणे पठांणे केवांणे वधाया.
- (४६) मुंगले छीले हींदुए लोह मेळया-भुजाले आफाले कीया अंगभेळा
वढे हेक सुरा वाढाळी वहंते-करंता भुजे हेक भाराथ कुंते.
- (४७) झटकां हुळां साबळां मांहीझंपे-चाळां हेक झाले प्रतीमाल चंपे
जळे आग भेळा धखे रायजादा-मोखे जमडाढां ग्रहे मीरजादा
- (४८) ओरेवा जुधे अंगसुरा अभंगा-पडे उपरे जांण होळी पतंगा
जुडंता ढळे जंघ हेकां जुआंणो-कटे पांण हेकां वहंतां केवांणां.
- (४९) लोहे छाकीया अंग हेका लडके-दडा सारखा सीस हेकां दडके
असंधी कटे कंध हेकां अयारां-धके धुबके हेक पाहाढ धारां.
- (५०) तुरां पाखरां वाखरां तुंडत्रुटे-फरां सुंसरा तीर चोधार फुटे
चोरी चाल हिंदु चडे रंभ चाहे-मीले हुरहे वे महा जुधमांहे.
- (५१) हाथु के धके जुध कीधो हठाले-रुके चाहुवाणे अने चमराळे
सारे आफळे कोट झाले सप्रांणो-रोद्रां आगळे मांण मेले न रांणो.

- (५२) अकारो कीयो मुंगले जुध आगा-लडंता थराद्रा असमान लागा
उछीना दीए घाव सांमा एवाकी-थडे आथडे मुंगले फोज थाकी.
- (५३) वडा उवरा एम आगे वेहारी-थाटां साहरां भीर दे वारथारी
बीजा पीर भाजे नही वांक बीजे-लडे वावरो कोट तेहीज लीजे.
- (५४) वेहारां शेलारां वडा चाडवांने-माझी मारका साह ओरंगमाने
दुजो खानजादां फतेखान दीधो-कळो कोरवे पांडवे जेम कीधो.
- (५५) रुके आफळो शाह ओरंगरीझे-कीयो रांम लंकां अशो जुध कीजे
जाळोरां खंधारां जोधारां जीकारे-विगता फतेखानं ढोया विकारे.
- (५६) खळां बीजळां देयवा झाटखारी वधारे दळां हुंत आगे वेहारी
करे उजळो जुध हुंतां केवांणो-चलावे हीए आवीयो चाहुआंणो.
- (५७) जाळोरा शीरे मांडीया तुंग जाडा-मुगलां तणा भांजशे अंगमाडा
वढे हके हेकां भडां हुंत वागे-खरी आग जागांवशे आजखागे.
- (५८) भडे मारके हाट बाजार भेळे-माझी आवीया माझीए लोह मेळे
झीलंता करंता हुआ आगझाळा-भला आवीया शांगणा धुंणी भाला.
- (५९) सकजा वेहारी थराद्रां सप्रांणा-माझी मारका आवओळे मंडांणा
उभेसेन सेंधे मुहे चाली आया-वीकसे हसे खाग सुरे वजाया.
- (६०) हाकां चाडता हेक हेकां हटाळा-रुद्राळा अने वाजीया रावताळा
वडा सैद हासम हामीद वंका-लडे लेयवा जेम सामंत लंका.
- (६१) इशो खुंदमीरां कीयो जुथ आगे-जुडे पीरजादा करामात जागे
भलोजी फतेखानरे खानभाई-सत्रांभांजवा जुद्ध हेतो सवाई.
- (६२) करे आपरो साथ आगे करारो-आंणी मेळीयो सार धारां अकारो
सत्रां मोखतो हाथ सलेम सुतं-सोहेतेल संकुरीयो सावरतं.

- (६३) खळांखानजी खेरीया मारी खागे-लडंते वेहारी असमान लागे
सुंदाउत सेरे कीयो जुद्ध साको-थाटां देयतो झाट खागेनथाको.
- (६४) हणुं जेम लागे करे वीर हाकां-चकाचुर कीधा अरीचाडचाक
पठांणे घणो दोलते चाड पांणी-अरी उपरे तेगझेरे उबांणी.
- (६५) जीसोधीर पंडीर ममरेज जायो-छोगाळो पवाडे पवाडे अळायो
आझाळो अहमंद आगे अयारां-सुंदा उत उडाडतो रीठ सारां.
- (६६) सपुत्रां शीरे सांहुवो रुप साथां-हीए पुरतो हाम केवांण हाथां
झीले बाप बेटे खगां प्राण झाडे-पगां आगळे भींच उमंट पाडे.
- (६७) वदे वेरीयां घाव वाहे वहाडे-पुजे जीवतां संभ जीतें पवाडे
झुझारां वचें वाजीयुं खाग झाटां-नांखे उपरे अंग थाटां नीराटां.
- (६८) जुडे बाळुवो सामरी चाड जाणे-वहोरी वरी हुर बेठो वेमांणे
हठाळावडाळा उजाळा हेतांणी-सारां साहेराखे पखां साहबाणी.
- (६९) खळांपींजरे खानरा हुब खागे-जीसो होमीए घत आतश जागे
बहसे अरी होते लुंथ बथ्यां-हाथां दोअ साजे उभे आठ हथां.
- (७०) वळीकुं तीकांकोळीए जुद्ध वेळा-भुजावे भुजाडंड आकाश भेळा
करेताजनो जुद्ध कुंते केवाणे-जोडे आपरा बंधवां सीह जागे.
- (७१) लोहाणी घणा केवीयां आभ लागे-खडाका झडाकालीए जुद्धखागे
मीयांरा त्रणे भींच भाराथ माते-ताते राउते वाजीया लोहताते.
- (७२) वधे खान साबत जुळ्यो वेहारी-खुदाउत केवी हरांवार खारी
भुजां भेमरां उपरे खाग भांजे-मरदां जुवाणा घणा माणमांजे.
- (७३) हाकोटे अरी हेवते चाड हाकां-सेरावत जुजुवटे कीघ साकां
भडेभींच भाराथ बुढो भजाळो-अतारां सेलारां वेहारां उजाळो.

- (७४) पखां आपरां चाडवा जुद्ध पांणी-मंडांणो शीरे माझीओ मुगलांणी वडे जुद्ध वेहार मीरां वखांणो-जोडे वाजी मानाहरो वाघजाणो.
- (७५) खरी खांण दाखी अलाउलखागे-जुडे केसरो थाहरूखांन जागे वढेखांन आलम धाए वेहारी-दळां दोखीयां जुद्ध मोखे दोधारी.
- (७६) उभे च्यार मीरां हरा जुध एहा-जुडेसोळ सामंत संग्राम जेहा मलुखान सेलार मेवार माझी-प्रथीखांन दरीयाव ज्युं लाज प्राझी.
- (७७) बडाभींच महमंदरा जुद्ध वेला-खेले खाग डोढे हले जेम खेला जीसो भेम भाराथ सलेम जायो-धखंती गदा उछटे कोप धायो.
- (७८) इसो ओपीयो खान ताजो अखाडे-उचंडे प्रचंडा वयंडा उपाडे जुडंतां अमीखांन झुझार जोडे-वीराजे अवलां कवलां वीहोडे.
- (७९) जाळोरातणी रीत संग्राम जाणी-उबांणी खगे वाजीया अबुआणी जुडो जोध जमालरो साथ जाडे-अरी उपरे साहबो लोह आडे.
- (८०) वडा वीर वीराध एहा वेहारी-खगे सांम आगे लडे वार खारी दळां आगळे खांन दाउद दीठो-पुरो भेम पाठांण लोहे पयठो.
- (८१) जसो जुद्ध अहमंद मोहमंद जांणे-पछाडे सत्रां जेम ते गांन पांणे साका बंध सेबाज बहादर सकाहं-गोरी गजथाटं करेगज गाहं.
- (८२) बळा क्रम दाख्यो व्यहुं बाप बेटे-छोगाळो घणा राखया जुद्ध छेटे भीडतां भुजे केसरो भीम भेळा-वडा तुंवरां जेम संग्राम वेळा.
- (८३) एसो नाहरो शूर धीरां अखाडे-भडां भीमरा हाथीयां ज्यु भमाडे अणी आउगे सोहीए सांम आगे-लहेशूर आछु हरो आभ लागे.
- (८४) वाघेलो पहेलो वेधं लोहवाहां-दीए घाव रामेव डोढा दुवाहां राठोडां सही सुंदरो रुप राखे-दळां दोखीयां हाथ भाराथ दाखे.

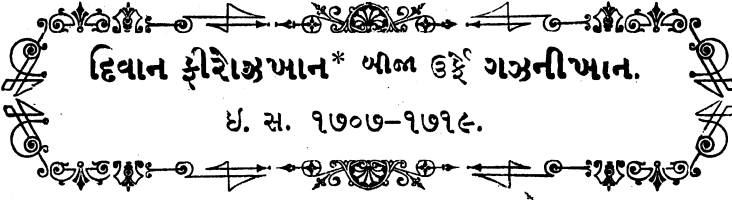
- (८५) भडारूप राघो बडा जोरभाथी-सराहे बने साथ भाराथ साथी
सजेकुंत कंठीर कचरु सनढे-दळां दोखीयां दोलतो खान डढे.
- (८६) बढेवीर वायस बे बोह वाहां-सझुझा बीने फोज देखे सराहां
कबीरे अमी दुसरो जुद्ध कीधो-पता जेम साले पवाडे प्रसीद्धो.
- (८७) साथां मांही माझी मीयांजी शेघाळो-भीडे सूर मनसुर नायक भुजाळो
फरीदे गयंदां जीही सुंडफेरे-झाटां देयतो दोखीयां खाग झेरे.
- (८८) पीरा उत राउत सारां पहेलो-ग्रहे भार भाराथ माझी गहेलो
हझारां जसा दोय हेतु हठाळा-वडा वांघळा भेंच दीवांणवाळा.
- (८९) अडावीड असरपरो सांम आगे-लोहांले अलु दुसरो आभलागे
चावो केसरो केसरी सींघ छुटो-जाळोरो खळे मॅंगळे जाय जुटो.
- (९०) मळेघाए मीरां तणो जुद्धमांहे-वढे सूरसांमो महाखाग वाहे
खुदो सांमआगे अयारे खंधारे-धडे पाव देतो झीले फुलधारे.
- (९१) हेतुरो भडेवा वीरांचाडहीकां-सरेवाढीयां काढीयां केसरीकां
भलो वाजीयोथाहरु तात भेलो-खुदा उत होळी रमे जेम खेलो.
- (९२) सझुझा उभे चार मेवार संधी-अरीयां उंधे कांध भाजे असंधी
जुडे जोध आ खुब सेरोजडाळो-ध्रवंता अणीधारमोजे घडाळो.
- (९३) खांडेराव दीघाणरीचाड खागे-आझाळे दडा कीध भाराथ आगे
मंडोरी सुरतांण महमंद माझी-पणेराव रांणा तरवार माझी.
- (९४) सदा सांम आगे समो भूम साले-भडे भेंच डोसा तणो जुधभाले
शीरे साहुओ जुद्ध सुरेसकजे-अलीरो भुजे खाग आयो उछजे.
- (९५) पुंचाडे वडां सोहचाडे प्रमारां-वडो कीध भाराथ आगे वेहारां
हुंदाडो फतो वाजीयो फुलधारां-आगेखान रायबधाए अपारां.

- (९६) पाहाडो झीले आवीयो भेच पुरो-खळां सांम आगेदळां भांजखुरो
भुजे खांन साबत आगे भीडंतो-घणा रांणरा भेंच घाए घडंतो.
- (९७) जाळोरा थराद्रा छडाळा जुडंता-रोहाळा बहसे घणे रोसरता
धाराळा दीए घाव सेलां धमोडा-जरदां मरदानी जोडे सजोडा.
- (९८) जाळोरी चक्रा बोह कीधो जवांणे-उछीने छडाळे केवांणे उबांणे
फतेखानरा भेच माथे फरकां-हुआ सींघ रूपी करे वीर हकां.
- (९९) आपोणां वचेलोह जाडे अकारे-चलावे फतेखांन आयो चकारे
अरी उपरे काळ जांणे अछायो-आकारी ठमातो फतेखांन आयो.
- (१००) तुरी माडरांगां भुजे खाग तोळे-वेहारी वडे जुध पेठो वरोळे
वेहारी छछोहा अरीघाव वाहे-साहेरथ सुरज पेखे सराहे.
- (१०१) कडाळा धाराळा कडके-बसंधी असंधी कंधाळा बडके
वीकटे सुभटे चटा बंध वगे-लटके कटके धके आभलगे.
- (१०२) चोधारां जोधारां अयारां चसके-करदां जरदां मरदां कसके
झरतां सरतां अणीसेल झोका-सलके तलके छके धार सोका.
- (१०३) पयाळा वाढाळा पायंता पीयंता-लोडंता ओडंता लडेलाल रता
जाळोरा सप्रांण वेहारां जुवांणो-वावेवा वखाणो राणो चाहुवांणो.
- (१०४) कसीसा कवांणां बराजोर बांणां-आ छटे केवांणे करगे उबांणां
सजोडा संधाणां बडेके बंधाणां-जुडे जमरांणा करे धमसाणां.
- (१०५) वहंता वेमांणो उडे आसमाणां-संपेखेसमांणां सुरां आसुराणां
पणे धन पांणां लोहांणी पठांणां-कटे काफरांणां हटे हींद वांणां.
- (१०६) सकजा सेलारां वीगता वेहारां-खळां खगधारां उथपे अपारां
जुडंता जुधारां वाढाळां वेहारां-वहेवार वारां सहेवप सारां.

- (१०७) धमंके धकारां उछीना अकारां-कसके कटारां मसके चोथारां
मरदां मेवारां मीले हथ मारां-अभंगा अयारां पछटे पयारां.
- (१०८) झरेरत झारां चरे मंस चारां-फीरंता फेकारां जपंता जेकारां
वढंता भडांरख देखी वखांणे-वरे सुरमा रंभ बेठा वेमांणे.
- (१०९) पीयाला छले स्रोणपांणे पीयंती-समापत आसीश ध्राइ सकती
वढे जुध वेहंडीया वीकराळं-माहादेव चाढे गळे रूढ माळं.
- (११०) वढे सांमटा साठ वेरी वीयापे-कीया जाण कोवाडीए वन कापे
घढे पाडीया रांणरा भीमघाए-सीरताज सोमांनीयो पातसाए.
- (१११) घकावे धरा काढीयो चाडधारे-हारे जुधरांणो गयो मांण हारे
लीया दांम लाखां गणे गांमलुसे-धणी वाढी धारुजळे वाव धुंशे.
- (११२) घणा भोमीया मारया हलोकोट घेरे-फतेखांन ओरंगरी आंण फेरे
वळे आवयो जीत वंको वेहारी-सरतांण भाखेजसंभोम सारी.

દિવાન ફિરોઝખાન (ખીબા).

વાન કમાલખાને પોતાની હયાતીમાં ફીરોઝખાનનો પોતાની પછી ગાદી ઉપર આવવાનો હક કાયમ કરાવ્યો હતો, જે આપણે આગળ

કહી ગયા છીએ. તે આધારે તેમના મૃત્યુ પછી દિવાન ફીરોઝખાન ૩૯ વરસની ઉંમરે ગાદીએ આવ્યા. તેમની માનું નામ માનખાઈ હતું. દિવાન ફીરોઝખાનના દિકરા પીરખાને પણ પોતાનો ગાદીએ આવવાનો હક સાબીત કરવા મોગલ શહેનશાહની હજુરમાં અરજી મોકલવા માંડી. આ ઝગડો વધ્યો અને બન્ને તરફના મુત્સદ્દીઓ બાદશાહની હજુરમાં પોતાનો લાગવગ પહોંચાડવા લાગ્યા. આ મુકર-દમાનો ફેંસલો પીરખાનના લાભમાં થવાનો સંભવ હતો; પરંતુ તેમના કમનસીબે ઔરંગઝેબ બાદશાહ તેટલામાં સ્વર્ગવાસી થયા, અને દિલ્હીની ગાદી માટેજ તેના પુત્રો વચ્ચે તકરાર ઉભી થઈ; જેમાં શાહઆલમ ફાવ્યો, અને ઔરંગઝેબ પછી તે દિલ્હીની ગાદીએ બેઠો.

શાહઆલમના વખતમાં દરેક ખાતામાં ફેરફાર થવા માંડ્યો, અને નવા

ગાદીએ આવવું. રાજદારી પુરૂષો પ્રસિદ્ધિમાં આવવા લાગ્યા. તેઓ પીરખાનના હકની માહિતી ધરાવતા

નહિ હોવાથી બાદશાહના દરબારના ફીરોઝખાનના વકીલોએ ભૂલથાપ દઈ યુક્તિ વાપરી પાલણપુર રાજ્યની સનદ ફીરોઝખાનના નામથી લખાવી લીધી. આ સનદ પ્રમાણે દિવાન ફીરોઝખાન ઈ. સ. ૧૭૦૭ માં પાલણપુરની ગાદીએ બેઠો. ગાદીએ આવતાંજ ફીરોઝખાને પીરખાન ઉપર વેર સાચવ્યું અને તેની બધી જગીર જપ્ત કરીને ફક્ત તેમના નિભાવાર્ય પીપળી ગામ રહેવા દીધું.

* ફીરોઝખાનનું અસલ નામ ગઝનીખાન હતું. પણ અહીં લોકોમાં તેમજ કવિઓમાં તે ફીરોઝખાનના નામથી વિશેષ પ્રસિદ્ધ હોવાથી ગ્રંથ કર્તાએ તેમને 'ફીરોઝખાન ખીલ' એ નામથી વાચકને જાણાવ્યા છે.

દિવાન ફીરોઝખાને થરાદ ઉપર ચડાઈ કરી તેને જીત્યું હતું. ફીરોઝખાનના લશ્કરે વાવ પરગણામાં પેસી લૂટકાટ કરેલ, થરાદ ઉપર ચડાઈ. તેથી વાવના રાણા પચાણજીના દિકરા વજેરાજે ગુસ્સે થઈ પોતાના પિતાને કહ્યું કે દિવાન ફીરોઝખાન થરાદમાં રહી આપણને પજવે છે માટે લડાઈ કરી તેમને અટકાવવા જોઈએ. રાણો પચાણજી ડાહ્યા અને અતુલવી હતા. તે જાણતો હતો કે ફીરોઝખાન સાથે લડાઈમાં ઉતરવાથી વાવને નુકશાન પહોંચશે; તેથી તેમ ન કરવાને તેણે વજેરાજને સમજાવ્યો; પરંતુ વજેરાજે માન્યું નહિ. સાંગા અને વજા નામના બે આગેવાન લડવૈયા સાથે લશ્કર લઈને તે થરાદ ઉપર ચઢી આવ્યો. ફીરોઝખાને તેમનો પરાજય કર્યો. આ હારથી રાણો પચાણ નજરાણું આપી ફીરોઝખાનને નમી પડ્યો. થરાદની ચડાઈમાં કુંવર કરીમદાદખાન અને ફતેહખાન તેમના પિતાની સાથે હતા. થરાદનો કબજો કેટલો વખત ફીરોઝખાન પાસે રહ્યો તે જણાયું નથી.

ઇ. સ. ૧૭૧૪ માં ફરોઝશીયર બાદશાહે દ્વાઉદખાન પન્નીને “ હકત હઝારી ” (સાત હઝારી) અમીરોની ગુજરાતના સુબા તરીકે ફીરોઝખાને હઝારીમાં દાખલ કરી ગુજરાતનો સુબા કામ કરવું. નીમી અમદાવાદ મોકલ્યો. કેટલાક વખત પછી દ્વાઉદખાનને પાછો બોલાવી લેવામાં આવ્યાથી બીજા સુબા નીમાય ત્યાં સુધી અમદાવાદનો સુબાગીરીનું કામ દિવાન ફીરોઝખાનને સોંપવા ઇ. સ. ૧૭૧૫ માં બાદશાહી ફરમાન થયું. દિવાન ફીરોઝખાને ગુજરાતના સુબા તરીકે ઘણી હિંસીઆરી અને ઇમાનદારીથી કામ કર્યું. તેમના પછી જોધપુર મહારાજા અજીતસીંહ રાઠોડ અમદાવાદના સુબા નીમાયા. (જુઓ વોટસનનો ગુજરાતનો ઇતિહાસ.)

દિવાન ફીરોઝખાનના રાજ્ય અમલમાં સુમનોની ફરીયાદથી દિલ્હીના બાદશાહ તરફથી લશ્કર આવેલ અને તે સુમન ખેડુતોની ફરીયાદનો ખતાવ. લશ્કર સાથે લડવાનું કામ દિવાન ફીરોઝખાનની વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે કુંવર કરીમદાદખાનને સોંપેલું, તેથી તે ખતાવ અમે દિવાન કરીમદાદખાનના રાજ્ય અમલમાં મૂકીએ છીએ.

ફીરોઝખાને કાકોસી, અને કાકરેજ જીતી ત્યાંના જાગીરદારો પાસેથી નજરાણું લીધું હતું. સેંલર પાદરના શેરાણી પઠાણો ફીરોઝખાનની વધુ જીતો. સાથે તેમણે લડાઈ કરીને આજમખાન નામના

આગેવાન પઠાણને મારી નજરાણું વસુલ કર્યું હતું. વળી તેમણે કીડોતર, રોહ, ડાલેલા ધાનેરા, ત્રીશી, ચોવીશી,† મલાંણા, સુરભાખરી વગેરે મુલક જીતી, રાજ્યનો વધારો કર્યો હતો.

દિવાન ફીરોઝખાનના કારભારી માલજી મહેતા બુદ્ધિશાળી, સમયસૂચક મુત્સદ્દી હતા. તેમણે દૂર અંદેશી વાપરી બેધપુરના મહારાજા અજીતસીંહ અને દિવાન ફીરોઝખાન વચ્ચે ગાઢ મૈત્રી કરાવી હતી.

મરણ. દિવાન ફીરોઝખાન ઇ. સ. ૧૭૧૬ માં સ્વર્ગવાસી થયા.

ફીરોઝખાનને ફારસી તથા હિંદી ભાષાનું જ્ઞાન તેમના પિતા કુમાલખાને સારા શિક્ષકો રાખી આપ્યું હતું.

લક્ષણ.

દિવાન ફીરોઝખાને પોતાનો રાજ્ય કારભાર હોંશીઆરીથી ચલાવ્યો હતો. તેઓ બહાદુર અને શૂરવીર હતા. હકદાર પીરખાનને ભૂલ થાપ દઈ તેમણે પોતાના નામની સનદ બાદશાહની હજુરમાંથી મેળવી લીધી એ તેમનું ચાતુર્ય અને રાજ્યદારી કુનેહ બતાવે છે. પીરખાન અને તેમની વચ્ચેના આપસના ઝગડામાં તેમનું તથા તેમના મુત્સદ્દીઓનું ચિત્ત એટલું બધું ગુંથાયું હતું કે બલોરના બદલામાં બીજી જગીર આપવાને ઔરંગઝેબ બાદશાહે કુમાલખાનને જે વચન આપ્યું હતું તેનો તેઓ પણ લાભ લઈ શક્યા નહિ. ભાવી પ્રબળ છે ! મનુષ્યના નસીબમાં જેટલું નિર્માણ થયેલું છે તેટલુંજ તેને મળે છે.

† ધાનેરા, ત્રીશી, ચોવીશી, રોહ, ડાલેલા, સુરભાખરી, મલાંણા, કીડોતર અને સેબર પાદરનો મુલક દિવાન ફતેહખાન પહેલાએ અને દિવાન ફીરોઝખાન બીજાએ જીતી તેમની પાસેથી નજરાણું વસુલ કર્યું હતું. ત્યાર પછી તેજ મુલક દિવાન બહાદુરખાને જીતી પાલણપુર રાજ્ય સાથે જોડી દીધો હતો.

छंद बे अक्षरी.

परथम तुज समरां गुणपति,
 मार्गां पासे वचन उकति;
 माता गवरी पिता महेश्वर,
 देवतीको समरां लंबोदर. १

लुली सरसती पाये लागां,
 माता पासे वचन तत मार्गां;
 वचने तोयण दिवाण वाखांण,
 प्रजा सोही हिंदवां पाठांण. २

पीरोजो हिंदुए पाठांण,
 जबदल हरो अरक जीम जाण;
 जबदल धर वाखांण जया,
 क्यावर माहा प्रथवीसर कया. ३

ईसप मलेक धनो अली अंतर,
 गढ खाटीयो भलो सोनागर;
 दल्लीपत शाहां खाग सबाही,
 गांजे केतां अरीआं दळ गाही. ४

राजा रांणां रे वच रहीयो,
 थही बांकी जांणे संघ थहीयो;
 दिन तणी फेरे जीण दोवाइ,
 वळी बेहारां लाज वधाइ. ५

तण इसपरे हसन तबीजे,
 वळते श्रोण चले कोण बीजे;
 आज्ञो बेहार अणंकळ,
 खागे हसणी कीताए जीत्याखळ. ६

जोरावर खग त्यागे जबदल,
हुवो मुरधरा मांहे हींसल;
कवि पातांरो पाळ कहीजे,
दाने मोज जीयां लख दीजे.

७

सेलारो ते हुंत सवाई,
क्यावर खगे न पुगे कोइ;
भलो बुढण सेलार समो भ्रम,
कुळ ओपम कहीये मोटो क्रम.

८

अली मांझली अखीआत ओवारी,
त्याग अने सोहे तरवारी;
क्यावर बळी जबदल कहाणे,
तुंग त्रिशंग कहो सुलताणे.

९

अली शेर उसम अणंकळ,
पीर खोरम लीया जस प्रघळ;
मीरखान महंमंद सो माजी,
पतशाहां वच ते गज प्राझी.

१०

हमीरां ओपम सहीये हेतो,
जुग उनमांन जजीठल जेतो;
हेतारे पंच पुत्र हठीमल,
अरि साझण गढ कोटां उथल.

११

गजण दखण जुध एम वहे गज,
सुलताणे कहीयो ए शकज;
शाह तणे छली गजण सुंढाळो,
भाग्या दखणी थाट भुजाळो.

१२

खोरमखान वढीयो गढ खागे,
भसतें गयो अरीयां थट भागे;
मलेकखान झुझार व्रभे मण,
कीधा थाट बलोचां कण कण. १३

गुंण खानडरा जो कोइ गावे,
पवाडां तें पार न पावे;
खान पीरोज समो भ्रम खानड,
भारथ अबदल्लो भांजे भड. १४

शाह तणां दोखीयां घणां सल,
हुओ गुजराते फोजे हरवल;
पीरोजो आयो पालणपर,
उग्यो घणो कोळीयां तणे उर. १५

मुंजो खान हुओ कली मंडण,
दोखीयां घणां खगां बली डंडण;
शाह रीझ पाटणं समापे,
कोळी सर कीधा खग कापे. १६

सोही अर खान सलेम सवाई,
पाटोधर जीण लाज उपाइ;
कुपांसुं जुध पाधर कीधो,
शाहां लगे वडो ब्रद सीधो. १७

सुत सलेम फतो कही सधर,
झीलीयो भुजे वेहारां जुंसर;
मुंजा पाट कमाल मणी जे,
दाने क्रन विक्रम ब्रद दीजे. १८

कमो कलिज्जुग दाता केसो,
जस सोनगरा लाख जेसो;
कमे देया केकाण कवदां,
सुजस तके पुगो सामंदां. १९

संपे कमुअल लाख सपातां,
अली मांझली राखे अखीआतां;
कमे कुरझो, कण कण कीधो,
लोहां बळी लोहीआणो लीधो. २०

कमा तणे घेर दोलत केसी,
जोवतां इंद्र पदवी जेसी;
कमा घरणी मानां कुळवंती,
सीता, कुंता, अरु धुपती. २१

ध्रम मांनां मातारो घनो,
ओदर जीण पीरोजो उपनो;
काश्यप घर जाणीयो सहसकर,
पीरोजो जायो पाटोघर. २२

धाय साहेली देण वधाइ,
वाजंत्र पेहली थाळ वजाइ;
थाळ सुणे त्रंबाळ रुडाया,
कळावंत पंच शब्द सुरगाया. २३

कांसी वाज वजे कुरनाळां,
तसी सरणाई ढोल त्रंबाळां;
घणो हुओ ओछाह घोघर,
पात्र अखांडा मंडे इणपर. २४

सुतन पिताए श्रवणे सांभळी,
वडे भूपे आणंद कीयो वळी;
बंदणाने मोजां बगसीजे,
कुंवर आय ओछाह करीजे.

२५

वधाइयां दही तेण दन वळीया,
मोह मांगेया तसा धन मळीया;
कुटुंब मुबारखी आवी दये कर,
कुंवर जनमीयो कमा तणे घर.

२६

जाय बोलावो पंडित जोषी,
रति पुछां सो केहडोक होसी;
एम केहतो एहडो विप्र आयो,
पेहलो द्रव दे पछे पुछायो.

२७

कुंवर आवीयो मुहरत केशो,
जनम राम दशरथ धर जेशो;
देखे पंडत कागदमें दीसे,
सवंत सरतमें साल चौबीसे.

२८

जेठ मास पख चंद्र सोहाइ,
पळ शुभ घडी वखत हद पाइ;
नखत्र ओतरा फालगुन नीको,
जनम समये बळ नवे सहीको.

२९

ब्रख संक्रांती तसी वांचीजे,
जोग वज्र बळ असो जपीजे;
राशि चंद्रमा जोये अखर,
नाम दीयो पीरोज ब्रधेनर.

३०

नर मस्तके लावीयो नक्षत्र,
छाक बंबाळ धारसे शिरछत्र;
प्रश्न नवे ग्रह अशा पणीजे,
जोग नखत्र तथ उत्तम जपीजे. ३१

राशि चंद्र बयो बोह रुडो,
कहे पंडत शो न पडे कुडो;
करता हुकमे लखीयो कागळ,
आइ वरस शो द्रब अणंकळ. ३२

सामुद्रगमें जसी सुणीजे,
पाये पदमह रेख पणी जे;
उरध रेख तेहडी कर एके,
विसवा हुते चटी वीसेके. ३३

अंगुठे विसवे जव एशो.
जोवंतां कृष्ण तणे कर जेशो;
जीवी अनंत शो चक्र जोपे,
एक हथेली वचें तल ओपे. ३४

नेण मांही रवि किरण निरख्खी,
प्रषण जळे तणी पंडत परख्खी;
नयण, पाण, मुख कुंवर निरख्खे,
हुओ अणंद शो मात हरख्खे. ३५

नव निध आवी धरे जनमत्तें,
वाधे दिन दिन तेज वधंतें;
रमतो देखी कुंवर शो रायं,
पिता मात आनंद ही पायं. ३६

एहडा वचन पीरोज उचारै,
मन हुंसे कागदे मंडाडे;
जीभ्या अकल महा शुद्ध दीसे,
भलो कुटुंब कहे कुंवर भणीसे. ३७

ताम पंडत आकुन तेढायो,
भूप प्रथम पारसी भणायो;
हद पढीयो पारसी हिंदुइ,
हुए कथ अगम सहल शो हुई. ३८

व्याकरण, पुराण अठार नवेही,
तुरत लहे चौदे वद तेही;
वेद चार, खट भाख तणी वध,
मोड लहे छत्रीस राग मध. ३९

बावन अक्षर कळा बहोतेर,
घणी समझण सदा वडे घर;
बंध रुपकां फारसी बुझे,
सार कोक, पिंगल सब सुझे. ४०

वरस दसमे वीर विचक्षण,
सारीही वध लाग्यो समझण;
बळ भजे ग्रह्या व्रस बारमें,
अशी खेडे भड बहो आंगमें. ४१

वगतर बांध जडे बांहाळो,
भुजावे खट त्रीश भुजाळो;
आ उध ग्रहीया भुजे अणंडर,
लारे लीधां बडोत लवकर. ४२

जुध करवा अरियां शरजावे,
 लुंसे नेस वित्त बोह लावे;
 वेरी जो कोई आवे वाहर,
 धड छेटे त्हुं खाग भुजे धर.

४३

एकां पाडे एक उडाडे,
 लुकां बळी कोळीयां रमाडे;
 थापे एकां एक उथप्पे,
 करे जोर त्यांरा सर कप्पे.

४४

पीरोजे परभोम पजाइ,
 वडां वेहारां लाज वधाइ;
 पतशाहां लगवाका पुगा,
 अरक जबदलरे घर उगा.

४५

बाप बेटो वे मनष बराबर,
 करे मोहर ओरंग दीयो कर;
 बाप बराबर आप महाबळ,
 हेमर खरा बराबर हुकळ.

४६

राजत शहर बराबर रखवे,
 पीरोजो नर खरा परखवे;
 भलो भलो पीरोजो भूपत,
 सारे जगे कहाँ बोह शकज.

४७

पिता हुंत सवाइ पणीजे,
गुजर धरा कमाड गणीजे;
वाढी घरघर अंब तरावर,
सायर जेहा सजळ सरोवर.

४८

पहोप चंपा, गुलाब पणीजे,
भोग लेयण बेहार भणीजे;
कमा घरे पाकीयो अणंकळ,
बेठो पाट पीरोज महाबळ.

४९

एम पीरोजो पाटे ओपे,
जाणे इंद्र इंद्रासण जोपे;
इंद्रपुरी पालणपुर आखां,
देव सभा बेहारी दाखां.

५०

गुंण गांध्रव चारण गुण गावे,
सदा पात शो गीत सुंणावे;
गज ऐरावत जेहडा गाजे,
वाज उंचाशा जशा विराजे.

५१

हुकळ भडां फेरीजे हेमर,
गोडी करे मदोमत गेमर;
वाजे नोबत निशदिन वाजा,
सदा भोगवे एम दिन साजा.

५२

एकां पटा परा उतारे,
वजेदारां दोपटा वधारे;
दोणा रजक वधारा दीजे,
लोह वजाड अरां धर लीजे.

५३

सपोह पीरोजो सांज सवारे,
वढण देयणरी वात विचारे;
आखे वचन बेहारी एहा,
कळह नहि शो ठाकर केहा.

५४

मळे कटक विकट राव मारु,
सार सजे सत्र भांजण सारु;
एराकी काछी चपळं अत,
साकुरां शिरस मांडजे साकत.

५५

चंचळे तेण बारगीर चडीया,
एते शाख साखेतं अडीया;
कटक कठठीया जाण उद्धकळ,
खळभळीया नरपति जीत्या खळ.

५६

दीधा टीला धाड दुझळे,
सबळ काकोशी भांज सहळे;
लुंसे नेस माल धन लीधा,
काकोशीयां एम शर कीधा.

५७

काकोशी भांजते केवांणे,
अरि पाय लागे असांणे;
सैंभरीया शेरांणी सारे,
महोर नांखीया सघळा मारे.

५८

आजमखान अजीत जेसा अरि,
सारे वाहे जका जण भरि;
डोटे फोज चडे उगे दि,
करे मेवासी जोर तीकेकी.

५९

रमे गोगडा जका धारन वन,
मावाड टेंबो सांक करे मन;
सत्र साहे हणीया सांभळीया,
माण मुकी बारड तब मळीया.

६०

લાઘાં ગાંમે દામ જવ લીધા,
 કળીયાગરે મેલ તવ કીધા;
 અળ આંટે ઢાભીયાં ડગારે,
 માર ઠેલીયા તયાંકું મારે. ૬૧

મટેશરીયા જોર કરે મડ,
 અન્ન મલે ન સેવે અનડ;
 કેંવાડીયાંમેં एहडी કીધી,
 લોહ વજાડ ધરા સવ લીધી. ૬૨

જોરાવર સુત્રે રળ જંગં,
 મારીયા મલાંળા અળમંગં;
 માઝી પગ સેવે મુઆતર,
 ધળી તુંહીજ મુંજાદ કલ્લોધર. ૬૩

રહસી તકો જ્યાં તું રાખે,
 દાંતીવાડીયા અળ પર દાખે;
 મડથ, રાળપર નકરે મારથ,
 આગલ થયા સહ મુંપે અથ. ૬૪

ત્રીશ ચોવીસ તળા માગ્યા તડ,
 મારથ સુત્ર પીરોજ મહામડ;
 ઢીસા થકે કરી કોપ દીવાંળે,
 વીસ આકોલીયા માર કેવાળે. ૬૫

જડ કાઢીયા સો સ્ખોલ તળી જડ,
 મરળ દેસી કોલીયાં કળીયા મુડ;
 વાલી અને પીરોજ વાંહાલે,
 કીયા નેસડા ગરદ કીરળાલે. ૬૬

नेस मुंढेठा उचंडी नख्खे,
मरदे लीयो जश लख्ख्वां मुख्खे;
धर काकर सारी एम धुजे,
डाबटीया अरि मुंजे दुजे.

६७

एक वळे अखीआत ओवारे,
वडंग सजे दोहीया बेहारे;
सात देश एम लोपे सघळी,
वरग लीया हांकारा वाळी.

६८

मलेचारा मांण मरोडे,
सांढां लायो सात सजोडे;
देशोतां दोयजां लागो डर,
धुजे सुधो अरबद तणी धर

६९

नरपति अने गजपति नमाया,
दिवांण के उदमं दमाया;
नर पीरोजे उनथ नथ्थे,
शकजा लीया पीयारा सथ्थे.

७०

वांका भड पाधोर वीहारे,
धर धुजे सारी खग धारे;
पीरोजे के कीध पवाडा,
जोरावरां उबेडे जाडा

७१

वाघ बाकरी न शके वारे,
एक टापीये एक उवारे;
जोर करे त्यां तोडे जाडा,
राजस असा पीरोज रचाडा.

७२

દશ દશીયાં દેશોત ઘણા દૂર,
પગ સેવે આવે પાલણપુર;
મોટો ભાગ ત્યાં નજરાં મેઢે,
પેકાં સર સવેર ઉઘેઢે. ૭૩

હોટે ઢંઢે કરે બોહ ઢાકર,
કોઢી, કોઈ ન જ્ઞાલે કાકર;
શક જામીયો અપાર અઢાશર,
અર ઘર છોઢ વાસ કર ગીરવર. ૭૪

દુહા:—

કરે રાજસ કળીયાગરો, પર એવહી પાઠાળ;
હેમર નર હુકઢ હુએ, જોરાવર સવ જાળ. ૧

વાવે પંચાયળ વસે, પાલળપર પીરોજ;
રાળ અને દીવાળરે, વઢળ હુકમ્મી વોજ. ૨

જ્ઞાંજ્ઞર પીરોજો જગે, એ રાઘે અઘીઆત;
યાં બેઠાં પાંચે અઘી, વઢળ તળી વધી વાત. ૩

એમ પંચાયળ ઓચરે, વઢાં સુળંતાં વત્ત;
કઢહ રીત ચહવાળ કી, પરી ભાજવા પરત્ત. ૪

કહી વાત પીરોજ કથ, વધે આપ વરીયાંમ;
પાઠાંણાંસુ પાધરે, સુત્રે નહિ સંગ્રાંમ. ૫

બોહસ પંચાયળ બોલીયો, વાત સુંળો દિવાંળ;
ભાગી બાવીસી ભઢે, કરવા વર કેવાંળ. ૬

લોહાં મુંગલાં સું લઢ્યો, ચાઢ બાંધ ચહુવાંળ;
જઢવો વકટ જાઢોરીયા, દાઘે ઇમ દીવાંળ. ૭

रोस करे पीरोज सुं, कही पंचायण कथ;	
कुंण मुगल पाठांण कुंण, भांजुं कर भारथ.	८
भडवो लडवो भांजवो, हरी हमांणे हथ;	
अब सथ मेळे आवसां, कहे कमा सुत कथ.	९
साथ सजे आयो सही, बेहारी वडवार;	
एम पंचायण आखीयो, सुंणसे तका संसार.	१०
सांभळ सेकासुं शको, मकर इतो अभिमान;	
काके मो वावे कीयो, जांणे सको जहांन.	११
वयण वयण आंटी वणी, रांण अने दीवांण;	
सोनगरा, नाडुळ सजे, करी ध्रवसें केकांण	१२

—:मोतीदाम छंद:—

करं ग्रह ताम ग्रहे सोकेवांण,
वढे वाय उससीयो दीवांण;
आयो घरे आप तणे अणभंग,
राणा सुंय सुत्रवीयो रणजंग. १

अहंमदावाद डीसा लग एह,
न राखेय राणोय सुबांय नेह;
दीवांणांय कुळ तीयां ध्रब दीध,
लखेशो थराद मंगावेय लीध. २

लीया हे थराद कळो लें केह,
अणभंग आयोय डीसेय एह;
भुजावण राज थराद भूपाळ,
विद्याकीया थाणा अने कोटघाळ. ३

लोकां सह राजी थया सो खलक,
 मंडाणोय थाणोय हुंस मलक;
 कोटवाळ खळां करे सो केवांण,
 देशां वच फेरीय आंण दीवांण. ४

प्रजा सो थराद तणी सुख पाम,
 श्रीयावर दीध सोनागर श्याम;
 वावेचांय खटक मन वसीह,
 देखे अन्न कटक धोळ्य दीह. ५

कहे एम कुटुंब कीध कुमत,
 आरोगेय वीख रेडे अमरत;
 अणभंग राण न जाणे आद,
 वेहारांय कोइ चढावेय वाद. ६

होंसे वीख कोइ पीसे करी हुंस,
 बांधे वाय जम मारे कुंण बुंस;
 कळी नांखी तुंबडी मांय कनक,
 आंणे दुध मांय नीचोवेय अक. ७

वेहारांय मुख कीयो जेह वाद,
 उमर लगे सो करसेय आद;
 मोडी खीटोर सीहां सो मलक,
 हुवे नत भळोय साथ हलक. ८

एके दिन मांहीय साथ एकार,
 वावेचांय शीश चढे सो वेहार;
 मरदेय जुध कीयो चत्र मास,
 सवेचेय सांमी कहे शाहबाश. ९

कहादीय कथ धुणे केवांण,
रहे पग मांडेय हवेय रांण;
रचेशाय वावेचां सुंय राड,
कमा उत लोकांय साथ कहाड. १०

दीवांणांय हुकम श्रीमुख दीध,
कहे असवारीय त्त्यारीय कीध;
असपत वाव वेढांढळ आद,
थशो सह त्त्यार जाओ सो थराद. ११

कोटडीयां दुर कमाड करेह,
बगतर सज्ज करो वेसेह;
संधे जरा दीह सो एम सजोह,
लगा लोहार सो मारण लोह. १२

जडे इम पाखर ने जीनशाळ,
सुधा सजी कीध संभाळ संभाळ;
जंबुराय नाळ संभाळ जोवंत,
कुदी नेय कान बंदुक करंत. १३

लग्या कारीगररा छज लेय,
सताबीय गाडीय नाळ सजेय;
तसोकर दारुय गोळीय त्त्यार,
सुणी कथ तेह थरक संसार. १४

खरा खग नाम चडे खुरसाण,
ओपी जेय साबळ पासेय आण;
वळी जेम जेम हीता वध वध,
आणे सज कीध छत्रीस आउध. १५

पवंगांय सज्ज खोगीर पलाण,
करी जे रखत तैयार केकाण;
पाकेटांय उपर भार पलांण,
मांडे अणभांत कयो मंडांण.

१६

फरास गलंम कनात फेरंत,
डेरा समीआंणाय काढ देखंत;
कसेसो फरास पाकेट कमाल,
सजी जेय तेम तसा सुंढाल.

१७

पालांणांय गज झाटकीयुं त्यार,
अंबाडीय झेलीय वे अणपार;
नगरांय नोबत सज्ज नीशांण,
जोरावर होय तयार जुवांण.

१८

वेहेल्लोय फेर उंटी तणवार,
वेहारीए तेड सबे वजेदार;
नरंदेय ताम फेरेसो नकीब,
तुरे चडीआय हुआ तरतीब.

१९

जंगं मांय झाटक मंडेय जीण,
कही जय जाश अधिक करेण;
तसा उत्तंगांय तांणेह तंग,
पांडवेय कीध तैयार पवंग.

२०

नीरंदह पायेय भींच नीराट,
थडंबेय आवी हुवा एह थाट;
दाखे उमराव खडा दरबार,
तहां सब शाम हुंवा तैयार.

२१

खवासांय तेड पीरोजेय खान,
सताबीय कीधोय तांम सनानं;
सवे अंग भूपत पंड समार,
अतलस पर अजाव उदार. २१

अमुलख बुटीय मुल अपार,
वणे अंग जांमोय तेम वेहार;
चुंपें जरकसीय पाग चणाव,
आझालेय शीश लइ ओपाव. २२

उभे होय पेच लीया अणभंग,
आभे तणवार अडे उतबंग;
कटारीय कम्मर पट्टेय कस,
कनकने नंगांय कामन कस. २४

वेहारीय मांगीय वेगाय वेग,
तेसी अंग वामेय बांधेय तेग;
सादो एम वच्चेय ओपेय शाम,
रहचण लंकाय चालेय राम. २५

आखां मुख एतोय तेज अपार,
वळे कुण मेंट खमे त्रणवार;
दणीयर जेम दीपेय दीवांण,
जांणे दरजोधन मांण जुवांण. २६

खानां मुख दाखेय मीरांय खोर,
मंगायोय अस जेकंध सजोर;
तबेलोय सारोय देख तयार,
हजारीय फेरवी खेंग हजार. २७

खासा सोय वाज तीयां मेंय लेख,
 सोयां मेंय वीस तुरी संपेख;
 विसांमांय पंच नीकालेय वाज,
 करे असवारीय सांम सकाज.

२८

पांचां वीच एक अनोप पवंग,
 इसवर हाथ उपनोय अंग;
 तेजी चपलास सहजस तोल,
 मलकांय साटेय एराय मोल.

२९

तीके तणवार सजे दे तंग,
 रजी झाटकी सो पडछेय अंग;
 पलांणेय सोव्रन नंग अपार,
 वणी साकत तसी तण वार.

३०

तांणे तंग कीध तुरी तैयार,
 सराहेय देखेय रुप संसार;
 लगावेय मुख लगाम सोआण,
 कीधो एम पांडव तयार केकाण.

३१

डरंतोय छांह भरंतोय डांण,
 तसो कर हाजर सो तुरंगांण;
 पीरोजोय बाहर ताम पधार,
 सलांमीय कीधीय सब संसार.

३२

देखे असवारीय ल्यार दीवांण,
 कह्यो मुख एम सो लाव केकांण;
 पाघडेय पाव देयंतांय पेख,
 वजे कनाळर त्रंबाळ वशेख.

३३

न फेरीय वाजीय इंद्र निशांण,
दाखे सह साथ चढे दीवांण;
चढंतोय आप त्रंवाळेय चोट,
कलीयल हुकळ माझळ कोट. ३४

चढे खढी वाव दीशा चतरंग,
प्रशणांय नेस हुये पढी भंग;
सपाइये वाजंत्र कान सुणंत,
हडवड भेळाय खेंग हुवंत. ३५

लोहांणीय चालेय फोजांय लोढ,
नीशां अर नेस छोडे गाम गोढ;
पणां एम उपढी हेमर पाय,
मरे अग खग अमुंझेय मांय. ३६

दळां चल कटक रज्ज चलीह,
डमरीय बंध न सुझेय दीह;
खगां पग एम जमी खुंदाय,
थडंबेय झंगर पाधर थाय. ३७

खडे दर कुच वेहार खंधार,
आयो पीरोज थराद अपार;
मानो राव एम सजे मन मोट,
कीया एम डेराय माझळ कोट. ३८

हवे सही एम गया खळहार,
प्रजा सुख पांमी पीरोज पधार;
प्रधानांय तेड कळो पीरोज,
सलांमीय लीजेय हंमेय सोज. ३९

मेले एम चीठीय सुं वरीयांम,
 देशां राय शब्ब मंगायाय दांम;
 कांठे सो थराद खत्रीय कहाय,
 पेश कसी आणेय लागेय पाय. ४०

गणी जय एवाय केताय गांम,
 दये पग आवी तको सह दांम;
 बोलंतोय पांचोय मोटाय बोल,
 तवे पीरोज सो देखांय तोल. ४१

जुआं चहुआण रचे रणजंग,
 पछें इयां पासे लेयां सो पवंग;
 सपाइए सब्ब तेडे सरदार,
 दाखी कथ एह वच्चे दरबार. ४२

रांणा पंचायण साहे ग्रह रुक,
 आफळवो खागेय एम अचुक;
 कमा सुत सारांय एम कहंत,
 फोजां तत वावेय एह फरंत. ४३

जाळोरीय साथ चढे जोधार,
 वावधर एम धुंसे वारवार;
 चढे सरदार बांधे नत चाळ,
 रांणा राय नेस लूटे चमराळ. ४४

प्रजानत आवी करे सो पोकार,
 वावधर मांही फरे सो वेहार;
 कण्यागर सांम सो बांह करंत,
 फोजां वच्च सो सुखपाळ फरंत. ४५

मुनीधर कीधीये धाट सखेड,
प्रजा जाय टीकीय वाव पाखेड;
पांचांसुंय एम पाखे वीजपाळ,
करे आंय वेढ ग्रहे करमाळ.

४६

वेहारेय जोर पजाइय वाव,
आफळ सां खगेय पाधर आव;
पांचो इम दाखेय सांभळ पुत,
धरतीय पत्ति नहि तुंय धुत.

४७

जाळोरांय जुध करव्वोय जोय,
हारव्वोय कायर सोभंग होय;
करांतस पेस छेडे केवांण,
वसे जेम देश रीझेय दीवांण.

४८

मोटां सुंय वाद न कीजेय मुख,
सवे दुख लीधोय झाझेय सुख;
कहे एम कुंवर वात करुर,
पिता सुंय एम वधे ग्रह पुर.

४९

वेहारीय वाव फरे वारवार,
आपे सो थराद फरांसो एकार;
जांणां थेय तेथ पधारोय राज,
केवांणेय वाजी जोवां धर काज.

५०

वरज्जेय सुत रांणो लख वार,
विजायेय जुठाय राव वेहार;
पहेल्लोय माल प्रधान पछाड,
झुझार पंचास लीयां असी झाड.

५१

वड हथ बीजेय फेरेय वेग,
 त्रणी छक भोरोला वाहेय तेग;
 तीकोहीय चित न आवेय तुज,
 मोडो हव वेढ कहो के मुज. ५२

आखी जेय वातन मानीय एक,
 विजे दळ भेळाय कीध वशेक;
 मेले तब बांभण देशांय मांय,
 तेसा एक वंश छत्रीय तेडाय. ५३

अधिकाय जेय खत्री एक एक,
 वावें होइ भेळाय साथ वशेक;
 आठसैं पयादाय सो असवार,
 सांगो ने बीजोय बे सरदार. ५४

चढे सही साथ सजे चहुआण,
 कठठेय खत्रीय झाल केवांण;
 बीजारोय साथ थराद वहंत,
 कळकळ सुंण हुवा कह कंत. ५५

थरादेय सांमाय सेढेय थाट,
 नाडोळाय आवी फरेय नराट;
 बांधे एम थांणोय साथ वेबाह,
 वाघां सुंय आंगसीया वाह वाह. ५६

शहेरमें सारेय वात सुंणांण,
 चावा थराद फरे चहुआंण;
 कटुकमें सुंणीये कांकळ काज,
 आच्या वावेचाय पाधर आज. ५७

जोरावर कानेय सांभळ जाण,
दावानळ जेम धखे दीवाण;
चडे एम क्रोध पीरोज सचोह,
हुताशन घत भेल्लो जेम सोह.

५८

वावेचांय उपर कोप वेहार,
जाणे दख रोळण वीर जोधार;
कीनोय अगस्त दधी शर क्रोध,
जुज्यो जम कुंवर पाधर जोध.

५९

असी पर कोप पीरोज अभंग,
जुना जुध जेम मोडे रणजंग;
धडे चहुवांणांय मंजण धार,
आंहच्चेय ताम हकार तैयार.

६०

इयां शर आज चडां कीय आप,
केवांणांय मारी करां धड काप;
आखे अणभांत पीरोज अभंग,
चडो साख साख वेहार सुचंग.

६१

कही सरदारांय यांराय कथ,
बन्ने मळी सध्य लीयो गळबद्ध;
वेहारीय हुकम देतांय वार,
तुरी नर ताम हुओ तैयार.

६२

पवंगांय झाटकी मंड पलांण,
एहांसो सताब लगांमांय आंण;
सरीनेय पाखर नांख सताब,
अधकोय जेण तुरी मेंय आब.

६३

सबा हेय तांम तयार सधीर,
 वणीपाइ सारल तुं वर वीर;
 बगत्तर बांध निशां बेय बाह,
 वोजावेय टोप माथे वाहवाह. ६४

दुधारीये बंधेय खाग दुरत्त,
 गणां सो जोधार जोगंद्राय गत्त;
 लीयां भुज साबळ अंबर लाग,
 आझाळाय खाग झळकेय आग. ६५

वेढांढळ जेह वसव्वाय वीस,
 तीये आउध सज्या खट त्रीस;
 हळव्वळ हुकळ हींस हुबास,
 लळव्वळ छोटी जे असी लास. ६६

वेहारीय हुकमसुं वजेदार,
 वळे कुंण कुंण चढे तीण वार;
 माझी बेय कुंवर लोह मराट,
 हाथुकेय वाज भांजेहे थाट. ६७

करीमोय फतोय बे करणाल,
 जोधार होकार चढे जम जाळ;
 वेहारीये सब्ब चढे तण वार,
 शत्रांराय मार करे संघार. ६८

लोहांणीय साथ सबाहेय लोह,
 बहंसेय तांम लेवा खग बोह;
 हेतांणीय तांम सबाहेय साथ,
 खडे मुंगलांणीय तेम सम्राथ. ६९

एसा अबुआणीय काय ओनाड,
पणां शेरांणीये शत्र पछाड;
लोदीये पठांण चढे लंकाळ,
कही जेय जेय सदा खळ काळ.

७०

गोरी तीण वार चढे वड गात्र,
मनें अरथाट गणे त्रणमात्र,
तसा चढी तुंवर वेश तुरत,
दीवांणांय आगळ भेंच दुरत.

७१

वेतंडेय वेग चढे बांहाळ,
असंमर क्यावर जेय आझाळ,
कटके कटकडीय कमाड,
जके जुध सिंह उबेडेय जाड.

७२

मंडोरी संधीने परमार,
वहेलाय तांम चढे तणवार;
तसा कमधज्ज चढे तडतांण,
चावा तीम साथ सदा चहुआंण.

७३

चावडाय तांम ग्रहे चौधार,
वेहारांय साथ चढे जुधवार;
खुरेसीय साथ चढे खासखेल,
भलां चढी नायक पडेय भेल.

७४

जाळोरीय साथ सबे जोधार,
असां तंग तांण हुवा असवार;
हठाळांय ताम पीरोज होकार,
वढे जोऊं केम सबे वाकार.

७५

सबे बारगीर सताब सबाय,
धुना असी तांम छोडे धाय धाय;
हुवो एम हुकळ हेंस हुवाळ,
चडंतांय वार खडे चमराळ.

७६

अधफड खेंग उरवड अत्त,
खडे एम उझडीयांणे यखत्त;
वळे आधस वहेसो पवंग,
लइ जीए बाग वधेसो लडंग.

७७

नीपटह खेंग फड हड नास,
वहंतांय ओझडसुं वर हास;
धमहम घुघर पाखर घोर,
संपेखे बाजी नीसांण सजोर.

७८

देखादेख ताम हुआ दळदोइ,
हीन्दु कळी बांण रांमायण हुइ;
वेहेरीय एम कहे वरवीर,
धीरा नाडुळ वहोरण धीर.

७९

आया भुंइ झाझीये मांडा सआंण,
जग चख नारद लाग्याय जांण;
टीक्या चहुआंण आछटेय तेग,
वेहारीयसेल उपाडीए वेग.

८०

धारे महंमद मने रणधीर,
मुखे सद राजुने खुंनमीर;
नरे अस नांख्याय एम नीराट,
हेडवण खगांय प्रांण हेथाट.

८१

વેહારાંય ઝુજવ લાગાય વોમ,
ગાજે અતી સ્વેગ પગાં સુંણગોમ;
મેલે તબર્મીંચ અણી મેવાર,
મલે કર મુંઠી પડે સ્વલમાર. ૮૨

વલે ગુંળ તીર મલે જુધ વાર,
અપછર ઝુલ મલે અણપાર;
સુરાંનર તામ મલે અવસાંળ,
મારથહ દેસ્વળ ટકેય માંળ. ૮૩

મલે તેમ શંકર નારદ મુન,
આરાબેય સોર મીલેસો અગન;
મલે ગ્રીધ જોગળી ત્યું રણમાંય,
અમેસ્વાંરપ મલે સબ આંય. ૮૪

આરાબેય છુટેય ગાજે અરસ,
સીંધુ સરળાઇય વાજે સરસ;
તીસા તીળવાર છળંકેય તીર,
સનાહાંય છેદેય ભેદ શરીર. ૮૫

હુબકેય તામ સ્વરી હથનાલ,
તલ છેય સાથ બીને તીળ તાલ;
આરાબેય કેબર લોપે અભંગ,
વેહારેય મેઝાય કીધ વડંગ. ૮૬

જોઈ નહ જેડ કળીસો જોધાર,
વાહી જેય સેલ અને તરવાર;
વેહારીય પેસ અરી ઘડ વીચ,
હાથુકેય વાજી લઈ સ્વગ હીંચ. ૮૭

छडालांय मारी कडाळांय छेद,
भडां राय एम धडां कुंतभेद;
सनाहांय उपर वाहेय सार,
अथाहांय उडे तांम अंगार. ८८

मारकाय सेल मेले मरडक,
कडाधड वींधे हुए करडक;
उरां वीच पेहर कुंत अथाह,
हथे दोहुं खागे करे हथवाह. ८९

हुए दगढेर तुरी नरहथ,
लोहांय आछटी उडे लथवथ;
खेज्यां सर झाट पडेय खडग,
नरां वप एम हुए नरलग. ९०

झाले पळवट काढे करझल,
मळे वपी हेक हेकां प्रतिमल.
जुडेसो वेहार वडा जमरुप,
भडे चहुआण पडे रण भूप. ९१

वावेचांय साथ अने वेहार,
उछीनाय घाव वाहे अणपार;
खडखड ढाल झळझळ खाग,
भडां जुध तांम हुए दोय भाग. ९२

लडथड घाव करंत लडंत,
हडहड नारद ताम हसंत;
बडबड ताम पडे उतबंग,
तडफड आरण भड तुरंग. ९३

सबकेय सार ध्रसकेय सेल,
उबकेय रत चले उझेल;
वहे खग झट नीपट वीकट,
कटकेय ताम पडे केपट. ९४

अडे खग बांम दीशा अशमान,
गुडे नाडुळ पडे वडगांन;
वाधे तीण वार सजोर वेहार,
आझाळाय सार वाहे अणपार. ९५

मरद मेवार अरां शर मार,
करे हुंकार ध्रपावेय धार;
भडां धडतार हुए भंभार,
आउधे खार खधायुं मार. ९६

जुडे जोधार वडा झुझार,
सोनागर सांम वदे संसार;
दळां बळ ताम वेंधे दीवांण,
हुए बेबे खंड पडे चहुआंण. ९७

दड दड तास पडे नाडुळ,
झडपड उपर ग्रीधांय झुळ;
रळतळ ताम पडे रुही राळ,
खळकेय जांण के भाद्रव खाळ. ९८

कटे चहुआंण गुंहे कहेवांण,
भलो जुध भाखेय नारद भाण;
अपछर सुर वरे अणपार,
हीए उतबंग करे रुद्रहार. ९९

पंखी पळचर लीए भ्रखपुर,
 सुरनर नाग वदे जुध शूर;
 कळीजुग मांही रांमायण कीध,
 लोहे इण भांत जरी कोय लीध. १००

भाग्या चहुआंण करे भाराथ,
 हठीमल धन्य वेहारांय हाथ;
 खांगे मार कीया महा खळ खुट,
 कीया सह खत्रीय वालर कुट. १०१

वेजोगोय नासेय माझल वाव,
 मोटां चहुवांणांय लाज गमाव;
 वेहारांय ताम वधे जस वांन,
 जीत्यो जुध जांणेय सब जहान. १०२

जोरावर एम कीयो रणजंग,
 पंचायण पासें लीध पवंग;
 दाखीजेय तेग धनो दीवांण,
 मुकायोय रांण तणो जीणमांण. १०३

वेहारेय लीधाय अस सवाइ,
 पंचायण रांण लगायोय पाइ;
 वडा कवि तुज करे वाखांण,
 तपे पीरोज घणो तड तांण. १०४

— — —
 कवित.

मांण रांण मेटीयो,
 लीयो केकांण खगे लड,

જોરાવર જમરાંણ,

ભાગ્યા ચહુઆણ ઇમ મહ,

૧

દીન સાજે દીવાંણ,

ગીત પાઠાંણ ગવાવે,

કમા સુતન કુલખાંણ,

મલો વેહાર મળાવે,

૨

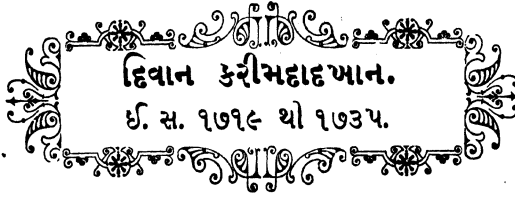
વાજતે નગારે હદ વેહદ,

એમ પાલણપુર આવીયો,

પીરોજખાંન બાંહાં પ્રલંબ,

વલે તરણી વાધાવીયો.

૩

વાન ફિરોઝખાન ખીજ પાંચ દીકરા મુકી ઇ. સ. ૧૭૧૬ માં
સ્વર્ગવાસી થયા, તેમાં
દિવાન ફિરોઝખાન ખીજનું કુટુંબ. સાથી મોટો દીકરો
કરીમદાદખાન મરઘાંબાઈ નામની ગુણકાથી અવતરેલ હતો. પરણેલી રાણીથી
ફતેહખાન, ઉસ્માનખાન, હિંમતખાન અને બહાદુરખાન નામે ચાર દીકરા
હતા. આ ચારમાં મોટા ફતેહખાન એક આંખે દેખતા નહોતા.

દિવાન ફિરોઝખાન ખીજએ દેહ છોડ્યો, તે વખતે પાંચે દીકરા પાસે હતા.
પલંગના ઓશીકે સ્તંભને ટેકે દઈ ફતેહ-
કરીમદાદખાનના હાથે ફતેહખાનનું ખાન અને પાંગતે કરીમદાદખાન બેઠા હતા.
મરણ. ખીજ દીકરાઓ પલંગથી જરા છેટે બેઠા

હતા. તેઓ સર્વ દિલગીરીમાં ચૂપ હતા, અને દફન કાર્યની તૈયારીઓ ચાલી
રહેલી હતી, એટલામાં ખબરની ખબરનાની કુંચીઓ લઈ આવ્યો. કરીમદાદખાન
અને ફતેહખાન બેમાંથી કોને ખરા ગાદી વારસ ગણી કુંચીઓ સોંપવી, એનો
નિર્ણય મન સાથે ન થવાથી તેણે કુંચીઓનું ઝુમખું બંને ભાઈની વચ્ચે
નાખ્યું. પરણેલી રાણીથી અવતરેલ પાટવી દીકરો અને ગાદી વારસ હું છું,
એમ માની ફતેહખાને હાથ લાંબો કરી કુંચીઓ ઉપાડી લીધી. કરીમદાદખાને
વિચાર્યું કે આ કાંઈ કુંચીઓ જતા નથી, પણ રાજ્યગાદી જાય છે, તેથી તેમણે
પોતાના વિશ્વાસુ પઠાણનો સામે જોયું. કપાળે હાથ દઈ તે પઠાણે ઇસારો કર્યો
કે તમારા નસીબમાંથી ગાદી જાય છે, અને હજુએ ચેતો તો કંઈ મોડું થયું
નથી. કરીમદાદખાન ઇસારો સમજી ગયા, અને કુંચીઓ લેનાર ફતેહખાન જે
અશ્રુપાત કરતા દિલગીરીમાં બેઠા હતા તેમની અંધ આંખ તરફ જઈ તેમણે
ફતેહખાનને એટલા જોરથી ઠટારી† મારી, કે તે ઠટાર પેટ ફાડી સ્તંભમાં* પેઠી.

† કેટલાક એમ માને છે, કે આ બનાવ દિવાન ફિરોઝખાનની લાસને દફન કર્યા પછી પાંચે
ભાઈઓ દિલગીરીમાં બેઠા હતા ત્યારે બન્યો હતો, પણ દફન કર્યા પહેલાં આ બનાવ બન્યાનું
વધારે સંભવિત છે.

* આ સ્તંભ રાજ્યગદીના જનાનખાનાના એક જૂતા મકાનમાં હતો.

दिवान कुरीमदादभान.

ફતેહખાનને મરણુતોલ ઘાયલ કરી કુંચીએ પડાવી કરીમદાદખાન ત્યાંથી નાઠા, અને મકાનના મેડા ઉપર ચડવા માંડ્યા. ફતેહખાનને અત્યંત ગુસ્સો ચડ્યો, અને મરણુતોલ ઘાયલ થયેલ છતાં જખમને નહિ ગણુકારતાં કટારીને પેટમાંથી ખેંચી કાઢી, તે કરીમદાદખાનની પુઠે દોડ્યા. તે નજીક પહોંચ્યા અને કરીમદાદખાનનો જામો પકડી તેમને તરવાર મારવાની તૈયારીમાં હતા, તેવામાં કરીમદાદખાન છલંગ મારી મેડા ઉપર ચડી ગયા. પછી તરતજ તેમના હાપાણી કોમના એક વફાદાર હમુરીઆએ દાદર ખંધ કરી દીધો. ફતેહખાન લોહી બહુ વહી જવાથી બેલાન થઇ જમીન ઉપર પડ્યા, અને ત્યાંજ મરણુ* પામ્યા.

મરહુમ દિવાન ફિરોઝખાન બીજાએ પોતાની હયાતીમાં કરીમદાદખાન અને ફતેહખાન બેમાંથી એકેને પાટવી તરીકે કરીમદાદખાનનું ગાદીએ બેસવું, અને ફતેહખાનના ભાઇઓની હાલત. નક્કી કર્યાં નહોતા, પણ નહાના ભાઇઓને જગીર આપવાની ગોઠવણ કરી રાખી હતી. આ ગોઠવણ અમલમાં આવતાં પહેલાં કાળે તેમને ઝડપી લીધા, અને તેમના વિચાર મનમાંજ રહ્યા. કુમાર ફતેહખાનને કરીમદાદખાને કટારી મારી મારી નાંખ્યા, ત્યારે બીજા ભાઇઓ પોતાના પિતાએ નક્કી કરેલ જગીરમાં જતા રહ્યા. ઉસ્માનખાન પોતાની જગીરના ૨૨ ગામો પૈકીના મુખ્ય ગામ ગોળામાં આવી રહ્યા. હિંમતખાનો ૧૨ ગામ પૈકીના મોટા ગામ જેથીમાં જગીર સ્થાપી. સૌથી નાના ભાઇ બહાદુરખાન થરાદ ઇલાકાનું ગામ જ્યાં તેમનું મોસાળ હતું ત્યાં ચાલ્યા ગયા. કરીમદાદખાનના રાજ્ય અમલમાં તે વડગામ આવી રહ્યા, અને પછી વડગામનો કબજો છોડી ડીસે ચાલ્યા ગયા.

દિવાન ફિરોઝખાનને રાજ્ય હકની બાબતમાં પાલણુપુરના મુમન ખેડુતો સાથે વાંધો પડવાથી મુમનો ફિરોઝખાન કરીમદાદખાનની કુમારવરચા. અને તેમના કારભારી માલજી મહેતા વિરુદ્ધ

* આ બતાવતું કાવ્ય જોડાયેલ છે, જે દિવાન કરીમદાદખાનની કારકીર્દીના કાવ્યોમાં સામીલ છે.

† કહેવામાં આવે છે, કે હિંમતખાન આંખે અખમ હતા. ડીસાના મુસલમાનોએ તેમને જેથી ગામથી બોલાવી ડીસામાં હાકેમ તરીકે રાખ્યા; પરંતુ હિંમતખાનની ગેરવતેણીકથી તેઓ નારાજ થયા; અને પાલણુપુરની ગાદી આપવાના બહાને ત્યાંથી ખસેડી તેમને વડગામ લાવ્યા અને તેમના બદલે બહાદુરખાનને ડીસે લઇ ગયા. દિવાન કરીમદાદખાન બહાદુરખાનને હોંશીઆર, બહાદુર અને ગાદીના હકદાર સમજતા હતા, તેથી બહાદુરખાનનું આ પ્રમાણે વડગામ છોડી ડીસા ગામે રાજ્યધાનીથી છેટે જવું તેઓ લાભકારક સમજ્યા. થોડા વખત પછી કરીમદાદખાને હિંમતખાનને વડગામના બદલે છાપી તથા બીજાં ગામો જગીરમાં આપ્યાં. બહાદુરખાને પોતાના રાજ્ય અમલમાં હિંમતખાનની જગીર જત કરી ફક્ત વાસણું ગામ તેમના નિભાવ માટે રાખ્યું, જે હજુ સુધી તેમનાજ વંશજો ભોગવે છે.

દિલ્હીના બાદશાહ ફિરોઝશીયર પાસે ફરીયાદ કરવા ગયા. બાદશાહતમાં અંધેર ચાલતું હોવાથી તેમજ પાયતખ્ત દિલ્હીનો મામલો ગુન્થવણ ભરેલો થઈ પડેલ હોવાથી આ બાબતની પૂર્ણ તપાસ થયા વિના મુમનોનીજ ફરીયાદના આધારે ફિરોઝખાનને પાલણપુરની ગાદીથી દૂર કરવા, અને તેની સનદ રહીમયારખાનને આપવા બાદશાહી ફરમાન થયું.

સનદ લઈને રહીમયારખાન મુમનોની સાથે અમદાવાદ આવ્યો; તે વખતે રહીમયારખાનનું અમદાવાદમાં આવવું ગુજરાતના સુબા જ્ઞેધુરના મહારાજ અજીતસિંહ હતા. અજીતસિંહને ફિરોઝખાન સાથે મૈત્રી હોવાથી તેમણે ફિરોઝખાનને બચાવવાને કોશીશ કરી. તેમણે રહીમયારખાનને ધમકી આપી, કહ્યું કે વિહારી પઠાણ મજબુત લડવૈયા છે, એટલે તમે તેમને હરાવી પાલણપુરનો કબજો કરી શકો એ મુશ્કેલ છે, માટે તમે અહીંથી પાછા ફરી જાઓ તો બહુ સાફ. પણ રહીમયારખાને મહારાજનું કહેવું માન્યું નહિ. તેણે જણાવ્યું કે બાદશાહે પાલણપુરની સનદ મને આપી છે, માટે પાલણપુરનો કબજો કર્યા વિના પાછો ફરીશ નહિ. અજીતસિંહે રહીમયારખાનને જવા દીધો, પણ આગળથી આ બંધર ફિરોઝખાનને પહોંચાડી દીધી.

બીજી તરફ ફિરોઝખાનના દિલ્હીમાં રહેતા વકીલોએ ઉપરના બતાવની ફિરોઝખાનના વકીલોની સલાહ. બંધર પડતાંજ તત્કાળ પાલણપુરમાં ફિરોઝખાનને બંધર આપી, કે તમે આવનાર રહીમયારખાનને હરાવી હિંમત રાખી પાલણપુરનો કબજો છોડશો નહિ, કારણ કે અહીં એવું અંધેર છે, કે તે બાબત ફરી કોઈ હાથમાં લઈ તેને મદદ મોકલશે નહિ. વળી મહારાજ અજીતસિંહની મદદ હોવાથી ફિરોઝખાનને બહુ હિંમત આવી, અને તેમણે રહીમયારખાન સાથે લડાઈ કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો.

ફિરોઝખાનની વૃદ્ધાવસ્થામાં કરીમદાદખાન ઉમર લાયક હોવાથી રાજ્યનું રહીમયારખાન સામે કરીમદાદખાનનું જવું. કેટલુંક કામકાજ કરતા હતા. તે બહાદુર અને હોંશીયાર હોવાથી ફિરોઝખાને રહીમયારખાન સામે લડાઈ કરવાનું કામ તેમને સોંપ્યું હતું. રહીમયારખાન અમદાવાદથી રવાને થયો. માર્ગમાં ખેરાળુના બંદુકદાર લડવૈયાઓને નોકર રાખી લશ્કરી બળ તે વધારવા લાગ્યો. આ તરફ ફિરોઝખાનના હુકમ મુજબ કરીમદાદખાને તૈયારી કરવા માંડી. તેમણે જાગીરદારો, ઠાકરડાઓ, મહેવાસીઓ વગેરે સર્વને ભેગા કરી મોટું લશ્કર બનાવ્યું. રહીમયારખાને સિદ્ધપુર આવી પડાવ

નાખ્યો, ત્યારે કરીમદાદખાને પસવાદળ મુકામ કર્યો. બન્ને લશ્કર સામ સામે આવી રહ્યાં. કરીમદાદખાને લશ્કરને પૌરસ ચડાવી કહ્યું કે ખરા ખોટાનું આજેજ પારખું છે. કેટલાક હલકા લોકો મારા જન્મ વિષે હલકી વાતો ઉડાવે છે, પણ પ્રસંગ વિના ખોલવું નિર્રર્થક છે. હું કોણ છું, તે હવે તમને જણાઇ આવશે. આવાં અનેક શૂરાતનનાં વચનો ખોલતાં કરીમદાદખાન આગળ વધ્યા. બન્ને લશ્કર પસવાદળ અને સિદ્ધપુર વચ્ચે સામસામાં આવ્યાં, અને લડાઇ બહુ બેરથી ચાલી. કરીમદાદખાનનો વિજય થયો, અને રહીમચારખાનનું લશ્કર હાર ખાઇ નાસવા લાગ્યું. કરીમદાદખાને શત્રુના લશ્કરની પાછળ પડી રહીમચારખાનને પોતાની તરવારથી કતલ કર્યો. ઇશ્વરે વહારે ચડી આવી, આવા વિષમ કાર્યમાં કરીમદાદખાનને ફતેહ આપી, તેથી હલકી વાતો ફેલાવનારનાં મ્હોઠાં સદંતર બંધ થઇ ગયાં. આ જીતથી તેમની કેમમાં એવી ઉમદી છાપ પડી કે બગીરદાર મહેરાણુ અદીખાન વિહારીએ પોતાની પુત્રીનું સગપણ કરીમદાદખાન સાથે ત્યાંજ કરી દીધું. આ વિવાહથી મહેરાણુ કુટુંબ રાજ્યથાં વસીલાવાળું થઇ પડ્યું. શત્રુને મારી વિજયપતાકા ઉડાડતા કુંવર કરીમદાદખાન પોતાના લશ્કર સાથે પાલણુપુર આવી પહોંચ્યા.

દિવાન કરીમદાદખાનના વખતમાં મરૈડાઓના બુલમ અને લૂટફટથી ગુજરાતની વસ્તી દુર્દશામાં આવી ગઇ હતી.

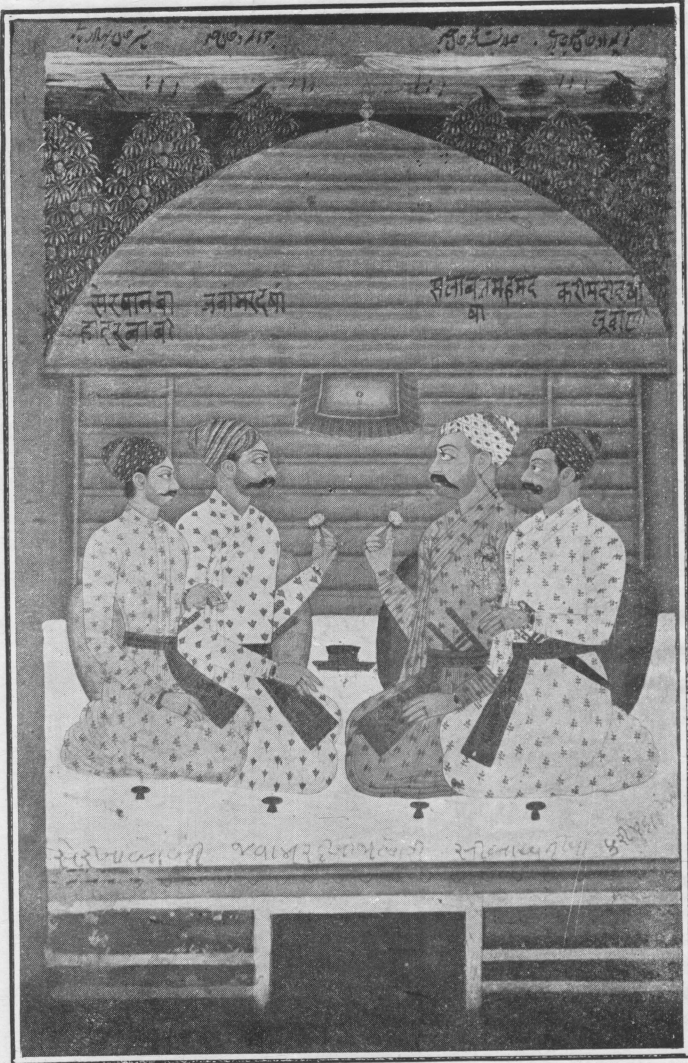
કરીમાબાદ ગામ વસાવવું.

આ ત્રાસથી કંટાળી વડનગર, વિસનગર, વિજાપુર વગેરે કેટલાક ગામના શાહુકારો તથા બ્રાહ્મણોએ પોતાના બનમાલ અને આબરૂ બચાવવા અર્થે કરીમદાદખાનનો આશ્રય લીધો. તેમણે આ ગભરાયેલી અને પીડાયેલી વસ્તીને ખુબ દિલાસો આપી પાલણુપુરની પૂર્વે દસ માઇલ છેટે આવેલ પહાડોમાં તેમના માટે એક ગામ વસાવ્યું, જેનું નામ તેમના નામ ઉપરથી કરીમાબાદ રાખવામાં આવ્યું. આ ગામ કેટલાક અરસા પછી વેરાન* થઇ ગયું અને તેનું ખંડેર હાલ પણ દિવાન કરીમદાદખાનની ઉચ્ચ અને દયાળુ વર્તણૂકનું સ્મરણુકરાવે છે. (જુઓ મીરાતે એહમદી.)

* કરીમાબાદ વેરાન થવાનું એક કારણ એ હતું કે ત્યાં વસાવેલ લોકોને પહાડી હવા પાણી બીલકલ માફક આવ્યાં નહિ, તેથી તેઓ તેને છોડી બીજે ચાલ્યા ગયા. વળી એમ પણ કહેવામાં આવે છે, કે તે લોકોની એક સ્ત્રી તરફ કરીમદાદખાનના નોકરે દુષ્ટ નજરથી જોયું અને બુલમ ગુજર્યો, આથી તેમનામાં ખળભળાટ થયો. તેમણે આ વાતની ખબર દિવાન કરીમદાદખાનને પણ આપી; પરંતુ તે ખરી હકીકતથી અજાણ હોવાથી તેનો કંઈ બંદોબસ્ત કરી શક્યા નહિ. પરિણામ એ આવ્યું કે ત્યાં વસેલ લોકો ધીમે ધીમે તે ગામ છોડી બીજે જઇ વસ્યા.

મરેઠાઓના બુલમથી ગુજરાત પ્રાન્તને બચાવવાના હેતુથી ગુજરાતના અમદાવાદના સુખા શેર બુલંદખાનનું સુખા શેર બુલંદખાને દિલ્હીના શહેનશાહની દિલ્હી શહેનશાહની સત્તા સામે થયું પરવાનગી વિના બાહરાવ પેશ્વાના ભાઈ અને દિવાન કરીમદાદખાનની ચીમનાજી સાથે ગુજરાતની ચોથ આખ વાની શરતે સુલેહના કોલકરાર* કર્યા. આ તેની સ્વચ્છંદી વર્તણૂકથી દિલ્હીનો શહેનશાહ મહમદશાહ બહુ ગુસ્સે થયો. તેણે શેર બુલંદખાનને ગુજરાતની સુબેદારીથી દૂર કરી તે જગ્યાએ બેધપુર મહારાજ અલેસિંહ રાઠોડને મોકલ્યા. મહારાજને ખાત્રી હતી કે શેર બુલંદખાન તામસી અને હડીલા સ્થલાવનો છે; તેથી સામા થયા વિના તે અમદાવાદ છોડશે નહિ, માટે તે એક બળવાન લશ્કર લઈને ઇ. સ. ૧૭૩૦ માં અમદાવાદ આવવા નીકળ્યા. શેર બુલંદખાને પણ દિલ્હીનો અંધાધુંધીનો વખત જોઈ બાદશાહી હુકમનો અનાદર કરી અલેસિંહ સામે તૈયારી કરવા માંડી. મહારાજ અલેસિંહ પાલણપુર નજીક આવી પહોંચ્યા, ત્યારે તેમની સાથે મદદ અર્થે અમદાવાદ જવાનો હુકમ દિવાન કરીમદાદખાનને દિલ્હીથી મળ્યો. તેઓ ચુનંદા લડવૈયાનું લશ્કર લઈ મહારાજના લશ્કરમાં સામીલ થયા, અને તેમને મહારાજ સાથે માયા અને પ્રીતિથી ભરપુર દબદબાવાળી મુલાકાત થઈ. પછી બન્ને લશ્કરે અમદાવાદ તરફ કુચ કીધી. કરીમદાદખાને વિચાર્યું કે જો મારા લશ્કરનો પડાવ રાઠોડ લશ્કરના ભેગા હશે તો અમદાવાદ પહોંચતાં પહેલાં નીચ ખટપટીયાઓ માંહોમાંહિ અણગમો ઉત્પન્ન કરશે, તેથી પોતાના લશ્કરનો જુદો પડાવ નંખાવવા તેમણે મહારાજને ચુકિતથી વાત કરી. ટોડ રાજ્યસ્થાનમાં લખેલ છે કે “ રાઠોડ લશ્કરે પાલણપુરની સરહદ ઓળંગીને પહેલો પડાવ સિદ્ધપુરની સરસ્વતી નદી કાઠે નાંખ્યો. ” ત્યાંથી મહારાજ અલેસિંહ એક ખેપીઆને પત્ર આપી અમદાવાદમાં શેર બુલંદખાન પાસે મોકલ્યો, અને લોપો, બળનો પડતો મૂકી અમદાવાદ છોડી ચાલ્યા જવા કહાવ્યું. મહારાજના સંદેશાને તેણે માન્ય કર્યો નહિ, અને સામે થવા તત્પર થયો. રાઠોડ લશ્કરે અમદાવાદ ઉપર ચડાઈ કરવાને જલદીથી

* આ વખતે પિલાજ ગાયકવાડ, કંથાજી કદમ, સીયાજી ભાંડે, આણંદરાવ પવાર, ત્રિંબકરાવ દાભાડે વગેરે મરેઠા સરદારોના લશ્કરે ગુજરાતને પાયમાલ કરી મૂક્યું હતું. તેઓ લૂંટફાટ કરી ખંડણી ઉધરાવી જતા રહેતા. ત્યારે ચીમનાજી આપાએ શેરબુલંદખાન સાથે સુલેહના કોલ કરાર કર્યા, ત્યારે ત્રિંબકરાવ દાભાડે ૩૫૦૦૦ હજાર માણસોનું લશ્કર એકઠું કરી ચીમનાજીની સામે થયો. ડભોઈ અને વડોદરા વચ્ચે બન્ને લશ્કરનો મુકાબલો થયો, અને ચીમનાજી આપાજીની મદદે બાહરાવ પેશ્વાનું સૈન્ય દક્ષિણમાંથી આવી પહોંચ્યાથી દાભાડેની હાર થઈ. તે શૂરવીરતાથી લડતાં મરાયો. કહે છે કે તેણે હાથી ઉપર બેઠે પોતાની ફેજ નાસતી જોઈ હાથીના પગે સાંકળ નખાવી દીધી હતી.

અમદાવાદના ઘેરા વખતે દિવાન કરીમદારહાની
બીજા સરદારો સાથે મસલુત.

કુચ કરી, અને અમદાવાદ પહોંચતાંજ લડાઈ શરૂ થઈ. શેર ખુલ્લંદખાન શહેરના દરવાજા બંધ કરી અંદરથી લડવા લાગ્યો. મહારાજા અલેસિંહે વિચાર્યું, કે જો તે કિલ્લામાં ભરાઈ લડશે તો તેને હરાવવો મુશ્કેલ પડશે, તેથી તેમણે સર્વ લશ્કરી ટુકડીઓના અમલદારોને બોલાવી તેને શી ચુકિતથી કિલ્લા બહાર કાઢવો તેની સલાહ પૂછી. સર્વાનુમતે તેના ઉપર એક પત્ર લખવાનો ઠરાવ થયો. આ પત્રમાં તેની બહાદુરીનાં બહુ વખાણ કરવામાં આવ્યાં અને કિલ્લામાં ભરાઈ લડવું એ તારા જેવા બહાદુરને લજ્જાસ્પદ છે, એવું જણાવવામાં આવ્યું. શેર ખુલ્લંદખાન બહાદુર પણ ટુંક બુદ્ધિનો હોવાથી આ લખાણથી તે ઉશ્કેરાઈ ગયો, અને દરવાજા બોલાવી રાઠોડ લશ્કર સામે મેદાનમાં ઉતરી પડ્યો. ખુલ્લા મેદાનમાં શેર ખુલ્લંદખાનના પઠાણ લશ્કરને જીતવું મુશ્કેલ જણાયાથી મહારાજા અલેસિંહે કરીમદાદખાનની સલાહ મુજબ પેથાપુરથી જયાબંધ બંદુકો* મગાવીને બંદુકદાર લશ્કરી ટુકડીઓને સાબર-મતીની ખીણોમાંથી જ્યાંથી શેર ખુલ્લંદખાનને પસાર થવાનો સંભવ હતો ત્યાં પ્રથમથી છૂપી રીતે ગોઠવી રાખી. શેરખુલ્લંદખાન શહેર છોડી મેદાનમાં આગળ વધ્યો, ત્યારે પ્રથમ રચેલ ચુકિત મુજબ કરીમદાદખાને અને મહારાજા અલેસિંહના ભાઈ વખતસિંહે ઘોડેસ્વાર લશ્કરના મોખરે રહી હુમલો કર્યો. શેર ખુલ્લંદખાન બહાદુરીથી હુમલો હાવતો આગળ વધ્યો, ત્યારે બન્ને બાજુએ ગોઠવી રાખેલ રાઠોડ બંદુકદારોએ તેના ઉપર સખત મારો ચલાવ્યો. યુદ્ધ બહુ ઉચ્ચ થયું. રાઠોડો બહાદુરીથી લડ્યા. શેર ખુલ્લંદખાનની હાર થઈ, અને તે મહારાજા અલેસિંહના હાથમાં પકડાઈ ગયો. મહારાજાએ તેને કેદ કરી દિલ્હી બાદશાહની હજુરમાં મોકલ્યો, અને પોતે વિજય પતાકા ઉડાવતા અમદાવાદમાં દાખલ થયા.

કરીમદાદખાન પાસે એક નામીઓ મનપસંદ બહેરીઓ† નામે ઘોડો હતો.

બહેરીઓ ઘોડો.

આ ઘોડો ઉપર તેમનો અતિશય પ્યાર હતો.

અમદાવાદની લડાઈમાં કરીમદાદખાન આ

ઘોડે સવાર થયા હતા. મહારાજા અલેસિંહના ભાઈ વખતસિંહને બહેરીઓ

* પેથાપુરની બંદુકોને “ પેથાપુરી ટકોરા ” કહેતા. પાલણપુરથી પેથાપુર નજીક હોવાથી કરીમદાદખાન ધણા ભાગે ત્યાંથીજ બંદુકો મંગાવતા, આ બંદુકો મંગાવવા માટે મહારાજાને તેમણે સલાહ આપી હતી.

† આ ઘોડાની ઓલાદમાં કેટલાક નામીયા ઘોડા અહીં નીવડ્યા છે. હાલ પણ તેની ઓલાદનો કોઈ કોઈ ઘોડો મળી આવે છે.

બહુ પસંદ પડવાથી તેમણે કુરીમદાદખાન પાસેથી વેચાતો લેવાની માગણી કરી. કુરીમદાદખાને જવાબ મોકલ્યો કે બહેરીઓ આપને ભેટ તરીકે આપવા રાજ છુ; પરંતુ તેને વેચાતો આપવો એ મારા દરજ્જાને ધાજે નહિ. વખત-સિંહને આ ઘોડો કિંમત આપીનેજ લેવો હતો, તેથી તેમણે પુનઃ આગ્રહથી કહાવ્યું, પણ કુરીમદાદખાને માન્યું નહિ. તેમણે વિચાર્યું કે જો આ બાબતમાં મહારાજા અલેસિંહ મને કહેવરાવશે, તો હું કઠંગી સ્થિતિમાં આવી પડીશ. મારાથી તે ઘોડો વેચાતો અપાશે નહિ તેમજ વખતસિંહ તે ભેટ તરીકે સ્વિકારશે નહિ; માટે ઉત્તમ રસ્તો એ છે કે મહારાજાના કવિ કુર્ણીદાનને કંઈ બહાના-સર મારી પાસે બોલાવી બહેરીઓ તેને આપી દઉં. આમ વિચાર કરી કુરીમદાદખાને કુર્ણીદાનને પોતાની પાસે બોલાવ્યો, અને સોનેરી સામાનથી સજ કરી બહેરીઓ તેને આપ્યો. કુર્ણીદાને તે વખતે એક દુહો કહ્યો.

દુહો:—

“ રાજે દીધો લાખ, સવા લાખરો બહેરીયો,
કર સોનેરી સાજ, મોજે દીયો મુજાહરે. ”

આ બનાવથી વખતસિંહને બહુ ખોટું લાગ્યું, અને મહારાજા અલેસિંહને પણ માઠી અસર થઈ. પરિણામ એ આવ્યું કે અમદાવાદની લડાઈમાં કુરીમદાદખાને બળવેલ કિમતી સેવાની ખબર બાદશાહી હજુરમાં પહોંચવા પામી નહિ, અને તેનો લાભ તેમને મળ્યો નહિ.

ગુજરાતના સુબા મહારાજા અલેસિંહ રાઠોડે મરેઠાઓને દિન પ્રતિદિન ગુજરાતમાં પ્રબળ થતા જોઈ, ચુકિત વાપરી કુરીમદાદખાન અને પાટણની હકુમત પિલાલ ગાયકવાડનું ડાકોરમાં ખુન* કરાવ્યું. તેથી દામાલ ગાયકવાડ પોતાના પિતાનું વૈર લેવા એક મોટા સૈન્ય સાથે દક્ષિણથી ગુજરાતમાં ચડી આવ્યો. તે સ્થળે સ્થળે વિજય મેળવતો જોધપુર તરફ વધ્યો, ત્યારે મહારાજા અલેસિંહ અમદાવાદની સુબેદારી પોતાના

* એવું પણ કહેવાય છે, કે મહારાજા અલેસિંહ પિલાલ ગાયકવાડ સાથે ઉપરથી મૈત્રી રાખતા; પરંતુ અંદરખાને તેઓ એક બીજાના કટ્ટા શત્રુ હતા. પિલાલ ગાયકવાડનું કાસળ કાઢવાને મહારાજા અલેસિંહે એક રજપુતને ઝેરી ક્યારી આપી કંઈક વાત કહેવાને બહાને પિલાલ ગાયકવાડ પાસે મોકલ્યો. તેણે પિલાલરાવના કાન નજીક આવી પેટમાં ઝેરી ક્યારી મારી તેનો પ્રાણ લીધો. આ બનાવથી પિલાલના વંશમાં એવો વહેમ પેશી ગયો કે તેની પાછળ માઠીએ આવનાર ડાકોર જતો નહિ.

વિશ્વાસુ કામદાર ભંડારી રત્નસિંહને સોંપી પોતાની રાજ્યધાની બચાવવા જ્ઞે-
પુર ગયા. મરેઠાઓના હુમલાઓએ ગુજરાતમાં ભારે ત્રાસ વરતાવ્યો. આવા
ખારીક સમયમાં ગુજરાતને બચાવવાને પોતે શક્તિમાન નહિ હોવાથી, ભંડારી
રત્નસિંહ પોતાને જ્ઞેપુર પાછો ખેલાવી લેવાને માટે મહારાજને લખ્યું.
મહારાજએ તેનું લખાણ વાસ્તવિક સમજી તેને અમદાવાદથી ખેલાવી લીધો.
ગુજરાતની સુબેદારો છોડતી વખતે રત્નસિંહ પાટણ મહાલ અને તેની આસ-
પાસનાં સિમાડાનાં ગામોની હકુમત દિવાન કરીમદાદખાનને સોંપી. કરીમદાદ-
ખાન અવસરના જ્ઞાતા હતા. મોગલ શહેનશાહતનો સૂર્ય નિસ્તેજ થઈ ગયો
હતો, અને મરેઠા દિન પ્રતિદિન બળવત્તર થતા હતા. આવા પ્રસંગે પાલણપુર
છોડી પાટણની હકુમત કરવી દિવાન કરીમદાદખાનને નુકસાનકારક જણા-
યાથી તેમણે પોતાના એક વિશ્વસનીય, હંડાંશીયાર મુત્સદ્દી નામે સૈયદ સલામુ-
દ્દાને નાયબ નીમી પાટણ મોકલ્યો. આ પ્રમાણે દિવાન કરીમદાદખાને પાટ-
ણની હકુમત કેટલોક વખત કરી.

સોળ વર્ષ સુધી ડહાપણ અને સમયસૂચકતાથી ગાદી ભોગવી ઈ. સ.
મરણ. ૧૭૩૫ માં કરીમદાદખાન સ્વર્ગવાસી થયા.

દિવાન કરીમદાદખાન પરાક્રમી, ગુણવાન રાજ્યકર્તા હતા. તે સહન શિલતા
અને સમય સૂચકતાના મહાન્ ગુણો ધરા-
લક્ષણ. વતા હતા. હલકા, નીચ, ખટપટીઆઓ

જે તેમની વિરુદ્ધ વિચિત્ર અને દુઃખદાયક વાતો ચલાવતા તેમને સત્તાના
બળથી શિક્ષા ન કરતાં તેમણે પોતાના પરાક્રમોથી દાબી લીધા હતા. અમદાવાદની
લડાઈમાં તેમજ રહીમયારખાનને મારવામાં તેમણે જે બહાદુરી અને ચાલાકી
બતાવી છે, તેનાથી વાચક વૃંદ અજાણ્યું નથી. મોગલ શહેનશાહતના સૂર્યાસ્ત
સમયે, અને મરેઠાઓના ઉદય વખતે પાલણપુરની રાજ્યગાદી ઉપર કરીમદાદ-
ખાન જેવા પરાક્રમી અને સાહસિક નરેશ ન થયા હોત, તો તે રાજ્યપરિવર્તનના
સમયે પાલણપુર રાજ્યને જોખમ પહોંચત. તેમના વખતમાં ઈ. સ. ૧૭૩૨ માં
ગુજરાતમાં એક ભારે દુષ્કાળ પડ્યો હતો.

गीत.

सपाखरु.

फेरी जंगरी लडाइ मंडे आंकडे पाधरे फोजां,
 बंदुकां धुबके गोळा बहु छूटे बाण;
 होकारे आपरा भेंच, हजारामां धाती हाम,
 करीमे राजारे काम नांखीयो केकांण.

१

हेमरांगी वागां लीयां गेमरां चाडतो हीये,
 कवळां मुंगळां शीश झाडतो केवांण;
 पाडतो पाधरा शेर नेजाळे जाळोरी पुगो,
 दळां बीच खळां डळां करंतो दीवांण.

२

धीब पडे बरछीयां बाणां गोळा धुंवाधोर,
 कवाणां गणांरां वाजे करारां धुंकार;
 खापां छेह हुवा खागां वहंता बीजज्युं खवे,
 वाहवाह वाखांणीयो राठोडे वेहार.

३

अभा अधराज आगें पीरोजांणी जीत्ये उभो,
 मराडे मुंगल सुबो मेल गयो मांण;
 हरोले करीमखान ज्यारे मुह आगे हुओ,
 अमदावादमें राजा तरें फेरी आंण.

४

गीत.

गुजारव कीयां धडक खायां गज,
डणणे अळा ए करे डसण;
मुंसो सइइ आवेयो मुरख,
वाग वेहारां थहे वसण. १

वगसण गोळ तणा ए वासण,
खान खतामत जाय खसे;
कुंजर आंण नफेरे कांकळ,
वाघ जठे पीरोज वसे. २

कांड छेडे वनराय कमावत,
जोग जोहारण न छे जको;
उंदर मारण तणी आखडी,
करी वडारण हारत को. ३

पोह मोटां संखेप पाळीया,
धारण धीरण रहो धर;
भड चारसें मरावे भागो,
पडीयां हाटां सिधपर. ४

सिहां तणे छांवडे साजे,
वप वहंडयां वळगा वेद;
खान करीम कुंत खग खेलत,
साथ मराय गयो घर सैद. ५

कर परखया कपडा करटण,
चाओ भूल ग्यो मशळ चुए;
इहां नाहरां तणे आहडे,
हाथी तणो शकार हुए. ६

गीत.

वाही धर वेध करीम वेहारे,
वच थांभा बडकी करवाढ;
कुंवर फतो काढे इम काढी,
जीव गया पीछे जमडाढ.

१

पंडवा वार कयो प्रतमाळे,
रहल बंबाळ हुवो वपरीत;
पडीयो भुंइ वीछडते प्राणे,
चडयो पावडीये वडचेत.

२

अणीआळीयां मांही आफळतो,
गजण हरा लंकाळ गत;
उगरीयो एक भाग अळारे,
पडीयो सोइ चडीयो प्रभत.

३

मन धारता तसा नेंबडीया,
वेवे बंधव अतली बळ;
वाहण हार सदाइ वाहे,
काढण हारा नमो कळ.

४

नीसांणी.

शुध बुध कंत समरजे पहेलो गुणपति,
मानव नागां देवतां देयण सुमति;
शेरे नांम करजोड कर सारद सरसत्ति,
अवरळ वांणी आप मो आखर उकत्ति. १

करीमो गावुं कुंवर मो सांम सुरत्ति,
सरहर त्रीहुं राहां सदा आखां असपत्ति;
नवही खंड जीताडेया वस करी धरती,
सैयद मुगल पठाण शेख सबही समजत्ति. २

अलख जनांकुं अन दीया त्यां सब दुनीया नमंती,
बावन खेल पठांणकी केलहण कुदरती;
क्यावर पुगे नह कोई कवि करे कीरती,
समवड कोन प्रथी सरे आखां अण भत्ती. ३

लोहांणी शाख बावन्नां पणीजे पाठांणां,
सुलतांणे मालम सदा क्यावर केवांणां;
लायक मांही लोहांणीयां वेहार वखांणां,
वदीजे मांही वेहारीयां जबदल घरांणां. ४

रीतभात जांणे रसम समवड सुलतांणां,
त्याग खाग जोतां तसा रूपक तुरकांणां;
जालंधर घढ खाटीयो हारव ह्रींदिवांणां,
हेतम जबदल जे हुआ सब हुंत सप्रांणां. ५

हुवो करीम हेतांणीए ज्युं दणीयर दरशाइ,
करीमे उभे पिता भुज ग्रही भलाइ;
आंकुरां मुख आवतां इजत उपाइ,
पीरोजा जेहडो पणां आबळ अधीकाइ. ६

कवेशर मळीयां कहे सह कमो सवाइ,
 फता मलेक बाहादर जसा वळी लाज वधाइ;
 मुंजा गजण पीरोज मह आहव अनीआइ,
 पवाडे पवाड मल जेम खान जेत्राइ. ७

हेतम पीर सेलार जेम कवि क्रीत कराइ,
 आलण बुढण अभनमो खाटणो वडाइ;
 दाने असमो दाखजे जश घंट बजाइ,
 सेलार इसम खुरम परभोम पजाइ. ८

अणकळ एहडो उपनो लड बेरी धकाइ,
 भलो करीम वाहवाह भणे भाइ भाइ;
 रती कंत जेहडो रुपवंत शुध वदन शोहाइ,
 दोई खट वदने दाखवे जेम भांण देखाइ. ९

लखण बत्रीशह आदलग अती मती अणंकळ,
 चौद विद्या अति चातुरी समजे विध सकळ;
 बावन अक्षर बुझणो सहदे जीम सबळ,
 भेदे खट भाखण भुवाळ कळमे जेती कळ. १०

वेद चार लेहणो विचार ब्रहमा जेम विमळ,
 पणीजे सारद मुख प्रवाह भुज भेंम तणो बळ;
 वाचा जजीठळ वीरवर एहडो मन उजळ,
 मांण दुरजोधन मीढजे एहडो अतळी बळ. ११

सायर जेहडो सेवतां पणीजे मन प्रघळ,
 रढ रांणो मन मेरगर चत एम अविचळ;
 सत हरचंदह सारखो जेहडो गंगाजळ,
 बेहारी वाखांणजे नज गुंण नरमळ. १२

पाटोधर पीरोजरो प्रगटे असपत पोह,
दीन ही दीन चडती कळा ज्युं दुजो चंह;
रावत सांमत राखणो गोढे लीयां गहंमह,
कवि मुख कीरती करे पासे नीश दीनह. १३

हृद जांगडीयां हुकळे कीजे रंग रागह,
नाच हुवे आगे नीतह संगीत खटत्रह;
पात्रां अखाडा करे जेम अछरां अंद्रह,
हास विलास मशकरां होय आगे हुबह. १४

कळावंत गावे क्रेहक रची राग छत्रीशह,
बाग बगीचे रंगरमे सोनागरो संगह;
तमासा पनघट तणा इखीजे इतह,
कुंवर नत गोठां करे सांमीना सथह. १५

माता वाकर मारजे उधमजे अथह,
सारा शुळा सोइता दारुवां दपटह;
सुथरा उपर सुखडा वांटीजे विगतह,
बीमणा तीमणा चोगणा कीजीए अमलह. १६

मद पीजे गळ बाडीए छकजे उछकह,
सोनेरी मुंठां नगट आपीजे इनांमह;
जण जण पाधां जरकसी बगसे भरी बथह,
फूलां टोडर मारजे अलीजे घर सांमांह. १७

कानड ज्युं क्रिडा करे नीत नीत नोखमें,
रवि उगे कणीयागरो शिकारां रमे;
बाज लगड वाशा कोही सजीया तण समे,
चीता तार्जी संग लीया जेसा मन गमे. १८

धानंस्त्री बरकमदार दाहीमे वमे,
 प्यादा मुह आगें पळे लाखां लेखमे;
 वांसे अस एता वहे खटतर खुरमे,
 होहोकार होकार होइ धरती धमधमे. १९

सुंण हासुर गोसां सरस छूटा तीरमे,
 काळा सिध चीता मुखे पडीया तडफमे;
 मुरघाबी तीतर कुलंग घेरे गेणंमे,
 बाज लगड झपटा झपट पंखी कमकंमे. २०

हडवड दडवड हेमरां धडके कोरंमे,
 डायमजे जेतो पडे सो जीवतो नक्रंमे;
 रमतो देखी आखेट व्रत अरी शांक उरंमे,
 करीमो पीरोजको कुळ मारग क्रंमे. २१

पाट पिता अणभांतसुं पीरोज प्रतपे,
 थापे एकां थर करे एकां उथपे;
 अेकां अस उतारजे अेकां अस अपे,
 केतडवंगे काढीया इयां दाळद्र कपे. २२

मेवासी त्रासी मरे दुनीयां डरपे,
 अमल जमायो अेवहो कोइ आंण न लोपे;
 कवि पातां मोजां करे अती उधड मपे,
 गुंण रीझे सोनागरो सांसणां समप्पे. २३

सुख शाता सबको सुखी जश दुनीयां छाया,
 पीरोजे करीमकुं भुज भार भळाया;
 प्रजा पालण खळ भंजणो दळ रुप दीपाया,
 देयण वढण वातां दुंने तेम वधे सवाया. २४

धर अरीयांची धोपटे ए कथ कहाया,
सरनांमे करीयो सलांम खत्री मन भाया;
छत्रीसे आउध सजे दळ मध दीपाया,
वरसाळे मटी वादळां दणीयर दरशाया. २५

आंकुरां मुख आवतां दुजणां थडकाया,
किरवांणे कमुवल हरे कोळीयां खपाया;
केइ रसातळ घालीया के गयण भमाया,
वढतें खागे वेरीयां अलंगे उडाया. २६

त्रासैं के चडीया तडे मुके सब माया,
अनमी जे रहेता अगे सो पाय लगाया;
लडे लडाइ दिन उगे भारथे अध्राया,
घढ कोटे शाहां लगे जस डंका वजाया. २७

अवतरीया दोय जाग जण कळ मेंसुरीयंदा,
वेहारी धांणधारमें राजस करंदा;
कर जोडे हिन्दु तुरक सबको सेवंदा,
कुंण खत्री कुंण आंजणा सब हाजर बंदा. २८

कोळी सर पाधर कीया सब दाम देयंदा,
हुकम हुकम सबको हुआ दुजणां डरपंदा;
मुमन लोकां तण समे कुमत करंदा,
दोस कणेरो दाखजे धनसुं ध्रापंदा. २९

खासी रैयत देशमें अती भोग भरंदा,
सांमी मांडी सामसुं सांयां रुठंदा;
मुमन गांमे लोकरे दलीए जावंदा,
कुड साच बोह केलवे हझरत मळंदा. ३०

दुख जाळोरी बोहदीए ए राव अखंदा,
 अमो दयो हाकम अवर अणपर उंचरंदा;
 कहीयो जे लोके कथन सुलतान सुणंदा,
 कुल दिवाण न बोलाय बेग हजुर आवंदा. ३१

रैयतकुं राजी करो साहेब फरमाए,
 पालणपर सारु चलण सबकुं पुछाए;
 जडवा बकट जाळोरीयां त्यां नाकार सुंणाए,
 अतळी बळ कुंण एवहो लीये मेर उचाए. ३२

कुंण तारु कळमे असो सामंद तराए,
 वेहारांसुं कुंण वढे पडी पाधर जाए;
 मुगल पटाणां मीरजे कथणम कहाए,
 रहीमुदेखां मुंमने सैयदांभरमाए. ३३

धांणधार सरखो मुलक नजरां कोनांए,
 हुंगरए हेमां तणा डाकीयां देखाए;
 धोळो जेतो दुधसेह मनइयां मनाए,
 सइदे पालणपुर डीसा लीयो पटो लीखाए. ३४

जांणण वाळे वरजीयो कांइ कुंमत कमाए,
 हरवल वळे मुंमन हुआ सैयद चल्या सबाए;
 लाड कोड करता थका दांती पर लाए,
 वळे सुंणीया वेहारीए यां सैयद आये. ३५

सांभळ तें धखीया सको इम क्रोध करंता,
 उनाळे लागी अगन मण सेंचे घ्रता;
 बढवा काजें अरबरे सुंण जेता तेता,
 आवे आंपां उपरे इण कांइज केता. ३६

कोई कहे बांधो गलो शरि पगां सहेता,
 केई कहे हुं क्या करुं जगत लीजे जेता;
 कचरां दांते के कहे इयां साथ सहेता,
 अघनां जेम चीता ग्रहे एम ग्रहां अचेता. ३७

कुंजर मळे शकारमें सादुळ करंता,
 अणपर जोयण नांकरां तो मरद कहंता;
 लोह थरड लोहांणीए मंडीया ए मता,
 तेण समे अजीतसींग राजा वरजता. ३८

मासह लग कहीयो मनो सवरहो सांसता,
 बढजो पछे वेहारीयां जेम आवे चेता;
 त्रीस दिवस खमजो तसा खागे कांकळवेता,
 रहीमुदेग्वो तेडके राजा पुछता. ३९

पालणपुर सारु प्रथम कीम पटो लखायो,
 जालोरी नह जाणीया यां उपर आयो;
 केतो तेरी मत गइ कणहीक सीखायो,
 सींह तणे गळ सांकळो सोलयण सबायो. ४०

पथर भागा लख सुंणा कोइ वहेरोन सुंणायो,
 यांरी धर लोपे इसो कुंण बधणी जायो;
 सैयद जा पाछो दली एम करे कहायो,
 में पाछा कीम करचलां पतशा फरमायो. ४१

मेरी इजत कीम रहे वीण कारज सीधी,
 धांणधार हझरत कने ल्यां भखर चढी;
 शमशेर शाहां वचे बोह सेंमें बंधी,
 मे बीडो उठावीयो वीच खांनां वीधी. ४२

प्रथवी सर पांखे हुइ कवितां कीधी,
कुणसुं बुध रुडी करे जे करी कुबुधी;
अबता मो दीजे अमल धरवांट अरधी,
सुत्रां पाठांणां समर कथ एमज कीधी. ४३

एम सइदज बोलीया कहीया तब अजे,
में जाणुं पीछा फरे तो सुधरे तो कजे;
जाहा बके जाळोरीयां ज्युं अवही भजे,
वेहारां दीधा दुआ आपे नह लजे. ४४

तम राखो घर हरी मरदां की वजे,
राजा सुं इणपर कह्यो पीरोज सकजे;
तुम सुबे गुजरात के हम अदब करजे,
अब लीजे मुजरा अमो दीन दुजे त्रीजे. ४५

सैयद सुं एसा लडां नवखंड संभारें,
सिधपुर आयो सइद भुज खाग उभारे;
असवारां प्यादां अधक रोजगार वधारे,
गाम गामां कागळ गया गुजरात मंजारे. ४६

राखण लाग्यो सपाइयां दांम अधक देवारे,
ठाम ठाम आया लगस वळी सांज सवारे;
चेहरा केतां लीखा जीए आगे अणपारे,
डोढा खडा जमातदार के मुजरा सारे. ४७

बरकम दारां राखीया जीव मरी उतारे,
असवारां कीधा सही लख थट वीणारे;
परांती पाटण वचें मळे लोक हजारे,
सैयद लश्कर राखीया मन कळह विचारे. ४८

पेदळ हेदळ मळ प्रघळ तीम ठोर न गारे,
रहीमुदेखो गरजीयो परगह उभारे;
अब मुनां कुण आंगमे वाजुं तरबारे,
चडये घोडे धर लहुं दुजणां सबडारे. ४९

पालणपुर आवी खबर सांभळी सबाहे,
डेरा आवी सइदे दीया दश कोसां मांही;
माहाजन लोकां देशमे डर लगा सबांही,
हे कंपीया कायर हुआ करे उछरंग कांही. ५०

ते माटे रैयत डरी जे पतशाहें पठाइ,
ते मालम पुगी तुरत पीरोजा तांही;
मेळे आयो जब संघले तीयां कुंण डरांही,
जुध करवा जाळोरीयां सब पुछे सपाही. ५१

कहीयो कुंवर करीमनो आडो मंडांही,
एक ओळी सच चांपसी तो वदीसां नांही;
कहीयो तांम करीमनुं बापे बरदाही,
तुं धर हंदा वाहरु धर तुज भळाही. ५२

तें जुध केई जीतीया त्यां पार न पावे,
भड भोरोला भांजीया फोजां फेरावे;
वावेचां कीधो खळो तंडल तडफावे,
वार भजावी वांकडे एम डीसे आवे. ५३

कोळी शर पाधर कीया खग हाथ देखावे,
अरी हणीया आकोलीया धरपंखी ध्रपावे;
मार खागे मुंडेठीयां अन पगां लगावे.
वीहंडे बाइ वाडीयां खळ खरा खपावे. ५४

अजु जे फरीयो अगें लीया वीत लुंटावे,
 धुजावी काकर धरा नरषति नमावे;
 कीधा सर काकोशीया वन कटी वढावे,
 रहंतां थांणां सिधपुर परजा सुख पावे. ५५

अमल कीयो शेहरे असो रूपक गवरावे,
 सेंभर तणा सेराणीयां एम हार मनावे;
 गढीया बारड नेहका अरमार उद्रावे,
 तेतड भाग्यां डाभीयां कीडेत्र ध्रपावे. ५६

कुटे नांदो काढते पडीया अन पावे,
 मुआतर केवाडीयां कोळीयां संकावे;
 तारा अंबर पाततर लीयां लेखो न आवे,
 करीमा थारा कळह कुंण शके गणावे. ५७

दीधो दुओ करीमनो दीवांण वखांणे,
 तें जुध केइ जीतीया वीढते केवांणे;
 तुं दळ मांही मोरवी प्राजो पाठांणे,
 उसमा हरो कुंण आंगमे तो वण खग तांणे. ५८

बीडो लीयो माहावळी सती हुकम प्रमाणे,
 वामण ज्युं वधीयो वढण तरसींग तुं तांणे;
 आहवी लाखां आंगमुं प्रसणां भुज प्रांणे,
 तण वेळा केहडो कहां जुध अरजण जांणे. ५९

धरती राखण धर धणी एम आय मंडांणे,
 भर भारथ ग्रहीयो भुजे सुंणीयो राव रांणे;
 आजे कोयन आलसे हेतम घरांणे,
 सजी आयो पसवादळे सामंते सममांणे. ६०

जेम तारे शशीहर तवां एम जुवाण जोराळा,
करीमा साथे कहां वजेदार वडाळा;
लाखां शर नांखे तुरी न करे जुध टाळा,
सैदां आदी संग्राममे वाचां वीगताळा. ६१

लोहांणी लडतां थकां खळदळां खेंगाळा,
मेहेपती हेतांणी मदे दळमें अजवाळा;
मुगलांणी जुध मेळणा भडजके भुजाळा,
खरमांणी वाजे खगे माझी मछराळा. ६२

हाथुकां अम दांणीयां लडनार लंकाळा,
अबुआंणी आहव अचळ बहुत सींघाळा;
लडता लोदी लोहडे साथे मुंडाळा,
गोरी जुध गाहड गाडा घडी ध्रवे छडाळा. ६३

तुंअर वेंस वखाणजे आहव आझाळा,
गुजराती रण गेहला पाठाण मुंहचाळा;
तेहडा वेहारी तवां चावा चमराळा,
मुंहता वेद अखाड मल दाखां बरदाळां. ६४

कटकां सीधा कटकडी कुळमें करनाळा,
मंडोरी संधी परमार हद जके हठाळा;
मोहरे वाढे मारका जुध हंदी झाळा,
वळ चाहुवांण वखाणजे सव चास पंखाळा. ६५

चाचर चुरण चावडा ढाहण ढगचाळा,
भाथी वळे साथे भला भारथ भुवाळा;
दळ नायक नायक देखां आहव अडसाळा,
हापांणी मेळण अणी निहसे नेझाळा. ६६

खुरसी बारगीर सब जडीयां जीनशाळा,
खास खेल वाजण खगे मळे मरद मुछाळा;
अने उमरावज आखजे मोता हर माळा,
करीमो दीपे कुंवर जेम नंग विचाळा. ६७

एम आडो मंडीयो अभंग कर धुंण करंमर,
बाळ धमळ ताडुकीयो झले वामे झुंसर;
बाणुकारे बेलीयां भड आप त्रभे नर,
करीमे भेळा कीया तेसा नर हेमर. ६८

एक लखांने आंगमे सुत्रां तो समहर,
अवे वेर कर थरहरे दुजणां लागो डर;
रुक ग्रहे रखवाळणो धांणधार तणी धर,
ए धरहंदा वाहरु वे खाटु लश्कर. ६९

डेरा डोडाणे हुआ बेहु मळे बराबर,
एक एकांरा वावसुं दीये आवे खबर;
वेहारी पसवा दळे सइद सिद्धपर,
आयो सांमा इम अडे भड बीने भयंकर. ७०

नोबत सांभळजे निकट त्रंबाळां घरहर,
शुरां भुज अडीया अंबर कायरां थरहर;
एको बुंदी हवसीयां ध्रवसां पळच्चर,
सइद दळ फरीया नकीब सजेवा शमहर. ७१

बगतर बांधे शुरमां तुरीएके जंमां,
वळी सवारा वाजीया त्रंबाळ विसंमां;
चडो चडो फोजां सताव हुइ कुच दुगंमां,
पोह कनातां पाडजे गुडर गमगमां. ७२

चले वेहार चहुंवळा हलीया हेझमां,
कतारां करहां कठठ पोठी मोहरंमां;
गाडीवांणे गाडीयां सजे खडी सजंमां,
पडतल पायल बोहपळे लाखां लेखंमां. ७३

नवसें वरसाळे नदी सामुद्र संगमां,
मीरा वार्जीत्र वाजते चडी खडे जांगमां;
तुरही करनाळां त्रंबाळ रुडी आंच जंगमां,
नर हेमर वहता नीपट धरती धमहंमां. ७४

पडताळां देता पवंग कोरम कमकमां,
खेहा डंमर होय खरो ढंके गेयणमां;
सैयद दळ कर सालळे पालणपुर संमां,
पसुवादळ मालम पुगे अल घडी अनमां. ७५

दळ दुजण चडीया दुझल इम करे कहीजे,
सो कथ करीमे सुंणी सिंहां ब्रद दीजे;
आझाळे सुंणतां अधिक कटकां सज कीजे,
वे गइयांरा वाउळां नेडा तेडीजे. ७६

आफळवा खागे अवस मसरुत करीजे,
यांतो पाधर भांजजे तो दोय साजांकीजे;
दुजण जण देखे घणा दलमें न डरीजे,
वगडे खड झाझो वधे तोय पतंगे प्रजळीजे. ७७

एक नाहर लख बाकरा अस भ्रख पणीजे,
करन हरे साथां कव्हा समहरयुं त्रीजे;
कुंअर हुकम सामंत अडर बकतर पेरीजे,
वेण झडवड रावते कडी खाग कहीजे. ७८

सजी आवध खट त्रीशसुं सर टोप धरीजे,
 घड दुजण धमरोळवा साबळ भुज लीजे;
 त्यार हुवंतां अपार शव पवंगां पखरीजे,
 ज्यां जेवा अस चाहजे त्यां तेवा दीजे. ७९

खडा हुआ चडी चडी तुरंग तण भांत तवीजे,
 दुठ वेहारी दळ दुझल तेम क्रोध भरीजे;
 केवी कांधड कापजे पळचरां ध्रवीजे,
 वेहारी करीम वड सैयद परखीजे. ८०

आउध संजोगे गाडीयां वेगावेग वचारी,
 असवारीमें पहेरजे ते कपडा त्यारी;
 सुरवाळां पहेरे सताव मोजा पेंजारि,
 मोहर पाग एसी वणी मोहे नरनारी. ८१

पहेरे जुसण पहेरमा अरीयां दळखारी,
 पाये सारल ओपवे वेहेलो तणवारी;
 बगतर आसो बंधमें खागां हजारी,
 मुंहचाळे सो पहेरीयां जीये खांत सोनारी. ८२

फूलकारी तेम सांबरे केड बांध कटारी,
 अंग बांमे खग ओपवे गजवेल समारी;
 मोरें ढाल बीराजमान भुज सांग उभारी,
 टोप झालरीयो सरमंडे एही उंण हारी. ८३

जांणे विंद सबाहजे कन्या वरण कुंवारी,
 मुंछां अणी भुंहां मळे भुंह अंवर पसारी;
 उग्या मुख बारे अरक सबचे कलसारी,
 आज खळां बांध्या गळे तेम नजर करारी. ८४

कहीया मीरां खोरकुं असवेग मंगाया,
तंगां झुलां खोलके खुररा कराया;
हाथ फेरे हुवासकुं शिर जेण मंगाया,
सोत्रण जडता काठडा सागत सजाया.

८५

दोहु तंगांसुं भीडीया उबरा खंचाया,
बोह मरदे होंकारके पाखर ओपाया;
शिरकां घोट्टा वेगसां सताव सजाया,
उरमाळा उर ओपवे लगांम लगाया.

८६

चहुंवे उरे चोवटां कंध मोरंग कहाया,
थरहरतो करतो डमर अंदकी अपछाया;
गुंण वधंते कुरंगां गळे तील मात्र दखाया,
पातर ज्युं छंदा करे मनसुं मुरझाया.

८७

नट बाजी करता थका सज घुंघट छाया,
अस नगीना एवहा लाखुं ठेहराया;
जात तुरीका तातकी विलात पुजाया,
हांम रहे अती सांमरी संग्राम चडाया

८८

खेंग विधाता खांतसुं हाथोहाथ घडाया,
अती गति रूप सुचंग अंग गज तेण घणाया;
असवारी सारु अलल आगें उभाया,
असी उंचासा कुवरकुं कनाल सोहाया.

८९

चढीयो पावर के बदे वाजते त्रंवाळं,
हळवळ होइ हुकळ कळळ सब साथ सचाळं;
तुरही भेर नीभेरतर ऋह कही कनालं,
उलाळे साबळ अकळ चढीयो बंध चाळं.

९०

पायळ दळ पहेला पळे हुए ताम हुबाळं,
 शाम चडंतां भड चडे नह फेरवी माळं;
 खांन गयो सांमो खडे भड साथ भुजाळं,
 करीमे बरदावीया चडते राउ ताळं. ९१

आज सोनागर आपणो आपे अजवाळं,
 खोटां खरां पटंतरो नीसरे नीराळं;
 अस खडजे उतांमळा करवा धक चाळं,
 ओह ओढासुं आवीयो ए गयो अकाळं. ९२

सइद पठांणो दळ मळे तेसा तीण ताळं,
 ओतर दखण बे मीळे काढळ वरसाळं;
 नर कायर कंपे नकि भयभितही भाळं,
 सुरा लडे उमंगशुं करमें किरवाळं. ९३

सींधु सर बेही सथे वाजीया त्रंमोटा,
 पळचर खेचर जोगणी भ्रख काज उपटा;
 ग्रींथां समळां रातडां रुद्र लेवा तुंटा,
 अपछर हुर वेताळ वीर रथ आय नीहुटा. ९४

भांण विमांण टकावीया देखण जुवटा,
 नारद शंकर आवीया बेवे सामुटा;
 मेह जिहां मंडे मामला छूटे तीर वळुटा,
 घण घटा बांधे घडा जाणे इंद्र उलटा; ९५

हथनाळा छूटता हुवा अलट पलटां,
 अती धुंवा धख उपडे दुःख हुवे दुषटा;
 वेहारी मोहरे वधे असी नांख गीरटां,
 मीरां मेंहदी खुंनमीर शमरे सुभटा. ९६

लखाने तल लेखवे चडीया सो धक्के,
खग झटां वहतां नीपट तीम कुंत कसके;
धमड कांधे धारीयां फेफर फरडके,
वरसाळे जिम वादला एम रगत उबके. ९७

एक पडे एक उपडे दडाशीश दडके,
धीब पडे सर बगतरां बरछी बरडके;
छड छड कुंत आ वाहीजे धडी धडी धमडके,
स्वार खधा वेहार जोध जोरावर जके. ९८

मगीनो अस नांखीयो करीमे चल्ले,
धज वड हथ चाडे धके अरदळ उथल्ले;
पेदळ खागे पछाडतो पोह अणी पेहल्ले,
जळती आग प्रजाग जोत दोखीयां दहल्ले. ९९

जम रूपी देखे जडाग कुंण मोहडो झल्ले,
खट खट करतो खंग झटे वळे रेणा विकल्ले;
घण थट बोह चुरे गरट गयो सैयद एकल्ले,
माझी अडीयो माझीये अस चडीयां भल्ले. १००

जाये खाग वजाडीयो दळवीच दुझल्ले,
सैयद मढ जेम साजियो कुंवर कील कील्ले;
कांसे तरल काटकी वीध एम वीहल्ले,
भाला डंमर चीरने घण घाव उझल्ले. १०१

हाक बाक दोखी हुवा के सत्र वकटां,
करीमे पीरोजके खेली कुळ वटां;
रहीमुदेखां पाडीयो देते खग झटां,
पग छूटा दळ दोखीयां वटीया दहवटां. १०२

होंकारे वांसे हुवा घण रोष सुभटां,
 गोदडी हुं गाढा ग्रहे पडीजे पछटां;
 बडके घाउ वाउं बीजड कडके कोपटां,
 पवंगां उर अडवड पडे घडजे घण घटां. १०३

रुंड मुंड बोह रडवडे माचे खळ खटां,
 कुटे वन कटी करे कवाड विकटां;
 हडवड नारद बोह हसे देखे रणवटां,
 चडवड शंकर त्यम चुंणे भड खळां भ्रगुटां. १०४

झडपड समळा ग्रींध झुड मंस लेहवा बटां,
 अरक हुवो वळ थरकमान हणीयाहे थटां;
 वर हुरां परणावीया नर शूर नीपटां,
 पळचर जंबक ध्रपाडीया अरी मंस उपटां. १०५

वेहारी हाथां वडो जस पायो खगा,
 धाये लश्कर उपाडने दळ दुजणां भगा;
 भाइ भाइए छांडीया कुण कुंणरा सगा,
 बाप बेटांकुं छोड वहे पंड मरवा भगा. १०६

मार मार कर मारका लारे जेम लगा,
 मेले रणमें सब मता गया लाज असगा;
 पवंग डेरा पालखी अयां कीध अलगा,
 लुंटे कटक छुटी लीया करखाग उनगा. १०७

राव रांणा सबको हुवा तारां ठग ठगा,
 कहर करी कणीयागरे जोर इणही जगा;
 दोखी दह वाटां कीया जुध खाग वजगा,
 सबही काम समारीया परदळां पडगा. १०८

जुध करीमे जश लीयो घण थट घुमाडे,
 की अचरज कणीयागरा जीपीयो अखाडे;
 तो दादो खानड हुवो बोह कीये पवाडे,
 तुं सवाइ तीण कुळे भलपखां भजाडे. १०९

धर राखी धाणधाररी मलकां जश पमाडे,
 शाहां वळी सुवां लगे कुळ क्रीत कहाडे;
 वळीयो नोवत वाजते जश गीत गवाडे,
 राज करे परवारसुं बोह दीह सवाडे. ११०

દિવાન પહાડખાન બીજા.

ધ. સં. ૧૭૩૫-૧૭૪૪.

વાન કરીમદાદખાન પછી તેમના દિકરા દિવાન પહાડખાન ધ. સં. ૧૭૩૫ માં ગાદીએ આવ્યા. તેઓ મજબુત આંધાના કાન્તિવાન જીવાન હતા.

આ વખતે પાલણુપુરની કેટલીક જમીન નાગોરીઓના કબજે હતી. તેના ખેડાણ આબતમાં તેમને દિવાન પહાડખાન સાથે તકરાર પડી. તે વખતે પાંચગાના ઘોડાઓની ચંદીનો દાણો મઠ અડદ વેચાતો લેવામાં આવતો નહિ, પણ જીના દસ્તુર મુજબ ખાલસા જમીનમાં તેનું વાવેતર કરાવી ઘોડાઓને પુરે પાડવામાં આવતો. ઘોડાસરમાં ઘોડાઓની સંખ્યા વધી જવાથી દરોગાને ખાલસા જમીનનું વાવેતર ચંદી માટે પુરતુ થયું નહિ, તેથી તેણે ખાલસા જમીનને લગતી બીજી પડતર જમીનમાં મઠ અડદ વાવવા માટે દિવાન પહાડખાનને અરજ કરી. પહાડખાને કારભારી નાથાજી મહેતાને આ ગોઠવણ કરવાને માટે હુકમ આપ્યો. આ પડતર જમીન નાગોરીઓની હતી. નાથાજી મહેતાએ તેમના મુખી નાગોરી બાબુ ડુંદીને પોતાની પાસે બોલાવીને તેની પાસે તે પડતર જમીન વાવેતર માટે માગી. બાબુ ડુંદીએ બહુ અપમાન ભરેલા શબ્દોમાં ના કહી. તેણે કહ્યું કે જમીન અમારા આપ દાદાની છે, માટે જ્યાં સુધી પ્રાણ છે ત્યાં સુધી રાજ્ય પણ તેના સામું જોઈ શકશે નહિ.*

ડુંદીના આ અપમાનથી દિવાન પહાડખાનને તથા તેમના મુત્સદ્દીઓને બહુ

* નાગોરીઓ પાલણુપુરના જીના વતનીઓ છે. દિવાન ફિરોજખાન પહેલાંએ તેમની પાસેથી પાલણુપુરની જમીન છોડાવી તે વગેરે હકિકત આપણે કહી ગયા છીએ. હેતાણી રાજ્ય કુટુંબ પાલણુપુરમાં રાજ્યગાદી સ્થાપી તે પહેલાં તેઓના કબજે અહિંની ઘણી જમીન હતી. તેઓના ઘણા ભાગ હાલ પાલણુપુર રાજ્યમાં નોકર છે.

(દેવાન પહાડખાન (બીજ).

માઠું લાગ્યું. તેઓએ સલાહ કરી તત્કાળ નાગોરીઓના મોહોદ્દા* ઉપર ચડાઈ કરવાનો નિશ્ચય કીધો. નાગોરીઓએ પણ સામે થવા તૈયારી કરી.

તેઓનો મોહોદ્દો એવી રીતે વસેલો હતો કે ઘરોની પછીતો કિલ્લાની દીવાલનું કામ સારતી. મોહોદ્દામાં પેસવાનો રસ્તો ફક્ત એકજ હતો; જ્યાં એક મોટો દરવાજો રાખવામાં આવ્યો હતો. આ દરવાજો અંદરથી બંધ કરી તેઓએ દિવાન પહાડખાનના લશ્કરને મોહોદ્દામાં પ્રવેશ કરતું રોક્યું. ઝપાઝપી શરૂ થઈ, બંને તરફ કેટલાક ઘાયલ થયા અને માર્યા ગયા, પણ દિવાન પહાડખાનનું લશ્કર દરવાજો તોડી મોહોદ્દામાં પેશી શક્યું નહિ અને નાગોરીઓ અંદરથી પોતાનો બચાવ બહાદુરીથી કરવા શક્તિમાન થયા. આ પ્રમાણે બંને બાજુ સામસામ્ય યુદ્ધ ચાલતું હતું તેટલામાં સદરપુર ગામનો પટાવત ખુરમાણી † સલાબતખાન વિહારી સાહસ ઉઠાવી પછીતથી ઘર ઉપર ચડી મોહોદ્દામાં કુદી પડ્યો. સુભાગ્યે તે બહાદુર પટાવતના હાથમાં એક લોઠાની કઠાઈ આવી જેને તેણે બચાવ માટે માથા ઉપર ઢાલ તરીકે ઢાંકી. ત્યાંથી તે દોડતો નાગોરીઓની તરવારોના ઘા સહન કરતો દરવાજો પહોંચ્યો અને તેને ઉઘાડી દીધો. નાગોરીઓએ તેને ઘાયલ કર્યો પણ કઠાઈથી તે તેના માથાનો બચાવ સંપૂર્ણ રીતે કરી શક્યો. દરવાજો ઉઘાડતાંનો સાથેજ પહાડખાનના લશ્કરે અંદર પ્રવેશ કીધો. ત્યાં પણ યુદ્ધ બહુ ભેરથી ચાલ્યું અને ઘણા નાગોરી માર્યા ગયા. તેઓ ગલરાયા અને બાળબચ્ચાં સાથે નાસવા માંડ્યા. તેમનાં ઘર છુટાયાં પણ પહાડખાને લશ્કરને હુકમ કર્યો કે જો તેઓ નાસી જાય અને પાલણપુર છોડી દેતો તેમની આબરૂ ઉપર ધ્યાન આપી તેઓને જવા દેવા અને તેમની પીઠ પક-

* નાગોરીઓ એકજ મોહોદ્દામાં રહેતા હતા. તેમનાં ઘર સાતસો હતાં.

† એક દિવસ બાજ પક્ષીવડે શિકાર કરી પાછા ફરતાં દિવાન પહાડખાને તે બાજ સંભાળીને સાથે લાવવા માટે સલાબતખાનને કહ્યું. બાજ સંભાળવાનું કામ હલકા માણસોનું છે, એમ સમજી સલાબતખાને પહાડખાનના હુકમને અપમાનરૂપ ગણ્યો અને સદરહુ બાજની મરદન મરડી નાંખીને પાવરામાં નાંખ્યો.

થોડીવાર પછી પહાડખાને પાછળ ફરીને જોયું તો સલાબતખાનના હાથમાં બાજ દીકો નહિ; તેમણે સલાબતખાનને પુછ્યું કે બાજ તમારા હાથમાં નથી તો તે ક્યાં છે? સલાબતખાને ગુસ્સે થઈ પાવરામાંથી બહાર કાઢી મરેલો બાજ બતાવ્યો. પહાડખાને આથી ચીડાઈ સલાબતખાનને મોઢું નહિ દેખાડવા અને સદરપુર ચાલ્યા જવા હુકમ કર્યો. સલાબતખાન સદરપુરમાં દિવસ ગુજરતા હતા એકલામાં નાગોરી સાથે પહાડખાનને ટટો થવાથી તે પાલણપુર આવ્યા. નાગોરી સાથેની લડાઈમાં તેમણે નીમકહલાલી અને બહાદુરીથી પહાડખાનની સેવા બજાવી. પહાડખાને ખુશી થઈને પોતાની પાસે બોલાવ્યો, પણ તેણે નહિ આવતાં કહેવરાવ્યું કે મારા આવવાથી મારું મોઢું નહિ જોવાની આપની ટેક વરશે. આ ઉપરથી પહાડખાન ખુશી થઈ પડે જઈ હાથ પકડી તેને તેડી લાવ્યા.

ડવી નહિ. તેમનાં ખેતર, કુવા, જમીન વગેરે તમામ મિલકત રાજ્યે જપ્ત કર્યાંથી તેઓ દુર્દશામાં આવી પડ્યા. પાલણપુર રાજ્ય શિવાય બીજી જગ્યાએ તેમનું ગુજરાન થવું મુશ્કેલ હોવાથી કેટલોક વખત ગામડાંમાં તેઓ આમતેમ કર્યા અને તક મળતાં પાછા શહેરમાં આવી વસ્યા. પહાડખાનને આની ખબર પડી, પરંતુ તે તેમને આખરૂહીન કરી પાલણપુરમાંથી દેશનિકાલ કરવા ચાહતા નહોતા, તેથી તેમણે આ બાબતનું અન્નણપણું બતાવ્યું. તેઓ પાછા શહેરમાં વસ્યા પણ પ્રથમ પ્રમાણે જગ્યાબંધ તેઓ એકજ મહોદ્વામાં રહી શક્યા નહિ. વળી રાજ્યની નોકરીઓ જે તેઓ કરતા તે પણ તેમના માટે બંધ* થઇ

ઇ. સ. ૧૭૩૫માં દામાજી ગાયકવાડે કંથાજી કદમ મંત્રીને ગુજરાતમાંથી પાલણપુર ઉપર કંથાજી મંત્રીનો હુમલો. હાંકી કાઢ્યો, ત્યારે તેણે બાધેલી હારનું કલંક દુર કરવાને બીજેજ વરસે મહાદ્વાર વહોલકરની મદદ લઇ ગુજરાત ઉપર ફરી હુમલો કર્યો, અને બનાસ નદીના કીનારા સુધી પહોંચી કેટલાંક રાજ્યોમાંથી ખંડણીની મોટી રકમ વસુલ કરી. દિવાન પહાડખાન પણ કંથાજીની ઝડપમાં આવી ગયા. ઇ. સ. ૧૭૩૬ માં તેણે પાલણપુર ઉપર ચડાઇ કરીને લૂટના માલ ઉપરાંત એક લાખ રૂપીઆ ખંડણી પેટે પહાડખાન પાસેથી વસુલ લીધા. પાલણપુર પાસેથી સમશેરના બળે ખંડણી વસુલ કરનાર પહેલ વહેલો દુશ્મન કંથાજી કદમ હતો. (જુઓ રાસમાળા)

દિવાન કરીમહાદખાનના મરણ પછી પાટણના ઠસખાતીઓના સરદાર પાટણનું પાલણપુરના કબજામાંથી ઝુર થયું. બોખર જંગખાનની ઇચ્છા પાટણના હાકેમ થવાની હોવાથી પાલણપુર રાજ્ય તરફથી મોકલેલ હાકેમ સૈયદ સલા મુલ્લા વિરૂધ્ધ તેણે પટણીઓને ભંભેર્યા; પણ સલા મુલ્લાની હોશિયારીએ તેના પ્રપંચને કેટલાક વખત સુધી ફાવવા દીધો નહિ. આ વખતે ગુજરાતના સુબા નવાબ મોમીનખાનની બદલી થઇ અને તેની જગ્યાએ નવાબ જવામદખાન ઉર્ફે

* દિવાન બહાદુરખાનના રાજ્ય અમલ સુધી નાગેરીઓને રાજ્યમાં નોકર રાખતા નહોતા. દિવાન શેરખાને તેમાંના કેટલાકને રાજ્યની નોકરીમાં ફરી દાખલ કર્યા. હાલ તેમાંનો ઘણો ભાગ રાજ્યમાં નોકર છે. પાલણપુરની અન્ય મુસલમાન કોમો કરતાં આ કોમ પોતાને ઉચ્ચ માને છે, તેથી કરીને કન્યા વહેવાર તેઓ પોતાની કોમમાં જ કરે છે. તેમનામાં દુંદી, ગોરી, મહાર, કાજી, ખાજી, પાલણપુરી વગેરે જુદી જુદી અડકો છે.

કમાલુદ્દીનખાન બાળી આવ્યો. આ ફેરફારથી ખોખર જંગખાન ફાવ્યો. તેણે સલામુલ્લા વિરૂધ્ધ જુઠી વાતો આ નવા સુખાને પહોંચાડી. નવાબ જવામદખાન મુલકથી તેમજ પટણીઓની વર્તણૂકથી વાકેફગાર નહિ હોવાથી જંગખાનના પ્રપંચથી ભંભેરાઈ ગયો. જંગખાને યુક્તિ રચી નવાબને પાટણ બોલાવ્યો, અને તેની સાથે શરત કીધી, કે જો તમે મને પાટણનો હાકેમ નીમો તો હું પાટણની હકુમત તમને પાછી મેળવી આપું. જો સૈયદ સલામુલ્લા પાટણમાં આ પ્રસંગે હાજર હશે તો હું મારી યુક્તિમાં ફાવી શકીશ નહિ, એવું જંગખાનને જણાયાથી દિવાન પહાડખાનના વિશ્વાસુ મુસાહબ રાજેખાન મહેરાણુ વિહારોથી મળી જઈ તેણે સલામુલ્લાને પાલણુપુર મોકલવાની યુક્તિ રચી. રાજેખાને પણ જંગખાનના કહ્યા પ્રમાણે સલામુલ્લા વિરૂધ્ધ દિવાન પહાડખાનને લાલેર્યા. પહાડખાન જુવાન અને બીન અનુભવી ભોળા દીલના હોવાથી આ ખટપટીઓ મામલો સમજી શક્યા નહિ, તેથી રાજેખાન મહેરાણુ વીહારીના કહેવાથી તેમણે સલામુલ્લાને પાટણથી બોલાવી લીધો. વળી તેમણે તેની જગ્યાએ બીજાને મોકલવાની ત્વરા કીધી નહિ. જંગખાન આવોજ પ્રસંગ શોધતો હતો. સલામુલ્લાની ગેર હાજરીથી તેને બહુ લાભ થયો. નવાબ જવામદખાનને અમદાવાદથી બોલાવી તેણે પાટણની હકુમત સોંપી દીધી.

જંગખાનના પ્રપંચથી અને પહાડખાનના ભોળપણથી પાલણુપુર રાજ્યની પાટણ ઉપરની હકુમત ગુજરાતના સુબા નવાબ જવામદખાનના હાથમાં ગઈ; પરંતુ તે નવાબે જંગખાનને તેનો લાભ આપવાને બદલે નુકશાન કર્યું. જંગખાનને પાટણનો હાકેમ નિમવાનું વચન નવાબે પાળ્યું નહિ અને જે જગીર* પસાયતી જંગખાન ભોગવતો હતો તેનો ઘણો ભાગ તેણે (નવાબે) જપ્ત કીધો. પછી તરતજ તેના એક વિશ્વાસુ સરદારને પાટણનો નાયબ નીમી પોતે અમદાવાદ ગયો. આ પ્રમાણે પાટણની હકુમત જે દિવાન કરીમદાદખાનને સોંપવામાં આવી હતી તે ઇ. સ. ૧૭૪૦ સુધી પાલણુપુર તાબે રહી અને દિવાન પહાડખાનના વખતમાં અમદાવાદના સુબાએ પુનઃ હસ્તગત કરી. જો પહાડખાને તે વખતે ભોળપણ ન વાપર્યું હોત, અને પોતે પ્રપંચી લોકોથી ભભેરાયા ન હોત તો પાટણની હકુમત પાલણુપુર પાસેથી સહેલાઈથી છૂટી જત નહિ.

* જંગખાન ખોખરની જે જગીર તે વખતે જમિતમાંથી બચવા પામી, તે હાલ પણ તેના વંશજો ભોગવે છે. ખોખર કુટુંબના કેટલાક આ રાજ્યમાં પણ નોકર છે અને જગીર ભોગવે છે.

પહાડખાન લોખા પરન્તુ ઉદાર વૃત્તિના હતા. તેમણે પેંડાગર ગામ કલોદ
ચારણોની કદર. ચારણ તેમજને આપ્યું હતું. એવું કહે-
વામાં આવે છે કે સીરાહી ઇલાકામાં

આસીયા જાતનો પીરજી નામનો એક ચારણ હતો. તેને સ્ત્રી તથા એક નાનો
ભાઈ અને કેટલાંક છોકરાં હતાં, જેઓ પીરજીની કમાણી ઉપર ગુજરાન ચલા-
વતાં હતાં. એક દિવસ પીરજીની વહુએ પોતાની દેરાણીને મેણું માયું કે તમે
અમારી કમાણી ઉપર આધાર રાખો છો. નાના ભાઈએ આ વાત સાંભળી
ત્યારે તે બહુ દીલગીર થયો. તેની સ્ત્રીએ કહ્યું કે ભાભીનાં મહેણાં ખાઈ પેટ
ભરવું તેના કરતાં તમે પરદેશ જઈ કમાઈ લાવો તો સારું. નાના ભાઈએ પ્રથમ
આનાકારી કરી, પરંતુ આખરે તેની સ્ત્રીના બોલ સાચા જણાયાથી, તે ચારણ
સીરાહી છોડી પાલણપુર આવ્યો. તેનો ભાઈ પીરજી એક પ્રખ્યાત ચારણ કવિ
હોવાથી પાલણપુર રાજ્યે તેનો આદરસત્કાર કર્યો. બે ત્રણ દિવસ બાદ તે
દિવાન પહાડખાનને સલામ કરવા આવ્યો અને દિવાનનાં દર્શન કરતાંજ તેણે
નીચેનો દુહો કહ્યો.

દુહો:—

હુ વાદંતો ચોરડી, ઘાઘા દેતો ધાવ,
પહાડારે આવ્યો પગે, કહેવાળો કવિરાવ.

આ દુહાથી ખુશી થઈ પહાડખાને તેને લખપસા કરી આવેડી ગામ
અક્ષીસ કીધું.

મહેદવી પંથની નોંધ બુકમાંથી જણાય છે કે દિવાન પહાડખાનને દરવેશ
પાટવી કુંવરનો જન્મ અને તેનું મરણ. સૈયદ મુર્તજાના વંશના સૈયદ તૈયબ ઉપર
બહુ આસ્થા હતી. આ સૈયદ પોતાનો ઘણો
વખત ઇશ્વર ભક્તિમાં ગાળતો. એક વખતે સંધ્યાકાળે તે ઇશ્વર સ્મરણમાં બેઠા
હતા, તેટલામાં પહાડખાન તેમની પાસે આવ્યા અને સંતાનની આશીષ માટે
આજીજી કરવા માંડ્યા. સુભાગ્યે સૈયદની આશીસ ફળી, અને પહાડખાનને ઘેર
પુત્રનો જન્મ થયો. આ કુંવરનું નામ પોતાના પિતાના નામ ઉપરથી પહાડ-
ખાને કરીમદાદખાન પાડ્યું. આ ખુશાલીના પ્રસંગે સદરપુરના પટાવત સલા-
ખતખાને* ભારે ઉત્સવ કીધો. કુંવર પાંચ વરસનો થયો, ત્યારે તે અચાનક

* સલાખતખાન દિવાન પહાડખાનનો વફાદાર અને વિશ્વાસુ પટાવત હતો. તે સાબરની
ગાડી રાખતો અને ઘણી વખત સદરપુરથી પાલણપુર તે ગાડીમાં બેસી આવતો. એક દિવસ એવું
બન્યું કે એક હિંદુસ્થાની અતરવાળો અતર લઈ દિવાન પહાડખાન પાસે આવ્યો. પહાડખાને તેનું

માંદો પડ્યો અને થોડા દિવસ મંદવાડ લોગવી ગુજરી ગયો. પહાડખાનને આથી અત્યંત દીલગીરી થઈ. આ શોકની અસર તેમના શરીર ઉપર થઈ અને પોતે ઇ. સ. ૧૭૪૪ માં યુવાવસ્થામાં ગુજરી ગયા.

પહાડખાનના અચાનક મરણ વિષે એક વાયકા એવી છે, કે તેમને પૌષ્ટિક દવાઓનો બહુ શોખ હતો, અને જંગલી પહાડખાનના મરણ વિષે લોક વાયકા. બાવાઓ પાસેથી તે દવા મેળવવાને પ્રસંગો પાત તેમને મળતા. એવું બન્યું કે એક ધૂર્ત યોગી પાલણપુરમાં આવી ચડ્યો, અને તેણે કીમીયાગર હોવાનો ઢોંગ ફેલાવ્યો. પહાડખાનનો એક દગલબાજ હબ્બુ રીઓ જે અંદરખાનેથી કુટી જઈ તેમના કાકા બહાદુરખાનથી મળી ગયો હતો, અને જે પોતાના માલીકનું મરણ સાધવાની કેશીશમાં હતો તે આ ધૂર્તને પહાડખાન પાસે લાવ્યો. ધૂર્તે પૌષ્ટિક દવા પહાડખાનને ખાવા આપી. આ દવા ઝેરી હતી. તેની અસર પહાડખાનના શરીરમાં ધીમે ધીમે વ્યાપી અને તે ઇ. સ. ૧૭૪૪ માં સ્વર્ગવાસી થયા.

આ ધૂર્ત બહાદુરખાનનો માણસ હતો, અને પહાડખાનનું મરણ સાધવા માટેજ તેણે કીમીયાગરનો વેષ ધારણ કર્યો હતો. પહાડખાન ગુજરી ગયા તે સમયે બહાદુરખાન પાલણપુરમાં દીલખુશાલ બાગમાં મુકામ કરી રહ્યા હતા. જે હબ્બુરીઓ કુટી જઈ બહાદુરખાનથી મળી ગયો હતો, તેના ઉપર પુર્ણ વિશ્વાસ હોવાથી પહાડખાને તેને અંતકાળ વખતે પોતાની પાસે કંઈ વસીયત માટે બોલાવ્યો, પણ તે બહાદુરખાન પાસે બેઠો છે, એવું જ્યારે તેમણે ખીજમતદાર પાસેથી સાંભળ્યું, ત્યારે તે અત્યંત ચીડાયા અને દીલગીર થયા. પછી તરતજ અવાચક થઈ તે ગુજરી ગયા.

અતર વેચાતું લીધું નહિ, તેથી નારાજ થઈ તે ચાલ્યો જતો હતો એટલામાં શહેરના દરવાજા આગળ તેને સલાબતખાન મળ્યો. અતરવાળાને પુછતાં સલાબતખાનને બુલાવ્યું કે દિવાન પહાડખાને તેનું અતર ન ખરીદવાથી તે નારાજ થઈ પાછો જાય છે; તેથી સલાબતખાને પોતાના ધણીની પ્રતિષ્ઠા વધારવાને માટે તેની પાસેથી બે અતરની શીશીઓ ખરીદ કરી સાબરના શીંગડાં ઉપર રેડી કહ્યું કે આવું હલકું અતર દિવાન પહાડખાન ખરીદ કરે નહિ. અતરવાળો સલાબતખાનના આવા વર્તવાથી દિંગ થઈ ગયો અને પછી તે પૈસા લઈ ચાલ્યો ગયો. કહે છે કે તે અતર રૂ. ૭૦૦ ની કીંમતનું હતું. દિવાન પહાડખાનને આ વાતની જ્યારે ખબર પડી ત્યારે તે સલાબતખાનની સ્વામીભક્તિ બેઠ અત્યંત પ્રસન્ન થયા. તેમણે સલાબતખાનને સારું ઇનામ આપ્યું.

પહાડખાનના સંબંધમાં એક દંતકથા એવી ચાલે છે કે તેમની છબી દિલ્હીમાં બાદશાહી કુટુંબની એક શાહજાદીને હાથ દિલ્હીની શાહજાદીએ લગ્ન માટે કરેલ માગણી. આવવાથી તે શાહજાદીએ તેમના ખુબસુરત અને દેખાવડા ચહેરા ઉપર મોહિત થઈને ગુપ્ત રીતે પહાડખાન પાસે લગ્નની માગણી કરી. પહાડખાને તેને કબુલ કરી વિવાહનો તૈયારી કરો; પણ તેટલામાં મૃત્યુના પંજમાં તે સપડાઈ ગયા, અને લગ્ન પહેલાં સ્વર્ગવાસી થયા. આ ખબર શાહજાદીને કાને પહોંચી ત્યારે તેણીએ અત્યંત વિલાપ કીધો. એમ પણ કહેવાય છે કે આ સંકટથી દીલગીર થઈ તેણે ફકીર લીધી. તેના જીવનાર્થે પાલણપુરથી અમુક રકમ હરસાલ મોકલવામાં આવતી હતી.

દિવાન પહાડખાને થરાદ પરગણામાં નબળી પડેલ પાલણપુરની હકુમતને રાજ્યની હદ વધારવી. યુન: સતેજ કરી. આ ઉપરાંત તેમણે સીરાહી તરફ વસેલ ભોમીયા જમીનદારોને તાબે કરી પાલણપુર રાજ્યમાં વધારો કર્યો.

દિવાન બહાદુરખાન.

દિવાન બહાદુરખાન.
ઈ. સ. ૧૭૪૪-૧૭૮૨.

વાન પહાડખાનને સંતાન ન હોવાથી તેમના પછી તેમના કાકા ગાદીએ આવ્યું. બહાદુરખાન ઈ. સ. ૧૭૪૪ માં ગાદીએ આવ્યા. આ ગાદી ઉપર બહાદુરખાનના મોટા ભાઈ ઉસ્માનખાનનો વધારે હક હતો; પરંતુ પહાડખાનના અંતકાળ સમયે તે પાલણુપુરમાં ન હોવાથી તેમના નાના ભાઈ બહાદુરખાન જે તે વખતે દીલ ખુશાલમાં મુકામ કરી રહ્યા હતા તે ઉસ્માનખાનની ગેરહાજરીનો લાભ લઈ હોંશીઆરી અને ચાલાકીથી ગાદી ઉપર બેસી ગયા.

બહાદુરખાનના આ અન્યાયી પગલાથી ક્રોધાયમાન થઈ તેમની પાસેથી ગાદી પડાવી લેવાનો દૃઢ નિશ્ચય કરીને ઉસ્માન-મોટા ભાઈ ઉસ્માનખાન સાથે મુલેહ અને મુલકની વહેંચણી. ખાને ગોળા અને આસપાસના ગામોના લોકોને એકઠા કરી તેમના ઉપર ચડાઈ કરી. સહેજ સાજ ઝપાઝપી થયા પછી બહાદુરખાનના કારભારી નાથાજી મહેતા તથા માણેકચંદજી મહેતા તથા બન્ને પક્ષના પટાવતોએ વચમાં પડી ભાઈઓ વચ્ચે સલાહ સંપ કરાવી મુલકની વહેંચણી કરાવી આપી. ઉમરદસી નદીની પૂર્વ તરફનો ભાગ ઉસ્માનખાનના અને પશ્ચિમ દિશાનો ભાગ બહાદુરખાનના કબજે આવ્યો.

ઉસ્માનખાન બહાદુર દૃઢ મનના પરંતુ ક્રોધી અને ઉતાવળીઆ હતા. તેમણે કપાસીઆ ગામ ઉપર ચડાઈ કરી ઉસ્માનખાને મેળવેલો મુલક. ત્યાંના કોળી ઠાકોરને જીતી તે ગામ કબજે કર્યું, તે વખતે તે બગલના ગુમડાથી પીડાતા હતા. પણ વેદનાને નહિ ગણકારતાં તેમણે ગુમડાને દાખી દઈ ફ્રાડી નાખ્યું, અને તેજ હાથે બરછી ઝાલી કપાસીઆના કોળી ઠાકોરને તેનાથી માર્યો. વળી મુદાસણના ઠાકોર અમરસીંહ સાથે ગાઢ મત્રી હોવાથી તેમણે દાંતાના રાણા કરણસિંહને ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી

કેટલીક શરતો સાથે તે ગાદી અમરસિંહને અપાવી. આ બનાવનું વર્ણન એક કવિએ ટુંકાણમાં કર્યું છે.

દુહો:—

**કરણ હરણ જ્યું કુદીઓ, રજવટ છોડે રાણ
લડ ઉસમે દાંતા લીયો, પૌરસ મર્યો પઢાણ.**

ઉસ્માનખાને સેંભરના શેરાની પઠાણો* સાહેબખાન અને મહમદખાન ઉસ્માનખાન અને સેંભરના શેરાની પાસેથી ખંડણી વસુલ કરી હતી.

એક વખત ઉસ્માનખાન સેંભર તાલુકામાં શીકારે ગયેલ, ત્યાંથી પાછા ફરતાં માર્ગમાં તેમને પહાડોની તલેટીમાં સેંભરના મેદાનમાં ગોઠે આવેલ સેંભરીયા પઠાણો મળ્યા. તેમની સવારી પસાર થતાંજ પઠાણોએ મરકરી અને છેડછાડ કરવા માંડી. પઠાણોની આવી ઉદ્વેગ વર્તણૂકથી ઉસ્માનખાન બહુ ચીડાયા, અને ક્રોધના આવેશમાં તેમણે પોતાનો ઘોડો પઠાણો તરફ એકદમ ફેરવ્યો. તેમના અંગરક્ષક મુસાહબોએ તેમને સમજાવી કહ્યું કે આપણે થોડા છીએ તેમજ વતનથી દુર છીએ માટે આ પ્રસંગે દરગુજર કરી ચાલ્યા જવું એજ દુસ્ત છે; પરંતુ ઉસ્માનખાનને એટલું બધું ખોટું લાગ્યું, કે તે મરણીઆ થઈ તરવાર ખેંચી અપમાનનું વૈર લેવાને પઠાણો ઉપર ધસ્યા. તેમના અંગરક્ષક નીમક હલાલ થોડાઓ તેમની સાથે સાથે આગળ ચાલ્યા. ઝપાઝપી ભારે ચાક્રી અને ઘણા પઠાણો માર્યા ગયા. બાકીના પાછા પગે નાસવા લાગ્યા. એટલામાં આસપાસના ગામના માણસો આવી વચમાં પડ્યા, અને સુલેહ કરાવી. પઠાણો પાસેથી ભારે દંડ વસુલ કરી ઉસ્માનખાન ગોળે આવ્યા. આટલું થયા છતાં પણ

* આ શેરાની પઠાણોને હાલ શેરાણી પઠાણો કહે છે. તેઓ સેંભરમાં વસેલા હોવાથી સેંભરીયા પઠાણો પણ કહેવાય છે. તેમાંના એકને બુખલું ગામ આ રાજ્યે બક્ષીસ કરેલું, જે તેઓ હાલ ભોગવે છે. તેઓને સેંભરમાં બારગામની સ્વતંત્ર હકુમત હતી, પણ ખડાદુરખાને તેમની જગીર લઈ લીધી ત્યારથી તેઓ ગાયકવાડના વડનગર ગામમાં જઈ વસ્યા હતા. હાલ તેઓનાં ઘર ત્યાં ઘણાં છે. તેમાંના કેટલાક આ રાજ્યમાં નોકર છે. અહીં તેઓ “સેંભરીયા” ની અટકથી ઓળખાય છે.

+ કેટલાક કહે છે, કે ઉસ્માનખાનની તબીયત નરમ હોવાથી તે સેંભર પાદરમાં હવા ફેર માટે ગયા હતા; પણ શીકારે ગયેલ હોવાનું વધારે સંભવિત છે.

ઉસ્માનખાનના હૃદયમાંથી વૈર ભાવ ગયો નહિ. તેઓ વખતો વખત પકાણુના ગામો ઉપર હુમલો કરી તેમની પાસેથી દંડ અને ખંડણી વસુલ લેતા.

બહાદુરખાન રાજ્યનીતિ નિયુક્ત અને દીર્ઘ દૃષ્ટિમાન રાજા હતા; પરંતુ ઉસ્માનખાનનું ઝેરથી નીપજેલું સ્વર્થ સાધવામાં તે ગમે તેવું ઘાતકી કૃત્ય કરવાને લેશમાત્ર આંચકો ખાતા નહિ.

ઉસ્માનખાનની ચડતી અને વિજયથી તેમને એવો ભય લાગ્યો કે તે કોઈ વખત પાલણુપુર ઉપર ચઢી આવી મને પણ સંકટમાં ઉતારશે; તેથી તેમણે ઉસ્માનખાનનું કાસળ કાઢવા પ્રયત્ન રચ્યો. ઉસ્માનખાનને વીરબાઈ નામે એક બેન હતી, જેની સાથે તેમને અણબનાવ હોવાથી બહાદુરખાને તે બાઈને પાલણુપુરમાંથી જાગીર આપવાની લાલચે ભાઈને ઝેર દેવાને ઉશ્કેરી. લાલચને વશ થઈ વીરબાઈ આ અતિ ઘોર કૃત્ય કરવાને તત્પર થઈ. કુદરતની ગતિ વિચિત્ર છે. દેહ ક્ષણભંગુર અને આયુષ્ય અલ્પ છે; છતાં પણ મનુષ્ય પોતાની દુષ્ટ વાસનાઓ પરિપૂર્ણ કરવાને અધમ કૃત્ય કરે છે, અને કરેલ કર્મનો બદલો ઈશ્વર તરફથી મળશે તેનો લેશ માત્ર વિચાર કરતો નથી એ ખરેખર શોચનીય છે. કેટલાક મહિનાથી ઉસ્માનખાન લોહીખીગાડના રોગથી પીડાતા હતા. સાજ થવાથી તેમણે નાહવાનો ઉત્સવ કર્યો. વીરબાઈ સાથે તેમને મેળ નહોતો છતાં પણ દુનિયાની નજરે ભાઈ બહેનનો કુસંપ જણાય નહિ માટે તેમણે વીરબાઈને આમંત્રણ કરી પાલણુપુરથી ગોળે બોલાવ્યાં. વીરબાઈએ અત્યંત પ્રેમથી ઉસ્માનખાનને કહાવ્યું કે ઈશ્વરે તમને સાજ કરી નવો અવતાર આપ્યો છે, માટે આપ નાહ્યા પછી હું જે કપડાંની જોડ આપના સાડ લાવી છું તે પહેરી મારા હૃદયને પ્રકુલિત કરશે. પોતાની બહેન દગલબાજી કરી કપડાંમાં ઝેર નાંખી પોતાનું મૃત્યુ આણુશે એવો સ્વપ્ન પણ તેમને ખ્યાલ નહોતો. બહેનની અરજ કબુલ કરી ઉસ્માનખાને નાહ્યા પછી તે લુગડાં પહેરવા ઇચ્છા જણાવી. બહાદુરખાનના પ્રયત્નથી લાલચને વશ થઈ તે નિર્દય સ્ત્રીએ લુગડાંને ઝેરનો એવો પટ દીધો હતો કે તે પહેરતાંજ ઝેર પરસેવા સાથે મિશ્ર થઈ શરીરમાં વ્યાપી જાય. ઉસ્માનખાને નાહીને આ કાળ રૂપી કપડાં પહેર્યાં. પહેરતાંજ આખા શરીરે આગ ઉઠી અને જોતાં જોતાંમાં ફેલ્લા ઉઠ્યા. ઉસ્માનખાને અત્યંત પીડા ભોગવી દેહ ત્યાગ કરીધો.

ઉસ્માનખાનના દિકરા મુઝાહિતખાન એશઆરામી અને વિષયાલિલાસી

ઉસ્માનખાનની જાગીરમાં હાથ ધાલવો.

સ્વભાવના હતા. તેમની આવી વર્તણુકથી બહાદુરખાન ફાવી ગયા, અને જે જે ગામ અને જાગીર ઉસ્માનખાને જીતી કબજે

કર્થી હતાં તે બધાં એક પછી એક તેમણે મુઝાહિતખાન પાસેથી છીનવી લીધાં. ફક્ત ગોળા સહીત બાવીસ ગામ તેની જાગીરમાં રહ્યાં. હજુ પણ તે ગામો ગોળા બાવીસીના નામે ઓળખાય છે.

રાણા કરણસિંહ જેને ઉસ્માનખાને દાંતાની ગાદી ઉપરથી દુર કર્યો હતો તેણે તેમના મરણ પછી તે ગાદી પુનઃ પ્રાપ્ત કરવાને દિવાન બહાદુરખાનની મદદ માગી. રાણાએ પીપલોદરા ગામથી પોતાના વિશ્વાસુ કામદાર બાઢવા ચારણ ગોરખદાન, રાઠોડ અને પસિંહ અને ભાટી સાહબાસિંહને બહાદુરખાન પાસે મોકલ્યા. તેમણે કરણસિંહને દાંતાની જાગીરથી પદબ્રષ્ટ કર્યાની તમામ હકીકત બહાદુરખાનને કહી અને તે જાગીર રાણાને પાછી અપાવવાને મદદ માગી. બહાદુરખાને નીચેની શરતોએ મદદ આપવા હા કહી.

શરતો:—

૧. રાણા કરણ સિંહની મદદ માટે બહાદુરખાન જે લશ્કર મોકલે તેનું તમામ ખર્ચ રાણાએ આપવું.
૨. દાંતા જાગીરની પેદાશમાંથી સાત આની ભાગ હરસાલ દાંતાના રાણાએ બહાદુરખાનને આપવો.
૩. રાજ્યના એક જાગીરદાર તરીકે રાણાએ પાંલણપુર રાજ્યને તાબે રહેવું.

ઉપરની શરતો કબુલ કરી કરણસિંહ કરારનામા ઉપર સહિ કરતો હતો, તેવામાં એક વધુ શરત બહાદુરખાને મુકી; એક વધુ શરત. જે કરણસિંહની દિકરી કુશળબાનો વિવાહ બહાદુરખાન સાથે કરવાની હતી. છેલ્લી શરત કબુલ કરવા રાણાએ આનાકાની કરી, પરંતુ બહાદુરખાનની મદદ વિના દાંતાની જાગીર ફરી હાથ આવવાની મુશ્કેલ હોવાથી તે શરત પણ રાણાએ કબુલ રાખી. કુશલબાના* રૂપ રંગની

* દાંતામાંથી મળેલ દાખલાથી એમ જણાય છે, કે કુશલબા કરણસિંહની દિકરી નહોતી, પણ તેના નાનાભાઈ ઉમેદસિંહની દિકરી હતી. ઉમેદસિંહે પોતાની દિકરીને પોતાના જેઠ બંધુ કરણસિંહના હિતાર્થે બહાદુરખાનને પરણાવી માટે કરણસિંહે ઉમેદસિંહને નાગેલી અડધી કુંડળ, પાણોદરા, વડાસણ અને થાણા વિગેરે ગામનો પટો આપ્યો હતો. પણ સર્વમાન્ય વાત એ છે કે કુશળબા કરણસિંહની દિકરી હતી, અને ઉમેદસિંહની દિકરીનું નામ મેનબા હતું, જેને બહાદુરખાન કુશળબાના મહેણા ઉપરથી પોતાની વૃદ્ધાવસ્થામાં પરણ્યા હતા.

પ્રશંસા પાણીઆળીના ચારણુ ગોરખદાન બાઢવાના મ્હેંએ સાંભળેલ હોવાથી બહાદુરખાને વિવાહ તાકીદે કરવાને માટે રાણુને આગ્રહ કર્યો. 'રાણુ સમજ્યો કે આ લગ્ન નહિ થાય ત્યાં સુધી બહાદુરખાન બહાનાં બતાવી મદદ આપવાનું કામ મુલતવી રાખશે, તેથી તેણે કુશળખાનું લગ્ન બહાદુરખાન સાથે થાણુ ગામના ડુંગરોમાં આવેલ મેદાનની આંબાવાડીમાં તોરણુ બાંધી કરી દીધું. આ વિવાહ પછી બહાદુરખાને રાણુને મદદ આપી, અને જે આંબાવાડીમાં તેમનો હસ્તમેળાપ કુશળખા સાથે થયો હતો ત્યાંથીજ તેમણે દાંતા ઉપર ચડાઈ કરી, અને સુદાસણના ઠાકોર અમરસિંહને ગાદી ઉપરથી દૂર કરી કરણસિંહને તે ફરીથી સોંપી. આ બનાવને એક કવિએ ટુંકાણુમાં વર્ણવ્યો છે:—

કુહો:—

કરણને રાણો કીયો, અમરો કાઢ્યો એમ

*બારડ પરણી બાદરા, તોરણ વાંધ્યો તેમ.

બહાદુરખાને કરણસિંહ પાસેથી લશ્કરનું ખર્ચ લેવાની શરત કરી હતી, પણ પાછળથી આ સંબંધને લીધે તેમણે તેની પાસેથી તે ખર્ચ લીધું નહિ.

બારડખાઈ હાંશીઆર, નીતિમાન અને પ્રેમાળ સ્વભાવનાં હતાં. તે સવ સાથે હળીમળી ચાલતાં. તેમણે પોતાના બારડખાઈનો સ્વભાવ અને લક્ષણ. સદ્ગુણોથી બહાદુરખાન જેવા સ્વાર્થી અને ચંચળ વૃત્તિના રાજાને વશ કીધા હતા. બહાદુરખાન તેમના ઉપર અત્યંત પ્રીતિ ધરાવતા હોવાથી તેમણે બારડખાઈના નામથી પાલણુપુરના પશ્ચિમ ભાગમાં એક મોહોલ્લો વસાવ્યો હતો, જેને હાલ “બારડપર” કહે છે. વળી કુશળખાને એક તરેહના બોઢણાનો બહુ શોખ હતો જે તેમનાજ નામથી હાલ ‘બારડશાહી

† પાલણુપુર રાજ્ય કર્તાઓ તથા તેમના નજીકના ભાઈઓના વિવાહ હાલસુધી ધણાખરા રજપુતોમાંજ થયા છે. રજપુત કન્યાની સાથેના વિવાહ વખતે હિંદુ શાસ્ત્ર પ્રમાણે ચોરીના ફેરા ફરવાનો અને મુસલમાની શાસ્ત્ર પ્રમાણે નકો પઢવાનો બંને વિધિઓ કરવાનો રીવાજ આ રાજ્યકર્તામાં છે.

* કુશળખા બહાદુરખાનના ઘરમાં આવ્યાં ત્યારથી બારડખાઈના નામથી ઓળખાવા લાગ્યાં; કારણ કે તેમના પિતાનું નામ કરણસિંહ બારડ હતું. રજપુતોમાં એવો રીવાજ છે કે જે જાતની કન્યા પરણવામાં આવે તેજ જાતના નામથી તે કન્યા વિવાહ પછી ઓળખાય છે. જેમકે:—હાડીજ, વાઘેલીજ, જડેજ, ઝાલીજ વિગેરે.

ઝીમી ' કહેવાય છે. અહીંયાં મુસલમાન સ્ત્રીઓ આ ઝીમીને પણ પસંદગીથી પહેરે છે.

આરડભાઈ એવાં બુદ્ધિશાળી અને ડાહ્યાં હતાં કે તેમનું નામ ડાહી સ્ત્રીઓ માટે એક કહેવતરૂપ અહીંયાં થઈ પડ્યું છે; અને પાલણપુર રાજ્યના જનનાંખાનામાં જે રાણી બહુ ડાહી નીકળે છે તેને આરડભાઈની ઉપમા આપવામાં આવે છે.

દાંતાથી પરવારી દિવાન બહાદુરખાનનું લક્ષ સેંભરપાદરાના શેરાણી પઠાણોની જાગીર કબજે કરવામાં રોકાયું. સેંભરપાદરાનાં ગામો ખાલસા કરવાં. ઉસ્માનખાને આ પઠાણોને કમજોર બનાવ્યા, તે આપણે આગળ કહી ગયા છીએ. વળી પઠાણોના હત્તાગ્યે ત્યાંના ડુંગરાઓમાં એક મનુષ્યાહારી વાઘણ પેદા થઈ જેણે તેમાંના કેટલાક યુવાન આગેવાન પઠાણોનો જીવ લીધો. આ વાઘણ 'ચતુરી વાઘણ'ના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. કારણ કે સેંભરમાંના યુવાન આગેવાનોને ચુંટી કહાડી તે મારી નાંખતી જેમ ચોર ખાતર પાડી ઘરમાંથી મિલકત લઈ જાય, તેમ તે વાઘણ સેંભરપાદરાના ગામોમાં પેસી રાત્રે પઠાણોને દરરોજ ઉપાડી જતી. આ પ્રમાણે ઘણા પઠાણો માર્યા જવાથી તેમનું લશ્કરી બંન ઓછું થયું. બહાદુરખાને આ સમય અનુકૂળ જોઈ સેંભરપાદર ઉપર હુમલા કીધા, અને કેટલાક જાગીરદાર પઠાણોને મારી ત્યાંનાં બાર ગામ* ખાલસા કીધાં.

તે વખતે મલાણી સાઠનો‡ જાગીરદાર અખેરાજ કોળી હતો, તેની દિકરી કીબાડીબાઈ યુવાવસ્થામાં રંડાયાથી પોતાના અખેરાજ કોળીની વિધવા પુત્રી આપ અખેરાજને ઘેર રહેતી હતી. એક સાથે વિવાહ. સમય એવું બન્યું કે અખેરાજની પુત્રવધૂ અને આ વિધવા પુત્રી (નણુંદ લોબધ) વચ્ચે વઢવાડ થઈ. લોબધએ નણુંદને મેણું માર્યું કે, તમે તો દિવાન બહાદુરખાનની રાણી જેટલો મીઠાજ રાખો છો. આ તમારો મીઠાજ તો રાજદરબારમાંજ શોભે, અમે ગરીબ કોળી તેને ઉઠાવી શકીએ નહિં. યુવાન નણુંદ આ મેણું ખમી શકી નહિ, અને અગ્નિમાં ઘી રેડાયું.

* આ બાર ગામોમાંનાં કેટલાંક ગામો દિવાન બહાદુરખાન પછીના દિવાનોએ વિહારી પઠાણોને મહેરબાનીથી પટે આપેલ છે, જે તેઓ અધાપિ ભોગવે છે.

‡ મલાણી સાઠના નામથી સાઠ ગામો હતાં. જેમાં મલાણા મુખ્ય હતાં. દિવાન બહાદુરખાનના વખતમાં આ સાઠ ગામો કોળી જાગીરદારને કબજે હતાં.

ગુસ્સે થઈ તે બોલી કે ગમે તેમ થાય પણ દિવાન બહાદુરખાનનાજ ઘરમાં જવું અને તેમની રાણી થવું. આમ નિશ્ચય કરી તેણે એક બાણભેદ મીરાસણને બહાદુરખાન પાસે મોકલી, અને બનેલ હકીકત બહેર કરાવી તેમની સાથે નકાની માંગણી કરી, મીરાસણ હસનપુર ગામે બહાદુરખાનને મળી. તે મલાણી સાઠનો કબજે કરવાની તક શોધતા હતા, એટલામાં આ પ્રસંગ અનુકુળ જણાયાથી તેમણે મીરાસણની માંગણી કબુલ કીધી, અને અખેરાજની પુત્રીને માટે કેટલાક સવારો અને રથ મોકલી, તેને મહેલમાં બોલાવી મુસલમાન ધર્મશાસ્ત્ર મુજબ તેની સાથે નકો કર્યો.

એક રાત્રે કીબાડીબાઈના મહેલમાં દિવાન બહાદુરખાન પોઢયા હતા.

રંગમાં લંગ.

શીયાળાની ઋતુ હોવાથી તે પગ સંકોચી

સુઈ રહ્યા હતા. કીબાડીબાઈએ મબકમાં

પોતાના પતિને કહ્યું કે પલંગ મોટો છે, અને એઢવાનાં સાધન પુષ્કળ છે, છતાં ટુંટીઆં વાળી આપ કેમ પહોડયા છો? આપની ટાઢ નેધએ તેવી ઉડતી જણાતી નથી. બહાદુરખાનને મશકરી અપ્રિય હોવાથી ચીડાઈને તેમણે જવાબ આપ્યો કે, રાણીજી પગ ક્યાં પહોળા કરૂં, મલાણી સાઠ પગ પહોળા કરવા દેતી નથી, તેથી પગ સંકોચી સુતો છું. મારી આ તકલીફ માટે તમે ફીકર કરો છો તો કાલેજ ઇલાજ શોધી કાઢીશ.

મારી મશકરી ગંભીરરૂપ પકડશે અને હું પોતેજ મારા બાપની બગીર

મલાણા ઉપર ચડાઈ અને ફેટેહ. પાયમાલ કરાવવામાં સાધનભૂત થઈશ

એવો કીબાડીબાઈનો સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહોતો. બહાદુરખાનનો આવો કઠોર અને તોછડો પ્રત્યુત્તર સાંભળી તે સ્તબ્ધ બની ગઈ. આખી રાત તેણે બહુ હીલગીરીમાં કહાડી. સવાર થતાંજ લડાઈની નોબત* વાગવા માંડી અને બહાદુરખાને મલાણા ઉપર ચડાઈ કરવાનો હુકમ

§ 'મીરાસી' ગાવાનો ધંધો કરનારી એક જાત છે. તેમની સ્ત્રીઓ મીરાસણ કહેવાય છે. રાજપુતાનામાં તેમને 'દોલણ' કહે છે. આ સ્ત્રીઓ પણ ગાવાનો ધંધો કરે છે. પાલણપુર રાજ્યના જનાનખાતામાં રાણીઓ તેઓને ગાવા માટે નોકર રાખે છે.

* તે વખતે શહેરમાં ચઢાઈ કરવાની ખબર આપવા માટે પાયમાના દરવાજા ઉપર એક નોબત તથા રણુસીંગ રાખવામાં આવતું હતું; જે વાગવાથી લોકો સમજતા કે લડાઈ માટે લશ્કરની તૈયારી કરવામાં આવે છે. આ નોબત તથા રણુસીંગ વગાડવા માટે દરવાજા ઉપર વારા ફરતી બે માણસો જથ્થો રાખવામાં આવતાં હતાં. વળી ગામડામાં ચઢાઈની ખબર આપવા માટે શહેરના કીલ્લાના ધુરજમાંથી તોપ ફેડવામાં આવતી હતી.

લશ્કરને આપ્યો. કીબાડીબાઈએ આમ નહિ કરવા બહુ આજીજી કરી, પણ સઘળું વ્યર્થ. બહાદુરખાનના ક્રોધને ક્રોધ રોકી શક્યું નહિ. લશ્કરે મલાણા ઉપર ચડાઈ કરી. બપોરના બાર વાગતાં પહેલાં મલાણા કબજે કર્યું. અખેરાજ કોળી તથા તેના જાગીરદાર ભાઈઓને હરાવી દિવાન બહાદુરખાને મલાણા ઇ. સ. ૧૭૭૨ માં ખાલસા કર્યું.

મલાણી સાઠ જુલ્યા પછી બહાદુરખાને સરોત્રા, રોહ, ડાલેલા વગેરે મહેવાસી જાગીરદારોની જાગીરમાં ગામોના ભટેસરીઆ કોળી ઠાકોરોને જીતી રાજ્યનો ભાગ નાંખવો તથા તેમના ૮૪ ગામોમાં રાજ્યનો ભાગ ઘાલ્યો નજરાણું મુકરર કર્યું. તેમજ આસપાસના બીજા કેટલાએક કોળી મહેવાસી જમીનદારો ઉપર નજરાણું અને સલામીના કર નાંખ્યા.

ઇ. સ. ૧૭૫૬ માં અથવા ભાટોના લખવા મુજબ ઇ. સ. ૧૭૬૮ માં બહાદુરખાને ઘાંનેરા ઉપર ચડાઈ કરી તેને ઘાંનેરા કબજે કર્યું. લગતાં સોલંકી રજપુતનાં ચોવીશ ગામોમાં રાજ્યનો હિસ્સો ઘાલ્યો, અને દેવડા રજપુત સદાજી અને સોનાજીનાં ત્રીશ ગામો જે ઘાંનેરાની જાગીરને તાબે હતાં તેમને ખાલસા કીધાં. આગળના બંધારણ મુજબ હાલ તે ગામો ત્રીસી ચોવીસીના નામથી ઓળખાય છે. ત્યાર પછી બહાદુરખાને સીરોહી તાબાના મઢાઢના રાવજી પાસેથી વાછેલ તથા એક બીજું ગામ છીનાવી લીધું. આ પ્રમાણે તે તરફનાં લગભગ પચાસ ગામ બહાદુરખાને ખાલસા કર્યાં.

એમ જણાય છે કે ઇ. સ. ૧૭૫૬ માં ઘાંનેરાના જાગીરદાર સોલંકી રજપુતોમાંના એક જાગીરદારનું મરણ થયાથી ઘાંનેરાની જીત વિષે દંત કથા. તેની વિધવા સ્ત્રીને પોતાના પતિ તરફથી મળેલ વારસામાં એક વિશાળ આરસ પથરની ચોકી આવી. આ ચોકીને મરનારના સગાંવહાલાંએ તે વિધવા પાસેથી પડાવી લીધી. તેણીએ તેમને અપમાન ભરેલ વાક્યો કહ્યાં તેથી તેઓ તે વિધવા ઉપર વૈરભાવ રાખવા લાગ્યા. વિધવાથી આ દુઃખ સહન થઈ શક્યું નહિ, ત્યારે તેણીએ સામાવાળાઓને પાયમાલ કરવામાટે પોતાની જાગીરમાં ભાગ આપવાની કબુલાતથી બહાદુરખાનને બોલાવ્યા. બહાદુરખાન ઘાંનેરામાં પોતાના પગ ઘાલવાની રાહ જોતા હતા; તેવામાં આ ઠકરાણીની અરજ આવવાથી તેમણે તેને કબુલ કરી મદદ આપવા માથે લીધું. તેમણે એક મોટું લશ્કર લઈ પડે ઘાંનેરા ઉપર ચડાઈ કરી

અને રજપુત જાગીરદારોને હાર ખવરાવી તાબે કર્યો. ધાનેરા સોલંકી રજપુતો પાસેથી છીનવી લઈ તેમણે ત્યાં તહેસીલી નાંખી. ત્યાર પછી તેમણે આસપાસના દેવડા રજપુતોનાં ત્રીશ ગામ કબજે કર્યાં, જે ઉપર કહી ગયા મુજબ ત્રીશી ચોવીસીના નામથી ઓળખાય છે.

થરાદના ઠાકોર પોતાના પરગણાને મરેઠા લુટાડુઓના જથ્થા હુમલા અને જીલમમાંથી બચાવવાને અસમર્થ છે એવું થરાદ ઉપર કબજો કરવો.

ગુજરાતના સુબેદારને માલુમ પડ્યાથી તેણે દિલ્હીના શહેનશાહ અહમદશાહને લખી મોકલ્યું કે, જે થરાદનો મુલક આ સમયે દિવાન બહાદુરખાનને સોંપવામાં આવશે, તોજ તેનું સંરક્ષણ થશે અને તે પાયમાલ થતો અટકશે. બાદશાહે સુબાની માગણી કબુલ રાખી થરાદનો કબજો લેવાનું ફરમાન બહાદુરખાનને મોકલ્યું; તેનું ભાષાન્તર અમો અહીં ટાંકીએ છીએ.

બાદશાહી તુગરો.

મોહાર.

“ આ શુભ પ્રસંગે (બાદશાહનો) અમલ કરવા યોગ્ય ફરમાન કાઢવામાં આવે છે કે અમીર અને કુલીન એહમદખાન બંગશેએ અમારી હુજુરમાં અરજી રજુ કરી છે કે બહાદુરખાન વલદે ફીરોજખાન લોહાની—જે બહાદુર સીપાઈ છે, જેની જગીરની પાડોશમાં પાટણ અને અમદાવાદના સુબાના તાબાનું થરાદનું પરગણું આવેલ છે, જે પાલણપુરની જગીર લાંબા વખતથી ભોગવે છે, અને જેની પાડોશના થરાદના પરગણામાં લુટાડ્યો અને ધાડપાડુ કોળીઓ વસે છે અને દરેક ગામના મુસાફરોને લુટે છે,—તે (બહાદુરખાન) ઉમેદવાર છે કે થરાદના પરગણાની ફેજદારી અને જમીનદારી તથા વતનદારી તેને (બહાદુરખાનને) મળવી જોઈએ.

તે ઉપરથી દુનિયાને જીતનાર અને તાબે કરનાર (બાદશાહ) તરફથી ફરમાન કાઢવામાં આવે છે કે બાદશાહી ઇનાયત અને મહેરબાનીના રૂએ તે પરગણાની જમીનદારી અને વતનદારી સદરહુ બહાદુરખાનના નામ ઉપર આપીએ છીએ. ત્યાંના હાલના અને હવે પછી થનારા મુત્સદ્દીઓ, કરોરીઓ, જગીરદારો, ચોધરીઓ, વકીલો અને મુકાદમો તથા ત્યાંની રૈયત અને ત્યાંના રહીવાસીઓ વગેરેએ સદરહુ ખાનને તે પરગણાના જમીનદાર અને વતનદાર ગણી તેના હકે જળવવાની કેશીશ કરવી; જેથી તે લુટાડ્યો, કોળીઓ અને ધાડુઓને કાઢી મુકે અને મુશાફર લોકો શાન્તિથી અને બેફિકર મનથી આવજ કરી શકે. આ બાબતમાં ઘણી તાકીદ જણવી, અને દર વર્ષે નવી સનદ માગવી નહિ. તા. ૧૫ માસ જમાદીસ્સાની ગાદીએ બેસવાના સાતમા વર્ષે આ ફરમાન લખ્યું છે. ”

આ પ્રમાણે બહાદુરખાને થરાદનો કબજો લઈ તે સુલકને આફતમાંથી બચાવ્યો. કેટલોક વખત તેમણે થરાદને પોતાને કબજે રાખ્યું, પરંતુ વખત અંધાધુંધી અને લૂટફાટનો હોવાથી પાલણપુર રાજ્યની સંભાળ રાખવી એ અગત્યનું ગણી તેને તેમણે છોડી દીધું.

ઈ. સ. ૧૭૫૮ માં પેશ્વાના સેનાપતિ સદાશિવ રામચંદ્રે પાલણપુર ઉપર ચડાઈ કરી દિવાન બહાદુરખાનને નજરાણાની રકમ આપવાની ફરજ પાડી. તે રકમ ભરવામાં વિલંબ થયાથી સદાશિવ રામચંદ્રે પાલણપુરને ઘેરો ઘાલ્યો. આ ઘેરો કેટલાક દિવસ સુધી ચાલ્યો. દરમિયાન મરેઠા સરદારે પાલણપુરની ઉત્તર દિશાનો દરવાજો જેને હાલ તાંસાવાળો દરવાજો કહેછે, ત્યાંથી રાજગઢી સુધી સુરંગ ખોદી રાજગઢીને ઉડાડી મૂકવાની તજવીજ કરી. સુરંગ ખોદાતી ખોદાતી લગભગ રાજગઢીના દરવાજા સુધી આવી પહોંચી ત્યારે પાલણપુરના સુભાગ્યે નવાબ જવામર્દખાન ઉર્ફે કમાલુદ્દીન બાબી જે સદાશિવરાવની સાથે સુલેહ કરી તેના લશ્કરના એક વાકેફગાર આગેવાન તરીકે પાલણપુર આવ્યો હતો, તેણે એક વિશ્વાસુ બાબી સાથે બહાદુરખાનને ગુપ્ત રીતે કહાવ્યું કે, પાલણપુરનો કિલ્લો અદ્યપિ પર્યંત તમો બળવી શક્યા છો, પરંતુ સુરંગ રાજગઢી સુધી આવી ગઈ છે, અને પરમ દિવસે ઉડાડવાની છે, ફક્ત કાલનોજ દિવસ વચમાં બાકી છે. જો તમે આગમચેતી વાપરી કાલસુધી નાણાની રકમ નહિ મોકલાવો તો પરમ દિવસ તમારી અને તમારી રૈયત ઉપર મહાન્ સંકટ આવી પડશે. બહાદુરખાને આ સંદેશો સાંભળ્યો, પરંતુ બળનામાંથી આ રકમ કાઢવી એ તેમને ગમ્યું નહિ. તેમના કારભારી સલાહકારોએ તેમને કહ્યું કે જો નજરાણાની રકમ આપવામાં હવે વધુ ઠીલ થશે તો પાલણપુર ઉપર મહાન્ વિપત્તિ આવી પડશે, અને રકમ ઉપરાંત ઢંડ અને લશ્કરનું ખર્ચ પણ આપવાની ફરજ પડશે. બહાદુરખાનને આ સલાહ બીલકુલ ગમી નહિ. પરંતુ હવે અન્ય ઉપાય નહિ સુઝવાથી તેમણે નવાબ કમાલુદ્દીન મારફતે મરેઠા સરદાર સાથે સુલેહના કેલકરાર કર્યા, અને પાલણપુર રાજ્યને જરૂર પડેતો પેશ્વા મદદ આપે, એવી સરતે રૂ. ૩૫૦૦૦ નજરાણાના આપ્યા.

એક દિવસ બહાદુરખાન બારડભાઈ સાથે એકાન્તમાં બેઠા બેઠા વાર્તાલાપ કરતા હતા; ત્યાં ઠૂંઠા મશ્કરી ચાલી રહી હતી. બારડભાઈએ મશ્કરીમાં

અને કુળાભીમાનના કાંઈક આવેશમાં બહાદુરખાનને કહ્યું કે દિવાન તમે મારા જેવી ઉચ્ચકુળની રાજપુત્રીને પરણીને ભાગ્યશાળી થયા છે. કમનશીએ મારા પીયરનું કુટુંબ તે સમયે તંગ હાલતમાં આવી ગયેલ હોવાથી તમારું લગ્ન મારી સાથે થવા પામ્યું. બારડોળ બાઈના આવા અભિમાની બોલો બહાદુરખાન મુ'ગે મોંઠે સાંભળી રહ્યાં; પણ તે હઠીલા સ્વભાવના હતા, તેમજ મશ્કરીને ધીક્કા રતા હતા. તે સમજ્યા કે રાણી મારા કુળને તેના પિતાના કુળના કરતાં હલકું સમજે છે, માટે તેના પીયરમાંથી બીજી સ્ત્રી આ વૃદ્ધાવસ્થામાં હું પરણું તો તેનો ગર્વ ઉતરશે, અને મારા કુળની મોટાઈનું તેને ભાન આવશે. આમ દૃઢ વિચાર કરી, તેમણે રાણીનો ગર્વ ઉતારવાને સુદાસણા ઠાકોર જે દાંતાના રાણાના ભાઈ હતા તેમની દિકરી ચેનબા સાથે પોતાનું લગ્ન કરવાને દાંતાના રાણાને ભય અને પ્રીતિથી કહાવ્યું. બહાદુરખાનની માગણી રાણાએ કબુલ રાખી, ચેનબા સાથે તેમનું લગ્ન કર્યું. પોતાના ગર્વનું આવું વિપરીત પરિણામ આવેલું જોઈ બારડોળબાઈએ બહુ પશ્ચાતાપ કર્યો.

ચેનબા પરણ્યાં ત્યારે બહુ નાની વયનાં હતાં. બહાદુરખાન જાણતા હતા, કે બારડોળબાઈ હોંશીઆર અને ડાહ્યાં છે, તેથી તેમણે ચેનબાને તેમની દેખરેખ નીચે રાખી કહ્યું કે, તમારા અભિમાનનું શું પરિણામ આવ્યું તે તમે જોયું. મારી ટેક અને કુળની મહત્તા જાળવવા ખાતર તમારા મહેણા ઉપરથી મેં આ કાર્ય કર્યું છે, એ શિવાય મારો બીજો કંઈપણ હેતુ નહોતો; માટે આ પરિણામનો સંઘણો જુમ્મો તમારે શિરજ છે. તમે તમારા કુળની આબરૂનો વિચાર કરી, તમારી યુવાન બહેનને સંભાળજો.

દિવાન બહાદુરખાને ઇ. સ. ૧૭૬૪ માં પાલણપુરની આસપાસ કેટ બંધાવ્યો હતો.

તે દસ રાણીઓ પરણ્યા હતા, જેમાં ઘણી રજપુત કન્યાઓ હતી. તેમનાં નામ સખરબા, હતીબા, કુશળબા, અજબબા, માનબા, કુશળબા ઉર્ફે કીમાડીબા, સેહેજ વખતબા, ચેનબા, ઉમેદબા, અને સેત વખતબા હતાં.

થોડા અરસા પછી બહાદુરખાન પરલોકવાસી થયા. ચેનબા નાનાં હોવાથી બારડોળબાઈએ તેમને દેશના રીવાજ મુજબ ઘોળાં વસ પહોરાવ્યાં નહોતાં. યુવાન વિધવા ચેનબાએ પતિ પાછળ પોતાની જીંદગી શોક અને દુઃખમાં પુરી કરી.

મોગલોનું સામ્રાજ્ય જે ફીરોજખાન બીજા ઉર્ફે ગઝનીખાન, કરીમઘાદ-ખાન અને પહાડખાન બીજાના વખતમાં બહાદુરખાનનો રાજ્ય અમલ.

કમળેર થવા માંડ્યું હતું તે બહાદુરખાનના વખતમાં તદ્દન ભાગી પડ્યું. મરેઠાઓ દિન પ્રતિદિન બળવત્તર થવા માંડ્યા અને તેથી દિલ્હીના બાદશાહો શેત્રંજના બાદશાહ માફક ફક્ત નામનાજ બાદશાહ રહ્યા. મરેઠા લશ્કરની ટુકડીઓ જુદા જુદા આગેવાનો નીચે ગુજરાતમાં ઉતરવા માંડી, અને અહીંનાં નાનાં મોટાં ઘણાં ખરાં રાજ્યો પાસેથી નજરાણાની મોટી મોટી રકમો અને ખંડણીઓ વસુલ કરવા માંડી. તેમના જુલમ અને લૂટફાટથી આખું ગુજરાત તોળા પોઝારી રહ્યું હતું. ઠેકાણે ઠેકાણે દીનતા અને પાયમાલી શિવાય બીજું કંઈપણ જોવામાં આવતું નહોતું. વળી અધુરામાં પુરું ત્યાંના ભીલ, કોળી વગેરે પહાડી લોકોએ આ સમય પોતાના ધંધાને સાનુકૂળ જોઈ લૂટફાટ શરૂ કરીધી. તેમનાં ટોળાં બંધાઈ ગયાં, અને માર્ગમાં ઘાટો પાડવા લાગ્યાં. સુલેહ અને સુખ ગુજરાતમાંથી તદ્દન અદૃશ્ય થયું. લોકોએ પોતાની માલ મીલકત જમીનમાં દાટી દીધી. આ ભય અને ત્રાસમાંથી પોતાની રૈયતને બચાવવાને માટે બહાદુરખાને દેશમાં બહુ સારો બંદોબસ્ત કરીધો. તેમણે પાલણપુર અને ડીસાની આસપાસ પાકો ઇંટોનો મજબુત કિલ્લો બંધાવ્યો, અને ધાણધારમાં ઠામઠામ થાણાં સ્થાપ્યાં. સરહદ અને પહાડોમાં જ્યાં જ્યાં જરૂર જણાઈ ત્યાં ત્યાં કિલ્લા અને મોરચાઓ તેમણે બંધાવ્યા. તે સમયે પાલણપુર રાજ્યનો બહાદુરખાને એવો સારો બંદોબસ્ત રાખ્યો કે મરેઠા અને બીજા લૂટારા આ તરફ ક્ષાવી શક્યા નહિ, અને ગુજરાતમાંથી શેઠ, શાહુકારો તથા બીજા કેટલીક વસ્તી અહીં આવી નિર્ભયતાથી વસી.

બહાદુરખાનના રાજ્ય અમલમાં પાલણપુરની વસ્તીમાં બહુ સારો વધારો થયો. મરેઠાઓના ત્રાસ અને ભયથી બચવાને અમદાવાદ, વિસનગર, સિદ્ધપુર, મહેસાણા તથા પાટણની કેટલીક વસ્તી અહીં આવી વસી. વિસનગરથી સુન્ની વહોરાઓ, સિદ્ધપુરથી શીયા વહોરાઓ, તથા મુસલમાન રંગરેજો, વિજાપુર, વડનગર, પાટણ અને આસપાસના ગામોમાંથી પીંજરા, તાઈ, તથા મહાજન* વેપારીઓ અહીં આવી રહ્યા.

* સિદ્ધપુરના લાલપર ગામથી જે મહાજન વેપારી અહીં આવી વસ્યા તેમાં પારેખ કુટુંબ ઝવેરાતના ધંધામાં આગળ પડતું છે. તેમાં અમુલખ ખુબચંદ અને રવચંદ ઉજમચંદની બે ઝવેરાતનો ધંધો કરનારી પેઢીઓ મુંબઈમાં હાલ બહોળો વેપાર કરે છે.

બહાદુરખાને બલોચો પાસેથી વરણાવાડું^૧ અને ધનાજી વાઘેલા પાસેથી ધનાલી અને સીસરાંણા જીતી લીધાં હતાં, રાજ્ય હકો વધારવા. તેમજ ગઢવાડાના કોળી ઠાકોરાનાં ઉમરી તથા બીજાં સાત આઠ ગામોમાં રાજ્ય હક ઠરાવ્યો હતો. આ ઉપરાંત ખેતરો, ગામો, પહાડો અને જંગલો ઉપર વાંટ, જમખાંધી, સલામી, જકાત, રાહદારી વિગેરે અનેક હકો નાંખી તેમણે પાલણપુર રાજ્યનો પેદાશ વધારી હતી, અને પડતર જમીનમાં કેટલાંક ગામો વસાવ્યાં હતાં.

હાથીઓને કડબ ઘાસ પુરી પાડવાનો કર તેમણે ધાણધારનાં ગામો ઉપર નાંખ્યો હતો, જે *કર હાલ “હાથી કડબી” હાથી ઘોડાના ચારાનો બદોબસ્ત. ના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. વળી ઘોડાઓની ઘાસનું ખર્ચ રાજ્યને ઝાઝું ઉપાડવું ન પડે, માટે ઘોડાઓને ઉનાળામાં ગામડાંમાં મોકલી દેવામાં આવતા. ત્યાંની કેટલીક જમીન જુદી કઢાવી તેમાં વાવેતર કરાવી ઘોડાઓને ઘાસ પુરી પાડવાનો કર તેમણે ગામડાં ઉપર નાંખ્યો હતો. આ કર હાલ જરૂરી છે. તેમજ ચોમાસામાં આથમણા ગામોની પડતર જમીનમાં મઠનું વાવેતર કરવામાં આવતું, અને તે ધાન્ય શિયાળામાં ઘોડાઓને ખવરાવવામાં આવતું. મઠના વાવેતર માટે હુળો, તેમજ બીજાં ખેતીનાં ઓળરો તથા તેની સંભાળ માટે ચોકીઆતો અને ચારો તૈયાર થયે તેને કાપી ગાડામાં ભરી સરકારી વાડામાં પહોંચાડવાનો તમામ બોજ તેમણે આથમણાં ગામો ઉપર બહુ હોંશીયારી અને ડહાપણથી નાંખ્યો હતો. આ કર “કોરડ” નામથી ઓળખાય છે. આ પ્રમાણે તેમણે ઘોડાળનું ખર્ચ બહુ ઓછું કીધું હતું.

રથોના બળદો તથા ગૌખાનાની ગાયો, ભેંસોને ઝાલર, ચીમડી વગેરે લીલી તથા સુકી ઘાસ પુરી પાડવાનો કર ઠોરના ચારાનો બદોબસ્ત. તેમણે દરેક ખેતર દીઠ નાંખ્યો હતો. આ ઘાસ ગૌખાનાની ગાડીઓ હમેશ ખેતરમાંથી ભરી લાવતી. વળી જંગલમાં

૧ વરણા વાડું ગામ હાલ હેતાણી રાજ્ય કુટુંબના ભાઈઆતની જગીરમાં છે.

* આ કરની કડબ, ઘાસ ઉધરાવવામાં કેટલીક વખત લોકો ઉપર જુલમ જુલમો તેમજ ગેરવ્યાજબી વિશેષ ઉધરાણાનો ભય રહેતો; તેથી હાલના નવાબ શ્રી શેરમહમદખાનજી સાહેબે ઘાસને બદલે નગદ નાણું લેવાનું ઠરાવ્યું છે.

† ઘોડાઓની ઘાસ માટે અલગ કાઢેલ જમીન “ઘોડાસણ” નો જમીનના નામથી ઓળખાય છે.

આવેલ ખીડોની પુરેપુરી સંભાળ રખાવી, ઢારને ત્યાં ચરવા મોકલવામાં આવતાં; આથી ગૌખાનાનું ખર્ચ પણુ ઓછું થયું, તેની સાથે ઢારપણુ સારી રીતે ઉછરવા લાગ્યાં.

ઉંચી જાતના ઘોડા તથા બળદ ઉત્પન્ન કરવાને તેમણે કાઠીઆવાડના ચોટીલા અને મૂળી ગામથી વાલાઈ ઘોડા ઘોડા તથા બળદોની ઓલાદ સુધા- અને કાકરેજમાંથી નામીયા સાંઢો મંગાવ્યા રવાની ગોઠવણુ. હતા. આ કામ ઉપર તેઓ જાતે દેખરેખ રાખતા હતા.

બહાદુરખાને જાથુ લશ્કરનું ઝાઝું ખર્ચ નહિ રાખી સ્વેચ્છા સૈનિકોનું લશ્કરના ખર્ચમાં કરકસર. (વોલંટીયરનું) બળ વધાર્યું હતું. આ સૈન્યમાં જલોરી અને મહેવાસીઓનો વિ- શેષ જથ્થો હતો. બહાદુરખાન તેમના ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખતા હોવાથી, બારીક સમયે તેઓ વફાદાર રહી દેશ સાચવવાને તત્પર થતા.

રાજ્યની પડતર જમીનને ખેડાણમાં લેવાને તથા ખેતીવાડીને દરેક પ્રકારે ખેતીને ઉત્તેજન. ઉત્તેજન આપવાને બહાદુરખાને લેઉઆ અને કડવા કણુથી તથા મુમન વગેરે ખેડુત લોકોને આસપાસનાં પરગણાંમાંથી બોલાવી આશ્રય આપી પાલણુપુર રાજ્યમાં વસાવ્યા હતા, અને તેમના રહેઠાણ માટે સાસમ તથા બીજાં ગામો વસાવ્યાં હતાં.

ચોર અને છુટારાના બુલમી પંજામાંથી ખેતીને બચાવવાને તેમણે જરૂર પડતી જગોએ થાણાં બેસાડ્યાં હતાં. પોતાના ખેડુતોની સગવડ અને સુખ માટે તે પંડે વારંવાર ગામડાંમાં જતા, અને તેમની સંભાળ રાખતા. તે સમયમાં પાલણુપુરમાં શેરડી અને કમોદ જેવા કીમતી શેરડી અને કમોદનું વાવેતર. પાક થતા ન હોવાથી બહાદુરખાને ઇંડર પરગણાંમાંથી શેરડી તથા સિંધમાંથી કમોદ (ડાંગર) મગાવી તેમનાં વાવેતર ધાણુધારમાં કરાવ્યાં હતાં. આ બન્ને વાવેતર બહુજ ફતેહમંદ નીવડ્યાં; અને હજારો મણુ પાક *ધાણુધારમાં થવા લાગ્યો. શેરડીનું પ્રથમ વાવેતર આ મુલ-

* પાલણુપુર શહેરથી પૂર્વ દિશામાં આવેલ ગામડાંને અહીંના લોકો ધાણુધાર કહે છે. આ ભાગમાં પાણી બહુ નીકું છે, અને ઘણી કેટલેક ઠેકાણે તો તે જમીન ઉપરજ પડેલું છે. શેરડી અને

ક્રમાં બહાદુરખાને કરાવેલું તેથી અહીં નીપજતો ગોળ “બહાદુરશાહી” નામથી ઓળખાય છે. આ ગોળ દેશાવરી ગોળ કરતાં મીઠાશમાં વધારે છે. અહીંના લોકો તેનો સંગ્રહ કરી જુનો કરી વાપરે છે, કારણ કે આ ગોળની તાસીર એવી છે કે જેમ જેમ તે જુનો થાય છે, તેમ તેમ તે વધારે સ્વાદિષ્ટ અને પૌષ્ટિક બને છે. વળી ધાણુધારમાં વાવેલ કમોદની નીપજ બહુ ઉંચા પ્રકારની નીવડેલ છે.

બહાદુરખાને ખેતીવાડીને જેવું ઉત્તેજન આપ્યું તેવુંજ ઉત્તેજન હુન્નરને પણ આપ્યું હતું. અહીંના તપોધન હુન્નરને ઉત્તેજન.

ગુજરાન ચલાવતા હતા, તેમને ઠડીઆનું કામ શિખવવામાં આવ્યું જેથી તેમની સ્થિતિમાં સુધારો થયો; એટલુંજ નહિ પરંતુ ચણતર માટે પરદેશથી ઠડીયા બોલાવવા પડતા, તે જરૂરીઆત પણ બંધ થઈ ગઈ.

બહાદુરખાન શૂરવીરતાનો ગુણ નામ પ્રમાણેજ ધરાવતા હતા. દાંતા, મલાં-
 રાજ્ય વ્યવસ્થા. ણીસાઠ, સેંલર પાધર, ધાંનેરાની ત્રીસી,
 ચાવીસી વગેરે કેટલોક મુલક જીતી તેમણે પાલણુપુર રાજ્યનો વિસ્તાર વધાર્યો હતો. મુલકને જીતી રાજ્યને વિસ્તીર્ણ કર્યું એટલુંજ નહિ પરંતુ રાજ્ય વ્યવસ્થામાં પણ તેઓ કુશળ હતા. આસપાસના મુલકોમાં થતી લૂટફાટથી અને જીલમી મરેઠાઓના અવારનવાર ત્રાસજનક હુમલાઓથી રૈયતને બચાવવાને તેમણે સ્થળે સ્થળે થાણાં સ્થાપી મુલકમાં એવો સારો બંદોબસ્ત રાખ્યો હતો કે પઠોશની કેટલીક વસ્તી આ રાજ્યની સલાહ શાન્તિનો લાલ લેવા અહીં આવી વસી હતી. પાલણુપુરને તેમણે નિર્ભય સ્થાન બનાવ્યાથી અહીંની વસ્તીમાં તેમના વખતમાં સારો વધારો થયો હતો.

ખેતીવાડી તેમજ વેપાર હુન્નરનાં સાધનો ખીલવવાને પણ તેમણે અતિ પરિશ્રમ લીધો હતો. કણબી તથા મુમન વગેરે ખેડૂત વર્ગને પરદેશોમાંથી બોલાવી જમીન આપી તેમણે અહીં વસાવ્યા હતા, અને રહેમ રાખી શેરડી અને કમોદ જેવા કિંમતી પાકનું વાવેતર કરવાને તેમને ઉત્તેજીત કર્યા હતા. તેજ પ્રમાણે

કમોદના પાકને પાણીની વિશેષ જરૂર હોવાથી રાજ્યના આ ભાગ (ધાણુધાર) માં તેનું વાવેતર લોકો વિશેષ કરે છે. ‘ ધાણુધાર ’ એ ‘ ધાન્યધાર ’ નું અપભ્રંશ રૂપ છે. આ મુલકને ધાણુધાર કહેવાનું કારણ એ છે કે પાણીની સજીવન ધાર માફક અહીંયાં ધાનની ધારા પડે છે, એટલે કે આ મુલકમાં ત્રણે મોસમમાં અનાજ પેદા થાય છે.

ભિક્ષુક તપોધન બ્રાહ્મણોને કડીઆનું કામ શિખવી ધંધે લગાડ્યા હતા. પાલણુ-પુરમાં તેમણે હવા ખાવામાટે એક નવો બગીચો બનાવ્યો હતો જે હાલ “ બહાદુરખાનજીની વાડી ” ના નામથી પ્રસિદ્ધ છે.

બહાદુરખાને આ પ્રમાણે પાલણુપુર રાજ્યને સારા પાયાપર મુક્યું હતું અને રાજ્યની જમાવટ તેમનાજ વખતથી થઈ હતી.

બહાદુરખાનને પૈસાનો અતિશય લોભ હતો. આ લોભથી દોરવાઈ કેટલીક વખત ગરીબ નિરપરાધી રૈયતને બહાદુરખાનનો ધન લોભ.

પગલી પૈસો કઠાવવાનું જીલમી પગલું ભરવાને તેઓ આંચકો ખાતા નહિ. તેમણે રાજ્યનો ખજાનો લગભગ એક કરોડ જેટલો ભેગો કર્યો હતો. પણ તે મેળવવાને તેમણે કેટલીક વખત જીલમ એટલે દરજ્જે ગુજાર્યો હતો કે લોકોમાં તેમના પૈસાનો એવો વહેમ પેસી ગયો છે કે તે પૈસો જેના ઘરમાં ગયો તેને નુકશાનજ થયું.

એવું કહેવામાં આવે છે કે એક જૈન યતિએ ચટણી માટે ચાર કેરીઓ ખીજના આંખા ઉપરથી પાડી. આ નજીવી પૈસાના લોભાર્થે કરેલ અન્યાય અને જીલમના દષ્ટાન્તો. કસુર માટે બહાદુરખાને તેનો રૂ. ૭૦૦ દંડ કર્યો. તે જાણતા હતા કે આ ભારે દંડ તે ગરીબ યતિ નહિ ભરી શકે; પરંતુ આ બહાને યતિના અનુયાયી શ્રાવકો પાસેથી નાણાં લેવાની તેમણે ચુકિત રચી હતી. યતિ ગરીબ સ્થિતિના હોવાથી આ ભારે દંડ ભરવામાં સ્વાભાવિક ઢીલ ધૂંધ તેથી બહાદુરખાને તેને જૈનોના મહોદ્વામાં ઉભો રાખી ફટકા મારવાનો હુકમ કર્યો. પોતાના ધર્મ ગુરૂને પોતાનાજ મોહોદ્વામાં ફટકા મરાતા દેખી ત્રાસ પામી જૈનોએ તેની વતી દંડ ભરવાનું કબુલ કર્યું.

બહાદુરખાન એક વખત પરગણામાં ફરતાં માલણુ ગામના એક કોળી બીજું દષ્ટાન્ત.

ઠાકોરના ખેતરમાં આવી ચડ્યા. ઠાકોર તે વખતે ખેતર ખેડતો હતો; તેણે બહાદુરખાનને આવતા દેખી બહુ આદરસતકાર કરી તે દિવસે પોતાની ગોઠ કબુલ રાખવા અરજ કરી. બહાદુરખાને અરજ મંજૂર કરી ત્યાંજ ખાણું ખાધું. બીજે વરસે બહાદુરખાન આજ રસ્તે જાણી જોઈને પસાર થયા. ઠાકોરે ગઈ સાલના મુજબ આ વખત પણ આગ્રહ કર્યો. બહાદુરખાને ગોઠ સ્વિકારી તેના આતિથ્યનાં

વખાણુ કર્યો. ત્રીજે વરસે તે ઠાકોરને બહાદુરખાને પોતાના દરબારમાં બોલાવ્યો અને સલામાં તેનાં વખાણુ કરી કહ્યું કે ઠાકોર તમે હર સાલ મને ગોઠ આપી વિશેષ અર્ચના બોજમાં નાહક ઉતરો છો; માટે તેમ ન કરતાં ગોઠના બદલે દર-સાલ અમુક રકમ આપવાનું નક્કી કરાવો. ઠાકોર બીચારો આ સાંભળી દિગ્ભૂત થયો. તેણે લાચારીએ સદરહુ હુકમ કબુલ કર્યો, અને દરસાલ તે ગોઠનો કર ભરવા લાગ્યો. ત્યાર પછી એક બે વર્ષ તેના ખેતરમાં પાક ન થવાથી તે ગરીબ હાલતમાં આવી ગયો; પરંતુ બહાદુરખાને દયા લાવી તેને આ કરમાંથી મુક્ત કીધો નહિ.

સદાશિવ રામચંદ્રે બહાદુરખાન પાસેથી રૂપીઆ ૩૫૦૦૦ નજરાણા તરીકે લીધા હતા જે આપણે આગળ કહી ગયા ધર્મ ગુરૂઓ ઉપર કર.

છીએ. ખજાનામાંથી આવી મોટી રકમનો ચ્યય થવાથી બહાદુરખાનનું મન બેચેન રહેવા લાગ્યું. આખરે તેમણે તે ખોટ પુરી પાડવાનો એક ઉપાય શોધી કહાડ્યો. તેમણે એવો હુકમ બહાર પાડ્યો કે વૈષ્ણવ ધર્મના ગોસ્વામી, જૈનોના શ્રીપુજ્યજી તથા દાઉદી વહોરાઓના મુદ્દાં અને મુમનોના પીર તથા અન્ય ધર્મ ગુરૂઓ પાલણુપુર રાજ્યને નજરાણું આપ્યા શિવાય આ રાજ્યમાં પ્રવેશ કરે તો તેમના જાનમાલનું રક્ષણ આ રાજ્ય કરશે નહિ.

થોડા અરસામાં દૈવયોગે એવું બન્યું કે વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના ધર્મગુરૂ ગોસ્વામી મહારાજ આ મુલકમાં થઈને નાથદ્વારા જતા હતા. તેમની પાસે હુથીઆરબંધ માણસો વિશેષ હોવાથી તેમણે રાજ્યને નજરાણું ભર્યાં શિવાય રાજ્ય હદમાં પ્રવેશ કરી બહાદુરખાનના હુકમનો અનાદર કર્યો. બહાદુરખાનને તેમનો પૈસો લુટી લેવાને સાડું બહાનું જડ્યું. ગોસ્વામીની સવારી સરોત્રી પાસેના †ફારકી જંગલમાં થઈ પસાર થતી હતી ત્યારે બહાદુરખાને ત્યાંના લૂટાડુ ભાવડા લોકને ખાનગી ધસારો કરી તેમની સઘળી મીલકત લૂટાવી લીધી. આ લૂટમાં હાથ લાગેલ મીલકતનો ઘણો ભાગ પોતે રાખી જુજ ભાગ લૂટાડુઓને વહેંચી આપ્યો.

† ફારકી જંગલ તે વખતે બહુ ઘાડુ હતું. તેની અંદર ફાડી ખાનાર જનાવરો, વાઘ, સીંહ, વગેરે ઘણાં હતાં. તેની આલુબાજી હુંગરાની ખીણો આવેલ હોવાથી લૂટાડુઓ વટેમાર્ગને લુટવા માટે આ જંગલને વધારે સગવડવાળું ગણતા. અમદાવાદથી અજમેર જવાનો ટુંકો રસ્તો આ જંગલમાં થઈને જતો હતો. ત્યાં મીઆણા, ભીલ, ગરાસીઆ, કોળી વિગેરે લૂટાડુઓ ઘણા વસ્તા હતા. હાલ રાજપુતાના મળવા રેલ્વે ત્યાંથી પસાર થાય છે, તેથી જંગલનો ઘણો ભાગ કપાઈ ગયો છે.

બહાદુરખાને રાજ્યની તીજરીમાં મોહોરોથી ભરેલ ભોટવા, સોના
ચાંદીનાં કસીઆં, પાટો વગેરે લગભગ એક
બહાદુરખાનનો ખજાનો.

કરોડ રૂપીઆનો સંગ્રહ કર્યો હતો. કર
કસર અને કંબુસાઈથી પૈસો એકઠો કરી તીજરી ભરવી એ તેમની જીંદગીનો
એક સિધાન્ત હતો. તે સમજતા હતા કે પૈસો ચલિત છે અને તેનો સંચય
કરતાં સદ્ઉપયોગ કરવામાંજ માણસનું શ્રેય થાય છે; છતાં પણ પૈસાનો ખ્યાલ
અંતકાળે તેમના હૃદયમાંથી ખસ્યો નહોતો. મરણ પહેલાં જો દિવસ ઉપર
તેમની પોતાની ઇચ્છા મુજબ તેમને ખજાના પાસે લઈ જવામાં આવ્યા. ત્યાં
તેમણે ખજાનો જોયો અને અફસોસ કીધો પણ એક પાઈ સરખી દાનમાં
આપવા મરજી બતાવી નહિ.

१ गीत.

सजे साथ जाळोरीयां आवयो सालळे फेहळे जाणमेहरांण फोजु,
एकही धकामां बादरे उडाय-भेमरां हाथीयां जेम भोजु. १

सतन पीरोज दीवांण लीधो सोहड मेळ घमसांण धुफांण मारु,
हतो महाराजरो ठेठरो हजुरी शेठ खेरु कीयो भवां सारु. २

कमाहरतणा कोय घणा भाळे कटक आंगमी शक्यो नह साहएतो,
भारथे चडे सेवाड गढ भेळीओ मेळयो आकनातुर भेतो; ३

२ गीत.

वह आयासेन फतेसंगवाळा मतवाला रावत सजमोर,
बादरखान खाग नह बांधत-जंडो जई रोपत जाळोर. १

नैयड अने वढीआर नमाडे चाडे चाक धरा चहुआंण,
तण पीरोज तेग नह तांणत-मरधर दखणी करत मेलांण. २

धरझालां कटके धमरोळी हद हालां बोळी हेंदु वांण,
मारु राव आडो नह मंडत-नवकोटी गाडत नेसांण. ३

डीसे मेळ करी दीवांणे वढवा दळां रहावण वात,
तेग ग्रहत नांही अणटांणे झोधांणा सर अमल जमात. ४

गेमर हेमर खगे गुडेंया पुनांदस मंडे पोकार,
मुंजाहरो सुबो नह मळीयो वळीयो जीते राव वेहार. ५

३ गीत.

बादर सेभरे धन अमल बेसायो,
दांतो साठ सहेत दबायो;
खाने देश चाळबंध खायो,
हुंदो राकस नाम धरायो. १

वेरी मार लीया गढवाडा,
सोय ईडर कीधा सेमाडा;
पग पग भारथ जीत पवाडा,
मळे रह्यो जइ राव मेवाडा.

२

थरहर लागी रांणे थांणे,
जडे बगतर जोध जवांणे;
हाथी हसम करण हलांणे,
मारु आयो जोध मलांणे.

३

घरहर पाखर हेमर घुघर,
फटके झंडा बेरख फरहर;
हरणे जेम करेग्या अरहर,
बाहणीआळ धणहणे बादर.

४

तण पीरोजवें ओरांतोरां,
दुसमन कीधा सीधादोरां;
झोघांणा लग पुगी जारां,
उद्रक लागी गरां अढारां.

५

गीत.

प्रथी दाखयो तुज बळ सतन पीरोजरा,
बढो पोह आंगमण अधक वातां;
नमाया केक मेवासवाळां नरां,
रेसवे दीया वनवास रातां.

१

बळाक्रम तुंज धन तेज तप बादरा,
लोह बळ अरांचा खेत लीधा;
देसमें डांगळे हुआता डोळीयां,
कोळीयां तकाने रेंत कीधा.

२

भांमणे वांकडा वेहारी तो भजां,
हारवे कीया अरवरां हालां;
बरबरा वचन जेसो मही बोलता,
फरवरां गरवरां भरे फाळां.

३

अभनमा कमातें खळां सर उपरा,
जेरीया सार घण वाढ झरता;
लाखरे प्रकारे हमें नावे लडण,
भाखरे फरे म्रघ डांण भरता.

४

पारवण कोळीयां मुंज हर पजाया,
गोळीयां मार गण थाट गुंडे;
सतण पीरोजथी डरे त्रीय सत्रांरी,
भोमपर फरे केडोल भुडे.

५

दुहा.

पर अदया पालणपरे दोयजा अंग दीवांण,
बादर अन ठाकर बेआ-राव कहावे रांण.

१

बोले गोखे बादरो जेत्र हथो जम रांण,
अधपतीआंरा उत्तरे-मेडी दीठे मांण.

२

गीत.

धण लीधाजरे पढंती धाहां जोयने रहया घणा जणा,
वन वन कीया कोळीआं वाढे तें अणपर हाथीयां तणा. १
दणीअर जम झळळे दरसांणो जाळोरो देतो खगझाट,
फरले मार दीया धुंफरले वेरीयांकुं बरळे दहुं वाट. २
खेडयो खेंग पछाड खाळुआं एके बाहदर चाड अरे,
लोहांणीए उधडा लीधा घोडा भेळा हुआ घरे. ३

दुहा.

धन धन हो बाहादर धणी धन धरती धाणधार,
सेखु गोरी सारखा रणवंका सरदार. १

नेसांणी.

महमाया दीजे समत वेहार वखांणां,
जणघर बुढण जेवहा प्रथमाद प्रमांणां;
असम अडीठा देस देस कीधा हद थांणां,
अलीसेर ते धर अभंग अंद्रही एह नांणां. १

दन एकण नव लाख दे जसलीध वखांणां,
जबदल कण वीक्रम जसा तेकळ तडतांणां;
हेतम खरम महावळी वडहथ वखांणां,
खानहुआ खडग हथा संसार सजांणां. २

पीरोजा पतसाह लग प्राज्ञासो प्रमांणां,
खाग त्याग सलेमखां समवड सरतांणां;
फतेखान महा बळी जालम जमरांणां,
साहदीया सनमान दे नेजा नेसांणां. ३

कमंधां सुं भारथ करे जीत्या जमरांणां,
सांसण लख समपया केता कवीयांणां;
जणघर मुंजा जेवहा नबाब कहांणां,
जणघर कमुवल जेवहा कृण वीक कहांणां. ४

गळजोडे गढवां दीआ कर हाके कांणां,
केता कव उरण कीआ दीठा दनीयांणां;
पाटतीयां पीरोजखां दाता दीवांणां,
पीरोजे पाधेरया बंका प्रसणांणां. ५

मारकेता मेवासीयां धरलीध धेंगांणा,
 घासवया प्रसणां घणा धरता नेसांणा;
 ते घरका जनमल तुंही सुरज सेह नांणा,
 गमा दंहु गेमर गडे पखमेर प्रमांणा. ६

नानांणे अगर नरंद जवदल दादांणां,
 बाहदरखान महावळी पण खाग पठांणां;
 क्रांत सकोमळ श्रीकमळ भळहळ ज्युं भांणां,
 भळहळ लोचन भुंभळा मुरत मयेणांणां. ७

आनन जोई अंखीआं कोई नंग नेपांणां,
 वेस वधंती वधया वधसेस वखांणां;
 पासे हरवल रावतां कळहळ केकांणां,
 फर हरता एराकीया घरहर नेसांणां. ८

लोहां बळ डीसो लीयो माझी मन भांणां,
 घणा चमकें ग्रासीया ध्रमके दोयणांणां;
 पडताळे पाधोरीया जग जेठ जोवांणां,
 पेस दीए लागे पगे सहे रेस सप्रांणां. ९

फेरा ओठी फेरया हेरा हेरांणा,
 घेमर हेमर मेळया उपर असगांणा;
 झोधारां भीडे जरद मरदां मगलांणा,
 असकाठी एराकीयां कसीया केकांणा. १०

वाल वछेरण वलसया झोधा जम रांणां,
 खान बहादर उठयो तरसे तड तांणां;
 सोनेरी पेहेरे सलह सर टोप जडांणां,
 जडीयां कडीयां जमडटां कसीयां केवांणां. ११

डोह भुंथारण दायमे कर झाल कबांणां,
मोरे वडफर बंधयां भज सेल ग्रहांणां;
मोरी खोर बोलावया श्री मख फरमांणां,
आया पंडव आंहचे लगांम लगांणां. १२

एराकी काय आरबी पंचनद परांणां,
झहाजे उतारे अलल जलवट जोवाणां;
नखवटा नमसी नळी पग थंभ प्रमांणां,
करजाणे अर वडफरां अर गेमर जांणां. १३

पेंडा चाक प्रमाण हे पुंछीस प्रमांणां,
तोछ पडछछी तेजमे मरग्रीव मंडांणां;
कन लेखण वेंगण नपण मखकळी रखांणां,
साळोतर लोतर सबे तकबाज उडांणां. १४

पवंगां मुंठी पकडते अघ ग्रहे कबांणां,
नरमळ चंचळ नेमजे वप जेम वणांणां;
पलांणे परठीआ तंगी बतंगांणां,
जग मग नंगां जडावजोत नाखत्र नेहं गांणां. १५

करंन वसागत खुंटीयां सकळा दस जांणां,
जोट बराजे सोनमे गजगाह कहांणां;
मोड कलंगी मोतीआं भळहळ ज्युं भांणां,
सोव्रण मोती रेसमी लुंबे लुंबांणां. १६

पील बतंगो पंडवे बंधाण खोलांणां,
आया बाहदर आंणीया हेमर केसांणां;
रेंछी पाखर रोळयां सरसरी लगांणां,
करनस कर चाकर करे हाजर केकांणां. १७

खान बहादर उठयो लाग्यो असमाणां,
चडीया खान अजान बाह ग्रहके त्रंबकाणां;
घर हर उमंड ततखरा धुंखळ गेणांणा,
खेंगलसाई खेडीया परधर पसराणां.

१८

देसां वच पेसे हरत जम सींह जवाणां,
वडंगे उठ गवाळीया वागड वस तांणां;
धाह पडे साचोर धर सब देस सणांणां,
डरत महा भड देवडा सब साथ सबांणां.

१९

आपडीया जब उपरे कर झाल कबांणां,
मळे दहुं दस मांमलो धक सोर धखांणां;
पंच सबदा वजीआ रणतुर रडांणां,
सेधुं राग टहकीया ग्रहके ग्रेधांणां.

२०

बीर महाहक वापरे नारद नचांणां,
जग चख कोतक जोयवा रथ खेंच रहांणां;
खाग वळका उजबा भळका सेलांणां,
छणकी तीरां छेक छेक ठणकी धन खांणां.

२१

गडके नाळ गमा गमे धके असरांणां,
धके हके धावक धके वके सुरांणां;
रीठ पडे आंमोसमी आवध उबांणां,
खरडका सेलां खगां झरडक जोवाणां.

२२

बरडका ढालां बरंग झडगोळा बांणां,
रत दरडक रण आंगणे जळ जेम जोवाणां;
जध वेळां जाळंधरा कोई जाल जुवांणां,
वढता देख वेहारीयां ओसर अस गांणां.

२३

बळया पाछा बाहूरु कर खाग वखाणां,
बाहर पाले वरधले सणयो सर तांणां;
बाहदरखांन पीरोजका दातार दीवाणां,
आप फते कर आवया धरतां नेसाणां.

२४

गीत.

खळके जळ सजळ अंबरांण खजुरां,
अळ चंपा फळ फूल अनार;
अगर चंदण चढायां आपे,
सोये एसीने बादर सरदार.

१

जार साळ घर घऊं बाजरी,
कुदंता चडवा केकांण;
प्रतिम अगर केसरे पुज्या,
पाईजे सर सांम पठाण.

२

वास अवास नडर धर वसवा,
घर घर प्रत अत जोख घणी;
जो अवतार दयें जाचणरो,
धर धांणधार ने वेहार धणी.

३

गीत.

हडमंत जम वढे बाहादरो हरवल मंडे भारथ करण मतो,
अजीज तणो मळंते अणीए छेले दळ वच मोहोर छतो.

१

घुघर पखर कीयां घेंसारव पारंभ खांन करण वडपांण,
खत्रवट बरद राखवा खोखर जुध वेळा माझी जमरांण.

२

जुध दीवांण तणो छळ जालम कालम वध भेळे केकांण,
आवे फते करी अतळी बळ मोडे घणो प्रसणचो मांण.

३

कवत.

प्रथम जुध कर लीध बार गांमे गढ सेंभर,
 दांते थांणो दीध दाव लागे धर अण पर. १
 संके गढ सीरोही पडे धाहां पारकर,
 तोसुं बाहादर तेग अडे कोय झले न अवर. २
 पीरोज बयो चडयो प्रबळ एह पवाडो आजरो,
 तरसींग गढे करणो तखत रांण कीयो ए राजरो. ३

गीत.

काछी देयणो वडाळा कव्यां कनंकमे साज करे,
 लीयां सरे वडे करे सारी धरा लाज;
 आजरे राजंदे नरे कळुरे इखते आजे,
 बराबरी बादरारी नकुं बए आज. १
 सपातां हझारी दये जंपे क्रीत अळा सारी,
 कळुरी नलगे कारी वरी सणो क्रोड;
 धजा धारी माहा धेंग धुसणो पराई धरा,
 मारणो दळद्र मोजे वेरीयां मरोड. २
 चाडे छोह वडां पखां धके चाडे चार चकां,
 वदीता प्रथीमे सारे वांचे युं वाखांण;
 अखाडे पवाडे पुर अगंजी घणां सुं आडो,
 जुधे जुधे करे फते कमारो जवांण. ३

गीत.

भुज पुगे कुंण पीरोज समो भ्रम,
 भजीया वेरी लील भुवाळ;
 भांणण दळद्र भजे वोह भाजें,
 सात्रव भाज भजे सींघाळ. १

હાથાં હોડ ન હોય કમાહર,
હથ દોવાત અઘ્યાતાં હોય;
હાથે સત્રુ ઉપડે હેમર,
કાંકલહથાં ન પુગે કોય.

૨

કરગ તુહારા બાહાદર કુંડલ,
કર અઘીઆત ન ઘાત કરે;
કરગ વેહાર કઘ્યાં દુઃખ કાપણ,
દેખે તુંકર અવર ઢરે.

૩

પાંણ અસા મજાદ તળી પર
સધરાં પાંણ દેયણા સાંણ
પાતાં આથ દેયણ ઘણ પાણ
પ્રસણાં દહણ તુહારા પાંણ.

૪

ગીત.

મેઢળ ગઢ કોટ ભાથીયાં ભાથી સજત વેહાર ભાથીયાં સાથ,
ભારથ હથે હાથીયાં ભાજણ હાથીયાં દયણ સપાતાં હાથ. ૧
માર લયે યાસા મેવાસાં મળધર સદા વરીસણ મોજ,
પડ ચડ વહણ વડરેણ પટા ઝર પટઝર દયણ સતણ પીરોજ. ૨
બાંહડીયાલ સવાઈ જબદલ કાંધોડાલ સત્રો ઘણ કાલ,
વકરાલાં સુંડાલ વધુ સળ સકઘ્યાં હાથ દયણ સુંડાલ. ૩
વડ ઝુઝાર કમાહર વારુ તળ ઘર સરે દાતાર તસો,
અલવ અંદ્ર મજાદ અમનમો અળધર બાહાદર યાન અસો. ૪

गीत.

लोपे नकाइ कहाइ लीह लखाइ जे जते लेख,
सभाइ बेराइ चले अंग तो सहाइ,
वसाइ जे ताइ रहे गुजरी धरामें वास,
दीवाण दवाइ रजा तुजकी दुहाइ.

वंसमां जे हुंता अगे तोसमा करंता वाद,
समा आव वंदे पाव कहे अमो साम,
अमांमा तुहाळा हाथ चोडे खेत नके अडे,
दमांमा वाजीयां दुर तके भरें दाम.

पीरोज कमालखान मुंजा हुं सवाये पाट,
धुंसरी पखारी कंध धारीयां सधीर,
प्राकृमी तुहाळा पाण चावा लगे पात साहां,
आचारी तुहाळा पाण वदीता अमीर.

बादरा आजरा थारा बादरा को नको बया,
हेतरा लाखरा थारा वरी सणा हार,
पास आस जता भूप पेस भरे तयां पार,
वाजे धुंसो थांको आज अमांमो वेहार.

कवत.

पालणपर प्रतपे दाब हेठे डीसावळ,
काकर मुरधर वाव मळे रहे आबु मंडळ.

गुजर ने गढवाड दंतगढ आण देवाडे,
सैंभर धर कर सेय पुरस भुखयो पवाडे.

चळ चळे सेस हक चहुं चके धस मस नीत फोजां धसे.
बाहादराखान पीरोजरा अबे कीयां सर उफ्रसे.

सोरठो.

सीरोही सवयांण अलहणपर अमदानगर,
अतरा मांही आंण बळवंत थारी बाहदरा. १

दुहो.

काकर गुजर मरधरा सीरोही साचोर,
बळवंत तुने बाहादरा करे रहें सरकोर. २

गीत.

वदसांमो कांइ रीझवां बाहादर पोह मोटो छोटो गुंण पोत,
वारव कुंभ आगळे वारव जग चख आगळ दीपक जोत. १

तुं जांणण चत्र वेद पनातण चाहुं हुं तो आखर चेज,
सारंग नीर शाम हो सायर तरण करण जम सारंग तेज. २

लाख गजां बगसण लोहांणी वध जांणण कवीयां वयण,
चीत्र चीत कर तुंज गुंण चाडां गुंण जोडां सो नही गण. ३

गीत.

चढे उगते दहाडे भुप घमशांणां करे चुंप
अलंगे फलंगे डांणां बाहादरो आप,
राव रांणां तणां थाणां उठावे मारुआ राव
थांणां हुंत दीवांणकी आंण दांणां थाप.

हकमा हकमी आंणी पीरोजांणी अळा हाथ
खेद हुं वणांणी दये सात्रवां खपाइ,
शांणी वात करे जांणी रख्यो भलो नाट शाळ
सतरे चीत्तणो पांणी लोहांणी सपाई.

केजमां धमंके कोम गाजे गोम आराबांकुं
कडा जुड हुआ वोम उपरे कठांण,
साहेबी बणावे दोम करे धोम अर्या शीस
पराई भोमहुं जोम आदरे पठांण.

मेळवे अरोड खेंग हक रोड फोज मांही
बेया देस भावे लोड राव ते बणाव,
केवीयां घडा कुं तोड अणी मोड सात्रवांको
वेहारी को जाडी जोड फोजको बणाव.

गीत.

पल्ला बांधयां सुतरे कल्ला एक सला करे पुर
आरोडे अचल्ला भला लोहांणी अथाह,
हलाडे हेदळां हल्ला कलकला लीयां हांम
वडां सुं देह वाटल्ला मारू हाह बाह.

घोडां भडां करे थाट अणीआळां धणी घरे
अडवडां चाड. उर हेदळां हलाड,
पीरोजांणी धाड धाड वाघ ज्युं उपाड पंझा
वेरीयांरी छाती सुंधी छडाळां वजाड.

आंकडे वांकडा जोर दहुं ओर फोजां अडे
त्रंवाळां वाजते ठोर वाहरां कुंतांण,
नाहरां काकरे जुत जाहरां ले आवे नध
दळां को समाथ हाथ दाखवे दीवांण.

जेहारे घरांणे कमा ऊडंड वेहारी जेहा
पण धारी करे एहा लाखरा पसाव,
बाहादरो ततखरो जाळोरी आजान बाह
रीतमे प्रवीत आज मारू आंकोराव.

गीत.

करे पाखरां घुघरां रोळ जळा बोळ साथ करे
हेमरां गेमरां मेळे हेदळां हलाड,
सगती रगत हुंत अपती करी तें सुधी
दखणीयां आडो मंज्यो दळारो कमाड.

घमसाणां करे चुंप त्रंवाळां वजंते घाइ
थडंबे थडंबे उभा सपाइ हे थाट,
धुंबका नाळका धका सेलका गनीम सहे
मारकें फोडया जांणे मही तणा माट.

खांडां तणी झाट उडे भाट भडे जोध खरा
एकरा बेवडा फडा लडथडें अंग,
वेहारी अथाह बाह बाहदरो मारू वडो
भेम ज्युं जीपयो भडे वेहारी अभंग.

वधाइ वधाइ होय सदाइ नोबतां वाजे
रणधीर तपे घणो वेहारीयां राव,
खडां खडां पांडराओ काढयो पाधरे खेत,
जीतयो पवाडा वडा पीरोजो सजाव.

गीत.

सपाखरूं.

जरूराखणो अख्यातां वातां जबदल दादाजेम,
मोजको समंद अंद मारूआंको मोड;
पहाडां उल्लंघे घणा आया बाहादरा पास,
जाचणां दळदारी तुंही काढे जोड.

उडंड वेहारी दावा चावा दशे देशां ओर,
पावे मोजां कवेसरां लाखरा पसाव;
दीवाणका प्रोढा दान दानको न पुगे दामी,
हिंदुवां मुसलमानां वाळ रद्दा हाव. २

माठा दावा दुजा तके हेंणी हेंणी दाखे मोज,
करं मंदे काठे दुजे नकें सीजे काज;
पीरोजांणी तणो पाट हेमरां वरी प्रोढा,
पुग्या जश नवे खंडा संमंद्रांरी पाज. ३

आशा करी कवि आवे एहणां वधारे आंथ,
वोजयो खटेही व्रनां तणोही वखत;
हेम सखपाळ, कडा सासणां वरीसे हाथे,
तपे क्रोड जगां लगे कमारे तखत. ४

गति.

बडा जोध जमरांणा पाठांण धन राजवट,
रुक बळ घेरीया तीन रावां,
वाहदराखांन तप तेज थारो बीलंद,
पाटधारी पडे आव पावां. १

मारुआ राव बळ तुज मेरामणं,
माण परमाण तें तज्ये मोदां;
वहे सम वादीयां आंक राखे वडो,
गादीयां धणी धन पडे गोदां. २

कमाला दुसरा हमाला करंते,
वढण नह वावडे खेत वहीया;
शाह पतशाह लग धाहरु सांभळे,
राह दहुंवे करां जोड रहीया. ३

हुहा.

- वीतदयण खग वाहणा, मेर सरीखो मंन,
जण थह बादर नीपजे, धन जाळोर रतन. १
- हुं भांमी जाळोरीयां, भाजे नहि भाराथ,
पात कुपातां परखणा, शेह वातां समराथ. २
- हुं भांमी जाळोरीयां, परत न फेरे पीठ,
हुर हडवड वीर हक, रुक पडंतां रीठ. ३
- हुं भांमी जाळोरीयां, पोढम परीआणां,
सुबा सरतांणां समां, खगां उवांणां. ४
- पालणपर उदया परो, दोय दीवांण सरीख,
दळद्र विभाडण अरदळण, अंद्रतणी आरीख. ५
- हुं भांमी जाळोरीयां, आपडीयां दशमन्न,
पग शर लगे पन्नगरे, खग शर लगे गगन. ६

गीत.

सपाखरूं.

- शुरां इंद्र ज्युं कहजे शरे शरे एम मान सरां,
गीरव्वरां मेर सरे नदीयां ज्युं गंग;
परां संग सरे जेम बांणावळी शरे पाथ,
एम राव रांणां शरे वेहारी अभंग. १
- वेहंग पंखीयां शरे जुधमें आजान वीर,
रठरांण शरे जेम अवतारां रांम;
कोट लंक शरे जेम धातमें शरे कनंक,
शरे बाहदरो एम जाळंधरां शाम. २

उडे बुर तरव्वारां चकचुर कोळी हुवा,
रण ताळी देता थका नचाया वीरांण;
रचाया रूधीरां कीच हचाया ही मुहांतरां,
आमंख भ्रखाया ग्रीथां धखाया अरांण. ४

लाजही गुमाडे राजु नाठ गयो ठेक जाळां,
पडी धाह दशे देशां मारेहे पठाण;
देवडां देवळां चीबां मढाहेडां डंडे डंडे,
अढारांही गरां फेरी वेहारीरी आंण. ५

पेस कीया घोडा दांम हाम छोड लागा पगे,
शुरा चंद सुइगांम वावही शंकाव;
पीरोजरे लीया घोडा राडद्धरे पेस कसी,
बाप बेटो वळ्या घरे बन्ये मारु राव. ६

गीत.

मुख करतो डोर कहे इम कामण
मान तुं शीखज माहरी,
आयो मारु राव अगंजी
तुं सोज कमाइ ताहरी. १

नीकळ परो अन्याइ नायक
जुध बाहदरखां जुटो,
कोळीयांरा शर वाढे काढे
करीयो वालर कुटो. २

गामां छोड सेंमाडे कर घर
घरे रक्षां संघारे,
कोपीयो महा कमाहर करवळ
मोत बहोणा मारे. ३

पडावे घणा भींच आपरा
 देवडो नाठा बारी,
 जाळां ठेक गयो नीठ राजु,
 पडी रडी पथारी.

४

गीत.

सपाखरूं.

लीयां आरबां रोहीळां साथ संधीयां जाळोरां लीयां
 दळां चतरंगां कीयां चड्योयुं दीवाण;
 सुभट्टां सामतां तीयां हरोलरी अणी सुंपे,
 घडां सामे कीयां हळां काढे वायुं घांण.

१

हडेडे तोपांका शोर धडेडे पाताळ होबे,
 गडेडे त्रंबाळां गाज खडेडे गेंणाग;
 पठाण वरडे चडे कडडे कुरम पीठ,
 अडडे घडामें उठी इंधां वणां आग.

२

झडाझडी तरन्वारां खडाखडी उडे झीक,
 धडाधडी जंजायळां हुइ धमोधम;
 तडातडी छूटा तीर फूटा शरं मुहातरां,
 धडाधडी पड्या केइ कोळी गमागम.

३

चोळरंग हुइ अळा वाहळां रगत चले,
 समळां, देपळां रत ध्रपावी शकत;
 वखता राजुरी करी बादरे पीरोजवाळे,
 भळकां गोळीयां खग्गां आछाश भगत.

४

काढयो पाधरे खेत राजुने बादरे कुटी,
 मढाहीडो राव डंडे उतारयो मांण;
 डंगरां डंडरे त्रास चडाही भाखरे डरे,
 अढारांही गरांडे लगायो दीवांण.

५

ડંડે સુણતરાં નરાં અડંડાં લગાયો ડંડ,
 દેવळाં ડંડીયા સ્વંડે ડંડે સારો દેશ;
 રાણો રાઢધરા તણો વळे વાવતણો રાણો,
 પાટોઢા મલોઢા ઘોઢા લાયો પગે બેસ. ૬

ગીત.

ઉમે જ્ઞાલીયાં ઉધરાં કરાં ઉવાંવરાં નરાં આજ,
 ધરામાત લોકાં લાજા ધારીયાં ધીવાંણ;
 સરોવરાં સાતાં વાતાં સકાજાં ઉચારાં શકો,
 દીવાંણાં દુનીરે સરે જાલોરી દીવાંણ. ૧

સાચવે સુપાતાં મઢાં શત્રાં ઘઢાં સ્વાગ સાજે,
 આગ્રાજે અગંજી અळा અરોઢાં ઇરોજ;
 બીમલા બીરોઢા શીશ ત્રંબાગळाં ઢંકા બાજે,
 પ્રથીરાજાં શરે રાજે સવાઈ પીરોજ. ૨

જેરે મત્તવાळा કાळा દીપે સો દંતાळा જેસા,
 મરાळा કચ્છહી વાळा વદીજે હમાલ;
 આશ્વરાळा કવિ દેશ દેશાંતરાં હુંત આવે,
 કરગાં વઢાळा ગાવે દુશરો કમાલ. ૩

દેદે કારાં દરબ્બારાં દોલતાં મંઢારાં દીપે,
 કોઠારાં કુબેર વારાં અપારાં કહાય;
 હજારાં સુમટ્ટાં થટાં દીહાઢે સલાંમાં હોય,
 પલાબંધ પ્રતપે પઠાણાં પાતશાહ. ૪

ઉથાપે અદેવાં થાંણાં ઘરાંણાં અસગોં અઢે,
 શુલતાંણાં રાવ રાંણાં કેવાંણાં શરીસ;
 હિન્દુવાંણાં તરક્કાંણાં વસ્ત્રાંણાં વાદરં હથાં,
 વેહારી ઉઢંડ પાંણાં હજારાં વરીશ. ૫

गीत.

सपाखरुं.

आया तीनोही नवाब चडे बेहारी उपरा एम,
बजाया आरब्बी बाजा कीलकाया वीर;
तीयां सुं पीरोज जाया लडे तरव्वारां तांणे,
धंध तें मचाया मारु साचा रणंधीर. १

गडेडे नाळांका गाज खडेडे आखरां घेरा,
सडेडे बाणका शोक कायरां शीवाण;
धडेडे पताळ धरा त्रंवागळां वजे धुंस,
दल्लीमां सुणांणा वाका लडेयुं दीवाण. २

हळां हुवां मोरचारी कोट वारे मळ्या लोहे,
पळ्या केई आरब्बांरा रडे घणा पींड;
घळ्या केई गनीमांरा लोहांणीए घाट घाये,
झळ्या केई झटकांसुं मरेठांरा झंड. ३

फाचरा फाचरा कीया पेसवांरा भींच फाडे,
चाचरांरा काचराइ हुवा चुरचुर;
पळच्चरां घ्रपाडेया जोगणीकुं रुद्र पाये,
बाहादरे उडाडेयो तरव्वारां बुर. ४

दळां सो मराडे भागो शशी रामचंद्र दुजा,
हवें को गनीम दुजो करे ना हमाल;
पठाणे पछाडे घणा दखणीयां खगां पांण,
कळेयुं चडाइ जळे दुसरा कमाल. ५

सोरठा.

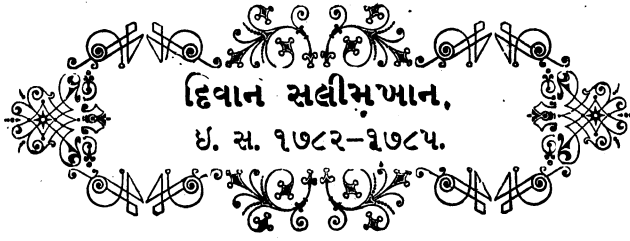
पांचे पांडव जेम, प्रगळ्या घर पीरोजरे;
तवीये अधको तेम बांध्यो तरकस बादरे. १

सोरठा.

त्रांबु किधुं त्राह, देसुं मार्युं देचणे,
ठांटे मार थराद, बळवंत लिधी बादरे. १

दुहो.

पग पग पाणी प्रेम सुख, डगडग भर दातार,
धन धन हो बादर धणी, तारी ध्रम धरती धांणधार. १

સલીમખાન જેને દિવાન બહાદુરખાને પાટવી કુવર નક્કી કરી
ગાદીએ આવડું. પોતાની વૃદ્ધાવસ્થામાં રાજ્યકા-
રભાર સોંપ્યો હતો, તે બહા-
દુરખાન પછી ઇ. સ. ૧૭૮૨ માં ગાદીએ આવ્યા. ગાદીએ આવતાંજ તમણે
માણેકચંદ ઉદ્દે માનજી મહેતા જે તેમની પાસે યુવરાજપદે કામ કરતા હતા,
તેમને કારભારી નીમ્યા.

પાલણુપુર રાજ્યે ચડેલ નજરાણું વખતસર નહિ મોકલ્યાથી દામાજી ગાયક-
વાડ પાલણુપુર ઉપર ચડી આવ્યો. તેની
સલીમખાનનું *યુવરાજપદ. સામે થવા બહાદુરખાને એક મોટા લશ્કર
સાથે સલીમખાનને મોકલ્યા. લડાઈનો ઓછો અનુભવ તેમજ સરદારોની માંહો-
માંહો અદેખાઈ હોવાના લીધે સલીમખાનની હાર થઈ, અને દામાજી બહાદુર-
ખાન પાસેથી એક મોટી રકમ નજરાણાની લઈ ચાલ્યો ગયો.

સલીમખાનના લશ્કરમાં સાહેબખાન અને કાસમખાન બે વિહારી મુસાહબ
હતા. સાહેબખાન વિહારી બહાદુરખાનનો વિશ્વાસુ મુસાહબ હતો, અને તેના
જમાઈ કાસમખાન વિહારી ઉપર સલીમખાનની પ્રીતિ હતી. સલીમખાન
કાસમખાન ઉપર વિશેષ પ્રેમ રાખતા હોવાથી સાહેબખાન ધર્ષાથી બળતો.
એવું બન્યું કે લડાઈના આગલે દિવસે સલીમખાન લશ્કરી સરદારો સાથે લેગા
બેસી જમતા હતા, ત્યાં તેમણે પીવા માટે દૂધ મંગાવ્યું. થોડુંક પીને બાકીનું

* આ બનાવને સલીમખાનના રાજ્ય અમલમાં બન્યાનું કેટલાકો માને છે, બહાદુરખાનનું
રાજ્ય લાંબુ ચાલેલ હોવાથી તેમજ તેમની વૃદ્ધાવસ્થામાં સલીમખાન રાજ્યકારભાર તેમની વતી
કરતા હોવાથી આ ભૂલ તેઓ કરે એ સંભવિત છે. મારી માન્યતા આ બનાવ સલીમખાનની
યુવરાજવયમાં બનેલ હોવાની છે.

દિવાન સલીમખાન.

દૂધ તેમણે કાસમખાનને પીવા માટે આપ્યું. સાહેબખાનથી આ સહન થયું નહિ. સલીમખાન આ બધું મને હલકો પાડવા માટે કરે છે, એમ વિચારી સાહેબખાને આવું અપમાન વધુ વખત સહન ન કરવાનો અને આ લડાઈમાં સલીમખાનને હાર ખવરાવવાનો નિશ્ચય કીધો. સલીમખાને લડાઈનો વિચાર કરવા માટે બધા સરદારોને ભેગા કર્યા ત્યારે સાહેબખાન અનુભવી અને બહાદુર ચોદ્દો હોવાથી સલીમખાનના ઇસારાથી કાસમખાને તેની સલાહ પુછી. તેણે સલીમખાનના લશ્કરને હાર ખવરાવવાના હેતુથી પ્રપંચ રાખી કહ્યું કે હું મારા વિશ્વાસુ સીપાઈઓ સાથે છાવણીનું રક્ષણ કરવા રહું, અને તમે બધા પહાડ ઉપર ચડી જઈ ત્યાંથી મારો ચલાવજો. બ્યારે દુશ્મનનું લશ્કર પહાડની તળેટીમાંથી પસાર થાય, ત્યારે તેમના ઉપર તીર અને બંદૂકનો વરસાદ અચાનક વરસાવજો. આથી તેઓ ગભરાટમાં પડશે, એટલે અલાયદી રાખેલ ફોજ તેમના ઉપર તૂટી પડશે. હું પણ તેમાં ઘોડેસ્વાર સાથે સામીલ થઈશ. આ પ્રમાણે મરેઠાઓ પોતાને ચોતરફ ઘેરાયલા જઈ વિખરાઈ જશે અને આપણો વિજય થશે. સાહેબખાન બહાદુર અને અનુભવી હોવાથી તેમજ સલીમખાનને લડાઈની માહિતી નહિ હોવાથી તેમણે સમજ્યા વગર સાહેબખાનની આ પ્રપંચી યુક્તિ માની લીધી. છાવણીના લશ્કરની સુપરત સાહેબખાનને કરી સલીમખાન એક મોટા લશ્કર સાથે પહાડ ઉપર ચડી ગયા. મરેઠાઓએ આગળ વધી સાહેબખાન ઉપર હુમલો કીધો. તે એકસો અઢાર ઘોડે સ્વાર સાથે મરાયો અને છાવણીનો સામાન લુટાઈ ગયો. સાહેબખાનની ધારણા પરિપૂર્ણ થઈ. પરસ્પરના દ્વેષલાવના લીધે રાજ્યને નુકશાનમાં આવવું પડ્યું, તથા આ હાર ખાવી પડી. એક કવિએ સાહેબખાનની બહાદુરીનો દુહો નીચે પ્રમાણે આપ્યો છે.

“ હુરાં વરતે સાહેવા, વઢતે રાવ વિહાર,
તુરી દીયાતે તાગમાં, એકસોને અઢાર. ”

બહાદુરખાનની માફક સલીમખાન પણ ઘણી સ્ત્રીઓ પરણ્યા હતા. તેમાં સલીમખાનનું કુટુંબ.

એક દિકરી નામે શેરખાન અને સોનાં બુબુ હતી. નાગોરણી બાઈ ઉર્ફે ધનબા બુબુબાઈથી તાજબાઈ અને હતીબાઈ નામે બે દિકરીઓ હતી, તેમજ ચાંદાં પડદાયતથી બાયઝીદખાન નામનો એક દિકરો થયો હતો. બાયઝીદખાન કરતાં શેરખાન મોટા અને હોંશિયાર હતા. આ

ઉપરાંત તેમને કુંવરબા, ચંદાબા તથા ઠરીમંજીબા નામે ત્રણ બીજી સ્ત્રીઓ હતી.

સલીમખાન અસ્થિર અને નબળા મનના હોવાથી તેમના વખતમાં તેમની બારડળબાઈની શેરખાન વિરૂદ્ધ ખટપટ. બોરમાન મા બારડળબાઈ જે બહાદુર-ખાનના વખતથી રાજ્ય કારભારમાં ભાગ લેતાં હતાં, તેમનું વિશેષ જોર થયું. સલીમખાન માંદા પડ્યા ત્યારે તેમણે (બારડળબાઈએ) વિચાર્યું કે શેરખાન બુદ્ધિશાળી અને બહાદુર છે, તેથી જ તે સલીમખાનની પછી ગાદીએ આવવામાં ફાવશે તો મારું બળ ભાગી પડશે, અને હું સત્તાહીન થઈશ. આમ વિચારી તેમણે સલીમખાનની હયાતીમાં બાયઝીદખાનને પાટવી બનાવી શેરખાનનો હક નાબુદ કરી નાખવાનું કાવતરું રચ્યું, અને જાગીરદાર તથા મુસાહબોને મોટી લાલચો આપી પોતાના પક્ષમાં લીધા. આ લોકો પણ પોતાના સ્વાર્થની ખાતર બારડળબાઈ સાથે શેરખાન વિરૂદ્ધ જોડાયા. તેમણે સલીમખાનની નરમ પ્રકૃતિનો લાભ લઈ ખટપટ કરી પિતા પુત્ર વચ્ચે એવો અણબનાવ કરાવ્યો કે શેરખાનની સ્થિતિ ઘણી કઠંગી થઈ પડી. સલીમખાનને આડું અવળું સમજાવી તેઓ શેરખાનને સંતાપવા માંડ્યા અને તેમના ઉપર જીદાં જીદાં તોહોમતો મૂકી હેરાન કરવા લાગ્યા.

સલીમખાન આ બધું સમજતા; પણ બારડળબાઈથી તે એટલા બધા દબાઈ ગયા હતા, કે તે મુ'જે મોઢે થવા દેતા. શેરખાન ઉપર પડેલ દુઃખો. બારડળબાઈ અને વજેદારોનું વલણ શેરખાનને નુકસાન કરવાનું હતું. શેરખાન આ વખતે સત્તાહીન તેમજ એકલા પડી ગયેલ હોવાથી શું કરી શકે? દરેક સંયોગ તેમને પ્રતિકુળ હતો; એક તરફ બારડળબાઈએ તેમની વિરૂદ્ધ જનાનખાનની રાણીઓમાં ખટપટ ઉભી કરી સલીમખાનને દબાવી દીધા હતા, ત્યારે બીજી તરફ જાગીરદાર અને મુસાહબો સલીમખાનના ચલિત અને નબળા મનને ગમે તેમ દોરી શેરખાનને પાયમાલ કરવામાં ગુંથાયા હતા. શેરખાન સખુરી પકડી અનુકુળ પ્રસંગની રાહ જોતા દિલગીરી અને અફસોસમાં દિવસો ગાળતા હતા. ખટપટોયા લોકો એટલા બધા ફાવી ગયા હતા, કે તે પ્રસંગે તેમનો કોઈ પણ સહાયક હોય તો, તે તેમની બહાદુરી અને દૃઢ મન હતું. પૈસે ટકે પણ બહુ તંગ હાલતમાં તે આવી ગયા હતા. જીજ રકમ પણ તેમને કરજે મળી શકતી નહિ. રૈયત પણ તેમની તરફેણ ન કરે, એ હેતુથી દુશ્મનોએ તેમને ત્યાં પણ

હલકા પાડી દીધા હતા. એક દિવસે તેમણે એક ગાંધી વાણીયા પાસે નાળિયેર ઉધારે માગ્યું, જે આપવા તે દુકાનદારે બેપરવાઈથી સાફ ના પાડી. તેમજ વળી એક દિવસ તેમણે પોતાના ઘોડાનો દાણો વધારવાને અંબારના મેહતાને કહ્યું, ત્યારે મેહતાએ જવાબ આપ્યો કે આપના પિતા સલીમખાનની રબ સિવાય હું તે વધારી શકું નહિ. આપના પિતાની રબ હશે, તો તે મળી શકશે, તેમની મંજૂરી સિવાય વધુ દાણો આપવાની પીઠ ચોરી કરીશ નહિ. આ પ્રમાણે મેહતાએ જવાબ આપ્યો તો ખરો, પણ પોતાના લવિષ્યના માલીકની આવી દયાજનક સ્થિતિ જોઈ પૂજ્ય લાગણીથી દોરવાઈ તેણે નમ્રતા સાથે જણાવ્યું કે, આપ મારા માલીક છો, અને દાણા જેવી નજીવી ચીજ સાફ આપને ના કહેવી તે મને નિઃશંક નુકશાનકારક છે, માટે આપ મારા ઘરથી જોઈએ તેટલો દાણો મંગાવો, હું તે આપવા તૈયાર છું. મારે ઘેર જે કાંઈ છે, તે સઘળું આપનાજ પ્રતાપે છે.

આ પ્રમાણે બારડોળબાઈ અને જગીરદારોની ખટપટથી શેરખાન દિન-પ્રતિદિન તંગ હાલતમાં તકલીફો ઉઠાવતા લાચાર બની ગયા હતા. કોઈ તેમની દરકાર રાખતું નહિ, અને એક સાધારણ માણસ કરતાં પણ તેઓ વધારે દુઃખી જીવંત ગાળતા હતા. કુદરતનો વિચિત્ર નિયમ છે, કે સંકટના સમયે જેના ઉપર ઉપકારો કર્યા હોય છે તેઓ પણ અપકાર કરવાથી પાછા હઠતા નથી. લુચ્ચા, ખટપટીયા, અને સ્વાર્થી માણસો સ્વાર્થમાં આંધળા બની જતા નથી કે કુદરતના રંગો “ફેરફાર”ના નિયમને આધિન રહી ક્ષણે ક્ષણે બદલાય છે. શેરખાનના દુશ્મનો એમજ સમજતા હતા કે સલીમખાન પછી શેરખાન ગાદીએ આવશેજ નહિ; તેથી તેમણે શેરખાનને દુઃખ દેવામાં કયાશ રાખી નહિ.

આવા પ્રતિકૂળ સંયોગોથી કંટાળી પાલણપુરમાં વધુ વખત નહિ રહેતાં

શુભ શુકન.

પરદેશમાં નોકરી કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય કરી

શેરખાન એક દિવસ પ્રાતઃકાળે ઘોડે સવાર

થઈ પરદેશ જવા નિકળી પડ્યા. શહેર બહાર થોડેક દૂર તેમને ઢાંતાના અભાપૂર ગામનો સુબળ રજપૂત મળ્યો. આ રજપૂત શુકન જોવામાં બહુ હોંશિયાર હતો, તેમજ પાલણપુર રાજ્યમાં બહાદુરખાનના વખતથી નોકર હતો. શેરખાનને જોઈ તેણે કહ્યું કે તમો આ વખતે આવા વેશથી ક્યાં પધારો છો? શેરખાને જવાબ આપ્યો કે જરા આમતેમ ફરવા જાઉં છું. સુબળ ચાલાક હતો, તેમજ

શેરખાન વિરૂદ્ધ ચાલતી ખટપટોથી તે માહીતગાર હોવાથી તે શેરખાનનું મન પારખી ગયો. તેણે ફરી કહ્યું કે આપ મને સાચું કહો કે આ વખતે ક્યાં પધારો છો? આપના એકાએક જવામાં મને કંઈ ભેદ જણાય છે. સુબજનાં આવાં વચન સાંભળી શેરખાનની આંખમાં પાણી ભરાઈ આવ્યું. ગદ્ગદિત સ્વરે તેમણે કહ્યું, કે સુબજ તમે મારા દુઃખોથી ક્યાં અબણ્યા છો? પાલણુપુરમાં હવે વધુ રહેવું મારે માટે શ્રેય નહિ હોવાથી, મેં પેટ અર્થે પરદેશમાં નોકરી કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો છે. શેરખાનને સુબજએ દિલાસો આપી અરજ કરી કે આ વખતે એવા શુકન થાય છે, કે જો આપ અમુક દિવસ પાલણુપુરમાં રહેશો તો તે અરસામાં આપની વિપત્તિઓ નાશ પામી આપને રાજ્યગાદી મળશે. આ મારા શુકન બુઠા પડે તો યોગ્ય જણાય તેમ કરશો. શેરખાનને બાણ્યું કે સુબજ માફ મન વાળવા આવાં વચન કહે છે, પણ શુકનમાં શ્રદ્ધા હોવાથી તે સુબજના કેહેવા મુજબ અમુક મુદત પાલણુપુરમાં ગાળવાનો વિચાર કરી પાછા ફર્યો. ત્યાંથી તે સૈયદ ખુદ સૈયદ રહેમતુલ્લા પાસે આવ્યા. આ સૈયદ ઉપર આસ્થા હોવાથી તેમણે સર્વ હકિકત નિવેદન કરી. સૈયદે તેમને દિલાસો આપી ખાણું ખવરાવ્યું. જમ્યા બાદ સૈયદે શેરખાનને કહ્યું, કે જેટલા કોળીયા તમેએ ખોરાકના ખાધા છે તેથી બમણા દિવસમાં ઇશ્વર તમને ગાદી આપશે. શેરખાન આસરે ૩૦ કોળીયા લીધા હતા, એટલે સૈયદના કહેવા પ્રમાણે બે માસમાં તેમને ગાદી મળવાનો સંભવ હતો. સૈયદ અને સુબજના શુકન એકજ આવવાથી શેરખાનને પૂર્ણ આસ્થા બેઠી, તેથી તેમણે તેટલી મુદત પાલણુપુરમાંજ ગાળવાનો વિચાર રાખ્યો.

શેરખાન આ પ્રમાણે આશામાં દિવસ નિર્ગમન કરતા હતા; એટલામાં સલીમખાન બીમાર પડ્યા. ઘણી કેશીશ પિતા પુત્ર વચ્ચે વાર્તાલાપ. કરીને શેરખાન પિતાને આરામ પૂછવા માટે જે મકાનમાં તે સૂઈ રહ્યા હતા, ત્યાં જવા શક્તિમાન થયા. નમ્રતા અને વિનય સાથે તેમણે પિતાની તબીયત પૂછી અરજ ગુબરી કે પિતાજી, મારા કમનશીબે આપના દર્શનનો લાભ પણ મને મુશીબતથી મળ્યો, એટલે મંદ-વાડમાં આપની સેવા કરવાને ક્યાંથી લાગ્યશાળી થાઉં? મારાથી જે કંઈ દોષ થયા હોય તેને માટે મને ક્ષમા આપશો?

શેરખાનને આશા ભંગ થએલો જોઈ સલીમખાન બહુ દિલગીર થયા. આ વખતે એક બીજમતદાર જેની મારફતે શેરખાન અહીં આવી શક્યા હતા

તેના સિવાય તેમની પાસે બીજું કોઈ ઉભું નહોતું. કોઈ અંદર આવે તો તેની ખબર આપવા માટે તેને ખારણા બહાર બિહો રહેવાનો ઇસારો કરી સલીમખાને શેરખાનને પોતાના પલંગ ઉપર બેસાડ્યા, અને દિવાસો આપી કહ્યું, કે પુત્ર ! હું બાણું છું કે તારા ઉપર દુઃખનો વરસાદ વરસી રહ્યો છે. તારી દાદી તને વારસામાંથી કાઢી ખરાબ કરવા મચી રહી છે. કાકરડાઓ પણ કેવા જોરમાં આવ્યા છે, તે તારાથી અછાનું નથી. આજસુધી તારી સાથે મેં જે વર્તણૂક ચલાવી છે, તે બેશક તને દુઃખદાઈ નીવડી હશે. પણ મેં જે કર્યું છે, તે કહાપણુથીજ કર્યું છે. મેં જો તારી તરફેણ કરી હોત તો પરીણામ તારો અથવા મારી જીંદગીના જોખમમાં આવત. હવે મારો વખત ભરાઈ ગયો છે. મંદવાડ વધી ગયો છે અને હું મરણશય્યાએ પડ્યો છું. આ છેલ્લી વખતે મારી લાગણીઓનો બિહાર બહાર કાઢી તને કહું છું કે તું પાટવી કુંવર હોઈ મારી પછી ગાદીએ આવનાર ખરો હકદાર છે. મને આશા છે, કે તું રાજ્યની લગામ હાથમાં લઈ ઘણી સંભાળ અને હોંશિયારીથી વર્તીશ. વળી કેટલાક કહે છે કે સલીમખાને તે વખતે વિશેષ કહ્યું હતું કે બહાલા પુત્ર ! સીંધવા સાથે વાળા વજેદારોનું જોર વધારે થયાથી તેમને નરમ પાડવાને માટે દાદા બહાદુરખાને તેમના મરણ સમયે મને લલામણ કરી હતી; પણ સંયોગો પ્રતિકુળ હોવાથી હું કંઈ કરી શક્યો નથી. મને આશા છે કે દાદાની લલામણ તું અમલમાં લાવીશ.

બાપ દિકરાનો આ અણુધાર્યો મેળાપ અને ખાનગી વાતચીતની ખબર પડ્યાથી ખારડજીબાઈ ક્રોધાયમાન થઈ સલીમખાન પાસે આવ્યાં. આ વખતે વાત-

ચિત પુરી થવાથી પિતા પુત્ર છાનામાના બેઠા હતા. ખારડજીબાઈએ સલીમખાનને કહ્યું કે તમોએ શેરખાનને પાટવી બનાવી રાજ્ય પ્રકરણથી જાણીતા કર્યાં છે? તેમ કરવા તમો સુખત્યાર છો. પણ નાનો દિકરો બાયઝીદખાન પણ તમારોજ પુત્ર છે, તેને માટે તમે શો બંદોબસ્ત કરો છો? આ પ્રમાણે ખારડજીબાઈ મેણાં મારતાં બડબડતાં રહ્યાં, પણ સલીમખાને લક્ષ આપ્યું નહિ; અને દસોટા રીવાજની રૂએ સિંપાઈઓની નીમણૂક કરવાનું કામ શેરખાનને સોંપ્યું. આ કામ કરવા માટે શેરખાન તરતજ કચેરીમાં આદ્યો ગયા.

શેરખાનના ગયા પછી ખારડજીબાઈએ સલીમખાનને એકલા દેખી શેરખાન તથા બાયઝીદખાનની વચ્ચે રાજ્ય અર્ધોઅર્ધ વહેંચી આપવા કહ્યું.

પ્રકૃતિ મુજબ પ્રથમતો સલીમખાને જવાબ આપ્યો નહિં પણ જ્યારે ખારડળ-ખાઈએ વિશેષ દબાણથી કહ્યું ત્યારે સલીમખાને જવાબ આપ્યો કે માણ ! રાજ્યદ્વારી ખાખત તમે સમજી શકો નહિ. હાલ સુધી મેં જે તમારી મર્યાદા જાળવી શેરખાખાને દુઃખ દીધું છે, તે હવે હું વધારે વખત કરી શકીશ નહિ. આવી ખાખતમાં હાથ ધાલવો એ તમને પણ ઊચિત નથી. શેરખાખ પાટવી અને ખરો હકદાર છે. તેનો હક હુખાવી તમને સાડું લગાડવા પરમેશ્વરનો અપરાધી થઈશ નહિ. સલીમખાનનો આવો કેરો જવાબ સાંભળી ખારડળખાઈ વિદાય થયાં.

લાંબો વખત મંદવાડ ભોગવી ઇ. સ. ૧૭૮૫ માં સલીમખાન પરલોક-

વાસી થયા. મરણ થતાંજ દબાઈ રહેલ

મરણ.

અગ્નિ પુનઃ પ્રજ્વલિત થયો. શેરખાખના

દુશ્મનોએ ખુલ્લી રીતે તેમની વિરુદ્ધ ખટપટો કરી ખંડ જગાડ્યું. પણ સલીમખાને પોતાની હયાતીમાં શેરખાખને પાટવી કુંવર નીમી ગાદી વારસ ઠરાવેલા હોવાથી આ ખંડખોરો ક્ષેત્રમંદ થયા નહિ. કેટલીક મુશીબતો વેડી શેરખાખ ઇ. સ. ૧૭૮૫ માં ગાદીએ આવ્યા.

સલીમખાન પોતાના પિતાની માફક કૃપણ હતા. રાજ્ય વ્યવસ્થા, શુરાતન

અને લડાઈની કુનેહ સમજવામાં તેઓ

લક્ષણ.

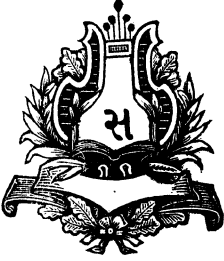
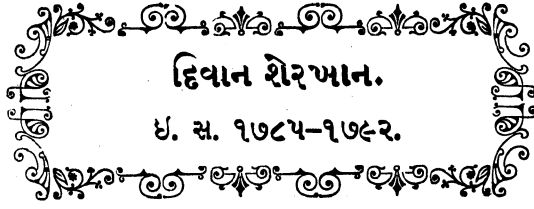
તેમના કરતાં ઘણે દરજ્જે ઉતરતા હતા.

લશ્કરી કામથી તે એટલા બધા અજાણ્યા હતા કે લડાઈમાં તે પારકાની બુદ્ધિએ ચાલતા અને નુકશાન ભોગવતા. સાહેબખાન પઠાણની સુક્તિ નહિ સમજવાથી તેમણે મરેઠા સાથેની લડાઈમાં સખત હાર ખાધી હતી. તે ડાહ્યા પણ અસ્થિર-મનના હોવાથી કોઈ પણ કાર્ય પોતાના મનોબળ ઉપર વિશ્વાસ રાખી હિંમતથી કરી શકતા નહિ; આથી ખારડળખાઈ તથા રાજ્યના જાગીરદારો જ્ઞેરમાં આવી ગયા હતા. શરૂઆતમાં તેઓ માણેકચંદ્ર મહેતાની સલાહથી કામ કરતા હતા. માણેકચંદ્ર મહેતાના મરણ પછી તેમણે નાગર વાણીયા અમરચંદ દેસાઈને પોતાનો કારભારી અને સલાહકાર નીમ્યો હતો.

† એટું કહેવામાં આવે છે કે સલીમખાને પોતાના મંદવાડમાં કીનખાખની અંગરખી બનાવવા માટે દરજ્જે બોલાવ્યો. દરજ્જે અંગરખામાં જોઈએ તે કરતાં વધુ કીનખાખ લઈ એક મોટો કીનખાખનો કકડો સંતાડ્યો. દરજ્જે સંતાડતાં દેખી સલીમખાને ગુસ્સે થઈ તેને જોઈ એક લાત મારી, પણ દરજ્જે ડરીને ખસી જવાથી તે લાત તેને નહિ લાગતાં ભીંતમાં લાગી; આથી સલીમખાનના થાપાનું હાડકું ભાગી ગયું અને તે થોડા દિવસ વેદના ભોગવી ગુજરી ગયા.

દિવાન શેરખાન.

સલીમખાને પોતાના મંદવાડમાં શેરખાનને પાટવી તરીકે નક્કી કરી રાજ્યનાં કામોથી વાકેફ કર્યા હતા, જે આપણે આગળ કહી ગયા છીએ; પણ ખારડજીખાઈ અને જગીર-દારોનો પક્ષ શેરખાનની વિરુદ્ધ એવો મજબૂત હતો કે તેને તોડી પાડ્યા સિવાય સલીમખાન પછી શેરખાનનું ગાદીએ આવવું ઘણું કઠણ હતું. અંત:પુરની રાણીએ, ઠાકરડાએ, તેમજ રાજ્યના ખણખરા અમીરો શેરખાનને ઝેર દઈ મારી નાખવાને અને ખાચીદખાનને ગાદીએ લાવવાને પ્રયત્ન કરી રહ્યા હતા. આણંદરામ ચારણ અને કુલા મહેતા સિવાય શેરખાનનું આખા રાજ્યમાં કોઈ હિતેચ્છુ નહોતું.

સલીમખાનનો *મરણનો પાથરો રાજ્ય ગઢીમાં ખારા કુવા નજીક એક મકાનમાં નાખ્યો હતો. આમાં લાગ લેવાને રાજ્યકુટુંબીઓ, જગીરદારો તથા અમીરો લેગા થયા હતા.

આ વખતે સીંધવા સાથવાળા ઠાકરડાએ બીજાઓ કરતાં વધારે આગળ પડતા હતા. સલીમખાનના દસમાના ટાણાના આગલે દિવસે શેરખાન પાથરાના મકાનમાં બપોરે એઠીને સૂતા સૂતા અશ્રુપાત કરતા હતા. તેમની પાસે આણંદરામ ચારણ સિવાય આ વખતે બીજું કોઈ બેઠું નહતું. શેરખાનને અશ્રુ-પાત કરતા જોઈ તેણે કહ્યું, દિવાન ! હું જાણું છું, કે વખત તમારે માટે ઘણાજ ખારીક છે, પણ રેવાથી શું વળવાનું છે ? હિંમત રાખશો તો ઈશ્વર તમને સહાય કરશે. શેરખાને ઉત્તર આપ્યો કે હિંમત શા ઉપર રાખું ? તમે જોતા

* અહીં રાજ્યમાં એવો રિવાજ છે કે, રાજ્ય કુટુંબમાંથી કોઈ મરી જાય તો, રાજ્ય કુટુંબનાં માણસો, સરદારો તથા જગીરદારો અમુક જગ્યાએ ૧૦ દિવસ સુધી પથારી નાંખી સૂઈ રહે છે, દિવસે પણ તેઓ ત્યાંજ બેસે છે. આ રિવાજને “જનમ નાંખવી” પણ કહે છે.

નથી કે આ બધા ઠાકરડાઓ મારા પિતાના મરણના શોકમાં ભાગ લેવા લેગા થયા નથી, પણ મને પદબ્રષ્ટ કરી બાયઝીદખાનને ગાદીએ લાવવાની ખટપટ કરવા એકઠા થયા છે. જો આ લોકો છેવટ ઉપર આવી મને પકડી ખરાબ કરવાનું પગલું ભરશે, તો હું જીવ ઉપર આવી એક બેને મારી મારો પ્રાણ હોમીશ. હું એકલો છું એટલે વિશેષ શું બની શકે? આણંદરામે શેરખાનને હિંમત આપી કે જો આપના સુભાગ્યે ઠાકરડાઓ બે ચાર દિવસ વિચારમાંજ ગાળે છે, અને આપની જીંદગી બચી જાય છે તો ઇશ્વરી કૃપાથી હું તમને ગાદી મેળવી આપીશ. એમ કહી વાત ગુપ્ત રાખવાનો ઇસારો કરી આણંદરામ ત્યાંથી રવાના થયો.

કેટલાક આરબો સિદ્ધપુરથી ઉદેપુર અને ડુંગરપુર તરફ નોકરીની શોધમાં આણંદરામની આરબો સાથે મુલાકાત. જાય છે, એવી આણંદરામને ખબર હોવાથી તે તેમને મળવાને સિદ્ધપુર તરફ રવાના થયો. તેનીવાડા અને સિદ્ધપુર વચ્ચે આરબો સાથે તેની મુલાકાત થઈ. આ આરબોની બે ટુકડીઓ હતી, અને દરેકમાં બસો માણસો હતાં. તેઓના ઉપરી જમાદાર નામે ઉલોયાન અને બંકોર હતા. આણંદરામે બન્ને જમાદારો સાથે વાતચીત કરી પગાર તથા તેને લગતી બાબતો નક્કી કરી તેમને શેરખાનની નોકરીમાં રાખ્યા, અને વફાદાર રહેવાને કુરાન ઉપડાવ્યું. વળી આણંદરામે તેમને ચેતાવ્યા કે તમો આજજ અહીંથી ઉપડીજઈ પાલણપુરમાં અમુક જગોએ (મીરાં સાહેબનું કબરસ્તાન છે ત્યાં) પડાવ નાંખજો, અને કોઈ પૂછે, તો કહેજો કે રાજપુતાના તરફ નોકરીની શોધમાં અમે જઈએ છીએ; પણ તમો શેરખાનની નોકરીમાં રહ્યા છો એ વાત તમારે કોઈને જાહેર કરવી નહિ. પાલણપુરમાં પડાવ નાખશો, તેજ રાત્રે હું તમને મળી રાજ્યગદીમાં જવાના શેહરના રસ્તાથી વાકેફ કરીશ. આ પ્રમાણે તેમની સાથે વાતચીત કરી આરબોને નોકર રાખી આણંદરામ પાલણપુર આવ્યો, અને શેરખાનને ખાત્રીથી કહ્યું કે જો ઇશ્વર આપને પરમ દિવસ સુધી જીવતા રાખે છે, તો પાલણપુરના માલિક આપ છે.

આરબોએ પાલણપુર આવી પડાવ નાખ્યો, તેજ રાત્રે આણંદરામે જમાદારોને મળી તેમને બદલેલ વેશથી પોતાની સાથે આરબોનું પાલણપુરમાં આવવું. શહેરમાં ફેરવી રાજ્ય ગદીના રસ્તાથી વાકેફ કર્યા. બીજે દિવસે આરબો મોટી બજારના રસ્તેથી રાજ્ય ગદીમાં પ્રવેશ કરતા.

હતા, ત્યારે ઘડિઆળ વાળા દરવાજે પેહરેગીરોએ તેમને રોક્યા. તેમણે કહ્યું કે અમો શેરખાનના નોકર થયા છીએ, અને તેમને મળવા માટે આ તરફ જઈએ છીએ; આ સાંભળી પેહરેગીરો ચોકી ઉઠ્યા પણ બોલ્યા નહિ. આ વાત પવન માફક જગે જગે ફેલાવાથી આખું શહેર તાબુબ થઈ ગયું. આણંદરામ ચારણ જે તે વખતે આ દરવાજે ઉભો હતો, તેના ધસારાથી તેઓ તેની પાછળ ચાલ્યા, અને જ્યાં શેરખાન હતા ત્યાં આવી ઉભા રહ્યા. શેરખાને તેમની સલામ લીધી. તેઓએ ખુશી થઈ હૃષ્માં વીરરસનાં ગીતો ગાઈ શેરખાનના માનાર્થે બંદુકોના અવાજ કીધા.

શેરખાનને બળવાન થતા દેખી ઠાકરડાઓ બહુ ગભરાયા. તેઓ તેમને પકડી પદબ્રષ્ટ કરવાના વિચારમાં દિવસ ઠાકરડાઓની નાશ ભાગ. ગાળતા હતા, એટલામાં ચારસો ચારબ શેરખાનના નોકર થયાનું સાંભળી તેઓ નાસીપાસ થયા. ઠાકરડાઓ સારી પેઠે બાણતા હતા કે શેરખાન તેમને ખરાબ કર્યા વિના રહેશે નહિ, તેથી હવે શો ઉપાય લેવો તે સંબંધી વિચાર કરવા માટે મેરવાડા ગામે ભેગા થવાનો ઠરાવ કરી તેઓ પાલણપુર છોડી ચાલ્યા ગયા.

શેરખાને કેટલાક આરબોને પાલણપુર શહેરના દરવાજાના તથા રાજ્ય-મહેલની દેઢીના પહેરામાં મોકલીને પચાશ આરબની અકેક ટુકડી રાજ્યગઢીના બન્ને દરવાજાના પહેરામાં ગોઠવી દીધી. બાકીનાને તેમણે પોતાના અંગ રક્ષક નીમ્યા.

શેરખાને આવી રીતે આરબ લશ્કરની ગોઠવણ કરી ચોપદાર દ્વારા બારગી-રોને હુકમ કર્યો કે જો તમો મને તમારા બાલીક ગણી સલામ કરવા માટે મારી પાસે આવવામાં ઢીલ કરશો તો તમારે માટે યોગ્ય વિચાર કરવામાં આવશે.

આ સંદેશો સાંભળતાંજ બારગીરો શેરખાનના હુકમને તાબે થયા. તેમણે શેરખાનને પોતાના માલીક ગણી સલામ કરી નોકરી બતાવવા અરજ ગુબરી. આ પ્રમાણે ઈ. સ. ૧૭૮૫ માં શેરખાને ગાદીએ આવી રાજ્યની તમામ સત્તા હાથમાં લીધી.

ધર્મરની શક્તિ અગાધ અને અકળ છે; તે રાયને રંક અને રંકનેરા બ

બનાવે છે. શેરખાન એક વખત અપમાન સહન કરતા, ઠોકરો ખાતા દયાજનક સ્થિતિમાં જીંદગી પસાર કરતા હતા. હાલ તે સલીમખાન પછી પાલણપુરના રાજ્યકર્તા થયા છે. મહારાજા માનસિંહે પોતાની સ્થિતિનો જે દુહો કહ્યો છે, તે અહીં શેરખાનની જીંદગીના વૃત્તાંતને બરાબર લાગુ થાય છે.

દુહો.

“ સાંચા ટેહી અલીયાં, વેરી સલક તમામ,
કબુ એક ફોલા મહેરકા, લાલ્હો કરે સલામ. ”

શેરખાને ગાદીએ આવીને પ્રથમ કાર્ય એ કર્યું, કે જેઓ તેમને યુવરાજ વયમાં દુઃખ દેવામાં સામીલ થયા હતા, ગાદીએ આવતાંજ શેરખાને નોકરીની તેમને યોગ્ય શિક્ષા કરી, અને જેઓ તેમની કરેલી કદર. સાથે સભ્યતાથી વર્ત્યા હતા, તેમને યોગ્ય બદલો આપ્યો. જે દુકાનદારે નાણિયેર જેવી નજીવી ચીજ માટે તેમને ના પાડી હતી, તેને સખત સજાએ પહોંચાડ્યો, તેમજ જે અંબારના મહેતાએ તેમની સાથે સભ્યતા વાપરી હતી, તેને ખજાનાનો ઉપરી બનાવ્યો.

સલીમખાનના મરણ વખતે રાજ્યના ખજાનાની કુંચીઓ બારડભાઈએ લઈ લીધી હતી. શેરખાને રાજ્યની લગામ બારડભાઈ અને શેરખાન. હાથમાં લઈને બારડભાઈને કહેવરાવ્યું, કે રાણીએને રાજ્યના ખજાના સાથે કરો સંબંધ નથી, માટે તિબ્બેરીની કુંચીઓ તાકીદે મોકલાવી આપો. બારડભાઈ કુંચીઓ ન મોકલતાં જણાવ્યું, કે જ્યાં સુધી આપણી વચ્ચે રાજ્ય વહીવટની અમુક શરતો નહિ થાય, ત્યાં સુધી હું તમોને કુંચીઓ મોકલીશ નહિ. શેરખાન જેને પ્રથમથીજ બારડભાઈ સાથે રાગ નહોતો તે આવો જવાબ સાંભળી બહુ ચીડાયા, અને ફરી સંદેશો મોકલ્યો, કે જો તમો કુંચીઓ મોકલવામાં ટીલ કરશો, તો હું તમારું માથું કપાવી કુંચીઓ કબજે કરી લઈશ. બારડભાઈ આ જવાબ સાંભળી રોયાં. શેરખાનની ધમકીથી ડરી જઈ બીજા ઉપાય નહિ સૂઝવાથી તેમણે કુંચીઓ મોકલી દીધી.

દિવાન શેરખાનનો વિવાહ રોહા ગામના દેવડા રજપુતોમાં થયો હતો. તે રાણીને જીવાઈ પેટે જસલેણી ગામ તેમણે આપ્યું હતું.

શેરખાનનું બળ વધતું જતું જોઈ વજેદારે રીસાઈને સલીમખાનનો પાથરો
છોડી મેરવાડા ગામે લેગા થયા, જે આપણે
વજેદારેને મનાવવાની શેરખાનની
કાશીશ અને તેમની સાથે થયેલ
સંવાદ.
વજેદારેને મનાવી પાલણુપુર લાવવાનો
વિચાર સૈને વ્યાજબી જણાયાથી શેરખાન

તેમને મનાવવા માટે કેટલાંક ઘોડે સવાર લઈને મેરવાડે ગયા. ત્યાં તેમણે
સહિબાજખાં મહેરાણુ સાથે વજેદારેને કહાવ્યું કે તમને મનાવવા માટેજ હું
મારા પિતાના મરણનો પાથરો સુનો મુકી આટલે છેટે આવ્યો છું. તમે
રાજ્યના સ્તંભ છો, હું તમને માન મરતખાથી રાખીશ, અને તમારી જાગીરમાં
વધારો કરી આપીશ, માટે જુના ઝગડા મૂકી દઈ તમે મારી સાથે પાલણુપુર
આવી રાજ્યના મદદગાર થશો, તો તમારા હકમાં બહુ ફાયદો થશે.

વજેદારે માથાના ફરેલ અને અભિમાની હતા. ત્રણે તેઓ રાજ્યના માલીક
હોય, એવો ગર્વ ધરાવતા હતા. શેરખાનના
સંદેશાના જવાબમાં તેમણે બેપરવાઈથી

કહેવરાવ્યું, કે જે ગામે અમને આપવા બારડોળખાઈએ રખુલ કર્યું છે, તે
ઉપરાન્ત બીજાં કેટલાંક ગામે આપવા જો તમે બંધાઓ તો અમે પાલણુપુર
આવવા રાજી છીએ. શેરખાન જાણતા હતા, કે તે લોકો ખરેખર ઉદ્ધત અને
બેપરવા છે, પણ તેમના આવવાથી રાજ્યને બહુ ફાયદો છે, એમ ધારી તેમણે
ઠાકરડાઓને સમજાવવાની એટલી બધી કાશીશ કીધી, કે આ વખતે પોતાના
હાથ રૂમાલ વડે બાંધી તે ઠાકરડાઓ સમક્ષ આવી ઉભા. શેરખાનના આવા
નરમ અને વિવેકી વર્તનની લેશ માત્ર પરવા કર્યા વિના તેમણે જવાબ વાળ્યો,
કે દિવાન જ્યાં સુધી તમે અમારી દરખાસ્ત પ્રમાણે ગામડાં નહિ આપો, ત્યાં
સુધી અમે પાલણુપુર આવવાના નથી. આમ કહી તેઓ પોત પોતાને ગામ
જવા રવાને થયા.

તુંવર લાડુજી જે બહાદુર અને ઠાકરડાઓનો આગેવાન હતો, તેને પણ
બીજા ઠાકરડાઓ સાથે જોડી દેખી શેરખાને
શેરખાનનો ક્રોધ.
તેના ઘોડાની લગામ ઝાલી રીસાઈને જવાની

તેને ના પાડી. લાડુજીએ શેરખાનના આ કહેણનો તિરસ્કાર કરી પગની એડી
મારી પોતાના ઘોડાને આગળ વધાર્યો. આથી શેરખાનની હથેળીમાં લગામની
જેરકડીનો આંકડો પેસી જવાથી લોહી નીકળ્યું, અને તે વિકરાળ થયા. તે

ગુસ્સે થઈ મોટે અવાજે બોલ્યા, કે વજેદારો ! મારા કુળનું મોટું મન દેખાડવા માટેજ મેં તમને આટલી બધી વિનંતિ કરી છે. હું ધારતો હતો, કે તમે સારા માણસ હોઈ આમ ઉદ્વેગિત અને બેપરવાઈ બતાવશો નહિ. પણ મારી ધારણા ખોટી ઠરી છે. તમે મને એક સાધારણ બીનઅનુભવી બાળક સમજી આમ વર્તો છો, પણ હું તમારો રાજ શેરખાન છું. જો હું હઠ પકડી ખરાબ કરવા ધારીશ, તો તમને સહકુટુંબ ઘાણીમાં પીલાવી તમારું તેલ ઠઠાવી મારા ઘોડાના મુખમાને લગાવીશ. તમે એમ અભિમાન ધરાવતા હશો, કે અમો બાયઝીંદખાનને પક્ષમાં લઈ શેરખાનને સંતાપીશું, પણ તેમ કરવામાં ક્યાશ ન રાખવાને હું તમને સોગંદ દઉં છું. જેટલી જમીન તમારા ઘોડાઓના પગતળે દબાશે તેટલી જમીન હું દાનમાં આપી દઈશ.

તેઓએ શેરખાનના બોલોને તુચ્છકારીને જણાવ્યું કે દિવાન, અમારા વિના બીજા કયા લડાયક લશ્કર ઉપર તમે આધાર રાખી અમને ડરાવો છો ? શું તમારા ગુલામો અને સુસીની ચોળી પહેરનારીના દિકરા અમારા સાથે રણક્ષેત્રમાં મુકાબલો કરી શકશે ? દિવાન ! તમેએ યુદ્ધ જોયું નથી, અને અનુભવ વિના આવા ગર્વિષ્ટ શબ્દો ઉચ્ચારો છો માટે પાલણપુર પધારો, અને મહેલમાં ગુલામો સાથે આનંદ કરો. અમારો મુકાબલો કરતાં હાથમાંથી શસ્ત્રો છૂટી પડશે. ઠાકરડાઓ અભિમાન અને ઉદ્વેગમાં આવાં અવિચારી વેણ ઉચ્ચારે છે, માટે તેમને પુરા પછાડ્યા સિવાય હું જ પીને બેસી સકોશ નહિ, એમ વિચાર કરો શેરખાને તેમને ધમકી આપી કહ્યું કે તમારાં માયાં સુસીની ચોળી પહેરનારીના દિકરાઓ પાસેજ કપાવી નખાવીશ એવી તમે ખાત્રી રાખજો.

આ પ્રમાણે ઠાકરડાઓ સાથે વાતચીત કરી, પણ તેમને સમજાવવાની દરેક કોશીશ નિષ્ફળ સમજી શેરખાન પાલણપુર તરફ પાછા વળ્યા.

શેરખાને પાલણપુર આવી નવી ફૅજની ભરતી કરવા માંડી. સંધી, રાહીલા, પઠાણ, ઘોળી, ઢાઢી, ખાસદાર, વગેરે જે નવી ફૅજની ભરતી. જે માણસો તેમને લડાયક માલુમ પડ્યા, તેમને શેરખાને ફૅજમાં દાખલ કીધા. આ ભરતી કરવામાં તેમણે ઉચ્ચ નીચ કુળનો ભિન્નભાવ રાખ્યો નહોતો. તેમની બહાદુરી અને તાકાતની અજમાયશ શેરખાન કુસ્તી, પટ્ટા વગેરે મરદાની રમતમાં કરી લેતા. આ હેતુથી તેમણે એવી રમતોને ઉત્તેજન આપ્યું હતું કેટલીક વખત તે બેતે હાજર રહી રમનારને ઉરકેરી

તેનું પ્રાબલ્ય અને લડાયક જુસ્સો કળી લેતા; હોળીના *તહેવારના ઝગડામાં તેમજ બીજી મરદાની રમતોમાં જેઓ બહાદુર જણાયા, તેમને શેરખાને પોતાના ઘોડેસવાર (બારગીર) ની અને તેમનાથી ઉતરતા ફરજાના માણસોને ખ્યાદલ (શીરખાંધી) ની નોકરીમાં દાખલ કરી સાધારણ લોકોનું એક લડાયક સૈન્ય ઉભું કરીધું. આ નવા લશ્કરને મજબુત કરવા માટે સવારમાં કસરત કરાવીને શેરખાન શીરો ખવરાવતા.

રાજ્યદ્રોહી ઠાકરડાઓ બળવો ઉઠાવવાના ધરાદાથી ગોળા ગામે એકઠા થયા. ત્યાં તેમણે ગોળાના બગીરદાર મુઝા-
રાજ્યદ્રોહી ઠાકરડાઓએ ગોળા બગીરદારનો આશ્રય લેવો. હિદખાનનો આશ્રય લીધો, અને તેમને પોતાના આગેવાન બનાવ્યા.

શેરખાને મુઝાહિદખાનને સંદેશો મોકલી કહાવ્યું, કે જે ઠાકરડાઓએ આપનો આશ્રય લીધો છે, તે બધા રાજ્ય-
મુઝાહિદખાનને શેરખાને મોકલેલ દ્રોહી અને ફીતુરી છે, માટે આપ તેમને સંદેશો. આશ્રય નહિ આપતાં મારે સ્વધીન કરશો,
તો હું આપનો આભાર માનીશ. આપને હું મારા વડીલ સમજું છું, અને મને ખાત્રી છે, કે મારા કહેણને માન આપી, તે મુજબ આપ અમલ કરશો. જો તેમ થવામાં ઢીલ થશે, તો મારે આપની સાથે લડાઈમાં ઉતરવું પડશે. તે બંડખોરોને સજા કરવામાં હું કદી પાછો હઠવાનો નથી.

મુઝાહિદખાને શેરખાનને જવાબ મોકલ્યો, કે આ વજેદારો મારા બોલાવ્યા આવી નથી; પરંતુ જ્યારે તેમણે અહિં
મુઝાહિદખાનનો પ્રત્યુત્તર. આવી મારો આશ્રય લીધો છે, ત્યારે હું તેમને આપના હવાલે કરી શકતો નથી. જો આવા ખોટા બહાને મારી સાથે આપને લડાઈ કરવા વિચાર હોય તો હું રોકી શકતો નથી.

* પ્રાચીન કાળમાં હોળીના તહેવારમાં લોકો સામ સામી પાર્શ્વે બાંધી માંહે માંહે લડાઈ કરતા, અને એક બીજા ઉપર લાકડી અને ઈટાનો વરસાદ વરસાવતા. આ તોફાનનું પરિણામ કેટલીક વખત ભયંકર આવતું. કેટલાક માણસો લોહી લુહાણુ જખમી થતા, અને વખતે માર્યા પણ જતા. જેઓ આગળ વધી સામા પક્ષના માણસો પર ઘસારો કરતા, તેઓ બહાદુર જણાતા. પ્રેક્ષકો તેમને શાબાશી અને ધન્યવાદ આપતા. દિવાન શેરખાને નવા લશ્કરી સિપાઈઓની ભરતી કરવાના હેતુથી આ તહેવારોના ઝગડાને ઉત્તેજન આપ્યું હતું. શેરખાન હોળીની લડાઈ જતે જોવા જતા; અને જે માણસો બહાદુરીથી લઢતા માલુમ પડતા તેમને તેઓ પોતાના લશ્કરમાં દાખલ કરતા. હાલ આવા નકામા ખુનરેણ વાળા ઝગડા બંધ થયા છે.

મુઝાહિદખાન તરફથી આવેા જવાબ મળતાંજ શેરખાને ગોળા ઉપર ચડાઇ
ગોળા ઉપર ચડાઇ. ઠરી. મુઝાહિદખાન પણ સામે થવા તૈયાર
થયા. ઠાઠા ભત્રિજ વચ્ચે યુદ્ધ શરૂ થયું.

શેરખાનની તોપાએ ગોળા ગામ અને તેની ટેકરી ઉપર ગોળાનો મારો ચલાવ્યો. આ તોપખાને મુઝાહિદખાનના લશ્કર ઉપર જઇએ તેવી અસર નહિ કર્યાથી મુઝાહિદખાને કુલાઇને શેરખાનને ચીડવવા માટે એક ચારણને શેરખાન પાસે મોકલ્યો; જેણે નીચે પ્રમાણે એક સોરઠો કહી શેરખાનના ક્રોધાગ્નિને પ્રબલિત કર્યો.

સોરઠો.

“ ગોળાપર ગોળા, મત નાલો શેરામીયાં,
પતો ઢાકળરા ઢોળા, મરચી જાશે માંચરી.”

શેરખાને મુઝાહિદખાનના લશ્કર ઉપર એવા સખત હુમલા કીધા, કે મુઝાહિદખાન તદ્દન કમજોર થઇ ગયા. આથી ગભરાઇને મુઝાહિદખાને કેટલુંક નજરાણું આપવાની સરતે માનાજીરાવ ગાયકવાડની સહાયતા માગી.

ગાયકવાડી લશ્કરને મુઝાહિદખાને પોતાની સહાય્યાર્થે બોલાવ્યું છે, એવી શેરખાનને ખબર પડતાંજ તેઓ ગોળા ગામનેા ઘેરો ઉઠાવી પાલણુપુર પાછા
લાઇ.

આવ્યા. રાજ્યદ્રોહી ઠાકરડાઓને ગોળાનેા ઘેરો ઉઠી જવાની ખબર પડતાંજ તેમણે મરેઠી લશ્કરને પાલણુપુર રાજ્યના મુલકમાં લૂટફાટ કરવાને ઉશ્કેર્યું. આ લશ્કરે દેશમાં જીલમ વાપરી ધાણધારનાં કેટલાંક ગામો લૂટી લઇ સળગાવી મૂક્યાં, અને ખેડુત વર્ગને તોખા પોકરાવી. શેરખાનનો ધરાદો કિલ્લામાં રહી મરેઠી લશ્કરની સામે થવાનો હતો; પરન્તુ મુલકને આવી રીતે વેરાન થતો જઇ, તેઓ બેચેન થયા. કહેવામાં આવે છે કે એક ખેડુતે મરેઠાના જીલમથી ત્રાસ પામી રાજ્યગઢીમાં દોડી આવી શેરખાનના મહેલ પાસે જમીન બોદવા માંડી. પહેરેગીરે આમ બોદવાનું કારણ પૂછ્યું, ત્યારે તેણે જણાવ્યું કે બહાદુરખાનનાં હાડકાં બોદી કહાડી હું તે મરેઠાઓને ખતાવોશ તો તે હાડકાં દેખી ડરી જઇ તેઓ મને સંતાપશે નહિ. શેરખાન આ વખતે મહેલના ગોખમાં બેઠા હતા. ખેડુતનું આવું માર્મિક હૃદય-લેલક બોલવું સાંભળી મરેઠાઓને હરાવી મુલકમાંથી નસાડી મુકવાનો તેમણે નિશ્ચય કીધો. તેમણે પોતાના લશ્કર સાથે એકદમ કૂચ કરી મરેઠાઓની છાવણી ઉપર અચાનક એવો સખત છાપો માર્યો, કે તેમાં ઘણા મરેઠાઓ માર્યા ગયા

અને જેઓ બચ્યા તેઓ છત્રીઓ, ચમ્મરો, સુરજમુખી વિગેરે કેટલોક સામાન પડતો મૂકી ચાલ્યા ગયા. આમાંની સુરજમુખી હાલ પાલણપુર રાજ્યના તોસાખાનામાં છે; મરેઠા લશ્કરનો સેનાપતિ પાંડરા સરદાર નારાયણરાવ હતો. આ બનાવનો એક કવિએ *રાસડો બેઠ્યો છે.

મરેઠાઓએ એવી સખત હાર ખાધી કે તેમણે લલિત થઇ ટેક લીધી કે જ્યાં સુધી પાલણપુર લશ્કરને નહિ હરાવીએ ત્યાં સુધી અમે પગમાં બેઠાં પહેરીશું નહિ. કહે છે કે જ્યારે જ્યારે તેઓ ઘોડે સવાર થતા, ત્યારે તેમના ખીજમતદારો પગમાંથી બેઠાં કહાડી લેતા.

મરેઠાઓની હારથી મુઝાહીદખાનનું બળ તદ્દન લાગી પડ્યું. પછી ખીબ કોઈ પણ તરફથી મદદ નહિ મળવાથી ઠાકરડાઓનું ઈંડર જયું. તેમણે શેરખાન સાથે સલાહ કરી. આમ થવાથી ઠાકરડાઓ ગોળા છોડી ઈંડર મહારાજ શિવસિંહના આશ્રય તળે જઈ રહ્યા.

રાસડો.

* પાંડરા રાવને માર્યો, જલોરીએ જરા લીધોરે;	
પાંડરા રાવના પિત્તળ લોટા જળે બર્ચોરે,	
દાતળ ડોળશે શેરા માડ સરદાર,	પાંડરા. ૧
પાંડરા રાવની તાંબાની કુંડીઓ જળે ભરીરે,	
નાવણ નહાશે શેરામાડ સરદાર,	પાંડરા. ૨
પાંડરા રાવની રાંધી રસોઇઓ એમ રહીરે,	
ભોજન જમશે શેરા માડ સરદાર,	પાંડરા. ૩
પાંડરા રાવનાં વાળ્યાં તે ખીડલાં એમ રહ્યોરે,	
મુખવાસ કરશે શેરામાડ સરદાર,	પાંડરા. ૪
પાંડરા રાવનાં ચમરને મોરછલ એમ રહ્યાં રે,	
ચમર ખેલાવશે શેરામાડ સરદાર,	પાંડરા. ૫
પાંડરા રાવના ઢાળ્યા તે ઢોલીયા એમ રહ્યા રે,	
પોઢણ પોઢશે શેરામાડ સરદાર,	પાંડરા. ૬
પાંડરા રાવની અખદાગીરીઓ એમ રહી રે,	
આને ભોગવશે શેરામાડ સરદાર,	પાંડરા. ૭
પાંડરા રાવના તાણેલા તંબુ એમ રહ્યા રે,	
મોળે માણશે શેરામાડ સરદાર,	પાંડરા. ૮
પાંડરા રાવના ડંકા નિશાનો એમ રહ્યા રે,	
ડંકા વગડાવશે શેરામાડ સરદાર.	પાંડરા. ૯
પાંડરા રાવના ઘોડાને પાખરો એમ રહ્યા રે,	
ઘોડા દોડાવશે શેરામાડ સરદાર,	પાંડરા. ૧૦
પાંડરા રાવની પાથરેલ જાળો એમ રહી રે,	
કચેરીઓ કરશે શેરામાડ સરદાર,	પાંડરા. ૧૧

આ બનાવ પછી મુઝાહિદખાન તરતજ મરણ પામ્યા. રાજ્યદ્રોહી ઠાકર-
મુઝાહિદખાનનું મરણ.

ડાએને પાલણપુર રાજ્યમાં હવે કોઈ મદદ કરે તેવું રહ્યું નહિ. મુઝાહિદખાન ઘણી સ્ત્રીઓ પરણ્યા હતા, તેમજ કેટલીક સ્ત્રીઓ તેમણે રખાયત તરીકે રાખી હતી. તે વિષયાભિલાષી અને ઉડાઉ સ્વભાવના હતા. રાજદ્રોહી વળેદારો જેઓ તેમના આશ્રય તળે જઈ રહ્યા, તેમને મુઝાહિદખાને પોતાની બગીરમાંથી કેટલાંક ગામો નિભાવ માટે આપ્યાં હતાં. તેમનું ખર્ચ ગળ ઉપરાંત હોવાથી તેમજ શેરખાન સાથેની લડાઈમાં વિશેષ કરજ થઈ જવાથી તેઓ વૃદ્ધાવસ્થામાં તંગ હાલતમાં આવી ગયા હતા. તેમનું કરજ એટલું બધું વધી ગયું હતું, કે તેમની બગીરની પેદાશ કરજના વ્યાજ માટે પણ પુરતી નહોતી.

ઉસ્માનખાન તેમના પિતાની માફક ઉડાઉ સ્વભાવના નહતા. બગીરને મુઝાહિદખાનના દિકરા ઉસ્માનખાન. કરજમાં ડુબેલી જોઈ તેમણે પોતાનું ખર્ચ તદ્દન ઘટાડી દીધું અને વધારાના નોકરોને રજા આપી. વળી લેણદારોનું કરજ ફેડવા માટે તેમણે મુઝાહિદખાનની વિધવા સ્ત્રીઓ પાસેનું ઝવેરાત વેચી નાંખ્યું. આનું પરિણામ એ આવ્યું કે ઉસ્માનખાનના કેટલાક નોકરો તથા સંબંધીઓ શેરખાનના પક્ષમાં ગયા. વિજય મળવામાં આ પ્રસંગ અનુકૂળ જોઈ શેરખાન ઉસ્માનખાનને છેડવા માટે તેમનાં ગામડાંના લોકોને શિકાર તથા ખીજ બહાને સતાવવા લાગ્યા. એક દિવસ તે કેટલાક લડવૈયા સાથે ગોળા ગામની સીમમાં ઝાડ નીચે ઉતર્યા. ઉસ્માનખાને વિચાર્યું કે અહીં પણ શેરખાન બહુ જોઈ આવતી જતી મારી રૈયતને પંજવે છે, તેથી ક્રોધાયમાન થઈ તેમણે શેરખાનને ઠહેવરાવ્યું કે તમે મારા ગામની સીમમાં આવી લોકો ઉપર ભુલમ ગુજરો છો, તે હું સહન કરી શકતો નથી. તમે એકદમ અહીંથી ચાલ્યા જાઓ, નહિ તો પરિણામ બહુ માફું આવશે. શેરખાને એવો કઠોર જવાબ આપ્યો કે તેથી ઉસ્માનખાનના રોષનો પાર રહ્યો નહિ. તેમણે શેરખાન ઉપર તોપો ચલાવવાને ગોલંદાજને હુકમ આપ્યો. તોપનો પહેલો જોળો શેરખાન જે ઝાડીમાં બેઠા હતા, ત્યાં ડાળીઓમાં વાગ્યો. શેરખાને અતિશય ચીડાઈને ઉસ્માનખાનને ઠહાવ્યું કે સુલેહનો ભંગ કરી તમે મારી સાથે લડાઈમાં ઉતરવા માગો છો, તેથી હું તમને સજા કર્યા વિના રહીશ નહિ.

શેરખાનના સંદેશાની અવગણના કરીને ઉસ્માનખાને તોપોનો મારો બરી રાખ્યો. આ તરફ શેરખાને ગોળા ઉપર હુમલો કરી તેને ઘેરી લીધું. કેટલીક વાર

સુધી ઉસ્માનખાન અંદર રહી લડયા, પણ ઘેરો ઉઠાવવો અશક્ય જણાયાથી ગોળા છોડી ધડર તરફ નાઠા. ધડરમાં તે રાજદ્રોહી વજેદારેને મળ્યા. શેરખાને ગોળાને વેરાન કરી ત્યાં પોતાના નામથી *શેરગઢ ગામ વસાવ્યું. એક કવિએ આ બનાવનો ટુંકાણુમાં એક દુહો કહ્યો છે.

“ ગોઝારી ગાગર કરી, વાસ્યો તેં ગઢશેર,
જે નર વેહેસાં મારતા વનવન દીધાવેર. ”

શેરખાનને લઢાઈમાં શુ*થાએલા જોઈ ખારડળખાઈએ ખાયઝીદખાનને
ખારડળખાઈની ખટપટ. ગાદીએ બેસાડવાની ખટપટ પુનઃ જગૃત

કરી. આ ખટપટે લય*કર ૩૫ પકડ્યું. તે પહેલાં શેરખાન લઢાઈના કામમાંથી પરવારી પાલણપુર આવી પહોંચ્યા, તેથી પ્રજ્વલિત થયેલ વાન પાછો હોલાઈ ગયો; શેરખાને વિચાર્યું કે જ્યાં સુધી આવા ખટપટીઆ અને તોફાની લોકો હયાતી ધરાવે છે ત્યાં સુધી હું જ*પીને બેસવા પામીશ નહિ, માટે તેવા લોકોનું કાસળ કાઢવું એજ મારે માટે સહી-સલામત વાળું છે. આ વિચારથી તેમણે ખાયઝીદખાનને મરાવી ન*ખાવવાની હીલચાલ શરૂ કરી. ખાયઝીદખાન નિરપરાધી આળક છે, અને તેને મારવાથી હું બ્રાતૃ ઘાતક ગણાઈશ એમ તે સારી પેઠે સમજતા હતા, પણ પોતાનું હિત જાળવવાને તથા ખારડળખાઈ અને બીજા દુશ્મનોને ખટપટ કરતા અટકાવવાને માટે અન્ય કાર્ય સાધક ઉપાય ન સૂઝવાથી તેમણે ખાયઝીદખાનને મરાવી ન*ખાવવા નિશ્ચય કીધો. જ્યારે માણસ પોતાના સ્વાર્થમાં અંધ થાય છે, ત્યારે દુષ્ટ કર્મનું પરિણામ દુઃખદાયકજ હોય છે તેનું તેને લેશપાત્ર ભાન હોતું નથી. શેરખાને ખાયઝીદખાનને મરાવી ન*ખાવવાનો વિચાર કર્યો, ત્યારે તે જાણતા ન હતા, કે માફ* મૃત્યુ પણ આવા પ્રકારેજ થશે, અને સંતતિ વગરનો હું મારાં આશ્રિતોને દુઃખી અવસ્થામાં છોડી ચાલ્યો જઈશ.

શેરખાનનો વિચાર ફૂલા મહેતાને જણાયાથી મહેતાએ સલાહ આપી કે

ફૂલા મહેતાની સલાહ.

પરદેશી લોકોનું લશ્કર રાખ્યા સિવાય દુશ્મનોની હીલચાલને આપણે તોડી શકીશું નહિ, માટે આ ગોઠવણ થતાં સુધી આપણે છાનામાના બેસી રહેવું એ વધારે ઉચિત છે.

* શેરગઢ ગામ હાલ ગોળાના નામથીજ ઓળખાય છે. તે ગોળાની ટેકરીની તળેટીમાં વસેલું છે. ખાયઝીદખાનનો રોઝો ત્યાં છે.

ફૂલા મહેતાની સલાહ ચોગ્ય જણાયાથી *જત લોકોને લશ્કરમાં નોકર રાખવાને માટે ખીમા માંના નામના શાહુ-કારને શેરખાને વારાહી મોકલ્યો. આ માણસ વારાહીમાં કામકાજ કરતો હોવાથી જત લોકોથી બાણીતો હતો. તેણે સવારનો પગાર રૂ. ૩૦ તથા જતની ખંદુકદાર જતમાંથી પાચદહનો પગાર રૂ. ૧૨) કરાતો કેટલાક જત લડવૈયાઓને પાલણપુર મોકલ્યા.

આ વખતે ખારડળખાઈ તરફથી પણ માણસો લશ્કરની ભરતી માટે વારાહી આવ્યા. હતા. ખીમચંદને આ મામલામાં ખીમા માનાની હાંશિયારી.

હાંશિયારી અને ચાલાકીથી કામ લેવાનું હતું, કારણ કે જત લોકોને નોકર રાખવામાં ખારડળખાઈના માણસો ફતેહમંદ થાય, તો શેરખાન ખારીક સ્થિતિમાં આવી જવાનો સંભવ હતો. ખારડળખાઈ તરફથી વધારે પગારની લાલચે તેઓ શેરખાનની નોકરી છોડી ન દે, તે ચોક્કસ કરવાને માટે ખીમચંદે ચુકિત રચી. કેટલાક આગેવાન જતોને ગોતરકા ગામે લઈ જઈ *પીરડાડા મહાબલી ઓલીયાના સોગન ખવરાવ્યા, અને ઓલીયાના વારસને જમીન રાખી દસ્તાવેજ કરાવ્યો. આ ઓલીયા ઉપર જતોને પૂર્ણ શ્રદ્ધા હોવાથી ખીમચંદે જાણતો હતો કે ઓલીયાના સોગન તેઓ કદા તોડશે નહિ. આ પ્રમાણે ચોક્કસ કરી ખીમચંદે તેમને પાલણપુર મોકલ્યા; પરંતુ શેરખાનની સત્તા દિન પ્રતિદિન સાતો જામવાથી તેમજ તેમના દુશ્મનોને કોઈ મદદ કરતું નહિ હોવાથી શેરખાને જત લોકોને થોડોક વખત રાખી રજા આપી.

ખારડળખાઈને શેરખાનના ઈરાદાની ખબર પડવાથી તેણીએ ડરી જઈને ખાયઝીદખાનની જીદગી બચાવવાને સાડે તેમને ભૂતેડી ગામે મોકલી દીધા.

* જત લોકો બહુચીસ્તાનના મકરાણા પરગણાના અસલ વતની છે. તેઓ ગુજરાતમાં આશરે સંવત્ ૧૫૪૦ માં આવ્યા હતા. સુલતાન મહમૂદ બેગડાએ ચાંપાનેરનો કિલ્લો જીત્યો ત્યારે આ લોકોએ સુલતાનની સારી નોકરી બજાવી હતી. સુલતાને તેમની કદર કરી બજાણા વારાહી પરગણાં તથા મલેકનો ખીતાબ તેમને આપ્યો હતો.

† ખંદુકદાર જત જત લોકોની ઐક શાખા છે. પણ તે અસલ જત નથી. જત લોકો સાથે તેનો સંબંધ વિશેષ હોવાથી તે તેમના કાંઠા તરીકે ગણાય છે. આ જત આરખા માફક પ્રથમ ઘોડાએ ઉછેરવાનો ધંધો કરતો હતો પણ પછીથી તે ધંધો મૂકી દઈ તેણે લશ્કરી નોકરી કરવા માંડી હતી.

* પીરડાડા મહાબલીનું નામ સૈયદ હુસેન હતું; પણ તેમના ઉપર આરખા રાખનાર લોક તેમને પીરડાડા મહાબલીના નામથી ઓળખે છે. રાધનપુર રાજ્યના ગોતરકા ગામે તેમની કબર છે. હર સાલ ત્યાં મેળો ભરાય છે. આ પીર ઉપર જેઓ પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખે છે, તેઓ તેમના સોગન લઈ કદી તોડતા નથી. પીર ડાડાનું મરણ ૬૬ સાલમાં થયું તે જણાયું નથી.

આયઝીદખાન ભૂતેડીમાં એક પટેલના ઘરમાં છૂપ્યા છે, એવી ભાળ મળવાથી શેરખાન તેને પકડવાને માટે ભૂતેડી પત્ની પડાણુની અરજ.

ગામે જવા નીકળ્યા. રસ્તામાં સાલમખન નામના એક પન્ની પડાણુ અરજ કરી કે અન્નદાતા ! આયઝીદખાન માટે આપ જે વિચારો રાખો છે, તે સુલેહ અને દીર્ઘદૃષ્ટિ વિરૂદ્ધ છે. તે આપનો નાનો ભાઈ છે. તેને મારવાથી આપ બ્રાતૃવધનું પાપ માથે વહોરશો. વળી તેથી લોકોમાં અશાન્તિ અને આપની અપકિર્તિ ફેલાશે; માટે તેને હેઠાંત દંડની સજા શિવાય બીજી કોઈ પણ એવી સજા કરવી જોઈએ કે તેની અસર રાજ્યદ્રોહી ગુન્હેગારોને થાય, અને આપના મોટા મનની ધનસાફી છાપ લોકોમાં બેસે. જો આયઝીદખાનની જીંદગી બચવાથી દુશ્મનો ફરી હુલડ કરશે, એમ આપને ડર હોય તો, હું તેને અહીંથી ખસેડી પરદેશમાં લઈ જવા તૈયાર છું, જ્યાંથી તેનું નામ પણ આપના સાંભળવામાં આવશે નહિ. આયઝીદખાનનું મૃત્યુ નજીક આવેલું, અને શેરખાનને કહી નહિ બુસાય તેવું બ્રાતૃવધનું મહાન્ કલંક લાગવાનું એટલે આ પડાણુની શિખામણુ શી રીતે અસર કરે ? પત્ની પડાણુની અરજને કેટલાકેએ ટેકો આપ્યો; પરંતુ શેરખાનને માન્યું નહિ. શેરખાનના આબ્યાની ખબર પડતાંજ પટેલે આયઝીદખાનને જીવારની કોઠીમાં સંતાડી દીધા, અને તેના ઉપર ગોદડાં ઢાંક્યાં. આયઝીદખાન આ પટેલના ઘરમાં છે, એવી જાસુસો દ્વારા શેરખાનને ખબર મળતાં તેમને તે ઘરની તપાસ કરવા માણસો મોકલ્યાં. તેમણે ઘરની ઉપલક તપાસ કરી જાહેર કર્યું કે આયઝીદખાન તે ઘરમાં નથી.

તપાસ કરવામાં નાથો ઢાઢી સામીલ હતો. સદરહુ ઢાઢી પટેલના ઘરની નાથા ઢાઢીનું કુર કર્મ.

એકજ તપાસથી સંતોષ પામ્યો નહિ, તેથી તે પુનઃ પટેલના ઘર આવ્યો, અને કોઠીમાં આયઝીદખાન છુપાયેલા હતા તેને તપાસવા લાગ્યો. જ્યારે તેણે ભાલા મારવા માંડ્યા ત્યારે તે પટેલની સ્ત્રીએ કહ્યું કે ભાઈ આ કોઠીમાં મારાં ઘી, તેલનાં વાસણુ પડેલાં છે. ભાલાની અણી વાગવાથી તે ફૂટી જશે, અને મને નુકશાન થશે. નીચ, અને કુકર્મી ઢાઢીને પટલાણીના આમ બોલવાથી વિશેષ શક પેદા થયો; તેથી તેણે જોરથી ચારે તરફ ભાલા મારવા માંડ્યા. એક ભાલો નિર્દોષ આયઝીદખાનના મસ્તિકમાં લાગવાથી તેમણે એકદમ ચીસ પાડી. આ ચીસથી આયઝીદખાન કોઠીમાં હોવાની ઢાઢીને પકડી ખાતરી થઈ. તેણે કોઠી ઉઘાડી આયઝીદખાનને હાથે પકડી બહાર ખેંચી કાઢ્યા. કાળ રૂપી આ ઢાઢીને

દેખીને બાયઝીદખાન બોલ્યા કે મને તમો નહિ મારતાં બાવા મીયાં સાહેબ (શેરખાન) પાસે મોકલી દેશો, તો હું મારી જીંદગી પર્યંત તેમનો ગુલામ થઈ રહીશ. આ કઠણુ અને મૃદુ વાક્યો ગમે તેવા અઘમ, કુકર્મી, ચંડાળના હૃદયને પીગળાવી નાંખે તેવાં હતાં, જો તે શબ્દો શેરખાનની રૂબરૂ બાયઝીદખાનને ઉચ્ચારવાની તક મળી હોત; તો શેરખાનના હૃદયમાં તેથી જરૂર કંટણુ ઉત્પન્ન થાત, અને બાયઝીદખાનની જીંદગી બચી જાત; પણ તેની અસર વજ્ર હૃદયના નીચ ઢાઢી ઉપર કિંચિત્માત્ર થઈ નહિ. તેણે બાયઝીદખાનને ભૂમિ ઉપર પછાડી તરવારથી તેનો શિરચ્છેદ કર્યો.

બાયઝીદખાનની ઉમ્મર આશરે બાર વર્ષની હતી. તેમને મારી નાંખવામાં આવ્યા, તે વખતે તેમના ગળામાં બાળપણની માનતરી હાંસડી, હાથમાં કડાં તેમજ પગમાં બેડી વગેરે હતાં. નાથા ઢાઢીએ આ ચીજો શેરખાન પાસે રજુ કરી. આ જોતાં જ શેરખાને મોઢું ફેરવી નાંખ્યું, અને ખૂની ઢાઢીને નોકરીમાંથી બરતરફ કર્યો.

બાયઝીદખાનને મારી નાખ્યાની ખબર તેમની માને કાને જતાં જ તેના બાયઝીદખાનની દુખીઆરી માતૃશ્રી દુઃખ અને શોકનો પાર રહ્યો નહિ. લોહીથી રંગાયેલ લાસને જોઈને તેણીએ અત્યંત વિલાપ કર્યો, અને નિસાસા નાંખ્યા. શેરખાનના વિરુદ્ધ વલણના લીધે આ સંસારમાં અન્ય સ્નેહી ન હોવાથી તે માત્ર બાયઝીદખાન ઉપર આશામાં દિવસ નિર્ગમન કરતી હતી; એટલામાં એકાએક પુત્ર મૃત્યુના વજ્રપાતથી તેની સર્વ આશાએ નષ્ટ થઈ. હવે તેને આ જગત્ શમશાનવત્ શૂન્ય ભાસવાથી તે સઘળા વૈભવનો પરિત્યાગ કરી મૃત પુત્રની પાછળ પોતાનો દેહ ત્યાગ કરવા તત્પર થઈ. ખાનપાન વગેરે તજી દઈ પોતાના બહાલા પુત્રની કબર પાસે બેસી તેણે પુત્ર-શોકમાં થોડા દિવસમાં પોતાનો દેહ ત્યાગ કર્યો.

બાયઝીદખાનના મરણ પછી શેરખાનનું લક્ષ રાજ્યદ્રોહી વજેદારોને યોગ્ય રાજ્યદ્રોહી ઠાકોરો માટે ધંડર મહા-શિક્ષા કરવામાં ગોઠાયું. તેમણે બલોચ મુસાહબ સેફૂદલાખાન સાથે ધંડર મહારાજ શિવસિંહને કહેવરાવ્યું, કે જે ઠાકરડાએને આપે આશ્રય આપ્યો છે, તે પાલણુપુર રાજ્યના દુશ્મન અને નીમકહરામ છે. જો આપ તેમને મારી પાસે નહિ મોકલો તો પાલણુપુર અને ધંડરના લાંબા

વખતથી ચાલતા આવેલ સંબંધમાં ખલેલ પહોંચશે, અને બન્ને રાજ્યને નજીવી બાબત માટે લડાઈમાં ઉતરવું પડશે.

ઇડર મહારાજને શેરખાનનો સંદેશો વ્યાજબી લાગ્યો. મહારાજાએ પાલણુ-પુર સાથેનો સંબંધ તેમજ રાજ્યકીય બાબતો ધ્યાનમાં લઇને સુલેહ જાળવવા માટે શેરખાનને તેમના રાજ્યદ્રોહી ઠાકરડાઓ સોંપી દેવાની ઇચ્છા જણાવી. ઠાકરડાઓએ તેમ નહિ કરવા મહારાજાને વિનંતિ કરી. આખરે મહારાજાએ વિચારી શેરખાનને કહેવરાવ્યું, કે જો તમે મારા આશ્રય તળે આવેલ ઠાકરડાઓને દેહાંત દંડની સજા ન કરો તો તેમને આપના હવાલે કરવામાં મને કંઈ વાંધો નથી. શેરખાને મહારાજાના કહેણને માન આપી પાલણુપુરના પીરજાદા સૈયદોની જમીનગીરીથી ઠાકોરોને પોતાની પાસે બોલાવી લીધા. તેમાં ફક્ત લાડુજી તુંવર આવ્યો નહિ. શેરખાનનો ઇરાદો આ બધાને મારી નાંખવાનો હતો; પરંતુ સંયોગો પ્રતિકૂળ હોવાથી તેઓ અનુકૂળ પ્રસંગની રાહ જોતા હતા. તેમણે ઠાકરડાઓ સાથે એવી માયા અને પ્રેમમય બાંધવર્તણૂક ચલાવી કે તેમને શેરખાનના વિરૂદ્ધ વલણને જરાપણ શક રહ્યો નહિ. ધીમે ધીમે શેરખાને એટલો બધો વિશ્વાસ પાડ્યો, કે ઠાકરડાઓ એમજ સમજવા લાગ્યા, કે શેરખાન વૈરભાવ ભૂલી જઈ આપણને પોતાના વફાદાર નોકર ગણી આપણી સાથે સ્નેહ અને એક દોલથી વર્તે છે.

ઠાકરડાઓના હૃદયને આ પ્રમાણે કૃતિમ ખ્યાર અને વિવેક વડે સંપૂર્ણ છુટ્યા પછી, શેરખાને તેમને મારી નાંખવાનું સંપૂર્ણ કાવતરું રચવા માંડ્યું, અને પીરજાદાઓની જમીનગીરીનું ખત, જે તેમના કાર્યમાં વિદ્ધન રૂપ હતું, તેને કોઈ પણ પ્રકારે ફડાવી નાંખાવવાની યુક્તિ રચી. એક દિવસ શેરખાન ઠાકરડાઓ સાથે વાતચીત કરતા બેઠા હતા. પ્રસંગ અનુકૂળ દેખી શેરખાને કહ્યું, દુનીયાના મામલા અજબ છે અને અર્થનો અનર્થ થયેલો ઘણી વખત જોવામાં આવે છે. તમારી અને મારી વચ્ચે પીરજાદાઓની જમીનગીરી વાળું લખત થયા પછી આપણે માયા અને શુદ્ધ અંતઃકરણથી પરસ્પર વર્તીએ છીએ, છતાં મારા સાંભળવા પ્રમાણે લોકો એમ વાત કરે છે, કે તમને હજી સુધી મારા ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ આવ્યો નથી. પીરજાદાઓની જમીનગીરી આપણી વચ્ચે થઈ છે, એટલે લોકો આવી વાત ઉઠાવે એ સ્વાભાવિક છે. શેરખાનનાં ગૂઢ વચન સમજ્યા વગર ઠાકરડાઓ બોલી ઉઠ્યા કે અમને આપનો પરિપૂર્ણ વિશ્વાસ

છે. આપ અમારા ઉપર અત્યંત સ્નેહ ધરાવો છો. જો તે લખતની હયાતીથી આપને અમારા શુદ્ધ અંતઃકરણનો શક રહેતો હોય તો તે લખત ફાડી નાંખવા અમે તયાર છીએ. હવે અમે આપને કોઈ પણ પ્રકારે હુલવવા માગતા નથી, આમ કહી ઠાકરડાએ તે જામીન ખત ફાડી નાખવા સાડૂ પીરબ્રહ્માએને ત્યાંથી મંગાવ્યું. શેરખાને તેમ નહિ કરવા ઉપલક્ષ આગ્રહ કર્યો, પરંતુ ઠાકરડાએ આવેશમાં આવી એકદમ ફાડી નાખ્યું.

પીરબ્રહ્માની જામીનગીરીમાંથી મુક્ત થઈ શેરખાને ઠાકરડાએનો વધ કરવાની યોજના ત્વરાએ કરવા માંડી. ખત ઠાકરડાએની કતલ.

નાબુદ થયાથી ઠાકરડાએ ઉપર અત્યંત પ્રેમ ઉદ્ભવ્યો હોય, એવો ડોળ કરી ખુશાલી પ્રદર્શિત કરવાને બહાને તેમણે પાલણપુરની ઉત્તરે એક માઈલ છેટે આવેલ બાજેની લાર નામની વાડીમાં ગોઠ કરી ઠાકરડાએને આમંત્રણ મોકલ્યું. શેરખાનનો ધરાદો આ ગોઠમાંજ તે બધાની કતલ કરવાનો હતો; તેથી તેમણે દરેક ઠાકર માટે બખ્ખે બારગીર મારા નક્કી કર્યા. શેરખાને મારાએને ગુપ્ત સૂચના કરી કે હું શિકારના બહાને વાડીમાંથી બહાર જાઉં, અને બંદુકનો અવાજ થાય, કે તે અવાજ સાંભળતાંજ તમે ઠાકરડા ઉપર તુટી પડી તેમને ત્યાંજ પુરા કરજો. આ ઠાકરડાએમાંથી ઇલ-રામખાન સંધીને પોતાનાજ હાથે મારી નાંખવાનો ધરાદો હેવાથી શેરખાને તે એકલાને શિકારમાં પોતાની સાથે લીધો. ત્યાં તે સંધીને શિકાર ઉપર બંદુક છોડવા કહેવામાં આવ્યું; અને જેવો તે બંદુક છોડવા જાય છે, કે પાછળથી શેરખાને તેને તરવારથી કતલ કીધો. અહીં વાડીમાં બંદુકનો અવાજ સાંભળતાંજ પૂર્વના સંકેત મુજબ બારગીરોએ ઠાકરડાએ ઉપર તરવાર ચલાવી સર્વને કતલ કર્યા. એક ચારણે આ બનાવનો હુહો કીધો છે.

“ નવ સંધી ત્રણ ચાવડા, એક તુંવર ઢગપાલ;
શેરે પાઠા પછાડીયા, હેંચાહે હેંચાલ. ”

આ પ્રમાણે ઈ. સ. ૧૭૮૮ માં શેરખાને રાજ્યદ્રોહી ઠાકરડાએની કતલ કરી. માર્યા ગયેલ ઠાકરડાએનાં નામ નીચે મુજબ છે:—

સંધી ઇલરાખાન.

સંધી સખરાણ.

સંધી ભૂતાણ.

સંધી વખતાણ.

સંધી રૈયતખાન.

સંધી કેશરખાન.

સંધી ફતાળ.
ચાવડા શેરાળ.
વિહારી ગાબુળ. §

સંધી હેમતળ.
ચાવડા લાલખાન.

સંધી અકનસાળ.
તુંવર હાથીળ.

આ ગોઠમાં વિહારી ગાબુળ પણ બીજા ઠાકોરો સાથે આવ્યો હતો. તેને મારવાનો શેરખાનનો વિચાર નહોતો, તેથી નિરપરાધી ગાબુળનું ખુન. તેમની સૂચના મુજબ ખારગીરોએ તેને ગામ જવા માટે બે ત્રણ વખત ઇસારો કરી કહ્યું, કે તમારું ગામ અહીંથી દૂર છે, અને સંધ્યાકાળ થવા આવ્યો છે, માટે જમણની રાહ ન ભેટાં વખતસર ઘેર પહોંચશો તો વધારે સારું છે. ગાબુળનું મૃત્યુ નજીક આવેલું તેથી તે આ ભેદ ભરેલ ઇસારો સમજ્યો નહિ. ખારગીરોએ બધુયું કે હવે વિશેષ ઇસારો કરવાથી બીજાઓ ચેતી જશે, અને ઠાવતરું ખુલ્લું જણાઇ જશે, તેથી તેમણે “ સુકા લેશું લીલું ” પણ બાળી નાખ્યું.

એમ બન્યું કે ઠાકરડામાંનો એક જણ આમ તેમ ફરતાં એક ખારગીરના શરીર સાથે અથડાયો. મારાએ કપડાંની બચી ગયેલા ઠાકરડો. અંદર બકતર પહેરેલું છે, એમ તેને માલુમ પડ્યાથી ગોઠમાં દગલબાળ હોવાનો શક તેને પેદા થયો, અને તે ચેતી ગયો. પછી લાકડીનો એક કંકડો છોલતો છોલતો બીજા ઠાકોરો પાસે આવી તેણે તેમને ગૂઢ વચનથી ચેતાવ્યા પણ તેઓ ચેત્યા નહિ, તેથી ઘોડાને પાણી પાવાના બહાને તે ત્યાંથી નાસી છુટ્યો.

શેરખાનની યુવરાજ અવસ્થા બહુ દુઃખી અને સંતાપકારક હતી, તે આપણે આગળ ટાંકી ગયા છીએ. રાજ્યના ગુલામ ગણિકાનું શેરખાનના આપણે આગળ મુત્સદ્દી, બગીરદાર અને મુસા- જનનામાં દાખલ થવું. હવે શેરખાનના દુશ્મન થઇ બેઠા હતા, ત્યારે ગુલામ ગણિકાએ તેમની સાથે બહુ સારો સંબંધ બાળ્યો હતો, અને આપત્તિમાં બનતી સહાય અને ધીરજ આપી હતી. વિપત્તિ કાળમાં પણ સારો સંબંધ બાળ્યાના તેના સદ્ગુણથી મોહિત થઇ શેરખાને ગાદીએ આવીને તેને પોતાની રાણી કરી જનનાખાનામાં દાખલ કરી હતી. શેરખાન

§ બાટોના ચોપડા ઉપરથી એમ જણાય છે કે ઇબરામખાનનો ગુલામ નામે હેકો માર્યા ગયેલામાં હતો. આ ગણતરી મુજબ ગાબુળ વિહારીને લેખા ગણતાં એકંદર ૧૪ જણ મર્યા છે.

તેના ઉપર વિશેષ પ્રીતિ ધરાવતા હતા. સાંજે રોશનીની સલામ શેરખાનને કર્યા પછી સર્વ નોકરો ગુલામ બાઈની દેવડીએ સલામ કરવા જતા. ક્રૂંત રાજ્યદ્રોહી ઠાકરડાઓ જેમને ઇડરથી સલાહ કરી બોલાવ્યા હતા તેમણે સલામ કરવા જવાની ના પાડયાથી શેરખાનનો સમી ગયેલો ક્રોધ પુનઃ જન્યત થયો. શેરખાને તેમનું જડ મૂળ કાઢવા દૃઢ નિશ્ચય કરી ગોઠને બહાને વાડીમાં તેમની કતલ કરાવી, જે આપણે આગળ જણાવી ગયા છીએ. શેરખાનને મોતનબાઈ તથા કુશળબા નામની બીજી બે સ્ત્રીઓ હતી.

રાજ્યદ્રોહી ઠાકરડાઓનો આગેવાન તુંવર લાડુજી જે શેરખાનને તાબે થઈ ઇડરથી બીજાઓ સાથે પાલણપુર આવ્યો નહોતો, તે લૂટફાટ કરી પાલણપુર રાજ્યને હેરાન કરતો હતો. આ માથા ફરેલ બહારવટીઆને યોગ્ય શિક્ષા કરવાના હેતુથી શેરખાને મુલકમાં ઘણે ઠેકાણે થાણાં બેસાડ્યાં હતાં. બહાદુર અને ચાલાક લાડુજી કેટલોક વખત લૂટફાટ કરતો રહ્યો પણ પકડાયો નહિ.

એક વખત તેણે પીલુચા ગામ ઉપર છાપો માર્યો. ત્યાંના થાણદાર ગહોર-
 મામાભાણેજ વચ્ચે લડાઈ, અને શાવેસ તેનો ભાણેજ થતો હતો. ભાણેજ
 લાડુજીનું મરણ. મામાની સામે થયો, અને તરવાર ચાલી.
 બન્ને પક્ષના કેટલાક માણસો જખમી થયા. જો કે ગહોરશાની મદદે નજીકના થાણામાંથી કેટલાક માણસો દોડી આવ્યા, તોપણ જખમી થયેલ લાડુજી હીંમત ધરી પોતાના ઘાયલ માણસોને લઈ નાસી ગયો. જખમો થવાથી લાડુજીનું કૈવલ ઘટી ગયું, અને જખમ ઉપર લીધેલ ટેભા પાકવાથી તે થોડોક વખત પીડા ભોગવી મરણ પામ્યો.

દેશ અંદરના ઝગડામાંથી શેરખાન હજી પુરા પરવાર્યા નહોતા, તેટલામાં
 ઈ. સ. ૧૭૮૮ માં પેશ્વા લશ્કરનો સરદાર
 શિવરામ ગાર્દી સાથે યુદ્ધ. નામે શિવરામ ગાર્દી મરેઠાઓનું લશ્કર

* એવું કહેવામાં આવે છે. કે લાડુજીના જખમ રૂઝી જવાથી તે બહાર નીકળવાની તૈયારીમાં હતો; એવામાં એક વિધવા સ્ત્રી તેને પથારીમાં પડેલો જોઈ બોલી, કે આ તુંવર કેટલાએક સગા-ઓને મરાવી હજી સુધી જીવે છે. મૃત્યુના પંજમાં તે ઘણી વખત સપડાયો, પણ તેનું મોત આવ્યું નહિ. કોણ જાણે ! હજી પણ કેટલીક સ્ત્રીઓને રંડાવશે ! અને બાળ બચ્ચાંને માળાપ વિનાનાં કરશે. મંદવાડમાં લાડુજીનો સ્વભાવ બદલાઈ ચીડીયો બન્યાથી તેને આ સ્ત્રીના બોલ કારી ધા સમાન લાગ્યા તેણે ગુસ્સે થઈ પોતાના હાથ પગ પહોંડ્યા, જેથી જખમ ઉપર લીધેલ ટાંકા તુટી ગયા. અને તે (જખમ) તાલ થયા; અને તેને તાણ આવવા માંડી. થોડોક વખત આવી રીતે મંદવાડ ભેગવી તે મરણ પામ્યો.

લઈ ઠાઠીઆવાડમાંથી નજરાણું ઉઘરાવતો પાલણુપુર આવી પહોંચ્યો. આ આફ-
તથી ડરી નહિ જતાં શેરખાને ગાદી સામે થવા તૈયારી કરી. આ લડાઈમાં તેમનું
કસાયેલ લશ્કર એવી હીંમતથી લડ્યું, કે શિવરામ ગાદી ગભરાટમાં પડી ચાલ્યો
ગયો. બીજે વર્ષે ગાયકવાડનું તથા પેશ્વાનું મરેઠી લશ્કર ભેટું થઈ પાછું પાલ-
ણુપુર ઉપર ચડી આવ્યું. મરેઠાના ઉપરા ઉપરી હુમલાથી શેરખાનને લય
લાગ્યો, કે પાલણુપુર રાજ્યને નુકસાનમાં ઉતરવું પડશે; પણ ધૈર્ય ન ત્યજતાં
બહાદુર શેરખાને ફરી તૈયારી કીધી. રાજ્યના નાના મોટા સઘળા લડવૈયા મરેઠા-
એાને હરાવવા તૈયાર થયા હતા. બન્ને લશ્કર વચ્ચે મહાન ઉગ્ર યુદ્ધ ચાલ્યું.
બન્ને તરફના ઘણા માણસો જખમી થયા, તેમજ માર્યા ગયા. શેરખાનના ઘોડે
સવાર લશ્કરે યુદ્ધ કૌશલ્ય વાપરી બાબુએથી એકઠમ આગળ વધી દુશ્મન ઉપર
એવા સખત હુમલા કર્યા કે મરેઠાએાની હાર થઈ, અને આઠ મરેઠા સરદારો
રણમાં પડ્યા. મરેઠાએા સિદ્ધપુર ચાલ્યા ગયા; જ્યાંથી તેમણે શેરખાન ઉપર
સલાહનો સંદેશો મોકલ્યો. શેરખાનની નેકે જીત થઈ હતી, પણ તેમના ઘણા
માણસો માર્યા જવાથી તેઓ પણ સલાહ કરવા આતુર હતા. શેરખાને સાત વર્ષ
સુધી નજરાણું નહિ આપતાં આ લડાઈના ખર્ચ પેટે અમુક રકમ આપવાની
શરતે કોલકરાર કર્યા. મરેઠા ઉપર શેરખાનની બહાદુરીની એવી છાપ બેઠી, કે
તેમના મરણ પછી પણ આ કોલકરાર તેઓ કેટલાક વર્ષ સુધી તોડી શક્યા નહિ.

મરેઠાએાથી પરવારી શેરખાને ખીમત ઉપર ચડાઈ કરી. આ તેમની
ચડાઈ ‘ટીલાઘાડ’ નામથી પ્રસિદ્ધ છે.

ખીમત ઉપર ચડાઈ.

ભાટ ચારણોના ચોપડા ઉપરથી એમ

માલુમ પડે છે, કે શેરખાને ઈ. સ. ૧૭૮૬ માં સરૌત્રા, કપાસીયા, કરગા,
ડાલેલા વગેરેના ઠાકરડાએ સાથે લડાઈ કરી તેમની પાસે દસોટો નક્કી કર્યો
હતો. ત્યાર પછી તેમણે ખીમત જીત્યું હતું. ખીમતના કોળી ઠાકોરો એવા
મગર અને માથા ફરેલ થયા હતા, કે તેઓ રૈયત ઉપર બહુ જુલમ જામરતા
હતા. એક દિવસ ત્યાંના એક રબારી અરજ કરવા માટે આગેવાન ઠાકરડા પાસે
ગયો. આ ઠાકરડો આ વખતે ભર ઉંઘમાં હતો. જરૂરી કામ હોવાથી રબારીએ
તેને જગાડ્યો; આથી ગુસ્સે થઈ તે ઠાકરડાએ રબારીની અરજ સાંભળવાને
બદલે તેનું ઘર લૂટાવી લીધું, અને તેને ખીમતમાંથી ગ્રામ્ય બહાર કર્યો; વળી
તેમાંના એક બીજા ઠાકરડાએ એક મોચણને તેના ઘણી પાસેથી જોર જુલમથી
પડાવી લીધી, અને ઉલટી મોચીને સજા કરી. આ જુલમી ઠાકોરોને તાબે
કરવાને માટે શેરખાને ખીમત ઉપર ચડાઈ કરી. લીંબજના રાવજીની

મદદ હોવાથી ઠાકરડાઓ શેરખાનની સામે થયા. શેરખાને તેમને હરાવી ખીમત કબજે કર્યું. શેરખાનના કારખારી કૂલા મહેતાએ દેશના જાગીરદાર ઠાકરડાઓ ઉપર દસોટાનો હુક નક્કી કરવાને તેમને પાલણપુર બોલાવ્યા.

શેરખાન ખીમાર હોવાનું સાંભળી આ રૂઆબનું દેખાન્ત.

ઠાકરડાઓ દસોટાના કરારનામા ઉપર સહી કરવાને આનાકાની કરવા લાગ્યા. તેઓને લાગ્યું કે શેરખાન ખીમાર છે, અને દેવયોગે જો તે તરતજ દેવગત થશે, તો આ કરારનામું રખણશે. તેમનો આ વિચાર કૂલા મહેતા જાણી જવાથી તેમણે શેરખાનને અરજ કરી કે જો આપ માંદા માંદા રાજ્યમહેલના ભમરગોખમાં આવી આ ઠાકરડાઓને ધમકાવશો તો તેઓ કરારનામા ઉપર સહી કરવામાં વિલંબ કરશે નહિ, અને રાજ્યનું કામ થઈ જશે. શેરખાને પાયગાના ચોતરા ઉપર લેગા કરેલ ઠાકરડાઓને જોઈ કૂલા મહેતાને કહ્યું કે તમે એ લોકો સાથે શા માટે માથાકુટ કરો છો ? એ લોકો એવા હીલીલા છે કે સીધી રીતે તેઓ કદાપિ માનનાર નથી. હવે વધુ સભ્યતા અને મિઠાશ વાપરવી નકામી છે, જો તેમને સહી કરવી હોય, તો વગર વિલંબે સહી કરે; નહિ તો તેમના માટે અન્ય ઉપાય લેવામાં આવશે. શેરખાનને આમ બોલતા સાંભળી ઠાકરડાઓ સમજ્યા કે તે ખીમાર નથી, તેથી તેમણે હાથ જોડી અરજ કરી, કે કરારનામા ઉપર સહી કરવામાં વિલંબ કરવાનો હેતુ ફક્ત એજ હતો, કે આમ રકઝક કરવાથી અમને આપના દર્શનનો પ્રસંગ આવશે. આમ કહી તેમણે લખત ઉપર તરતજ સહી કરી દીધી. શેરખાને ઇ. સ. ૧૭૮૬ માં ફ્રેન્ચ મોકલી કેટલાક ફરો ગયેલ મહેવાસી ઠાકરડાઓ વગેરેના ગામડાંને આગ લગાવી તેમને ઘણી ભારે શિક્ષા કરી હતી તેથી તેમની દહેસત અને રૂઆબ આખા દેશમાં છવાઈ ગયાં હતાં.

ડભોડા, પાદરભટાણા, સિહોરી, અને કાકરેજ તથા તેની આબુખાબુના ગામોના જાગીરદારો પાલણપુર પરગણામાં લૂટકાટ કરતા હોવાથી શેરખાને ચડાઈ કરી તેમને સજા કરી હતી. શેરખાનના દબદબાથી ડરી જઈ દૂરના લૂટારૂ લોકો પણ પાલણપુર તરફ આવતા નહિ.

શેરખાન બહાદુર અને બુદ્ધિશાળી હતા, પણ યુવાવસ્થાના કાચા અનુભવને લીધે તેઓ કોઈ વખત સ્વાત્મબળનો શેરખાન અને પાટણનો એક દેસાઈ. વિચાર કર્યા વિના ગળ ઉપરાન્ત કાર્ય કરવાને તત્પર થતા. ગાયકવાડ સરકારે પાટણના દેસાઈ વહીવટદારને ગુન્હા

માટે કેદ અને દંડની ભારે સજા કરી. વહીવટદારે દંડ ભરવાની ના કહી, અને તેના એક નજીકના સગાને શેરખાન પાસે મોકલી કહેવરાવ્યું, કે જો તમે મને કેદમાંથી છોડાવો, તો હું એક લાખ રૂપીઆ નજરાણાના આપીશ. શેરખાન વહીવટદારને કેદમાંથી છોડાવવાને તૈયાર થયા, અને પાટણ ઉપર ચડાઈની નોખત વાગવા માંડી. આ વાતની કૂલા મહેતાને ખબર પડતાંજ તે શેરખાન પાસે આવ્યા. કૂલા મહેતાએ વિચાર્યું કે શેરખાન તે વહીવટદારને કેદમાંથી જરૂર છોડાવશે, પણ તેથી ગાયકવાડ રાજ્ય પાલણપુરનું દુશ્મન થશે, અને પરિણામે પાલણપુર રાજ્યને ભારે નુકસાનીમાં ઉતરવું પડશે. શેરખાન રણજીત અને હઠીલા હોવાથી સીધો રીતે મારી અરજ માનશે કે નહિ તે ખાબતને શક હોવાથી કૂલા મહેતાએ યુક્તિથી શેરખાનને અરજ કરી કહ્યું કે દિવાન ! આજે કેના ઉપર લશ્કરની તૈયારી થઈ રહી છે ? પ્રત્યુત્તરમાં શેરખાને કહ્યું કે પાટણના વહીવટદારને ગાયકવાડ સરકારે કેદ કરેલ છે, તેથી તેના ગુમાસ્તો અહીં મારી પાસે આવી કહે છે કે જો મારા શેઠને તમે કેદમાંથી છોડાવો તો હું એક લાખ રૂપીઆ નજરાણાના આપીશ. આ ઉપરથી મેં પાટણના વહીવટદારને કેદમાંથી મુક્ત કરવાને તૈયારી કરી છે. કૂલા મહેતાએ રાજ્યનીતિ વાપરી શેરખાનના મતને ટેકો આપ્યાનો દેખાવ કર્યો. થોડીવાર પછી કંઈ ખાબત સ્મૃતિમાં આવી હોય, તેવો આડંબર કરી તેમણે શેરખાનને વિદિત કર્યું, કે આપને ગુમાસ્તાને પૂછી નક્કી કરવું જોઈએ, કે જો પાટણ પહોંચ્યા પહેલાં તેના શેઠને જેલમાંજ મારી નાંખવામાં આવે તો આપણે તેનું શબ તેને સોંપવું, અને તેણે ઠરાવેલ રકમ આપવામાં આનાકાની કરવી નહિ. કૂલા મહેતાની સલાહ યુક્ત જણાયાથી શેરખાને તે ગુમાસ્તાને ઉપરની ખાબત કહી સંભળાવી. તે ઉપરથી તેણે કહ્યું કે મારી સરત તો મારા શેઠને જીવતો છોડાવવાનો છે. જો મારા શેઠનું શબ તમે મને સોંપો તો હું રૂપીઆ આપવા બંધાતો નથી. આ શબ્દોથી ગુસ્સે થઈ શેરખાને તેને કાઢી મૂક્યો.

વાસણના જગીરદાર હીંમતખાન હેતાણીએ દોતર અથવા ખેરાણના મુકાદમ સાથેની વાતચીતમાં શેરખાનને હીંમતખાન હેતાણીનું ખુન. અપમાનકારક શબ્દો કહેલ, જે શેરખાનના સાંજનામાં આવ્યાથી તેમણે ગુસ્સે થઈ તેને મારી નાંખવાની બળ પાથરી. એક દિવસ તેમણે વાસણથી હીંમતખાનને બોલાવી પોતાના ભેગા જમવાને તેડ્યા. શેરખાનનો વિચાર જમતી વખતેજ તેને મારી નાંખવાનો હતો, તેથી તેમણે રસોઈયાને બોલાવી કહ્યું, કે હું તારી ભૂલ કાઢી જમતી વખતે

તારા ઉપર ગુસ્સે થાઉં, તો તું મને બેપરવાઈ દેખાડી સામો જવાબ આપજે, એટલે હું તને તરવાર કાઢી મારવા ઉભો થઈશ, પણ તું ડરીશ નહિ. તેજ તરવારથી હું હીંમતખાનનું શીર ઉડાવી દઈશ. ઉપરની હકીકતથી પોતાની સાથે બીજા જમનારાઓને પણ તેમણે વાકેફ કીધા. ગોઠવણ મુજબ જમતી વખતે રસોઈયાનો દોષ કાઢી તેને મારવાને બહાને ઉભા થઈ શેરખાને હીંમત-ખાનનું માથું ઉડાવી દીધું.

સલીમખાનના વખતમાં તેમનો કારભારી અમરચંદ દેસાઈ ખારડજીબાઈ અને ઠાકરડાઓના પક્ષમાં મળી જઈને આણુંદરાચ આરણને માણુકા શેરખાનને દુઃખ દેતો હતો. શેરખાને દેસાઈનું વિરૂદ્ધ વર્તન ધ્યાનમાં રાખીને ગામની બક્ષીસ.

સલીમખાનની હયાતીમાંજ ચાંગાના રજપૂતના હાથથી તેનું ખુન કરાવ્યું હતું. દેસાઈનું ખુન કરનાર એક રજપૂત છે, એવું જાણવાથી સલીમખાને આણુંદરામ આરણને તે રજપૂત પાસેથી સાચી હકીકત કઢાવવાને મોકલ્યો. શેરખાનના હુકમથી આ ખુન થયું છે, એવી હકીકત રજપૂત પાસેથી નિકળી આવ્યાથી આણુંદરામે શેરખાનને બચાવી લેવા ચુકિત વાપરી. તેણે સલીમખાનને કહ્યું, કે દેસાઈ જેવા મોટા માણસનું ખુન કરીને દેહાંત દેડની સજાથી ડરીને તે રજપૂત દિવાનો બની ગયો છે; અને પ્રતિક્ષણે પોતાના બચાવ અર્થે જૂદાં જૂદાં નામ આપે છે, માટે તેને ત.કીદે સજા કરવામાં નહિ આવે તો કેટલાક નિર્દોષ માણસો માર્યા જશે. આ પ્રમાણે આણુંદરામે શેરખાનની સેવા બજાવી તે તેમના ધ્યાન બહાર નહોતી. શેરખાને ગાદીએ આવતાંજ આણુંદરામને પોતાનો મુસાહબ બનાવ્યો. વળી આણુંદરામે શેરખાનને ગાદીએ લાવવા માટે આરખાને લશ્કરમાં નોકર રાખી શેરખાનનો પક્ષ મજબૂત કર્યો હતો; આથી પ્રસન્ન થઈ માણુકું ગામ વંશપરંપરા ‘ચાવચ્યંદ્ર દિવાકરૌ’ બક્ષીસ આપ્યું, જે ગામ હાલ તેના વંશજો ભોગવે છે.

શેરખાન સત્તાવિસ વર્ષની ટુંકી વયમાં મધુ પ્રમેહના રોગથી પીડાવા લાગ્યા.

શેરખાનનો મંદબાડ.

તેમણે દેશી વંધ તથા હકીમોના ઘણા ઉપચાર કીધા પણ દિનપ્રતિદિન રોગ વધવાજ માંડ્યો, અને લોહી બગડી ગયું. તેમને સાથળમાં બદ નીકળી. આ રોગનો ઇલાજ કરવા માટે તેમણે સુરતથી ફરામજી પારસી ડાક્ટરને બોલાવ્યો. ડાક્ટરે બદ ચીરી ઇલાજ કર્યો, પણ મંદબાડ વધતોજ ગયો, અને શેરખાનને પાકું

નીકળ્યું. પાઠાની સખત ખીમારી ભોગવી શેરખાન ઇ. સ. ૧૭૬૨ માં મરણ પામ્યા. તેમને સંતતિ નહિ હોવાથી ગાદી વારસ માટે ખટપટ ઉભી થઇ.

*દીન કવિ પાલણપુરના મુલકમાં શેરખાનના વખતમાં થયેલ હોવાથી તેણે શેરખાન અને સોનાબુખનાં કાવ્ય બનાવ્યાં
દીન દરવેશ.
છે, જે અમો અહીં ટાંકીએ છીએ:—

કુંડલીઓ.

પાલણપુરકા શેરખાન, છોડ ચલ્યા છીનમાંહી,
તુચ્છ જીવનકે કારણે, લીયા મલપણ નાંહી,
લીયા મલપણ નાંહી, કુદુંબસેં કરી બુરાઈ,
સાહેબ સાંભ્યા નાંહી, સાહેબી મડ પરાઈ,
કહે દીન દરવેશ, ધ્યાન ધર પીછલે ઘરકા,
છોડ ચલ્યા છીનમાંહી, શેરખાન પાલણપુરકા. ૧

એજ હવેલી માંહી હોત, ચમરાં હંદી છાંઈ,
રાજ હવેલી છોડકર, ધસી ઢાહરા માંહી,
ધસી ઢાહરા માંહી, સુનો તુમ સોનાંવાઈ,
આપ સુધારણ કાજ, ફેર દઈ માર્યો મારી,
કહે દીન દરવેશ, અતિ જલ્લ ઉંઢો હુવો,
રંગ રાજેમન તોય, ધરણ તેં રાખી હુવો. ૨

* દીન દરવેશ પાલણપુર તાલુકાના વરણાવાડા ગામનો હુદાર હતો. પહાડખાન બંધાયે તેને મુસલમાની ધર્મમાં લીધેલ હોવાથી તે પહાડખાનની નોકરી કરતો. એક રાત્રે તે પહાડખાનના ખેતરમાં ચોકી કરતો હતો, તેવામાં હુદારનું એક ટાળું આવ્યું; તેની સાથે લડતાં દીનના હાથ ઉપર તરવારનો સખત ધા વાળ્યો. એવું કહેવાય છે કે આ ધાની સાથેજ તેને આત્મજ્ઞાન પ્રકટ થયું અને પછી તેના ઘણા ચમત્કારો લોકોના જીવામાં આવ્યા. વળી તેની વાચા પણ ઉઘડી ગઈ તેથી તે કવિતા રચવા લાગ્યો. દીન કવિ 'દીન દરવેશ' ના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. પહાડખાનના ધરથી નીકળી તેણે સંસાર ત્યાગ કરી સંન્યાસીઓની સોખતમાં રહેવા માંડ્યું. તેના ધર્મના અનુયાયીઓ અહીં તથા રજપુતાનામાં છે. તે એક વખત મેવાડના રાણા પાસે પણ ગયો હતો, જ્યાં તેનો સારો આદરસન્માન થયો હતો.

શેરખાન યુદ્ધકળામાં કુશળ, કદરદાન અને અવસરને ઓળખી વર્તનાર પ્રતાપી રાજા હતા; પણ તેમનામાં લક્ષણ. ક્ષમાનો ગુણ ઓછો હતો. મુઝાહીદખાન અને મરેઠા સાથેની લડાઈમાં યુદ્ધચાતુર્ય, અને બહાદુરીથી લડી તેમણે પાલણપુર અને આસપાસના મુલકમાં શૂરાતનની સારી છાપ પાડી હતી. ખારડણખાઈ અને ઠાકરડાઓ વગેરે દુશ્મનોનું બળ શેરખાને રાજ્યકુનેહ અને સમયસૂચકતા વાપરી ન તોડ્યું હોત, તો તેમને ગાદી ઉપર ટકવું મુશ્કેલ થઈ પડત. તેમના રાજ્ય અમલનો દરેક બનાવ તેઓના પરાક્રમ અને દૃઢ મનોબળનું પ્રતિબિંબ પાડે છે. જે જે લોકોએ તેમને કુમાર વયમાં દુઃખ દીધું હતું, તેમજ જેઓ તેમની સાથે સહ્યતા અને લાગણીથી વર્ત્યા હતા, તે સર્વને શેરખાને ગાદીએ આવતાંજ યોગ્ય બદલો આપ્યો હતો. ફૂલા મહેતા અને આણંદરામ ચારણને બળવેલ સેવા બદલ રાજ્યના મુખ્ય વિશ્વસનીય મુત્સદ્દી બનાવ્યા હતા, તેમજ દુશ્મન ઠાકરડાઓ અને મુઝાહીદખાનને યોગ્ય સજા કરી હતી. ઠાકરડા અને મુઝાહીદખાન સાથેના શેરખાનના વર્તનથી તેમજ મેરવાડા ગામે થયેલ સંવાદ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે શેરખાન બને ત્યાં સુધી સુલેહ અને ડહાપણથી પોતાનું કાર્ય પાર પાડવા ઇચ્છતા. જો કે ઠાકરડાઓ તેમને ગાદી ઉપરથી પદબ્રષ્ટ કરવાની હીલચાલમાં, તેમજ ખીજા દુશ્મનાવટનાં કામોમાં મચી રહ્યા હતા, તોપણ શેરખાને મોટું મન રાખી કુસંપ નહિ કરતાં સલાહ શાન્તિથી તેમની સાથે વર્તવા ઇચ્છા જણાવી હતી.

હીંમતખાન હેતાણી અને બાયઝીદખાન જેવા નિર્દોષ બાળકને મરાવી નખાવ્યાથી તે લોકપ્રિય રાજા થઈ શક્યા નહિ. આ તેમના ઘાતકી વર્તનથી કુટુંબીઓ એવા ડરી ગયા હતા, કે મરણ સમયે શેરખાને વસીયત કરવા માટે તેમને બોલાવ્યા છતાં તેઓ લયના માર્યા હાજર થયા નહિ.

સત્તાવીસ વર્ષની ટુંકી વયમાં મધુ પ્રમેહ અને પાડા જેવા અસાધ્ય રોગવડે પીડાયાથી શેરખાનમાં મરણ સમયે *દયાની પ્રણાળ લાગણી ઉદ્ભવી હતી.

* શેરખાન મરણ શય્યાએ સુતા હતા, ત્યારે એક માણસ પછેડી ઉપર ચાલતો નજરે આવવાથી શેરખાને ખીજમતદારને તે માણસ દબાઈ મરી ન જાય તેની સંભાળથી લઈ લેવા કહ્યું. ગુલાબ રાણી જે તે વખતે શેરખાનની પથારી પાસે બેઠાં હતાં, તેમણે પોતાના ભત્રીંને આવતા નાના છવ મટિ આંટકી બધી દયાથી આંદ્ર થતાં જોઈ કહ્યું કે દિવાન ! આ માણસ માટે જેલથી રાયા બચાવો છો,

મરણ સમય નજીક આવતો દેખી શેરખાને સગાંવહાલાંને વારસા બાબલ ગાદીના વારસા માટે સોનાબુબુની ખટપટ.

કાંઈ કહેવા પોતાની પાસે બોલાવ્યા; પણ લયના માર્યા તેઓ આવ્યા નહિ, તેથી શેરખાને આરબોના જમાદાર બંકારને બોલાવ્યો. બંકાર ઉપર તેમનો પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો. દૈવયોગે બંકાર પણ સર-હદના થાણાંની તપાસ માટે ગયેલ હોવાથી તે પણ વખતસર આવી પહોંચ્યો નહિ. બંકાર પાલણપુર આવ્યો તે વખતે શેરખાન ગુજરી ગયા હતા, તેથી તેને અત્યંત દિલગીરી થઈ. રાજ્યગાદી સુની હતી, અને હવે કોને ગાદીએ બેસાડવો તેની બંકાર તનમનથી કોશીશ કરી રહ્યો હતો. શેરખાનની સગી બેન સોનાબુબુનો વિચાર પોતાના દિકરા *મુબારીઝખાનને ગાદીએ લાવવાનો

તેટલી દયા નિરપરાધી બાયઝીદખાન માટે બતાવી હોત, તો આપણા ઉપર આટલો ધક્કો કેપ થાત નહિ. ગુલાબ રાણીના વચ્ચેથી શેરખાનને પોતાનાં કરેલ ઘાતકી કર્મો યાદ આવ્યાં, જેથી અંતઃકાળે તેને માટે તેમને પૂર્ણ પશ્ચાત્તાપ થયો.

* બાબી મુબારીઝખાન ખેડા જીલ્લાના નગીરદાર નવાબ હામીદખાન ઉર્ફે ખાનજહાનના વંશજ દિલાવરખાન બાબીના દિકરા હતા. દિલાવરખાન વીસનગરના નવાબ જોરાવરખાન બાબીની સ્ત્રી મોતબખતના નજીકના સગા થતા હતાં. દિલાવરખાનને બાબી જોરાવરખાને બાળવયમાં પોતાની પાસે રાખી ઉછેર્યા હતા. દામાજ ગાયકવાડ સાથેની લડાઈમાં નવાબ જોરાવરખાન મરાયાથી વીસનગર બાબીએના કબજામાંથી છૂટી ગયું. આ વખતે સોનાબુબુ મુબારીઝખાનને લઈ કેટલાંક સગાંવહાલાં સાથે પાલણપુરમાં પોતાના ભાઈના આશ્રય તળે આવી રહ્યાં. સોનાબુબુ હોશિયાર અને મજતા સ્વભાવના હોવાથી રાજ્યના લોકો તેમને ચાહતા હતા. તેમના ઉપર શેરખાનની પ્રીતિ હોવાથી તે રાજ્યકારભારમાં પણ ભાગ લેતાં. શેરખાનના મરણ પછી તેમની સત્તા વિશેષ જમી હતી. શેરખાન અપુત્ર મરણ પામ્યાથી સોનાબુબુએ ખટપટ કરી પોતાના દિકરા મુબારીઝખાનને ગાદીએ બેસાડયા હતા. પણ રાજ્યના વફાદાર લોકોએ લશ્કર એકઠું કરી સોનાબુબુ તથા મુબારીઝખાનને પાલણપુરમાંથી હાંકી કાઢી શમશેરખાન હેતાણીને ગાદીએ બેસાડયા હતા. પાલણપુર છોડતી વખતે રાજ્યના ખજાનામાંથી સોનાબુબુએ સારો હાથ માર્યો હતો. અહીંથી તેઓ રાધનપુર આવી ગયાં. કેટલોક વખત ગયા પછી મુબારીઝખાન પોતાના દિકરા શેરજીમાખાનનાં લગ્ન કરવા સાડ પાલણપુર આવ્યા, તે વખતે શમશેરખાન રાજ્ય કરતા હતા. તેમણે મુબારીઝખાનને નજર કેદ કર્યા. સોનાબુબુએ રાજ્યનો ખજાનો લૂટેલો તે બદલ ત્રીસ હજાર રૂપિયા લઈ તેમને છૂટા કર્યા. મુબારીઝખાન કેદમાંથી મુક્ત થઈ સિદ્ધપુર આવી ગયા, અને ત્યાંજ રહેવા લાગ્યા તેમને એક દિકરી નામે સોનાબુબુ હતી. તેમનો વિવાહ ઈ. સ. ૧૮૨૮ માં પાલણપુરના રાજ્ય કર્તા દિવાન ફતેહખાન ખાન સાથે થવાથી મુબારીઝખાનના નિભાવ પેટે નાનોસણ ગામ પાલણપુર રાજ્યે નગીરમાં આપ્યું, જે હાલ તેમના વંશજ દોસ્ત મહમ્મદ ઉર્ફે ડોસુમીયાં ભોગવે છે. તેમનો કન્યા લેવડ દેવડનો સંબંધ પાલણપુર અને રાધનપુર રાજ્યવંશીઓ સાથે છે.

રાધનપુરના નવાબ શેરખાન બાબી અપુત્ર મરણ પામ્યાથી મુબારીઝખાનના દિકરા શેરજીમાખાને પાલણપુરના પોલીસીકલ સુપરિ-ટેન્ડન્ટ કર્નલ માઇલ્સ દ્વારા રાધનપુરની ગાંડીનો હક કર્યો હતો, પણ તે નિષ્ફળ થયા હતા; અને નવાબ જોરાવરખાનને બાબી મળી હતી.

હોવાથી તેણીએ શેરખાનના કેટલાક મુસાહબોને લાલચ આપી પોતાના પક્ષમાં લીધા હતા. શેરખાનની હયાતીમાં સોનાબુખુનું રહેઠાણ અહીં વિશેષ હોવાથી તે શેરખાનના મરણ પછી રાજ્યમાં કર્તા હતાં થઈ પડ્યાં હતાં. તેણે કેટલાક સ્વાર્થી અને લોભી માણસોને ફેાડી તેમને મોઢે એમ કહેવરાવવાની ખટપટ રચી, 'કે શેરખાને પોતાના ભાણેજ મુખારીઝખાનને ગાદીએ બેસાડવાને મરણ વખતે કહ્યું છે. સોનાબુખુની આ ગોઠવણ પ્રમાણે ફૂટેલ માણસોમાંના એક દીના ચેલા નામના મુસાહબે બંકેર અને ઉલીયાન જમાદાર આગળ કુરાન ઉપાડી કહ્યું, કે શેરખાને મુખારીઝખાનને ગાદી વારસ નક્કી કરાવવા માટે તમને બોલાવ્યા હતા, પણ તમે વખતસર આવી નહિ પહોંચ્યાથી મુખારીઝખાનને ગાદીએ બેસાડવા અમારો સમક્ષ કહ્યું છે. કુરાનના સોગન ખાવાથી આ વાત બંકેરને સત્ય જણાઈ, અને તેમણે સર્વે મળી મુખારીઝખાનને ગાદીએ બેસાડયા. આ પ્રમાણે સોનાબુખુની ઇચ્છા પરિપૂર્ણ થઈ, અને મુખારીઝખાન ઈ. સ. ૧૭૯૨ માં પાલણપુરની ગાદીએ બેઠા. તેઓ ૧૩-૧૪ વર્ષની નાની વયના હોવાથી સોનાબુખુ રાજ્યકારભાર ચલાવવા લાગ્યાં.

રાજ્યના કેટલાક નિમકહલાલ, અનુભવી મુત્સદીઓ, અને નોકરો તેમજ હેતાણી કુટુંબની ગાદી બાબી વંશમાં પાલણપુરની રૈયત હેતાણી કુટુંબની ગાદી નહિ જવા દેવા માટે ઉભા બાબી વંશમાં જવા દેવાને રાજ નહોતી. તેમણે આ ગાદી હેતાણી વંશના કોઈ થયેલ પક્ષ.

પણ વારસને અપાવવા દઢ નિશ્ચય કરી સોનાબુખુ વિરૂદ્ધ એક મજબૂત પક્ષ ઉભો કીધો. સોનાબુખુએ પોતાનો નીચ સ્વાર્થ સાધવાને માટે શેરખાનને ઝેર દઈ મારી નાંખેલ છે, એવી ચાલતી વાતથી ઉશ્કેરાઈને ઘણા લોકો આ પક્ષમાં જોડાયા. બીજી તરફ સોનાબુખુએ મુખારીઝખાન અને તેના વંશજોને પાલણપુરની ગાદી ઉપર નક્કી કરવાને યુક્તિઓ રચવા માંડી. રાજ્યના મુત્સદી અને રૈયતને પોતાના પક્ષમાં લીધા વિના આ કામ પાર પડશે નહિ એમ વિચારી તેમણે દાણના કરમાં ઘટાડો કર્યો. ખેડુતો ઉપરની બાકી રહેલ ઉધરાત માફ કરી નોકરોના પગારમાં વધારો કર્યો, અને ધનામો તથા બક્ષિસો આપી કેટલાક નિમકહરામ આગળ પડતા લોકોને પોતાના પક્ષમાં લીધા; તેમજ રાધનપુરના નવાબ ગાજીઉદ્દીનખાન બાબીને મદદ માટે પાલણપુર બોલાવી તેમને અહીં શાન્તિ ફેલાતાં સુધી રાખવાનો કરાવ કર્યો.

આરખ લશ્કર પોતાના પક્ષમાં હોવાથી મુબારીઝખાનનું ગાદી ઉપર

ફૂલા મહેતાનું ખુન.

ટકવું વધારે સંભવિત ધારી સોનાખુખુએ

રાજ્યની કુલ સત્તા હાથમાં લેવા માંડી.

તેમણે કારભારી ફૂલા મહેતાને તિબ્બેરીની કુંચીએ સોંપી દેવાને હુકમ કર્યો. ફૂલા મહેતાએ અરજ કરી, કે પાલણુપુરની ગાદી હેતાણી કુટુંબની છે એટલે જ્યારે કોઈ હેતાણી વારસ ગાદી ઉપર આવશે ત્યારે હું કુંચીએ સોંપી દઈશ. મુબારીઝખાન બાબી કુટુંબના હોવાથી તોષાખાનાની કુંચીએ લેવાને હકદાર નથી. સોનાખુખુએ ફૂલા મહેતાનો કઠોર જવાબ સાંભળી ગુસ્સે થઈ તેમને મારી નાંખી કુંચીએ પડાવી લેવા આરખોને હુકમ આપ્યો. ફૂલા મહેતા દર-આરખાંથી પોતાને ઘેર જતા હતા, ત્યારે માર્ગમાં તેમના ઘર નજીક આરખોએ તેમને તરવારથી મારી નાખી કુંચીએ પડાવી લીધી.

પાલણુપુરના નાગોરીએ તથા બીજા વફાદાર દેશી લોકો જેમણે સોનાખુખુ

નાગોરીએની વફાદારી.

વિરૂદ્ધ મજબૂત પક્ષ ઉભો પ્રીધો હતો,

તેમનો ધરાદો ગોળાના બગીરદાર હેતાણી

મુઝાહીતખાનના દિકરા ઉસ્માનખાનને ગાદીએ લાવવાનો હતો, તેથી તેઓ ઘાસતી ગાડીમાં સંતાડીને ઉસ્માનખાનને પાલણુપુરમાં લાવ્યા, અને નાગોરણી ખુબધાંન બાઈના મકાનમાં રાખ્યા. તેમનો વિચાર મુઝાહીતખાનને મારી નાખી સોનાખુખુને શહેરમાંથી હાંકી કાઢી ઉસ્માનખાનને તેજ મકાનમાં ગાદીએ બેસાડી દેવાનો હતો; પણ ઉસ્માનખાનના હત્તાએ બે આગેવાન નાગોરીઓમાં ખટ-પટ થવાથી આ ગોઠવણુ સોનાખુખુની જાણમાં આવી ગઈ. સોનાખુખુએ (ખુબ ધાંન) નાગોરણીબાઈના મહેલને સળગાવી મુકવાનો હુકમ આરખોને આપ્યો. ઉસ્માનખાન અને તેમના પક્ષના માણસો આથી ગભરાયા, અને કેટલાક બારીએથી કુદી નાસવા માંડ્યા, અને કેટલાએક મહેલના છૂપા રસ્તાથી શહેર છોડી ચાલ્યા ગયા. નાસનારાઓમાં સૈયદ ખુદમીર હતુમીયાં બંદુકની જામગીરીનો તણખો દારૂની તુબડોમાં પડવાથી દારૂ સળગી ઉઠ્યાથી તેમજ આરખોની બંદુકની ગોળી લાગવાથી આમલી ચકલા નજીક માર્યો ગયો. હાલ તેમનો ચીલ્લો (ચોતરો) ત્યાં છે.

પાલણુપુર સંસ્થાનમાં રહેવું જોખમકારક સમજી ઉસ્માનખાન ધડર પર-

ઉસ્માનખાનનું રખડવું.

ગણામાં ચાલ્યા ગયા, અને ચાંપલપુર

નામના ગામમાં રહ્યા. ત્યાં તેઓ શેરખાનના

રાજ્યદ્રોહી ઠાકરડાઓ જેઓ પાલણપુર આવ્યા નહોતા તેમની સાથે મળી ગયા, અને પાલણપુર સંસ્થાનમાં લૂટફાટ કરી ગુજરાન ચલાવવા લાગ્યા.

જે કે નાગોરીઓએ રચેલ યુક્તિ નિષ્ફળ થઈ હતી, અને હેતાણી વારસ ઉસ્માનખાન પાલણપુર છોડી ચાલ્યા ગયા નવાબ ગાજીઉદ્દીનખાનને બોલાવવાની ગોઠવણમાં નિષ્ફળ થયું. હતા તો પણ સોનાબુખુને વિરુદ્ધ પક્ષનો પુરો ભય હોવાથી તેમણે મુબારીઝખાનના રક્ષણાર્થે તથા મુલકની વ્યવસ્થા સારૂ નવાબ ગાજીઉદ્દીન ખાખીને બોલાવવાને કેટલાક વિશ્વાસુ માણસો મોકલ્યા. આના બદલામાં નવાબે મોટી રકમ માગ્યાથી સોનાબુખુએ તે ગોઠવણ પડતી મુકી, અને નવરોજબેગદારા શિવરામ ગાર્દીને બોલાવવા વિચાર રાખ્યો, અને બેગને લશ્કરનો સેનાપતિ નીમવાનું વચન આપ્યું. નવરોજબેગની હીલચાલની ખબર પડ્યાથી સામા પક્ષવાળાઓએ વિચાર કર્યો, કે જો શિવરામ ગાર્દીના આવ્યાથી મુબારીઝખાન પ્રબળ થઈ ગાદી ઉપર બસી જશે, તો હેતાણી વંશની પુનઃ સ્થાપના મુશ્કેલ થઈ પડશે, તેથી તેમણે પઠાણો અને આરબો વચ્ચે કુસંપ કરાવવા માટે સોનાબુખુ અને બેગની ગોઠવણ આરબોને જણાવી દીધી. પઠાણોની ટુકડીને પ્રબળ કરી સોનાબુખુ અમારું બળ તોડવા ચાહે છે, એવો આરબોને શક પડ્યાથી તેઓ પઠાણોપર વૈરભાવ રાખવા લાગ્યા. દૈવ્યોગે એક આરબ દારૂના નીશામાં પઠાણના હાથે માર્યો જવાથી આરબોનો શક સબળ થયો. મુબારીઝખાનના સામાપક્ષવાળાઓએ આ તકનો લાભ લઈ અગ્નિમાં ઘી રેડ્યું. તેમણે એવી વાત ફેલાવી કે આરબનું પુન નવરોજબેગના ઇસારાથી થયું છે. આરબોએ ગુસ્સે થઈને પઠાણો ઉપર હુમલો કરીધો.

આવા વખતે પઠાણોનો પડાવ આદીકશા ફકીરના તકીયા (હાલ જેને બરકતશાહનો તકીયો કહે છે તેની) પાસે નવરોજબેગનું માર્યા જયું. ‘ફતેહ લશ્કર’ નામની તોપના બુરજ પાસે હતો, અને નવરોજબેગ દિવાન શેરખાનના પીર સૈયદ રોહુલ્લા ઉર્ફ નનામીયાંના મકાન પાસે કાસમખાન વિહારીના ડેરા નજીક રહેતો હતો.

† નવરોજબેગ જોતે મોગલ અને ફૈઝખાનનો રહેનાર હતો. તે શિવરામ ગાર્દીની સાથે ગુજરાતમાં આવેલ હોવાથી તેને શિવરામ સાથે સારો સંબંધ હતો. દિવાન શેરખાને લશ્કરમાં પઠાણોની ભરતી કરી, ત્યારે નવરોજબેગને બહાદુર, અનુભવી લડવૈયો બાણી પઠાણ ટુકડીનો ઉપરી બનાવ્યો હતો.

પઠાણો ઉપર આરખોનો હુમલો થયાનું સાંભળી બેગ જે તે વખતે પોતાના ઘરમાં બેશી કુરાન વાંચતો હતો, તે બંધ કરી પઠાણો પાસે જવા તૈયાર થયો. સૈયદ નનામીયાએ બેગને કહ્યું કે તું પઠાણો પાસે જવાને બદલે તેમને તારી પાસે બોલાવી લઇશ, તો આરખો ધોમા પડશે, અને અમારા ડાહ્યરાનો ખ્યાલ કરી તોફાન કરતા અટકશે; પણ બેગ સૈયદની સલાહ માન્યાવિના પઠાણોની કુમકે ગયો. તેમને ઘેરાયલા જ્ઞેધ બેગે 'ફતેહ લશ્કર તોપ' કચુરાની થેલીથી ભરી આરખો ઉપર ફેડવા ધરાદો કર્યો, પણ પઠાણોના ગોલંદાજનાં ઘરો તોપની નજદીકમાં હોવાથી તે બધાં ઉડી જવાના ભયથી મુખ્ય ગોલંદાજ તુરાબખાને તોપ ન છુટે માટે રંજકના ખ્યાલામાં પાણી નાંખી દીધું. આ તરફ આરખોની બંદુકોનો મારો પઠાણ ઉપર સખત ચાલવાથી નવરોજબેગ ધાયલ થઇ માર્યો ગયો, અને કેટલાક પઠાણો નાસી ગયા. નવરોજબેગના સખને માનસરોવરના રસ્તા ઉપર એક વડના ઝાડ નીચે દફન કરવામાં આવ્યું. હાલ તે જગા 'નવરંગ અલીપીર'ના નામથી પ્રસિદ્ધ છે.

નવરોજબેગના મરણથી શિવરામ ગાદીને બોલાવવાની રચના ભાગી પડવાથી સોનાબુખુએ આખરે ભારે રકમ નવાબ ગાજીઉદ્દીનનું આવી રાધનપુર આપવાની કબુલત આપી નવાબ ગાજી પાછા જવું.

ઉદ્દોનખાનને પાલણુપુર બોલાવ્યા. ગાજીઉદ્દીનખાને છ સાત મહીના અહીં મુકામ રાખ્યો; તે દરમિયાન તેમણે જ્ઞેયું, કે મુબારીઝખાન નાની વયના છે, દેશ અંધાધુંધીમાં આવી પડેલ છે, રાજ્યનો જીનો વફાદાર પક્ષ હેતાણી વારસને ગાદીએ લાવવા પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે, અને આરખ લશ્કર જેના ઉપર સોનાબુખુનો પૂર્ણ વિશ્વાસ છે, તેને સ્વાર્થ સિવાય બીજી બાબતનું ભાન નથી, તેમજ રાજ્ય સંભાળનાર સોનાબુખુ પડદામાં રહે છે, એટલે આવા સંયોગોમાં પાલણુપુરની ગાદી લઇ લેવા હું પ્રયત્ન કરીશ તો મારે માટે તે મુશ્કેલ નથી. નવાબ ગાજીઉદ્દીનખાનનો આ પ્રપંચી ધરાદો જાણી જવાથી સોનાબુખુએ વગર ઢીલે કબુલેલી રકમ આપી ગાજીઉદ્દીનખાનને પાલણુપુર છોડી ચાલ્યા જવા કહેવરાવ્યું. નવાબે સોનાબુખુને સમજાવી કહ્યું, કે દરેક સંયોગ તમારા માટે પ્રતિકૂળ છે, પાલણુપુરની રૈયત હેતાણી વંશમાંથી કોઇને ગાદી ઉપર સ્થાપવાની કોશીશમાં મચી રહી છે, મારા જવાથી તમારી કાચી જમાવટ તુટી જશે, અને તમારે પાલણુપુર છોડી નાસવાનો પ્રસંગ આવશે; માટે મુબારીઝખાન યોગ્ય વયના થાય ત્યાં સુધી માફ અત્રે રહેવું તમોને લાભપ્રદ છે; પશ્ચિમ સોનાબુખુએ માન્યું નહિ, તેથી નવાબ ચાલ્યા ગયા.

આરખો અને પઠાણો વચ્ચે કટ્ટી દુશ્મનાવટ થવાથી, દેશ પારકાના હાથમાં પાયમાલ થતો હોવાથી તેમજ સોનાબુખુ સમશેરખાનનું ગાદીએ આવકું. રાજ્ય વ્યવસ્થા માટે અસમર્થ હોવાથી હવે પાલણપુરના સર્વ લોકો હેતાણીને ગાદીએ લાવવા આતુર થયા. એમણે સોનાબુખુના વિરૂદ્ધ પક્ષમાં લગી જઈને ઉસ્માનખાનના હકરા સમશેરખાન હેતાણીને ગાદીએ બેસાડવા ગુપ્ત ગોઠવણ કરી; આ વાત કૂટી બહાર ન પડે તેટલા સાડું તેમની વચ્ચે પીરખાઓની જામીનગીરીનું ફેલખત થયું. તેમણે ભારે લશ્કર એકઠું કરી સોનાબુખુ તથા મુખારીખાનને હાંકી કાઢ્યા, અને સમશેરખાન જે, તે સમયે ડીસે રહેતા હતા, તેમને ત્યાંથી બોલાવી ઇ. સ. ૧૭૯૪ માં પાલણપુરની ગાદીએ બેસાડ્યા.

ગીત.

ઢમર મેઝ ખાલાં અણી સ્વાગ વાંમે ઢહે
 ચુંથતા ઘણા નર કરે ચોરી,
 વસંતરી કોયલ જેમ વડાં અનડાં વચે
 ગરવરાં ઝંગરાં ફરે ગોરી. ૧

સેર બઝ ધનો સલેમવાઝા સપોહ,
 લાખ દઝ મેઝ અર હુંટ લીધા,
 માંણ તંગ કબીલાં સહત અનડાં મહી,
 ટુઠ દીવાંણ તેં ઘાવ દીધા. ૨

પોહપ સુંધા અંતર સદા લગ પેરતી,
 જલે વપ પંગરણ વના જેઠે,
 પાસ લીધે પીઝ ઘાસ તઝ પાથરે,
 વેરીયાં ત્રીયા વનવાસ વેઠે. ૩

§ તે સમયમાં પીરખાઓ ધર્મપ્રવર્તક હોવાથી તેમની જામીનગીરીવાળાં લખત કાયદેસર મણાતાં, તેથી તેમને તોડવાને કોઈ હિંમત ધરતું નહિ.

खेंग ताता करे अलंगरो खेडयो,
अभंग अण तेडयो शेर आवे,
वीच अनडां वठी खळां पक वेणीयां,
नेंद मृघनेणीयां घडी नावे.

४

गीत. (ठाकरडाओने मार्या तेनुं.)

पकोपादरां बारांरो साथ अकारो आवयो पुटे,
वेहारी न खेडे खेंग वाळे वसा वीस;
एकां तोड चोड उर उडाडे अरस एकां,
पछाडे वेरीयां घणा ध्रपाडे पांडीस.

१

सालळे बंदुकां सोर हुकळे आमहो सांमा,
ढळे रण तळे केक ढाहया धडाळ;
मळे पंख जाती कहे माती गोठ कीधी मारु,
छाती छाती दीठ ध्रवे एकुको छडाळ.

२

शेरांणी बेसते रोझे साजीया ते कहे शको,
हुओ पीरोजांणीसो सवाइ पुत्र होय;
पेहला वाढीआ तके पालळीया हुंता पाळा,
काढया हेवके मुळ पालळे न कोय.

३

शेरभानांना इत्याभ विषे ढवि उडे छे.

दुहा.

शेरा लीयो सवाद, दुवणांरी धर दाबवा,
थरके कोट थराद, साचोरा डरपे शको.

१

दळ शेरा दिवांण, के उपर कणीयागरा,
भाभर पडे भंगाण, चक चारे हलके चडे. २

शेरभानुनी भरेडा साथेनी अपाअपी विवे.

गीत.

सरसती ओळंगी न शके सुबो,
जबदलहरे कीया दळ जेर,
आबु धरा मर धरा आडो,
शेर पठाण आग्राजे शेर. १

घांणधार पोह घणे धजवड,
धुंजे तण गज रात धर,
अळा नचंत शेरखां उभे,
गढ नव अने अठार गर. २

एक दीवांण बहु धर आडो,
डोढो दखणीयां खेले दाव;
साजे दीह भोगवो संपत,
राजा वजोने वेरसलराव. ३

जोध वीहार जगत सोय जाणे,
पोरस धणो सलेम पुत्र,
वेगडा धमळ संसार वदीता,
छते न चेंता देने छत्र. ४

लोहांणी तोथी लडवारी,
खळ बळ कदे न धारे खांत,
दहुंए कांकणरी धर दखणी,
भडजे खुंदावे कण भांत. ५

મેહલે મોજ કરો સખ મેહેપત,
 ફોજ ફતુર ન આવે ફેર,
 રાજા રાવ દને પોહ રાજી,
 સાજી પાઘ અગંજી શેર.

૬

શેરખાનજીએ ઠાઠરડાએને માર્યા તે વિષે મેણા રૂપ કહ્યું છે.

ગીત.

દઝાં ઉપરે વકારણોથો ધારણો ન હુંતો દગો,
 બળે કાંમ ચીતારણો હોસી બેર બેર,
 હેક દીહ ચોડે સ્વેત બોલાવે મારણો હુંતો,
 શેરાને ન મારણો તો અસી માંત શેર.

૧

અવડો ધારયો ચુક વજેદારાં માથે આપ,
 આહડોત ગનીમાંશું સાર ધારાં આય,
 તમાસો દેસવા કાજ બાહડોત આપ તઢે,
 ચાવડો લે જાત હીંઈ હજારાં ચડાય.

૨

રાજ તળા દાદા જેમ રાખયાન મારુરાવ,
 કસે સુન માડા અસો ધારયો કરોધ,
 ગાહડકા ગાડાને હોકારણો તો દઝાં ગાઢાં,
 જાડાને નસાલણો તો હથાં મહા જોધ.

૩

વકરાઝાં કઠઢે હેથાંટ ફતેસીંગવાઝા,
 વગ્ર ચાઝાં ફોજાંકા ઢાઝોઝા હુસી વાદ,
 અળ વેઝા સંગ્રામરી ધારસો સલેમવાઝા,
 અગરેસવાઝાનેં કરેસો ઘણો યાદ.

૪

देशो दल्ला हे हमल्ला चोग्रदां मेवासां दोळा,
 पढे अला अला खेंग ओरशो पठाण,
 कलकला मछला ज्युं झडपे देयंतो कळे,
 दोसारो पोतरो याद आवशे दीवांण.

५

दुहो.

देखे की दीवांण, धुंवाडा धाण धाररा,
 पैसा भर पाठांण, के सज तुं भारथ शेरखां. १

गीत.

दळ दम गळ मकर मकर अत डाकर,
 धर मत फोज तणा घमसाण,
 दीन दयाळ कृपा कर देशी,
 पालणपुर तुने पाठांण.

१

नेजा फरर वजे धीह नगारां,
 घेमर पखर नगारे घेर,
 रस नोता नर कसर राखता,
 सर पाधर कीधा तें शेर.

२

वारी सेहेजां राव वीहारी,
 अंसधारी भारी आचार,
 दुर दफे होय शी दोसारी,
 धर सारी थारी धांणधार.

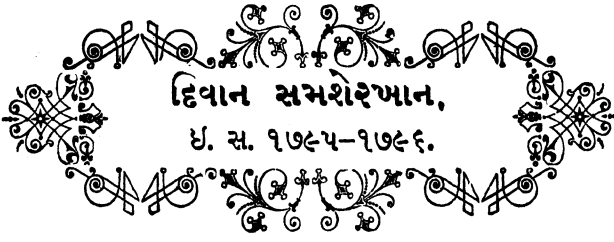
३

असमा गुंजाहरा अनाथी,
 वळ कळनाथी वार वजाय,
 तोथी प्रसण डरे मन ताती,
 दुले हाथी चमर ढलाय.

४

દિવાન શમશેરખાન.

વાન ફીરોઝખાન ખીજના દિકરા ઉસ્માનખાન દિવાન બહાદુર-
ખાનના મોટા ભાઈ થતા હતા.
સમશેરખાનની ઓળખાણ. તે ગોળાના બગીચામાં હતા.

ઉસ્માનખાનના દિકરાનું નામ મુઝાહિદખાન અને પૌત્રનું નામ ઉસ્માનખાન હતું. દિવાન સમશેરખાન આ ઉસ્માનખાનના પુત્ર હતા. આ પ્રમાણે સમશેરખાન દિવાન શેરખાનના પિત્રાઈ ભત્રીજા થતા હતા. સમશેરખાનનું લગ્ન સલેમખાનની દિકરી અને શેરખાનની ઓરમાન બેન હતીબાઈ સાથે થયું હતું, અને તેથી સમશેરખાન શેરખાનના બનેલી પણ થતા હતા. આ સગપણના લીધે સમશેરખાન શેરખાન પછી ગાદીના ખરા હકદાર હતા. વળી યુદ્ધકળા સારી બાણતા હોવાથી તેમજ દિલના ઉદાર હોવાથી તેમણે અહિં લોકોમાં સારી પ્રતિષ્ઠા મેળવી હતી. આ સર્વ કારણોના લીધે શેરખાન પછી સમશેરખાન ગાદીએ આવે તો સાફ એમ અહિંના લોકો અતઃકરણથી ઈચ્છતા હતા.

સમશેરખાન કુલબા, અમુબા, હતીબા તથા માનબા ચાર સ્ત્રીઓ પરણ્યા હતા.

ઉસ્માનખાનના સંકટના દિવસોમાં સમશેરખાન નાનપણમાં વસ્વાડીઆ ગામમાં પોતાની મા પાસે ઉછર્યા હતા.
ડીસાનો કબજો કરવો.

પછી ત્યાંથી તે પોતાના પિતા પાસે ઈંડર પરણ્યાના ચાંપલપુર ગામે ગયા હતા. ત્યાં તેઓ કિસ્મતના ફેરફારની રાહ જોતા દિવસ નિર્ગમન કરતા હતા. હાલત તંગ હોવાથી તેમજ જાતે બહાદુર હોવાથી સમશેરખાનમાં રાજ્યપ્રાપ્તિની ઉત્કંઠાએ નવીન નવીન ઉર્મિઓ પેદા કરી હતી. સંયોગે જોતાં તેમને ખાત્રી થઈ કે સ્વાત્મબળ સિવાય મારી ઈચ્છા પાર પડશે નહિ તેથી તેમણે મોટી હીલચાલ કરવા માંડી. આ તરફ વિહારી

અને જલોરીઓને માલુમ પડ્યું કે સમશેરખાનનું રહેઠાણ પાલણપુર નજીક રાખવાથી બાળીઓને દૂર કરવાની હીલચાલ વહેલી ફતેહમંદ થશે. તેમણે ડીસાના રહેનાર ધસુરા ધનજી અને શાહુજી તેમજ ત્યાંના અન્ય અગ્રેસરોને પોતાના પક્ષમાં લીધા. અને સોનાબુખુ જ્યારે નવાબ ગાઝીઉદ્દીખાનને પાલણપુરમાંથી રજા આપવાની ખટપટમાં ગુંથાયાં ત્યારે સમશેરખાન માટે ડીસાનો કબજો લીધો.

સમશેરખાનનું ડીસાને પચાવી પડવું સોનાબુખુને નાપસંદ પડ્યું; પણ પ્રસંગને પ્રતિકૂળ ધારી તેમણે સમશેરખાનને ત્યાંથી ખસેડવા કૌશીશ કીધી નહિ અને તે બાબત મુબારિજખાન ઉમર લાયક થાય ત્યાં સુધી મુલતવી રાખવાને દુસ્ત ધાર્યું. ઇશ્વરને હવે રાજ્યના ખરા હકદાર હેતાણીઓના સંકટના દિવસોને પુરા કરી સમશેરખાન હેતાણીને રાજ્યગાદી સોંપવી હતી, તેથી તેમના પક્ષની હીલચાલ તન, મન અને ધનથી જારી થઈ. આ પક્ષમાં અગ્રેસરો જમાદાર રાજેમન તથા તેના સગા ફરીદ, ડેસર, મુરાદ-અદલી વગેરે હતા. તેમણે પાલણપુરના અન્ય દેશીઓ સાથે મળી જઈને સમશેરખાન સાથે વાતચીત કરવાને સૈયદ રહેમતમીયાંને ધસુરા ધનજી અને શાહુજી પાસે ડીસે મોકલ્યા. સૈયદ રહેમતમીયાંની પસંદગી એટલા માટેજ કરવામાં આવી હતી, કે તે સૈયદ ડીસાના ધસુરાના પીર હોવાથી કામ તેમની મારફતે ફતેહમંદ થવાનો સંપૂર્ણ સંભવ હતો. સમશેરખાનને સંદેશો મોકલી અમુક સરતો સાથે જમાદારોએ તેમને ગાદી માટે નક્કી કર્યાં. એક સરત એવી રાખવામાં આવી હતી કે જમાદારોની સલાહ વગર સમશેરખાને રાજ્યની અને ખાનગી મીલકતમાં કંઈ ફેરફાર કરવો નહિ.

સમશેરખાન જમાદારોના દબાણમાં ન આવી જાય, એ હેતુથી વાતને લંબાણમાં નાખી સરતોમાં ફેરફાર કરાવવાને સમશેરખાનના કારભારી ડુંગર મહેતાએ યોગ્ય ધાર્યું; પણ સમશેરખાન આ વખતે પક્કા ગરબજી હતા. વળી સ્વભાવે ઉતાવળીયા હોવાથી તેમણે આનાકાની વગર જમાદારોની સરતો મંજૂર કરી દીધી, એટલુંજ નહિ પણ જમાદારોને રૂપિયા પચાસ હજાર નગદ તથા ધાંણધારનાં કેટલાંક સારી પેદાસવાળાં ગામોના પટ્ટા આપવા કબુલ કીધું.

કોલકરાર નક્કી થયા ત્યારે કરારનામા ઉપર અહિંના પાંચ ડાહ્યરાના પીરબદાઓની, રાજપુરના મહંતની અને સમશેરખાનનું પાલણપુર આવડું. ડીસાના બીજા ભરૂંસાપાત્ર લોકોની સાક્ષીઓ કરાવવામાં આવી. ત્યાર પછી કયા દિવસે સમશેરખાને પાલણપુર આવવું તે નક્કી કરવામાં આવ્યું. આ પ્રમાણે દરેક બાબત નક્કી થયાથી સમશેરખાન પોતાના વિશ્વાસનીય વિહારીઓ, બારગીરો અને ડીસાવાળાના ભુમીઆ જમીનદારો વગેરે હથિઆરબંધ માણસોને લઈ ઇ. સ. ૧૭૬૪ માં મધ્ય રાત્રિએ ડીસેથી પાલણપુર આવ્યા.

પાલણપુરમાં શહેરના દરવાજા ઉપર આરબોનો પહેરો હતો. શહેર બહાર જમાદાર ફરીફ, ડેસર અને મુરાદઅલ્લી શહેરમાં પ્રવેશ. પહેરો ભરતા હતા. મુકરર કરેલ વખતે અમુક નિશાની મુજબ સમશેરખાન તરફથી બંદુકનો અવાજ કરવામાં આવ્યો, ત્યારે જમાદાર રાજેમન શહેરમાં પેહરો ભરતો હતો; તે પ્રથમ ઠરી રાખેલ ગોઠવણ મુજબ દેશી બારગીરો તથા સંધીઓના ટોળાને સાથે લઈને સમશેરખાનને મળવા શહેર બહાર આવ્યો. ગઠાંમણના દરવાજાની ચોકીના આરબોને ઠાર કરી રાજેમન સમશેરખાનને ગઠાંમણના દરવાજાથી શહેરમાં લાવ્યો.

સમશેરખાન શહેરમાં આવી ગયા છે, અને ઘડીઆળવાળા દરવાજાથી રાજગઢીમાં પ્રવેશ કરે છે, તેવી ખબર શહેરમાં લાડાઈ. મળ્યાથી સોનાખુખુએ પોતાના પક્ષવાળા આરબોની એક ટુકડીને સમશેરખાન સામે થવા તે દરવાજા આગળ મોકલી, તેમજ રાજગઢીના બીજા દરવાજા તથા મેડીઓમાં લડવા માટે લશ્કર ગોઠવ્યું. સમશેરખાનનું લશ્કર આરબો સાથે લડાઈમાં ગુંથાયું ત્યારે જમાદાર રાજેમને શહેરના કિલ્લા અને તોપખાનાનો કબજો કરીને એક તોપ સોનાખુખુના મહેલ ઉપર મારો કરવા ગોઠવી, અને બાઈને કહેવરાવ્યું; કે જો સામે થવાની કંઈ પણ હોલચાલ તમો કરશો, તો ક્ષણભરમાં હું મહેલનો નાશ કરાવી દઈશ. મેતા જેઠા દીપાએ પણ હોંશીયારી વાપરી શહેરના બારગીરો તથા અન્ય લડવૈયાઓને સમશેરખાનની પક્ષમાં લડવા તૈયાર કર્યા. આ પ્રમાણે ઘણા યોદ્ધાઓ સમશેરખાનને મળી જવાથી તેમનું લશ્કર વધુ મજબૂત થયું. આ લશ્કરે હુમલો કરી આરબ લશ્કરને હરાવ્યું.

આરખોની હાર થતી જોઈ, સોનાબુબુની હીંમત ટુટી ગઈ. તેથી ગભરાઈને તેમણે સુલેહનો સંદેશો મોકલી જમાદારને કહેવરાવ્યું, કે જો તમે મને સહીસલામત જગાએ પીરજદારોના હાથમાં જવા દેશો, તો હું મહેલ છોડવા તૈયાર છું. જમાદારોએ સોનાબુબુની સરત કબુલ રાખી અને રાજ્યગઢીમાં પ્રવેશ કરીને સમશેરખાનને ગાદીએ બેસાડ્યા. સોનાબુબુએ પીરજદારોની જામીનગીરીથી નિર્ભય થઈને મહેલ છોડતી વખતે રાજ્યનો બહાદુરખાનજીએ એકઠો કરેલ ખજનો લેવાય તેટલો લીધો, અને રથની આસપાસ આરખોની ચોકી રાખીને ખજનો રથમાં ભર્યો. ધાંચાઓના ઘરો પાસે આવતાં રથમાં અતિશય ભાર થવાથી રથ ટુટ્યો અને ખજનો ત્યાંજ લૂટાયો.

ગાદીએ આવતાં સમશેરખાને વિરૂદ્ધ પક્ષના આરખ લશ્કરને રજા આપી, અને તેમનો ચડેલ પગાર ચુકવી આપ્યો; આથી આરખો ચાલ્યા ગયા, અને સોનાબુબુને પણ જમાદાર ડેસર સાથે રાધનપુર મોકલાવી દીધાં.

સંધી જમાદારોને જમાદાર ડેસર સાથે અણબનાવ હોવાથી તેઓ ડેસર ઉપર વૈર રાખતા. તેમણે સોનાબુબુને રાધનપુર મુકી પાછા આવતા ડેસરને શહેરમાં આવવા દીધો નહિ; આથી ડેસર લાચાર થઈ શીરોહી ચાલ્યો ગયો. શીરોહીના રાવ વેરીસાહે તેને નોકર રાખી વાછોલ ગામ જાગીરમાં આપ્યું, જે હાલ પણ તેના વંશજો લોગવે છે. વાછોલ પાલણપુરની હકુમત નીચે કેવી રીતે આવ્યું, તે આગળ જણાશે.

સમશેરખાને ગાદીએ આવીને પ્રથમ કબુલ કર્યા મુજબ જમાદારોને જમાદારોને ઇનામ. રૂપિયા પચાસ હજાર ઇનામના આપ્યા; પણ તેમણે તે રકમ નહિ સ્વિકારતાં કાંઈક વિચારથી સમશેરખાનને ગાદીએ આવ્યાના નજરાણા પેટે પાછી આપી દીધી. જમાદારોની આ વર્તણૂકથી ખુશી થઈને સમશેરખાને તેમના માન મરતબા અને આબરૂમાં વૃદ્ધિ કરી, અને સોનાબુબુનાં સોનાનાં ઠંડાં અને હથિયારોનું ઇનામ આપ્યું.

મુલકનો કબજો અને ખબનાની વ્યવસ્થા જમાદારોના હાથમાં હોવાથી

જમાદારો સાથે અણખનાવ. સમશેરખાન ફક્ત નામનાજ રાખ હતા.

આ બાબત સમશેરખાનના જુના નિમક-હલાલ મુસાહબો જેમણે ચાંપલપુરના સંકટોના દિવસોમાં બહુ નીમકહલાલીથી સમશેરખાનની સેવા કરી હતી, તેઓ જમાદારોના આવા ખુદપસંદ વર્તાવાથી નારાજ થયા. તેમના ચઢેલ પગાર પણ તેમને મળ્યા નહોતા. તેથી ઉશ્કેરાઈ જઈ તેમણે જમાદારો વિરૂદ્ધ સમશેરખાનને ભરમાવ્યા. પરિણામ એ આવ્યું, કે તેમની વચ્ચે અણખનાવ થયો. ગાદીએ આવ્યાને ફક્ત દોઢ વરસ થયું નહોતું તેટલામાં સમશેરખાન સ્વતંત્ર થવાની હીલચાલ કરવા લાગ્યા.

સમશેરખાને જમાદારોને મરાવી ન'ખાવવાનું કાવતરું રચ્યું. કેટલાક

જમાદારોનું કાશળ કાઢવાનું ગુપ્ત કાવતરું અને લેહનું કુટી જવું. એમ માને છે કે સમશેરખાનનો વિચાર તેમને ઝેર દેવાનો હતો, અને કેટલાકની માન્યતા પ્રમાણે સમશેરખાને તેમને તર-

વારથી મરાવી ન'ખાવવાની પેરવી રચી હતી. આ કાવતરામાં સમશેરખાન સાથે બે દેશી ખારગીરો સહિબા અલણ અને મલેક જમાલ હતા. તેઓ બહારથી સમશેરખાનના વિશ્વાસુ થઈ પડ્યા હતા, પણ ગુપ્ત રીતે તેઓ જમાદારોના બસુસો હતા. તેમણે આ કાવતરું જમાદારો આગળ પ્રગટ કરી દીધું. સમશેરખાને પોતાના નીમકહલાલ *ધસુરા ધનજી અને શાહજી જેમણે તેમના માટે ગાદી મેળવવામાં અતિશય શ્રમ ઉઠાવ્યો હતો, તેમને નજીવી બાબતમાં મરાવી ન'ખાવ્યા હતા, એટલે અમારા માટે આ કાવતરું રચ્યું હોય તેમાં શક હોયજ નહિ, એવી જમાદારોને પછી ખાત્રી થઈ. આથી તેઓ ગભરાયા. રાજેમન અને

* એમ બન્યું કે ભમનગરનો એક વેપારી ઝીમીયો લેઈને ડીસામાં વેચવા આવ્યો. શમશેરખાનની રાણી અહુબાઈ પાસે આ ઝીમીયો દેખાડવામાં આવી, પણ કીમત ન બાઝવાથી અહુબાઈએ ઝીમીયો ખરીદ ન કરતાં વેપારીને પાછી સોંપી દીધી. પછી ઝીમીયો લઈ વેપારી ધસુરા ધનજી તથા શાહજીના ઘેર ગયો. તેમની સ્ત્રીઓએ ઝીમીયો ખરીદ કરી. થોડા દિવસ વિત્યાબાદ આ ઝીમીયો પહેરી ધનજી તથા શાહજીની સ્ત્રીઓ અહુબાઈ પાસે ગયાં. અહુબાઈ સ્વભાવે ખારીલાં હોવાથી આ ઝીમીયો દેખી ચીડાયાં. તેમણે વિચાર્યું કે જે ઝીમીયો મેં લીધી નહોતી તે તેમણે કેમ ખરીદ કરી? આ પ્રમાણે વિના કારણ ગુસ્સે થઈ અહુબાઈએ તે સ્ત્રીઓને ધમકી આપી કહ્યું કે હું તમને થોડા વખતમાં રાંડીરાંઢો કરીશ. તેમણે પછી તે ધસુરાઓ વિરૂદ્ધ શમશેરખાનના કાનમાં ઝેર રેડવા માંડ્યું. શમશેરખાન બહુ અવિચારી હતા, તેથી તેમણે અહુબાઈનું કહેણ માનીને નીમકહલાલ ધસુરાઓનાં ખુન કરાવ્યાં અને કાળાંતરે ન બુશાય તેડું કલંક માથે વાહ્યું.

ફરીદ તરતજ સમશેરખાન પાસે ગયા. હુથીઆર મુકી હાથ બેડી તેમણે સમશેરખાનને અરજ કરી કે અમોએ અત્યાર સુધી આપની નિમકહલાલીથી નોકરી બજાવી છે. અમારી સેવાઓનાં બદલામાં જ્યારે અમારીજ કતલ આપ કરાવવા તૈયાર થયા છો તો આ હુથીઆરોથીજ અમારાં શીર ઉડાવી દો. નોકરો માટે આવાં છાનાં કાવતરાં કરવાની જરૂર નથી.

જમાદારોનાં હુકમ લેદક વેણ સાંભળતાંજ સમશેરખાન ચોંકી ઉઠ્યા. તેમણે

સમશેરખાનનો ઇન્કાર.

આ દગાનું અજાણપણું બતાવ્યું, અને

બીલકુલ ઇનકાર કર્યો. તેઓ સોગન ખાઈ

કહેવા લાગ્યા કે રાજેમન હું આ વાત બીલકુલ જાણતો નથી. કોઈ આપણા દુશ્મનોએ આપણા વચમાં વૈર કરાવવાના ઇરાદાથી આવી દુષ્ટ કલ્પિત વાત ઉરાડી છે. જો તમો કહેનારનાં નામ આપો તો હું જોડ કે કોણે આવી નીચ ખટપટ કરવાની હિંમત ધરી છે ? કહેનારાઓને સમશેરખાનની રૂબરૂ હાજર કરવાનું યોગ્ય ન ધારાને જમાદારોએ જવાબ આપ્યો કે દિવાન, જ્યારે આપના મનમાં તેવો ઇરાદો નથી તો અમારે ડરવાનું કારણ નથી. સમશેરખાન તો તે કહેનારાઓને રૂબરૂ બોલાવી પુછવાની હઠ લઈ બેઠા. જમાદારોએ જાણ્યું કે હવે કહેનારને રૂબરૂ લાવ્યા વગર સમશેરખાન ઉલટા અમને દોષીત કરાવશે, તેથી તેમણે મલેક જમાલને રૂબરૂ બોલાવ્યો અને સાચી હકીકત નીવેદન કરવાનો હુકમ કર્યો.

સમશેરખાનના હલકા નોકરોમાં જેઠા નામનો ઢાઢી હતો. તેમણે જેઠાને તબેલાનો દરોગો બનાવ્યો હતો. જેઠાને મલેક જમાલ ખારંગીર સાથે તકરાર થવાથી જમાલે સમશેરખાનને જેઠા વિરૂદ્ધ વાત કરેલી પણ તેમાં તેનું વળ્યું નહિ; આથી જમાલને સમશેરખાન ઉપર બહુ ક્રોધ ચડ્યો હતો; વળી તે જમાદારોનો જાસુસ હતો. આવા સંયોગોમાં જમાલે લવિખ્યના પરિણામનો ખ્યાલ કર્યો વગર કહી દીધું કે દિવાન, આપે જમાદારોને મારી નાંખાવવાનું કાવતરું કંઈ તે વાત નિઃસંશય છે. જો આપ તે કબુલ ન કરો તો હું વિશેષ પુરાવો રજુ કરું.

ખારંગીર જમાલને જુબાની આપતો સાંભળતાંજ સમશેરખાનના ગભરા-

સમશેરખાનનું ડીસે જવું.

ટનો પાર રહ્યો નહિ. તેમના શરીરમાં શીત-

ળતા વ્યાપી, અને પગ નીચે ધુળ ખસવા

માંડી. મોઢું ફીકકું પડી ગયું અને શરીરે પરસેવો છુટ્યો. તેમણે વાતને દબા-

વવાને ઘણી કોશીશ કરી પણ વ્યર્થ. તેમણે ધાર્યું કે જમાદારો હવે મને જાંપીને બેસવા દેશે નહિ, અને આવી કઠંગી સ્થિતિમાં મારે હવે અહિં રહેવું ભય ભરેલું છે; તેથી વીચાર કરતાં તેમને પાલણપુર છોડી ડીસે જઈ રહેવાનું સહિ સલામત લાગ્યું. રાજપુરના મહંત રૂઘનાથપુરી જેણે દુધપાનથી જીંદગી નભાવવાની તપશ્ચર્યા કરી હતી તેને અન્ન ખવરાવવાને બહાને તે પોતાના વિશ્વાસુ બલોદરીઓ વિહારીઓ વિગેરેને લેઈ ડીસે ગયા.

ત્યાં એક વખત ડભાડના બગીરદાર નસરતખાન તુંવરે સમશેરખાનને અરજ કરી કે હેતાણીઓમાંથી વાસડાના નસરતખાનની અરજ. બગીરદાર ફિરોજખાન હેતાણી આપની સાથે નથી. એમ ન બને કે પાલણપુરની ગાદી સુની પડેલી હોવાથી જમાદારો ફિરોજખાનને પસંદ કરીને ગાદીએ બેસાડી દે. ઉત્તમ માર્ગ તો એ છે કે આપણે ફિરોજખાન હેતાણીને અહિં બોલાવી લેવા જોઈએ. નસરતખાનની આ સલાહ સમશેરખાનને ગમી નહિ. તે બોલ્યા કે મારા સિવાય બીજા કયો હેતાણી ગાદીને માટે લાયક છે. તીલક તો કપાળેજ થાય છે, અન્ય જગોએ થતું નથી. સમશેરખાનનાં આવાં ગર્વિષ્ટ વચન સાંભળીને નસરતખાન ચુપ રહ્યા. સમશેરખાને ડીસે રહેવાની હઠ પકડી.

પાલણપુરમાં રાજ્યગાદી સુની પડેલી જોઈને જમાદારો સમશેરખાનને મનાવવા માટે ડીસે ગયા. ત્યાં તેમણે સવિનય સમશેરખાનને અરજ કરી કે ગુજરેલ બનાવને ભૂલી જઈ આપ પાલણપુર પધારો. પાયતખત શહેર રાજ વગર સુંતું રહે તે વાસ્તવિક નહિ. અમે આપને વફાદાર રહીશું, અને આપની સેવા તન, મન અને ધનથી બજાવીશું. તેમની અરજ સમશેરખાને ધ્યાનમાં લીધી નહિ, ત્યારે તેઓ વિશેષ વખત ત્યાં નહિ રહેતાં પાલણપુર આવવા રવાના થયા. માર્ગમાં વાતચીત કરતાં રાજેમન જમાદારે અન્ય હેતાણી વારસને ગાદી આપવા વિચાર કર્યો અને વાસડાના ફિરોજખાન હેતાણીને પસંદ કર્યો, અને તેમને વાસડેથી બોલાવવા માણસો મોકલ્યા. ફિરોજખાન પાલણપુર આવ્યા કે વિના વિલંબે જમાદારોએ તેમને ઇ. સ. ૧૭૯૫ માં ગાદીએ બેસાડ્યા અને તોપો છોડી. તોપનો અવાજ ડીસે સંભળાતાં નસરતખાને ફરીને કહ્યું કે દિવાન ગાદી ઉપર ફિરોજખાન હેતાણીને બેસાડી દેવામાં આવ્યા છે, એમ આ તોપોનો અવાજ સૂચવે છે. આ સાંભળી સમશેરખાન ક્રોધાયમાન થયા, અને ફિરોજખાન સામે લડાઈમાં ઉતરવા તૈયાર

થયા, જે હકીકત ફિરોજખાનના રાજ્ય અમલમાં વિસ્તારથી લખવામાં આવશે.

કુદરતના ભેદ ઉંડા અને ન સમજાય તેવા છે, અને કેટલીક વખત અર્થ સૂચક સૂચનાઓ પણ મનુષ્ય સમજી શકતો નથી. નસરતખાનની શિખામણ સમશેરખાને માની હોત, તો સમશેરખાનના હાથમાંથી રાજ્યગાદી છૂટી જત નહિ; પણ પિરોજખાનના પૂર્વજ દુતેહખાન પહેલાના દિકરા પીરખાન ઉપર થયેલ અન્યાયનો ખદલો આ વખતે તેમના પૌત્ર ફિરોજખાનને આપવા ઇશ્વરે નિર્માણ કરેલું, એટલે આવી ગંભીર ભૂલ સમશેરખાન કરે તે સ્વાભાવિક છે.

આ પ્રસંગે જમાદાર રાજેમન અને ફરીદનો હેવાલ આપવો અયોગ્ય નહિ ગણાય; કારણ કે તેઓ એટલા સત્તાવાળા થઈ પડ્યા હતા કે તેમને કિંગ મેકર (રાજા બનાવનાર) કહેવામાં અતિશયોક્તિ ગણાશે નહિ.

જમાદાર ફરીદ, સિંધના નવસેરા જીલ્લામાં રહેનાર જમાલનો દિકરો હતો.

જમાદાર ફરીદ. દિવાન શેરખાનના વખતમાં તે પાલણપુર આવી સંધી લોકોની ટુકડીમાં નોકર રહ્યો હતો. થોડા વખતમાં તે જમાદાર થયો અને તેનો વિવાહ રાજેમન જમાદારની દિકરી જીવણબાઈ સાથે થયો. આથી તે બીજા સંધીઓ કરતાં વિશેષ વસીલાવાળો થયો. મુખારીજખાન બાબીને ગાદીએથી ઉઠાડી મૂકવાને અને તે ગાદી હતાણી હકદારને આપવાને પાલણપુરના દેશી લોકોનો જે મજબૂત પક્ષ સોના-જીયુ વિરૂદ્ધ ઉભો થયો હતો, તેમાં જમાદાર ફરીદે આગળ પડતો ભાગ લીધાથી તેને પાલણપુરમાં દેશી જેવોજ ગણવામાં આવતો. તેના લીધે બીજા સંધીઓની પણ ચઢતી થઈ. તેમાંના કેટલાક વડોદરા, ઇડર, શિરોહી, કચ્છ વગેરે રાજ્યોમાં નોકરી કરી સારી સ્થિતિએ પહોંચ્યા હતા. પાલણપુરમાં દિવાન ફિરોજખાન ત્રીજા પાસે રાજેમન અને ફરીદ (સાસરો જમાદાર) સારી સત્તા લોગવતા હતા. દિવાન સમશેરખાન સામે થવા દિવાન ફિરોજખાને લશ્કર એકઠું કરી, ત્યારે ફરીદે પોતાની જાતના સંધીઓને જથ્થાબંધ નોકરો રાખ્યા હતા. પાલણપુરમાં તેઓ રહ્યાથી તેમનો એક જુદો મહોલો *બાબાસર વસ્યો હતો.

* બાબાસરના મહોલોને હાલ અહિં મીઠી વાવના મહોલોના નામથી ઓળખે છે.

જમાદાર ફરીદને ગુલામ હૈદર નામનો એક દિકરો હતો. તે દેખાવડો અને બહાદુર હતો. તેનો વિવાહ શિરોહી તાખાના ભટાણા ગામની એક રજપુત કન્યા તેમજ માનપુર ગામના એક ચાવડા ઠાકોરની પુત્રી સાથે થયો હતો. આવા વગ-વસીલાથી તેનામાં એટલો બધો અહંકાર ભરાયો કે તે પાલણપુરની ગાદીએ બેસવાની ખટપટ કરવા લાગ્યો. તેણે માવડ ગામ કબજે કરી પોતાનું રહેઠાણ ત્યાં જમાવ્યું; પણ તેમાં તે નિષ્ફળ થયો. પછી તેણે સીંધના અમીરની અને ગાયકવાડની મદદ લેવા પેરવી રચી. આ તેની ખટપટથી જમાદાર રાજેમન તદ્દન વિરૂદ્ધ હતો. ગુલામ હૈદરને માલૂમ પડ્યું કે જ્યાં સુધી દિવાન શ્રીરોજખાન ગાદી ઉપર છે, ત્યાં સુધી તેનો ધરાદો પાર પડશે નહિ, તેથી દિવાન શ્રીરોજખાનને મારી નાખવાનું તેણે કાવતરું રચવા માંડ્યું. આ વખતે જમાદાર રાજેમનનું મરણ થયું અને થોડા દિવસ પછી જમાદાર ફરીદ પણ દેવગત થયો. દિવાન શ્રીરોજખાનને મારવાનો દુષ્ટ ધરાદો તેણે પાર પાડ્યો, અને ન ભુંસાય એવું કલંક માથે લીધું; પણ તેના કમનસીબે તેનો હેતુ પાર પડ્યો નહિ. ગુલામ હૈદર પછી ફરીદના વંશમાં અલીબહાદુર થયો. અલીબહાદુરને એક દિકરો નામે ફરીદ ઉર્ફે મોટામીયાં હતો, જેનું નિર્વંશ જવાથી ફરીદના વંશનો અંત આવ્યો.

જમાદાર રાજેમનના પુર્વજો દિલ્હીની આસપાસના મુલકના ખુરેસી મુસલમાનો હતા. તેઓ ઇ. સ. ૧૭૩૦ ના

જમાદાર રાજેમન.

દુષ્કાળમાં પોતાનું વતન છોડી પાલણપુર રાજ્યના ગઠામણ ગામમાં આવી વસ્યા હતા. એમ પણ કેહેવામાં આવે છે કે ગઠામણના મુમનો દિવાન શ્રીરોજખાન બીજા વિરૂદ્ધ દિલ્હીમાં ફરીયાદે ગયા ત્યારે ત્યાંથી પાછા આવતાં તે મુમનો રાજેમનના વડવાઓને સાથે ગઠામણ લાવ્યા હતા. તેમાંથી પ્રથમ આવનારનું નામ દાદ ખુરેસી હતું. તેના છોકરા ગઠામણમાં ખેતી કરી ગુજરાન ચલાવતા હતા.

જમાદાર રાજેમનના પિતાનું નામ સાલેમહમદ ઉર્ફે સલુમીયાં હતું. સલુમીયાં અકલમંદ અને હોંશીઆર હતો. મહારાજ અલેક્સીંગ રાઠોડની ગુજરાતની સુબેદારીમાં સલુમીયાંના પિતા નુરમહમદ અને કાકા કુતેદ મહમદ અમદાવાદના લશ્કરમાં નોકર થયા હતા. તેઓ લડાઈમાં માર્યા ગયાથી સલુમીયાં દિવાન પહાડખાંન બીજાના રાજ્ય વખતમાં પાલણપુર આવ્યો. તેનું લગ્ન પાલણપુરના એક દેશી સિપાઈની દિકરી મલુકાબાઈ સાથે થયું. તેનું

ઘર કેટલોક વખત સુખાસાના તકીઆ પાસે હતું; પછી ત્યાંથી બિદલી તે સુરજ પોળના દરવાજા બહાર રહેવા ગયો.

સહુમીયાને મલુકાબાઈથી રાજેમન અને ખાંનમહમદ બે દિકરા થયા હતા. ખાંનમહમદ દિવાન બહાદુરખાનના વખતમાં ધાનેરામાં લુટાડ્યોના હાથે માર્યો જવાથી ઢાકામાં ફક્ત કરવામાં આવ્યો હતો. ખાંનમહમદને વિવાહ મેતા ગામના એક ચાવડાની દિકરી રૂપાબાઈ સાથે થયો હતો. ખાંનમહમદને એક દિકરો હતો, તેનું નામ સુલેમાન હતું. તેનો વિવાહ રાજેમનની દિકરી ઉમીબાઈ સાથે થયો હતો. હાલ તેના વંશજો હયાત છે. રાજેમનનો વિવાહ પાલણપુરના દેશી સીપાઈની દિકરી કરીમબાઈ સાથે થયો હતો. તેને બે દિકરા અલીમહમદ ઉર્ફ આલુ જમાદાર અને નુરમહમદ અને બે દિકરીઓ નામે ઉમીબાઈ અને જીવણબાઈ હતી.

જમાદાર રાજેમન હોંશીઆર, ડાહ્યો અને દીર્ઘ દૃષ્ટિમાન હતો. તે સૈયદ સાહુમીયાના ડાયરામાં રહેતો હતો. મુબારીજખાન બાબીના સામે દેશીઓના પક્ષમાં તે જોડાવાથી તેને સામા પક્ષવાળા સંતાપતા પણ તે ડાયરામાં રહેવાથી નુકસાનમાંથી બચી ગયો હતો. દિવાન શેરખાનના લશ્કરે ખીમતને ઘેરા ઘાલ્યો તે વખતે ત્યાંના મજબુત લશ્કર કોંટનો અંપો તોડી ખીમતમાં પ્રથમ પ્રવેશ કરનાર રાજેમન હતો. અહિં તે જખમી થયો હતો. શેરખાન તેની બહાદુરીથી એટલા ખુશી થયા કે જ્યારે તે સાજો થયો ત્યારે તેમણે ખુશીનો ઓચ્છવ કીધો.

દિવાન શેરખાનના મરણ પછી રાજેમન રાજપુતાનામાં કેટલોક વખત લશ્કરમાં નોકર રહ્યો. ત્યાં તેણે સાંભળ્યું કે સોનાબુખ પાલણપુરની રાજ્ય ગાદી પચાવી પડ્યાં છે, અને તેમને ઉઠાડી મુકવાની કોસીસ થાય છે; તેથી તેમાં ભાગ લેવા તે જ્ઞપ્તપુરથી નોકરી છોડી પાલણપુર આવ્યો. અહીં આવી તેણે અગ્રેસર ભાગ લીધો અને તેની હોંશીઆરી અને બહાદુરીથી સમશેરખાન ગાદીએ આવવા પામ્યા.

રાજેમનને અલીમહમદ અને નુરમહમદ બે દિકરા હતા. જે આપણે આગળ કહી ગયા છીએ. અલીમહમદને સાત દિકરા અને નુરમહમદને બે દિકરા થયા હતા. તેમના વંશજો હાલ પાલણપુર રાજ્યમાં નોકરી કરે છે.

गीत.

तडे काढीया नायकां तणा कबीला खानवा तणे,
शरांणे रहेवा काज सोजीयो संसार;
लोपाते भोमीयां जमी अनंमी तुं राखे लाज,
वेळा तुज जसी आज वंकडा वेहार. १

शमशेरखान सुंणी तेडीयो वजीर शोभो,
आपे थोभ नहि देशां देशी कुंण ओर;
केसी जगां जातां थकां अखीयातां तणी कथं,
जांणी वातां कीयां थकां अंजसे जाळोर. २

चार चकां हकां सुंणी मंडांणो संग्राम चोडे,
घणी वातां चडी घोडे गांजेवा गरट्ट;
थोडे हुवा घणा भेंच थरादरा साथ ठेले,
मेल चल्या चोडे खेत वाघेला मरट्ट. ३

थरादरा नेस वाळे देश कीयो मुंगथाळी,
नबळी नायकां पाळी कीया तें नीहाल;
भूप बेया रह्या भाळी कणीहीन कीनीभीर,
कमाळी तें वाळी दीनी दोयजा कमाल. ४

कवीत.

(उगण लाषाभां.)

नहि वाघ कोटडे, नहि लाखो फूलांणी,
नहि भोज उजेण, नहि उनड बंभांणी,
नहि पाराकार चंद, नहि सांखलो सो सोमल,
नहि राव सरतांण, नहि जाळोर जबदल,
कळजग कसम वेळा कठण, त्याग भूप रहीया तजे,
एटलां तणी दोयजा असम, भळे लाज ताहरे भजे. १

तुं जुनो जब हल, तुंही सेलार सवायो,
 तुं बुढण इसप, तुंही जश राते जायो,
 अली शेर दुसरो, केना कमाल कहीजे,
 अजुवाळण पख आप, वडम कळवाट वहीजे,
 अण वखत करन दौयजा असम, कीरत जश भाखे कवि,
 शमशेर नबरचे सुद्ध सुवण, राज सरीखो राजवी. २

गीत.

व्रत तुज चडा शमशेर वेहारी, अधपतिये मांनीयो अडा,
 अरीयां कडा लोह पग ओपे, कव्यां कनकरा मळे कडा. १
 भल बे वध असमाह समो भ्रम, त्यम खळ बेडी दीयातसा,
 अरळां बरळ मुझतो आवे, पावे सकवि सरळ पसा. २
 ए बेहुए वध तुज अनोखी, रीझ खीज दिवांण रखे,
 मळये लोह वलाते मोंघो, वोह मुंघो थ्यो कनक बखे. ३
 जबहल हेतम कमा जेवहो, हरख क्रोध शमशेर हीये,
 रमहर रहे नेयळमज रोता, दुधी व्रन आशिष दीये. ४
 मारु कांकळ प्रसण मळंते, आपे बेडी मुंद्रडा अनेक.
 सोनी अने लोहारां सबही, वधीयो दोहुं वेपार वशेक. ५

गीत.

वांसे दळ अकळ मरेठावाळा, नोवत नाळ अने नेजाळा,
 पार नहि के चढीया पाळा, जोतां जोध वडा जमजाळा. १
 कटक लुंबीया दखणी केरा, हाकेम हेर वळगीया हेरा,
 करळी फोज दइके फेरा, सुबो तुं राखे शमशेरा. २
 अंजश वेहारी सबको आंणे, वळ शेह दली लगे वाखांणे,
 जोधांणो उदेयापर जांणे, दळ ओळे राखेयो दीवांणे. ३

फोजां लगस मेळया फरणे, वेहारी घडा कुंवारी वरणे,
सेवारांम राखीयो शरणे, धन धन सुजश वध्यो बोह धरणें. ४

गीत.

खगनांमी खांन कणांशर खेध्यो, थाळीरा मग जगत थये,
दांते बीक झीक नीशा दिन, हीकअर्यां बहु बीक हीये. १

असमाबत रुठ्यो के उपर, शर केरे मचवे घमशांण,
दश शीरोही तणी बहु डरपे डरपे अत पाटण दिवांण. २

हर मुंजा तें राव वेहारी, के उपर ए कोप कीयो,
थाहरो भो बोह थयो थरादे, भो सोढे साचोर भयो. ३

डरे आमंद वडोदो डरपे, देखो देश गुजरात डरे,
राडाखांन शमशेर रोसीला, केपर जाडा सेन करे. ४

गीत.

भल जांणण भेद लेयण ब्रदभारी,
जालम शाह करंतल जेर;
आलमशाह जहांनां उपर,
छत्रपतियां मालम शमशेर. १

खग झट पछट अर्यां दळ खेसण,
पटझर वंको सदा पठांण;
राजवीयां उपर राव रांणे,
दश देशे मालम दिवांण. २

हद दाता जश लेयण मुंजाहर,
कर लंबा हथ्य सजश कीया;
जबदल बुढण हेतम जाहर,
थां घर सदा आकाय थया. ३

दुहा.

राव न जाणे रावजी, शेल फेल शमशेर;
धर लेसी देसी धका, तामे फारन फेर. १

कावित छप्पय.

चढत बाज ग्रहखाग घुरत निशांन नगारे,
गाज फील घनघोर, इंद्र वित्रासुर मारे,
गजत तोप घनघोर, सोर रवि भोर नसुज्जत,
बान जोर करठोर धरा, ध्रम धोर ही धुजत,
ब्रह्म मंड खंड खल भलत, अत हाकबाक दश देश हुव,
शमशेर ग्रहत शमशेर जब, धुज सहस फन कमठ धुव. १

डमर पेख रवि डरत, फिरत ज्युंही चक्र उपटोय,
डरत जीव सब उदध, रुद्र भस्मही जनुरुटोय,
थरक अथर दिगपाळ, शत्रुकोउ होतन सामा,
फरक अनल नव फेर रेण थर हर लंक रामा,
कहुं रुक प्रबल जब ग्रहत ऋग, भय ग्रहग्रह अरी लगत भुव,
खल भलत चलत हल मलत खल, हलत कोप पाठांण हुव. २

भडत सेन संग्राम, चडत वीरा रस जगो,
खडत तेग ज्युंहीं तडत, लडत शीर अंबर लगो,
कटत शीश अरी केक, नचत रख हसत मुखारव,
धसत अधड शीर लसत, परत रत शकतज धारव,
धखधोम चलत जबदल हसत, दखइश कोप वीरभद्र चलेय,
वरहुर अछर रुंदमाळ हर, प्रेत ग्रीध प्रबल मीलेय. ३

दुहा.

गेदळ हेदळ गाहटण, वेरी हरां विभाड;
शमशेरो असमा तणो, कोटां दली कमाड. १

केके गढ अंजश करे, बोहसे घणा ब्रदेत;
तुं देखे असमा सतन, तप धारी नखत्रेत. २

तवां टंकार कीरत तणो, आखे शकव अपार;
हाथ वडे मुंजाहरो, हेमर वगसण हार. ३

छंद रुपमुकुंद.

पंड घाट अनुप पवंग समापेय,
केहरडा केय मंकरडा,
तांणे वध दोव गरंदाय त्रापत,
हेमख नांखत फेंणहडा,
तर साज किया गरकाव बलातण,
मूल हजारीये मुलवीया,
शमशेर मुंजाहर कीरत सामंद,
दान असा धजराज दीया. १

केय घाट सघट्ट एराक तरकीय,
देत फणं गट दो गटलां,
नट जेम कलट्ट अलट्ट नचंताय,
धक्क चडावत गज्ज ढलां,
एहडा अस तुज दीये असमावत,
केक अमुलख साज कीया,
शमशेर मुजाहर कीरत सामंद,
दान असा धजराज दीया. २

अबलख सोरंग कमेत अलल्लाय,
ताजीय केक सघाट तणा,
केय कच्छीय मच्छीय जेम कलच्छत,
ताप न सांखत आपतणा,

म्रग डांण भरंताय लांघत मंदर,
थेइ करंत नरंत थया,
शमशेर मुंजाहर कीरत सामंद,
दान असा धज राज दीया. ३

धजराज कहां गज राजांय के धड,
धुंसेय चाडत कोट धकां,
थंभ जांण अटासरखा पेय थंभण,
उठत गलल जुं अलकां,
झंप उपर झंप भरंत झुकायत,
केक सलाठीय कंध कीया,
शमशेर मुंजाहर कीरत सामंद,
दान असा धज राज दीया. ४

उर ढाल सरीख कटोर डबं अस,
लेखण कांन सरीख लहं,
कठ जांण समंडेय मुडस सखठ,
कुकड जांण सो कंध कहं,
रव जांण अरग चडाव रखेसर,
ज्युं जळ पीवत अंजळीया,
शमशेर मुंजाहर कीरत सामंद,
दान असा धज राज दीया. ५

फररं फररं तर घुमर फेरत,
अंदर मंदर उलंगता,
धर उपर देतन पाव पखं धर,
झंगर डुंगर के झंपता,
दोयजा जबदल तणो दत देखेय,
रीक्षेय राव कहे रंगया,
शमशेर मुंजाहर कीरत सामंद,
दान असा धजराज दीया. ६

धन हो धन तुज तणा धजराजाय,
 धन सलु धाणधार धणी,
 धन हे कव पाताय मेर धडायत,
 ताम हुसी धर आप तणी,
 रहसी जुग क्रोड तीहारीय राजस,
 शीश नमावसी तोसुं बेया,
 शमशेर मुंजाहर कीरत सामंद,
 दान असा धनराज दीया.

७

कवित्त.

धनहे अण धजराज, पणां गजराज प्रमाणे,
 जस कीरत जग मांहे, जके पतशाहां जाणे.
 केक कडा मुंद्रडा, दान कव पातां दीजे,
 पास बने कव पात, वलु रघनाथ वदीजे,
 मेहेराण दोय साचा समंद, संधी भीखनखां सरस,
 हेयातखांन वेहार हद, सभड एकएकां सरस. १

तुंवर वडा नख त्रेत, सोय परमार सधीरं,
 वडा जोध चावडा, जमे म्रद अलवर वीरं,
 सेखु अरीयां साल, जडे उडे खग झाडण,
 गज ढालां गोठवण, आभ डगेयां थंभावण,
 वड वीर भीर साचहवला, रणजंगां लागे अरस,
 शमशेरखांन मोटा सपह, सभड एक एकां सरस. २

कोठारी कळरूप, बंने बंधव वरदायक,
 अजुवलपखां उजाळ, लेयण दलु ब्रद लायक,
 शोभो डुंगर सतन, सधर वजीर सवायो,
 सह कोई भड सरस, नरस कोई नजरे नायो,
 जण कव्यां सक्रत कीधा जके, मुंजाहर तणमंगयो,
 शमशेरखान नबदल तुं, रधुराज अवचळ रयो. ३

४वि स्वाञ्जुं क्रीधेदुं गीत.

आखे बेरीसाल सुणो उमरावां,

'ठां साथे वाद लगे;

आगे हती सरहद आपांणी,

जावा नह दयुं कहे जगो. १

ओपावत रावत अजरायल,

जरणी भलांइ जायो;

सात गाड आयो शमशेरो,

एह पालडीये आयो. २

दोनू राव रमण देखंतां,

खाग गलाल खंडांणो;

पांथाबाडो रह्यो पराने,

मेडे फाग मंडांणो. ३

बाघ वेहार लडतां वेंडा,

मरदां जुध मधारो;

डुंगरोतां चीवां देशोतो,

पाछा घरे पधारो. ४

दुहा.

शमशेरा शमशेर, जाळोरा झालत नहि,

'गढपत बाबी घेर, काढत कुंण दोयजा कमा. १

પાલણપુરના રાજ્યકર્તાઓએ* ભાટ, ચારણોને
બક્ષિસ કરેલ ગામો.

અનુક્રમ નંબર	રાજ્યકર્તાઓના નામ.	ગામનું નામ	કાને આપ્યું.	રિમાર્ક.
૧	બુદ્ધ વૃક્ષ મુદ્દક મલેક ઉરમાનખાન.	ખીજવાડી	કાળ મહમદ.	
૨	„	કાલેટી.	ગોપાળ ચારણ.	જલોરથી આવીશ્વ ગાઉ છે છે.
૩	મલેક બુદ્ધખાન.	ખંદની	ચાંપાળ ચારણ.	જલોરથી આર ગાઉ છે છે.
૪	„ „	ધરણાવાસ.	વણસુરભાદાળ ચારણ.	સાચોર પ્રગણામાં છે.
૫	મુઝહિદખાન પહેલા ઉર્ફ મુઝા મલેક.	ઝરોલ.	રાસાળ ચારણ.	„ „
૬	મલેક અલીશેરખાન.	પુનાવાસ.	ગોપાળ ચારણ.	જલોરથી આર ગાઉ છે છે.
૭	„ „	સનવાડા.	દેવક કવિ.	જલોરથી છ ગાઉ છે છે.
૮	„ „	શીલોસણા.	ખડીઆ જળ ચારણ.	સાચોર પ્રગણામાં છે.
૯	મલેકખાન	હરમુ	માધાળ કલોટ ચારણ.	જલોરથી સાત ગાઉ છે છે.
૧૦	„	ગુજરવાડા	દેવાળ ચારણ.	જલોરથી સાત ગાઉ છે છે.
૧૧	„	ભાપડી.	માધાળ ચારણ.	
૧૨	„	નાદીઆ.	ભાદાળ ચારણ.	

* ચોવીસ રાજ્યકર્તાઓ સુધીનું પત્રક છે.

અનુક્રમ નંબર	રાજ્યકર્તાઓના નામ.	ગામનું નામ.	કોને આપ્યું.	રિમાર્ક.
૧૩	ગઝનીખાન ખીજ.	રતનાવા.	બ્રાહ્મણ પાંના.	જલોરથી એક ગાઉ છેટે છે.
૧૪	„	પાડાવી.	વણસુર હીરા ચા- રણુ.	
૧૫	„	નરપડા.	સુરાજી.	જલોરથી નવ ગાઉ છેટે છે.
૧૬	દિવાન પહાડખાન પહેલા.	કડા.	મહીદાસ ચારણુ.	
૧૭	દિવાન કમાલખાન ઉર્ફ કરણુકમાલ	રોપી વિગેરે ગામો.	ભાટ, ચારણુ તથા બ્રાહ્મણોને.	જલોર છોડતી વખતે કૃષ્ણાપર્ણ કર્યા.
૧૮	દિવાન ફતેહખાન પહેલા.	ધટખાવા.		સુલતાન અલ્લાઉદ્દીન- ના ભાણેજ મલેક સીપાટલાની કબરના અર્ચ માટે આપેલ.
૧૯	દિવાન ફતેહખાન પ- હેલા.	સાંખરકું.	કલોટ ગેપાજી ચારણુને.	
૨૦	દિવાન પહાડખાન ખીજ.	પેંગાગર	કલોટ ચારણુ તેજજીને.	
૨૧	દિવાન બહાદુરખાન.	મોટેકું	કલોટ ચારણુને.	
૨૨	દિવાન શેરખાન.	માણકું	આણુંદરાવ ચાર- ણુને.	
૨૩	દિવાન સમશેરખાન.	વીરપુર.	રવાજી તથા રવાજી ચારણુને.	

